

SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA | STOCKHOLM
sh.se

Frihetstida policyskapande

Uppfostringskommissionen och de akademiska
konstitutionerna 1738–1766

Fredrik Bertilsson

Frihetstida policyskapande

Uppfostringskommissionen och de akademiska
konstitutionerna 1738–1766

Fredrik Bertilsson

Ämne: Idéhistoria
Område: Historiska studier
Institution: Historia och samtidsstudier

Södertörns högskola
(Södertörn University)
Biblioteket
SE-141 89 Huddinge

www.sh.se/publications

© Fredrik Bertilsson

Omslagsbild: Jonathan Robson
Grafisk form: Per Lindblom & Jonathan Robson

Tryckt hos Elanders, Stockholm 2017

Södertörn Doctoral Dissertations 144
ISSN 1652-7399

ISBN 978-91-88663-12-2 (tryck)
ISBN 978-91-88663-13-9 (digital)

Abstract

Den här avhandlingen är inspirerad av de senaste decenniernas universitetspolitiska förändringar. Den väglreds av ett intresse för hur politiska målsättningar och föreställningar om ideala samhällsförhållanden omsätts i statlig universitetspolicy och vad som blir resultatet. I avhandlingen studeras ett skeende vid 1700-talets mitt då vad som senare har kommit att kallas den moderna staten och statsförvaltningen samt det moderna universitetet började ta form. I fokus står den uppfostringskommission som tillsattes 1745 i Sverige för att revidera de akademiska konstitutionerna och skolordningen. Syftet med avhandlingen är att genom ett modernt policyperspektiv studera uppfostringskommissionens arbete med att förändra de akademiska konstitutionerna. Målsättningen är att visa på skapandet av nya statliga rutiner för att agera gentemot de svenska universiteten samt sätta in denna produktion i en större ram av statligt policyskapande under frihetstiden. Kommissionen var den första storskaliga utredningen som tog ett helhetsgrepp på den svenska utbildningen. Dess verksamhet genomsyrades av uppfattningen om generella samhällsproblem och ambitionen att upprätta vad som ansågs vara ideala samhällsförhållanden. Universiteten borde enligt kommissionen utbilda undersåtar som praktiserade de rätta dygderna och den rätta kristna läran, sorterade studenter till positioner de ansågs lämpliga för samt utbilda ämbetsmän för att sköta den statliga förvaltningen. Kommissionen konkretiserade och omvandlade samhällsideal till nya former för att granska och styra universiteten. Dess arbete mötte också motstånd. Kommissionen uppfyllde inte sina officiella målsättningar men fick ändå signifikanta konsekvenser. Det skapades ett legitimt styrinstrument inom den statliga förvaltningen för att agera gentemot universiteten. Det skapades nya kommunikationsstrukturer samt arbets- och redovisningsprocedurer. Nya former för att granska och styra universitetet infördes i syfte att skapa vad som ansågs vara ideala samhällsförhållanden och nå riksomspännande politiska ändamål. Samtidigt formaliserades universitetens handlingsutrymme visavi staten. Mot förtydligade externa krav, nya former av redovisningsskyldighet samt nya styrningsformer gjorde universiteten anspråk på ett ökat självbestämmande.

Keywords: uppfostringskommissionen, frihetstiden, samhällsordning, universitetspolitik, policy, policyskapande, policyproduktion, universitetspolicy, granskning, styrning, reglering

Förord

Ni är väldigt många som bidragit till den här avhandlingen, stort tack! Jag kan inte göra er alla rättvisa i det här korta förordet utan hoppas istället att jag har visat min tacksamhet under arbetets gång. Först och främst vill jag naturligtvis tacka mina handledare, Erland Sellberg och Leif Runefelt. Deras olika infallsvinklar och förhållningssätt har varit en i allt positiv kombination. Jag har svårt att tänka mig en bättre handledning. Andreas Hellerstedt opponerade på mitt halvtidsseminarium, Henrik Ågren var slutseminarieopponent och Peter Josephson var tredjeläsare. De kom samtliga med konstruktiva och inspirerande synpunkter. Torbjörn Nilsson har gett många värdefulla kommentarer på hela eller delar av manuset i flera omgångar. Heiko Droste och Lars Ekdahl har bidragit med viktiga synvinklar. Betydelsen av diskussionerna med Magnus Rodell går inte att överskatta. Jag har fått användbara synpunkter från de högre seminarierna i idéhistoria respektive historia på Södertörns högskola samt Nationella forskarskolan i historia. Samtalen med Martin Andersson, Josefin Hägglund, Patrik Högw Lund och Niklas Svensson har ständigt motiverat. Rebecka Lettevall har under låg tid varit ett stöd och en inspirationskälla. Mehdi Sedigh Zadeh har gett viktiga synpunkter och lärt mig mer om det mesta som har med forskning och utvärdering att göra. Åsa Dahl har i flera vändor granskat mina argument. Jonathan Robson hjälpte till med den engelska sammanfattningen. Slutligen vill jag tacka alla på Institutionen för historia och samtidsstudier för fyra riktigt fina år. Avhandlingen är skriven inom ramen för projektet Östersjöregionens akademiska kultur under tidigmodern tid, som har finansierats av Östersjöstiftelsen.

Innehållsförteckning

Inledning.....	11
En historisk policystudie	12
Universitetet och det ideala samhället.....	17
Uppfostringskommissionen	21
Universitetsreformer från ett statligt perspektiv	24
Arkiv- och källmaterial.....	27
Disposition	28
KAPITEL 1	
Universitetsutbildningen som ett politiskt problem	31
Universitetsutbildningen och riksdagens politiska prioriteter.....	33
Gudsfruktan, dygd och rikets ämbetsmän.....	37
Utbildningen som sorteringsmekanism	41
Utbildningen och landets ekonomi	46
Utbildningen och det ideala samhället.....	48
Utbildningen och rättsväsendet	52
En statlig utredning.....	55
Utredningsförslagets motstånd.....	58
Sammanfattning	61
KAPITEL 2	
Uppfostringskommissionen som en statlig aktör.....	65
Kommissionsväsendet och de akademiska konstitutionerna.....	67
Uppfostringskommissionens formella uppdrag.....	72
Sakkunskap, politik och vetenskaplig förankring.....	76
Tillkomsten av en officiell hållning	84
Sammanfattning	89
KAPITEL 3	
Konkretiserade problemformuleringar	93

Universitetet definieras	96
Studenternas bristande fackkunskaper	98
Studenternas skadliga beteende	101
Den synliga ordningens förfall	106
Ett överskott av studenter	109
Universitetet som sorteringsmekanism	117
Sammanfattning	124
KAPITEL 4	
Nya examensförordningar, nya styrningsverktyg	127
Examensförordningarna som rationella åtgärder för rikets bästa	130
Jurist- och civilexamen	133
Synliggörande och externa kontroller	137
Misstro och tillit	140
Examensförordningarna, tjänstetillsättningarna och samhällets ordning	144
Granskningar på statens villkor	148
Sammanfattning	154
KAPITEL 5	
Mellan statliga kontroller och universitetets självbestämmande	159
Uppfostringskommissionens betänkande	164
De akademiska konsistoriernas respons	169
Ett modernare universitet	171
Universitetet och befolkningens rörlighet	181
Förbättring och/eller kontroll?	185
Ett aldrig slutfört arbete	188
Sammanfattning	197
Resultat och perspektiv	201
English Summary	211
Referenser	219
Otryckt material	219
Tryckt material och övrig litteratur	221

Inledning

Kontrollen av utbildningen är en grundläggande del av den statliga styrningen. Den här avhandlingen är inspirerad av de senaste decenniernas universitetspolitiska förändringar. Den vägleds av ett intresse för hur politiska målsättningar och föreställningar om ideala samhällsförhållanden omsätts i statlig universitetspolicy och vad som blir resultatet. Man kanske skulle kunna tro att det är först på senare tid som diskussioner har börjat föras om vilka ändamål universitetet bör nå, hur det bör styras och granskas eller hur dess förtjänster och nackdelar bör bedömas. Så är givetvis inte fallet. Snarare än att undersöka de senaste decenniernas förändringar studeras i denna avhandling ett skeende vid 1700-talets mitt då vad som senare har kommit att kallas den moderna staten och statsförvaltningen samt det moderna universitetet började ta form. Istället för att ta ett generellt grepp på europeiska strömningar vid denna tid undersöks ett konkret historiskt sammanhang där statliga aktörer fick i uppdrag att reformera den högre utbildningen i Sverige. I fokus står den uppfostringskommission som tillsattes 1745 för att revidera de akademiska konstitutionerna och skolordningen. Förslagen som låg bakom kommissionens tillsättning presenterades vid riksdagen 1738/39. Kommissionen var verksam fram till 1766.

Syftet med avhandlingen är att genom ett modernt policyperspektiv studera uppfostringskommissionens arbete med att förändra de akademiska konstitutionerna. Målsättningen är att visa på skapandet av nya statliga rutiner för att agera gentemot de svenska universiteten samt sätta in denna produktion i en större ram av statligt policyskapande under frihetstiden. Närmare bestämt handlar det om att visa hur samhällsideal konkretiserades och omvandlades till nya former för att granska och styra universiteten. Det handlar också om att visa på resultatet av detta statliga arbete samt vilket motstånd det mötte. Undersökningen genomförs i flera steg, som motsvarar avhandlingens empiriska kapitel. Dessa utvecklas i avsnittet nedan om det policyperspektiv som studien använder och konkretiseras ytterligare i avhandlingens disposition.

En historisk policystudie

Denna studie kan tyckas fjärran från nutida universitetsreformer och system för att säkra kvaliteten och styra såväl universiteten som övriga delar av den offentliga sektorn. Jag kommer emellertid att organisera mina analyser utifrån en terminologi som i stor utsträckning har vuxit fram i relation till ett nutida förhållande för att avtäcka nya betydelser i det historiska materialet samt föreslå andra förklaringar. Närmare bestämt används perspektiv ifrån det mångvetenskapliga forskningsfältet policystudier för att utveckla den här studiens organiserande perspektiv.¹ Detta perspektiv ger struktur åt undersökningen och lägger en grund för forskningsfrågorna. Det tillhandhåller också verktyg för analysen. De analytiska verktygen ska främst kasta nytt ljus på empirin snarare än att empirin ska leda fram till teoretiska eller metodologiska omformuleringar.

Policybegreppet kan tyckas ha en distinkt nutida karaktär men det har i själva verket sitt ursprung i tidigmoderna diskussioner om *polizei* och *politi*.² *Polizei* eller *police* var ordningsskapandets vetenskap.³ Kopplingen mellan policy och *polizei/police* är anmärkningsvärd inte minst mot bakgrund av att den här studien kommer att visa att uppfostringskommissionens arbete genomsyrades av en ambition just av att producera en ideal samhällsordning. Policybegreppet används inte i det empiriska material som studeras i denna undersökning.

Generellt sett finns det två olika typer av policystudier.⁴ I den ena deltar akademiker aktivt i att producera policy bland annat genom att bistå politiker eller myndigheter med kunskap om ett särskilt område och föreslå möjliga lösningar samt utvärdera de program och insatser som utformas och genomförs.⁵ Denna studie sorterar istället under den andra formen av policystudie som analyserar hur arbetet med att producera policy går till. Statlig policy står vanligen i centrum. Den betraktas som en form av manualer eller riktlinjer för statens agerande och som ett verktyg för att reglera samhället och befrämja särskilda samhällsideal. Genom att studera tillkomsten av statlig policy går det att få syn på hur staten fungerar och hur statlig styrning

¹ Begreppet organiserande perspektiv är hämtat ifrån Rhodes 1997, s. 5.

² "Policy" i Oxford English Dictionary. Runefelt 2001 undersöker svensk 1600-talspoliti.

³ Tribe 1984, s. 266, 275.

⁴ Enserink, Koppenjan & Mayer 2013, s. 13.

⁵ Diskussionen om hur historisk forskning kan bidra till policyskapande har fått ny aktualitet inte minst genom det engelska projektet *History & Policy* vilket också har introducerats och diskuterats i historievetenskapliga sammanhang i Sverige, närmare bestämt i tidskriften *Scandia*: Delap, Szepter & Warde 2014; Rosengren 2014.

skapas.⁶ Det handlar inte om att undersöka vad staten *är* utan statlig policy används för att komma åt hur staten kommer till uttryck och vilka effekter den får.⁷ Bland annat studeras varför vissa fenomen uppfattas som politiska problem, hur det kommer sig att endast vissa personer eller grupper ges i uppdrag att ta sig an problemet och vilket mandat de har, vilka lösningar som föreslås samt vad som blev resultatet. Detta är numer en vedertagen och etablerad form av policyforskning.⁸

Det historiska studiet av policy kallas policyhistoria. Policyhistoria är besläktad med politisk historia som Torbjörn Nilsson har beskrivit som studiet av ”hur ett samhälles resurser fördelas över tid, vilka enskilda och grupper som strider om inflytande, vilka idéer som används och vilka strukturer som blir resultatet”.⁹ De analytiska ambitionerna kan vara lika breda men med ett policyperspektiv fokuseras enskilda eller specifika politiska åtgärder som ett sätt att komma åt mer övergripande politiska processer.¹⁰ Det är enligt en definition ”the making of such decisions by what in any given society constitutes its accepted public authorities... that forms the focus of policy history”.¹¹ Denna vida betydelse medför att alla samhällen i någon form måste anses ha producerat policy.¹² Det är inte endast *innehållet* i särskilda politiska åtgärder som studeras utan som kommer att betonas ytterligare nedan undersöks *processen* där dessa beslut arbetas fram, genomförs och tas emot.

Mark Lawrence Schrad pekar på att policyhistoriker främst studerat modern policy som producerats sedan mitten av 1800-talet och framåt och företrädesvis i ett amerikanskt sammanhang. Han går själv längre tillbaka i tiden i sin studie av alkoholpolicy.¹³ Denna studie flyttar perspektiven till Sverige. Den har inte bara ett annat regionalt eller nationellt fokus utan studerar dessutom skeenden längre tillbaka i tiden än vad policyhistoriska studier vanligen gör.

Det processuella perspektivet är grundläggande i historiska policystudier. Paul Pierson har studerat policyförändringar över längre tidsperioder. Enligt honom är omfattande policyförändringar inte ett resultat av enskilda

⁶ Shore & Wright 2011, s. 2; Shore 2011, s. 169.

⁷ Lövbrand & Stripple 2015, s. 93.

⁸ Durnová & Zittoun 2013, s. 559.

⁹ Nilsson 2009, s. 7.

¹⁰ Sydney 2007, s. 79.

¹¹ Kelley 1988, s. 36.

¹² Kelley 1988, s. 36; se och jfr. Wagner 2007, s. 29.

¹³ Schrad 2007.

aktörers arbete och intentioner utan snarare en följd av en gradvis utveckling under en längre tid.¹⁴ Pierson studerar i större utsträckning mekanismerna bakom strukturella eller storskaliga policyförändringar medan jag istället zoomar in på ett specifikt reformarbete och förändringar vid en viss tid och inom ett begränsat område. Genom en detaljerad studie av ett policyarbete och en aktörs verksamhet går det att synliggöra såväl andra aktörers betydelse som strukturella omständigheter. Jag delar med andra ord Julien E. Zelizers uppfattning att det går att skapa kunskap av mer generell karaktär genom att studera specifika historiska policyarbeten.¹⁵ Jag delar även Marc Trachtenbergs ambition att gå bortom att endast beskriva ett skeende och istället försöka blottlägga ”the logic underlying the course of events”.¹⁶ Trachtenberg anser att målet med historisk analys är att begripliggöra det förflutna genom att omvandla det till en berättelse och visa hur en sak följdes av eller ledde till nästa. Att konstruera dessa sekvenser är ett analytiskt arbete.¹⁷ I denna studie handlar det om att avtäcka den rationalitet som låg bakom uppfostringskommissionens arbete med att förändra de akademiska konstitutionerna vid 1700-talets mitt.

Policyhistoria vilar på en mångvetenskaplig grund. Det finns sedan tidigare en forskningsdiskussion om hur policyhistoriska studier kan utvecklas.¹⁸ Särskilt poängteras relationen till samhällsvetenskaplig forskning och i synnerhet statsvetenskapen.¹⁹ Jag har inspirerats av så kallade kritiska policystudier, som kanske främst har kopplingar till just statsvetenskapen, samt en gren inom antropologin som kallas för *anthropology of policy*.²⁰ Dessa forskningsområden har utvecklats för att studera nutida policy. De förenas i ambitionen att försöka förfina analysen av hur statlig policy fungerar som ett styrningsverktyg.

I analyser av policy har olika modeller eller ramverk sedan länge använts där policyproduktionen framställs som en process eller sekvens som består

¹⁴ Pierson 2005, s. 43; se Pierson 2004.

¹⁵ Zelizer 2005, s. 4.

¹⁶ Trachtenberg 2012, s. vii.

¹⁷ Trachtenberg 1991, s. 263.

¹⁸ Zelizer 2005, s. 5

¹⁹ Zelizer 2004.

²⁰ Kritiska policystudier: Fischer, Torgerson, Durnová & Orsini. 2015. Policyantropologi: Shore, Wright & Però 2011; Wedel, Shore, Feldman & Lathrop 2005. Inom antropologin skiljer man på *anthropology of policy* och *policy anthropology*. Den senare inriktningen avser att tillämpa antropologiska teorier och metoder för att producera policy. Jag inspireras främst av den förra grenen som istället avser ett akademiskt studium av policy som ett styrningsinstrument.

av ett antal avgränsade stadier. Dessa modeller har dock kritiserats. Modellerna anses stämma dåligt överens med hur policyproduktionen verkligen går till. De anses inte heller kunna ge tillräckliga förklaringar till hur policyförändringar uppstår eller hur policy utvecklas. Modellerna anses framställa statlig policyproduktion som ett slags instrumentellt problemlösande.²¹ Snarare anses policy i själva verket tillkomma genom en process som sker i mindre stabila politiska sammanhang och som involverar fler aktörer än endast en exklusiv grupp av politiskt sakkunniga och experter inom särskilda områden.²² Ramverken har dock likafullt förtjänster som analytiska verktyg. Med utgångspunkt i ett sådant ramverk går det att visa på hur specifika politiska åtgärder har konstruerats och motiverats i olika sammanhang, vilka idéer som policyarbetet byggde på, hur dessa föreställningar omvandlades till konkreta politiska åtgärder samt vad som blev resultatet.²³ Genom att systematisera enskilda policyarbeten möjliggörs jämförelser mellan policyarbeten inom olika områden.²⁴ Dessutom vill jag betona att jämförelser mellan olika tidsperioder blir möjliga att göra.

Jag använder ordet modernt för att beskriva policyperspektivet som jag använder. Jag går inte närmare in på vad ett modernt policyskapande är utan vill endast peka på att perspektivet har utvecklats utifrån studier som undersöker policyproduktion främst efter 1800-talets mitt och framåt. Det är inte oproblemiskt att använda ett sådant perspektiv. Även om ramverken som tillämpas i policystudier har en hög grad av generalitet vad gäller det sätt på vilket som policyprocessen beskrivs är de utvecklade utifrån hur den moderna byråkratin fungerar. Den här studien använder ett sådant perspektiv på uppfostringskommissionen för att se vilken kunskap det går att utvinna. Det rör sig inte om att tillämpa en teori med en egen förklaringspotential utan om att använda en analytisk modell för att mejsla ut och precisera vad som skall förklaras.²⁵

De modeller som har utarbetats inom policyforskningen skiljer sig ibland åt på vissa punkter men har grundläggande likheter i det sätt på vilket policyproduktionen framställs. Den kanske mest kända modellen är den så kallade policycykeln. Den används som ett ramverk för att organisera och systematisera analyser av statlig policy eller i något vidare mening *public policy*. Den urskiljer generiska aspekter av policyproduktionen och fungerar

²¹ Jann & Wegrich 2007, s. 43, 56.

²² Shore & Wright 2011, s. 6, 8.

²³ Fischer, Torgersson, Durnová & Orsini 2015, s. 17.

²⁴ Jann & Wegrich 2007, s. 43, 56.

²⁵ Resonemanget är hämtat från Ekdahl 1994, s. 387.

som ett verktyg för att strukturera det empiriska materialet. Vanligen undersöks inte alla delar utan särskilda aspekter väljs ut för närmare analys.²⁶ Policycykeln består enkelt uttryckt av fyra huvudsakliga komponenter: agendasättning; policyformulering eller beslutsfattande; implementering, samt utvärdering och avslutning.²⁷ *Agendasättningen* handlar om den process eller den diskussion som rör hur ett problem bör hanteras. *Policyformuleringen* avser det steg där problem, förslag, anspråk och åtgärder konkretiseras till statlig policy. *Implementeringen* avser genomförandet av policy. I steget som kallas *utvärdering och avslutning* bedöms om och i sådana fall hur väl som policyn uppnått sina avsedda målsättningar. Eventuellt studeras vilka andra resultat som den kan ha åstadkommit.

Snarare än att fokusera uteslutande på enskilda aspekter modifierar jag innehållet i policycykelns grundläggande delar för att ta mer av ett övergripande grepp på uppfostringskommissionen. För att öka tillämpbarheten och inte alltför mycket styra analysen in på spår som utvecklats för att undersöka policyproduktion i specifika moderna sammanhang utgår jag ifrån en tämligen öppen schematisk beskrivning av statlig policyproduktion. I de empiriska kapitlen utvecklas begreppen som används för att analysera de olika stegen som jag fokuserar på. Det är i det sammanhanget som bidragen från kritiska policystudier och policyantropologin är mest betydande. En aspekt av det ”kritiska” i kritiska policystudier är just att man studerar förutsättningarna för de olika stegen, vad som gör dem och följaktligen policyproduktionen möjlig. Nu ska främst tanken bakom avhandlingens upplägg beskrivas.

Policycykeln som den beskrivs ovan förutsätter att ett problem har identifierats och att det betraktas som nödvändigt att staten agerar.²⁸ I den beskrivningen saknas problemformuleringen, det vill säga hur ett problem urskiljs eller med andra ord hur det kommer sig att vissa företeelser snarare än andra betraktas som problem och kommer upp på den politiska agendan. Detta har väckt intresse inom policyforskningen under de senaste decennierna och är också en viktig aspekt i denna studie.²⁹ Min undersökning börjar i skedet när ett problem artikuleras av politiska aktörer i den svenska riksdagen vilket sedermera ledde till att uppfostringskommissionen tillsattes. Det andra steget i policycykeln, policyformuleringen, delas i denna studie

²⁶ Jann & Wegrich 2007, s. 45.

²⁷ Jann & Wegrich 2007, s. 45–55.

²⁸ Jann & Wegrich 2007, s. 45.

²⁹ Som framgår i kapitel 1 använder jag begrepp som utvecklats av Barbehön, Münch & Lamping 2015.

upp och sprids över flera av de empiriska kapitlen. Det gäller enkelt uttryckt för det första frågan om vilka som skulle utforma den statliga policyn, det vill säga vilka som utsågs till ledamöter i uppfostringskommissionen samt hur kommissionens arbete och förutsättningar såg ut. För det andra gäller det de idéer som genomsyrade kommissionens arbete och låg bakom dess reformer samt åtgärdsförslag. För det tredje handlar det om hur specifika åtgärder utarbetades inom ramen för det större policyarbetet.

Vad gäller implementeringen respektive utvärderings- och avslutningsfasen studerar jag främst hur professorer vid landets universitet tog emot kommissionens åtgärder och reformförslag. Istället för att endast utvärdera om eller hur väl kommissionen nådde sina initiala målsättningar tar jag ett annat grepp på effekterna av kommissionens arbete. Jag argumenterar för att trots att kommissionen inte nådde sina uttryckliga målsättningar uppstod viktiga resultat. Jag studerar också kommissionens åtgärder som möjliggörande politiska verktyg. Policy betraktas inte bara som ett slags direkta styrmedel utan även som ett diskursivt styrande som innebär att förutsättningar för hur ett samhälle fungerar skapas genom att vissa handlingar möjliggörs medan andra sätt att agera och organisera den mänskliga gemenskapen försvåras eller utesluts.³⁰ I den här studien handlar det närmare bestämt om det slags universitetsstyrning kommissionens reformer möjliggjorde och om vilka mer övergripande politiska målsättningar som universitetet därigenom skulle bidra till. Stegen i analysen konkretiseras ytterligare i avsnittet om avhandlingens disposition.

Universitetet och det ideala samhället

Frågan om hur maktavare har försökt använda utbildningen i olika sammanhang för att uppnå sina politiska målsättningar har givetvis väckt forskningsintresse såväl i Sverige som internationellt. Framväxten av de europeiska staterna och deras relationer gentemot varandra samt enskilda länders inrikespolitik är några av de faktorer som skapade nya sammanhang och förutsättningar för de europeiska universiteten. Krav som ställdes vid 1700-talets mitt på universiteten att tjäna statliga målsättningar har i tidigare forskning ofta betraktats som försök från statsmakternas sida att styra den

³⁰ Formuleringen är hämtad från definitionen av politik i Hällgren 2013, s. 9.

högre utbildningen och har länkats till de europeiska statsbyggnadsprocesserna.³¹

Den här studien undersöker inte kraven på universiteten utslutande i relation till uppbyggnaden av en statlig förvaltning eller ett riksomspännande rättsväsende. För att få syn på grundläggande idéer som genomsyrade det statliga arbetet med att reformera landets utbildning konsulteras studier som har undersökt europeiska statsmaktens försök att under 1700-talet upprätta vad som ansågs vara en ideal samhällsordning. Snarare än att studera en viss samhällsordnings struktur eller rentav dess uppkomst och fall har dessa studier undersökt hur samhällsordning konstrueras och hur såväl över- som underordning förhandlas och uppfattas.³² Studier på detta område förenas i ambitionen att ge en mer komplex bild av hur makt fungerade och förstods under den period som ibland kallas tidigmodern och som brukar dateras med ungefärliga termer till början av 1500- till slutet av 1700-talet. Med ideal samhällsordning avses kort sagt i denna studie en föreställning om hur samhället borde vara uppbyggt och fungera, normer för befolkningens beteende samt hur befolkningen borde klassificeras eller kategoriseras.

Således ger sig denna studie i kast med den mer allmänna forskningsfrågan om hur föreställningar om ideala samhällsförhållanden omsattes i politisk praktik och närmare bestämt genom statliga universitetsreformer. Studien hämtar näring ur en forskningsdiskussion som främst rör tyska förhållanden. Denna forskning öppnar upp för möjliga jämförelser med omständigheterna i Sverige. Jag gör naturligtvis inga anspråk på att bidra till kunskapen om situationen i de tyska rikena. Nämnas bör också att internationell universitetshistorisk forskning vanligen fokuserar på den europeiska kontinenten.³³ Av naturliga skäl dominerar de äldre universiteten i

—
³¹ Tex. Friedrich 1939; Lundgreen & Fischer 1975; McClelland 1980; Runeby 1979; Roggero 2000.

³² Studierna rör flera olika områden och nationella/internationell kontexter: Raeff 1983 om utbildningen i Preussen och Ryssland; Runefelt 2005, 2015 om dygd och konsumtion i Sverige; Sennefelt 2001 om oroligheterna i samband med det så kallade dalupproret; Denys 2010 om polisväsendets uppkomst mot bakgrund av urbaniseringsprocesserna som pågick runtom i Europa; Wakefield 2009 om samhällsordningen som ett ideal som kameralister spred i främst Preussen; Tribe 1984, 1988 om *polizei* och synen på den ideala samhällsordningen som ett särskilt akademiskt vetande eller akademisk diskurs; Munch 2007 om rättssystemet i Danmark eller mer specifikt Köpenhamn; Paquette 2011 om situationen i Spanska riket och omfattande reformer som genomfördes där; Braddick & Walter 2001 för en generell diskussion om hur den dåtida samhällsorganisationen bör analyseras och förstås.

³³ Frijhoff 1996b, s. 373, n. 52; Ridder-Symoens 1992, 1996; Rüegg 2004.

Europas centrala länder medan sådant som berör de mer perifera länderna får betydligt mindre utrymme vilket alltså även gäller utvecklingen i den nordligare delen av Östersjöregionen.³⁴

Marc Raeffs *The well-ordered police state: social and institutional change through law in the Germanies and Russia, 1600–1800* har fått stort internationellt genomslag.³⁵ Raeff argumenterar för att omfattande reformer genomfördes under 1700-talet för att förverkliga vad makthavare under *l'ancien régime* betraktade som en ideal samhällsordning. Han undersöker särskilt lagar och förordningar som instiftades men betonar att även universitetsreformer var viktiga. Raeffs utgångspunkter för att studera idealen bakom regelverken utgörs av de läror som utvecklades av de så kallade kameralisterna, till vilka främst brukar räknas tyska universitetsprofessorer och ämbetsmän som ägnade sig åt kunskapen om och den praktiska skötseln av den statliga förvaltningen. Enligt Raeff fick dock de omfattande reformerna i det närmaste paradoxala konsekvenser på sikt. Istället för att skapa ett samhälle som baserades på ett äldre ideal, som Raeff kallar för feodalt, frigjordes snarare krafter som låg bakom att det moderna samhället utvecklades.

Raeffs studie har emellertid kritiserats. I *The disordered police state: German cameralism as science and practice* argumenterar Andre Wakefield för att de föreställningar som Raeff studerade primärt bör tolkas som idealiserade framställningar som kameralister producerade för att smickra de dåtida furstarna, inte minst i syfte att säkra sin egen försörjning.³⁶ För Wakefield är det en empirisk fråga. Han anser att det framgår av empiriska studier att Raeff misstagit sig. De föreställningar som enligt Raeff var grundläggande i lagstiftningen införlivades enligt detta synsätt *inte* i det statliga styret och bör alltså inte ses som beskrivningar av samtida samhällsförhållanden eller som praktiska principer som den statliga administrationen följde. Wakefield har dock också ifrågasatt den skillnad som han menar har gjorts i historieskrivningen mellan ett slags praktiserande respektive teoretiska kameralister och menar att denna distinktion i själva verket var betydligt mer diffus om inte rentav icke-existerande under 1700-talet.³⁷

³⁴ Sellberg 2014, s. 33. Den klassiska universitetsutbildningen och inte minst latinets betydelse i Östersjöregionens akademiska kultur studeras i Merisalo & Sarasti-Wilenius 2003; Merisalo & Sarasti-Wilenius 1994.

³⁵ Raeff 1983.

³⁶ Wakefield 2009.

³⁷ Wakefield 2005.

Jag undersöker om/hur uppfattningar om en ideal samhällsordning omsattes i politisk praktik i Sverige och närmare bestämt genom uppfostningskommissionen. Detta gör jag genom att studera problemformuleringar som låg bakom eller motiverade kommissionen och de svenska utbildningsreformerna samt målsättningar som förändringarna skulle uppnå. Jag undersöker inte huruvida samhället vid denna tid var mer stätt i förändring än förut. Istället poängteras att föreställningen om allvarliga samhällsproblem ger en förklaring till statsmaktens agerande gentemot universiteten. Denna föreställning tyder på en diskrepans mellan uppfattningen om hur situationen *var* i landet och synen på hur situationen idealt sett *borde vara*. Om ett samhälleligt idealtillstånd ansågs föreligga och utbildningen ansågs göra vad den idealt sett borde vore utbildningsreformer onödiga eller kanske rentav otänkbara. Det är alltså grundläggande i analysen att skador eller problem identifieras i relation till ett ideal. Det är också grundläggande att politiska åtgärder kan framstå som befogade, nödvändiga eller rentav oundvikliga beroende på hur verkligheten beskrivs. Verklighetsbeskrivningar som cirkulerar i policysammanhang kan framstå som neutrala avbilder av ett rådande tillstånd men ses i analysen som aktiva i att försöka skapa den verklighet som de förment endast återger. De betraktas som aktiva komponenter i att möjliggöra eller mobilisera politiska insatser.³⁸

Raeff ger perspektiv på varför utbildningen blev en politisk prioritet. Han menar att utbildningen uppfattades som en samhällsbärande institution men att den också betraktades som ett tveeggat svärd. En välfungerande utbildning ansågs göra nytta eller betraktades rentav som nödvändig för det allmänna medan en dysfunktionell utbildning istället ansågs göra stor skada.³⁹ William Clarks studie av det moderna forskningsuniversitetets etablering i Preussen och de tyska rikena mellan 1770- och 1830-talen ger närmare perspektiv på den statliga ordningsproduktionen i relation till universitetet. Clark har en weberiansk utgångspunkt. Sålunda får begrepps-paret ”traditionellt” och ”modernt” en viktig plats i hans undersökning. Enligt Clark skedde universitetsförändringarna inom ramen för vad han kallar *good policing*. Universitetens uppgift var enligt den dåtida kameralisten Johann Justi att utbilda blivande statstjänare och hederliga undersåtar. Detta innebar att universitetet borde lära ut användbara kunskaper, bidra till att

³⁸ Ekström 2012, s. 36–37; Wedel, Shore, Feldman & Lathrop 2005, s. 37. Frågan om problemrepresentation och dess betydelse i policyprocessen diskuteras grundligt av Bacchi 2009, 2012.

³⁹ Raeff 1983, s. 140–141.

rikets resurser inte förlösades och till att eliminera sysslöshet hos befolkningen.⁴⁰ Clark fokuserar på utveckling *inom* universiteten. Enligt honom fick en ny slags rationalitet fäste inom den akademiska världen som stod i relation till övergripande förändringar såsom en framväxande marknad och en byråkratisk statsadministration.⁴¹

Den här studien undersöker situationen i Sverige. Den tangerar visserligen förändringar som rörde universitetens inre liv men fokuserar snarare på hur och varför externa statliga aktörer ville förändra universitetens regelverk och därigenom akademiska praktiker. Studien undersöker en tidsperiod närmare 1700-talets mitt, alltså ett skeende något eller några decennier tidigare än den Clark fokuserar på.

Uppfostringskommissionen

Den svenska statsmaktens ambitioner att under 1700-talet ge universiteten en ny eller tydligare roll för det allmänna förutsatte reformer av undervisningen men senare också av universitetsorganisationen.⁴² Avhandlingen studerar ett statligt initierat arbete med att förändra de svenska universiteten genom den så kallade uppfostringskommissionen som tillsattes 1745. Uppfostringskommissionen var en del av det svenska kommissionsväsendet med rötter i 1600-talet. Dess officiella uppdrag var att utreda och förbättra både skolordningen och de akademiska konstitutionerna. De akademiska konstitutionerna föreskrev regler för i stort sett hela universitetets verksamhet. Genom att förändra konstitutionerna kunde man förändra inte bara innehållet i utbildningen utan även universitetsstyrningen. Genom dessa skulle man alltså teoretiskt sett kunna genomföra fundamentala reformer. De var därför ett ganska givet objekt för den som ville försöka genomföra grundliga förändringar.

Konstitutionerna hade redan tidigare varit i fokus för dem som ville se en annan inriktning på den högre utbildningen. Förslag eller krav på förändringar i konstitutionerna hade cirkulerat i olika sammanhang mellan det att de gällande konstitutionerna antogs år 1655 och uppfostringskommissionens tillsättning.⁴³ Genom kommissionen tog statsmakten nu ett helhetsgrepp på de svenska universitetens verksamhet. Kommissionens uppgift innebar att det var det grundläggande och styrande regelsystemet som stod i

⁴⁰ Clark 2006, s. 12–13.

⁴¹ Clark 2006, s. 139.

⁴² Annerstedt 1913, s. 22–28, 58–61; Annerstedt 1914, s. 1; Johannesson 1982, s. 35–39.

⁴³ Johannesson 1982, s. 34.

fokus och som skulle förändras för att lösa problemen, vilket gör det befogat att använda ett policyperspektiv.

Först 1852 infördes nya universitetsstatuter. Kommissionen lyckades inte införa några nya akademiska konstitutioner. Den fullföljde alltså inte sitt officiella uppdrag. Jag kommer dock att visa att det trots allt skedde signifikanta förändringar till följd av dess arbete. Dessa blir synliga om man tar ett bredare grepp samt studerar hela det material kring arbetet med universitetsreglerna som kommissionen lämnat efter sig. Analysen beaktar också de processer som arbetet kringgärdades av.

Undersökningen avgränsas till perioden 1738 till 1766. Förslagen som låg bakom uppfostringskommissionens tillsättning lämnades vid 1738/39 års riksdag. Studiens tyngdpunkt ligger på andra halvan av 1740-talet och början av 1750-talet. Under den tiden arbetade kommissionen som mest aktivt med de akademiska konstitutionerna. Kommissionens färdigställde sitt betänkande eller ”memorial” som det hette angående de universitetsförändringar som den ville se 1750. Betänkandet skickades på remiss till universiteten i Uppsala, Lund och Åbo. Remissvaren författades mellan 1750 och 1754. Kommissionen var i huvudsak inaktiv efter riksdagen 1751/52. Den åter-samlades i början av 1760-talet före riksdagen 1760/62. Då arbetade den främst med skolordningen. Kommissionen upplöstes i samband med 1765/66 års riksdag. Redan 1770 tillsattes en ny uppfostringskommission. Även den hade ambitioner att revidera de akademiska konstitutionerna men ägnade sig främst åt skolordningen och studeras inte här.

1745 års uppfostringskommission har länge väckt intresse i svensk forskning. Redan på 1880-talet undersökte Hugo Hernlund kommissionens tillkomst och resultat.⁴⁴ Claes Annerstedt tar också upp kommissionen i sitt stora arbete om Uppsala universitets historia.⁴⁵ Kommissionen har använts för att studera relationen mellan statsmakten och universiteten. Torgny T. Segerstedt poängterar att den var en central statlig aktör som agerade för att utöka den statliga kontrollen och inflytandet. Segerstedt analyserar kommissionen i relation till den akademiska friheten under frihetstiden. Han tar utgångspunkt i vad han kallar den ideologiska grundsyn som låg bakom 1719 års statskicks och anser det troligt att denna grundsyn utgjorde utgångspunkt för statens och kommissionens handlande.⁴⁶ Försöken att förändra konstitutionerna tolkas mycket riktigt som ett sätt för statsmakten att förtydliga den

⁴⁴ Hernlund 1882, s. 29–39.

⁴⁵ Annerstedt 1913, s. 238–248.

⁴⁶ Segerstedt 1971, särskilt s. 67–70.

statliga styrningen av de svenska universiteten. Relationen mellan kommissionen och universiteten eller mer specifikt de akademiska konsistorierna har sålunda nästan uteslutande betraktats som en kamp om makten över den högre utbildningen.

Uppfostringskommissionen var inte ett isolerat fenomen. Den har studerats i relation till samtida debatter om utbildningssystemet som fördes i riksdagen, på landets läroverk och i ett expanderande offentligt rum. David Löfberg har studerat kommissionen som en del av den då hattstyrda riksdagens ansatser att reformera hela det svenska högre och lägre skolsystemet för att bidra till landets ekonomiska välstånd mot bakgrund av vad han kallar ett nationalekonomiskt motiv.⁴⁷ Detta företag genomfördes enligt vad som mer precist har kallats för merkantilistiska riktlinjer.⁴⁸ Kommissionen hade betydelse för undervisningen i statsrätt som syftade till att legitimera statskicketets konstruktion och därigenom överhetens maktinnehav och maktutövning.⁴⁹ Dess arbete har alltså tolkats som ett led i en medveten politisk ambition som omfattade hela landet och bland annat innebar ett stärkande av rikets författning.

I en nyare studie tar Thomas Kaiserfeld ett samlat grepp på uppfostringskommissionen.⁵⁰ Han poängterar att kommissionen var ett sammanhållet, politiskt organiserat och konsekvent försök att reformera det svenska utbildningssystemet på alla nivåer. Försöken att förändra skolordningen vilade enligt Kaiserfeld på samma grundvalar som arbetet med de akademiska konstitutionerna. Om kommissionen betraktas som en helhet ger detta enligt Kaiserfeld en mer korrekt bild av hur den försökte ta ett helhetsgrepp på det svenska utbildningsväsendet. Kaiserfeld betonar särskilt att reformerna avsåg att differentiera det svenska skolsystemet för att främja en specialisering och en arbetsdelning som normalt förknippas med ett modernt samhälle. Differentieringen innebar att undervisningen skulle anpassas till de uppgifter som studenterna skulle komma att ha efter avslutade studier. Mot denna bakgrund drar han slutsatsen att kommissionens arbete på sikt skulle kunna möjliggöra omfattande samhällsförändringar.

I tidigare studier står vanligen uppfostringskommissionens betänkanden i centrum. Det rör sig om två olika betänkanden. Det ena gällde universitetet, det andra skolordningen. Som kommer att framgå var somliga av kom-

⁴⁷ Löfberg 1949, särskilt kap. 5.

⁴⁸ Sjöstrand 1961, s. 76.

⁴⁹ Nilsén 2001, s. 155–160.

⁵⁰ Kaiserfeld 2007, 2010.

missionens förslag radikala och skulle ha medfört fundamentala förändringar om de hade genomförts. Denna studie fokuserar på arbetet med att förändra de akademiska konstitutionerna men det är likafullt viktigt att som Kaiserfeld påpekar understryka att detta förändringsförsök hörde ihop med de ändringar som kommissionen ville genomföra inom andra delar av landets utbildning. Det rörde sig om ett arbete med att författa nya regler för hela det svenska utbildningsväsendet. Det var således ett ytterst omfattande och genomtänkt reformförsök som kommissionen satte sig före att genomdriva.

Istället för att fokusera uteslutande på universitetsbetänkandet studerar jag även kommissionens mötesprotokoll, in- och utgående korrespondens samt andra dokument och beslut som gällde kommissionens verksamhet. Studien identifierar och analyserar grundläggande teman och utgångspunkter i reformarbetet men gör ingen heltäckande inventering av alla de specifika förändringar i utbildningssystemet som kommissionen ville se. Genom att använda begrepp från policystudier och studera hela materialet kring kommissionens arbete med de akademiska konstitutionerna tar denna studie ett helhetsgrepp på försöket att förändra regelverket för de svenska universiteten.

Universitetsreformer från ett statligt perspektiv

I universitetspolitiska studier kan akademiker analysera och blottlägga förutsättningarna för sin egen verksamhet. Det behöver inte innebära ett ställningstagande, men gör det ibland. Det går att tala *för* universitetens och den högre utbildningens betydelse för ett fungerande, demokratiskt samhälle eller att poängtera hur universitetet rentav hotas av det rådande politiska eller ekonomiska klimatet och således tala *mot* aktörer eller processer som anses skada universitetets verksamhet.⁵¹ Även studier av uppfostringskommissionen har aktualiserat ställningstaganden:

I engelska detektivromaner förekommer ofta en brasklapp, genom vilken författaren förklarar att varje likhet med någon levande person är helt tillfällig. På samma sätt vill jag förklara att de uppenbara parallellerna mellan 1745 års Uppfostringskommission och nu sittande universitetsutredningar är oavsiktliga. Det är bara så att centralbyråkratiens inställning till universiteten har varit sig lik genom århundraden. Trots det har universiteten överlevt sekel

⁵¹ Ahlbäck Öberg, Bennich-Björkman, Hermansson, Jarstad, Karlsson & Widmalm 2016; Forser & Karlsohn 2013; Sörlin & Ekström 2012.

efter sekel. Vi får hoppas [att] det skall lyckas även i fortsättningen, även om det ibland ser dystert ut.⁵²

Orden är Segerstedts. Sten Lindroth fyllde på Segerstedts jämförelse när han i sin historieskrivning över Uppsala universitet resonerade kring universitetsreformerna under 1960- och 1970-talet. Han menade att andan var densamma och att förändringarna vilade på uppfattningen att utbildningslinjer skulle garantera de akademiska studiernas anpassning till yrkeslivet. ”Redan de frihetstida reformivrarna ville göra universiteten till yrkesskolor, där lärarnas vetenskapliga forskning visserligen tolererades men inte mer”.⁵³ Bo Lindberg instämmer i uppfattningen att uppfostringskommissionen var ett uttryck för en förening mellan en nyttovurm och traditionsfientlig rationalism som i många stycken påminner om 1960- och 1970-talets utbildningsreformer.⁵⁴ Kommissionen var del av ett mer övergripande politiskt arbete med bäring på hela det svenska riket. Lindroth betraktar uppfostringskommissionen som en triumf för hattarnas merkantilistiska strävan att ”byråkratiskt reglera samhället och staka ut vägar för medborgarnas lycka” men medger samtidigt att ständernas envetna inblandning i universitetens verksamhet måste förstås ”som uttryck för en uppriktig omtanke om akademien och en modern kultur- och utbildningspolitik”.⁵⁵

Uppfostringskommissionen har således undersökts från en akademisk horisont. I fokus har stått dess reformer och möjliga konsekvenser för den akademiska verksamheten utifrån professorers perspektiv. Den här studien fokuserar istället på hur kommissionen som en central statlig aktör framskred i vad den ansåg vara ett angeläget arbete med att förändra och förbättra den högre utbildningen. Professorernas minst lika angelägna strävan mot att uppnå vad de ansåg vara universitetets rätta uppgifter och ändamål studeras i syfte att få en bättre bild av detta statliga företag. Genom att fokusera på de statliga ambitionerna bakom universitetsreformerna visar denna undersökning på varför den högre utbildningen betraktades som ett problem, hur statsmakten försökte förändra det regelverk som styrde den akademiska verksamheten samt konsekvenserna som detta fick.

Det empiriska materialet utgörs huvudsakligen av uppfostringskommissionens arkiv. Arkivet betraktas som vad Ann Stoler kallar en plats för statsetnografi. Statliga arkiv ses som platser där statlig kunskap produceras

—
⁵² Segerstedt 1971, s. 7.

⁵³ Lindroth 1976, s. 99.

⁵⁴ Lindberg 2003, s. 154.

⁵⁵ Lindroth 1976, s. 99, 101.

och lagras och som studeras för att blottlägga aspekter av den statliga styrningen. Stoler studerar den koloniala staten och visar på att dess maktutövning fordrade en utbyggd administration för att producera, arkivera, distribuera och katalogisera, men även förstöra dokument.⁵⁶ Statliga arkiv avspeglar enligt detta synsätt informations- och kunskapsbehoven hos de aktörer som har byggt upp och som upprätthåller arkiven. Således rättfärdigar arkiven sina upphovsmäns agerande såväl som det samhälle som arkiven producerades i. Mer tillspetsat betraktas statliga arkiv som ett resultat av inflytelserika aktörers arbete med att skydda eller förstärka sina positioner.

Uppfostringskommissionen är jämförbar med statliga kommissioner som verkat långt senare och vars arbete med att producera kunskap har studerats som en aspekt av den statliga styrningen.⁵⁷ En statlig infrastruktur och ett statligt arbete låg bakom också uppfostringskommissionen och dess arkiv vilket givetvis betingar arkivets innehåll och vilken kunskap som kan sökas där. Lika lite som andra statliga arkiv bör kommissionsarkivet studeras som ett passivt lager av gammalt stoff. Statliga arkiv betraktas snarare som kontaktytor där olika aktörer möts eller rentav kolliderar i sammanhang som styrs av asymmetriska maktrelationer.⁵⁸ Kommissionsarkivet används för att undersöka hur makt praktiserades och legitimerades men även ifrågasattes.

Arkivmaterialet erbjuder förklaringar till uppfostringskommissionens tillsättning, verksamhet och resultat. Jag bedömer inte sanningshalten i dessa verklighetsbeskrivningar. Jag instämmer med Joan Scott som i en ofta citerad artikel argumenterat för att arkivmaterial bidrar till att skapa de verkligheter som det förment beskriver.⁵⁹ Scott pekar på den skevhet som uppstår i och med att historiker driver sina analyser utifrån kategorier som upprättats i äldre tiders statistik, rapporter och undersökningar. Historisk forskning bidrar därmed enligt Scott till att reproducera kategorier och verklighetsbeskrivningar som historiska aktörer i själva verket använde för att förfäktat sina egna positioner. Denna undersökning ligger i linje med Scotts uppfattning om att historisk forskning inte nödvändigtvis bör ägna sig åt att punktera den officiella kunskapen eller poängtera eventuella motsägelser i styrande politiska ideologier. Istället fokuserar analysen på hur kunskapen skapats och på hur statliga aktörer kategoriserat och ordnat sin samtid samt legitimerat sitt sätt att agera gentemot omvärlden.

⁵⁶ Stoler 2002, s. 90, 98.

⁵⁷ Se Spross 2016 om statliga utredningars kunskapsproducerande roll i frågan om arbetstiden under perioden 1919 till 2002, särskilt s. 20.

⁵⁸ Pratt 1991, s. 34.

⁵⁹ Scott 1999, s. 4.

Arkiv- och källmaterial

Uppfostringskommissionen har lämnat efter sig ett rikt arkivmaterial. Det finns bevarat på Riksarkivet, Äldre kommittéer (ÄK) 849 och består av 7 volymer. Arkivet går också under namnet *Kommission ang omarbetning av skolordningen och de akademiska konstitutionerna*. (Uppfostringskommissionen). Volym 1 i arkivet innehåller renskrivna protokoll från kommissionens sammanträden under åren 1746–1751. Volym 2 innehåller protokollen från sammanträdena under året 1760. Volym 3 består av konceptprotokoll från åren 1746–1750. Efter riksdagen 1751/52 finns inga mötesprotokoll arkiverade förrän 1760. Volym 4 består av utlåtanden och betänkanden 1748–1752 samt 1765. Volym 5, 6 och 7 innehåller inkommande och utgående handlingar och beslutsunderlag. Den största delen av arkivmaterialet är välbevarat. Endast ett fåtal dokument är i så dåligt skick att de inte går att läsa. Vissa handlingar är ofullständiga eller fragmenterade. Långt ifrån alla dokument är paginerade.

Volym 1, 2 och 3 är alltså sammanhållna mötesprotokoll medan övriga volymer består till största delen av enskilda eller separata dokument. Det skapar vissa problem för hur jag refererar till dem. Jag markerar när referensen avser mötesprotokollen genom att skriva ut ÄK 849 vol. 1 respektive ÄK 849 vol. 2 i fotnoterna. När jag hänvisningar till dokument i övriga arkivvolymer skriver jag inte ut vilken arkivvolym dokumentet finns i. Då måste läsaren gå till referenslistan under rubriken Otryckt material för att hitta arkivvolymen.

I viss utsträckning måste materialet kompletteras. I kapitel 1 används exempelvis tryckta riksdagsprotokoll. I övriga kapitel används förutom kommissionsarkivet också brev till och från universitetskanslern samt kungliga förordningar. Kapitel 5 bygger till stor del på remissvaren från de svenska universiteten på kommissionens betänkande. Det framgår i de empiriska kapitlen om och i sådana fall vilket ytterligare material förutom kommissionsarkivet som har använts.

Kommissionens utgående och inkommande korrespondens finns i arkivet. Kommissionen hade regelbunden kontakt med Kungl. Maj:t men samlade även vid behov in synpunkter och underlag från andra parter, däribland de akademiska konsistorierna, men det finns även utlåtanden från enskilda aktörer. Det är inte alltid möjligt att avgöra om dessa har kontaktat kommissionen på eget bevåg eller inte. Det framgår av materialet att utbildningsfrågor remitterades till uppfostringskommissionen. Riksdagsmemorial, kungliga brev och konstitutorial som utfärdats av Kungl. Maj:t och som legat

till grund för uppfostringskommissionens tillsättning och arbete finns vanligen i kommissionens arkiv.

Uppfostringskommissionens betänkande avseende de akademiska konstitutionerna finns i den första volymen av kommissionsarkivet. Det har också tryckts i Segerstedt 1971. Segerstedt återger originaldokumentets sidnumrering. Alla hänvisningar till betänkandet i den här studien faller tillbaka på den tryckta versionen. I hänvisningarna anges först sidnumret i Segerstedt därefter originaldokumentets sidnummer i ÄK 849 vol. 1 som Segerstedt återger. Exempelvis ser en referens ut så här: Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 129/s. 537.

Jag moderniserar inte citat. Vissa personnamn har olika stavningar i materialet. Jag använder i dessa fall den stavning som används i Svenskt biografiskt lexikon.

Disposition

Avhandlingens disposition utgår ifrån det modelltänkande som finns inom policyforskningen och som jag utvecklade ovan. Närmare bestämt organiseras den utifrån en reviderad form av den så kallade policycykeln. Dispositionen kombinerar ett tematiskt och ett kronologiskt upplägg. Det tematiska är grundläggande men det går givetvis inte att bortse ifrån kronologin. Kronologiskt börjar avhandlingen med förslagen på att tillsätta uppfostringskommissionen i riksdagen 1738/39 och avslutas med kommissionens upplösning 1766. Dispositionen för med sig vissa problem. Partier som tematiskt skulle passa någon annanstans behöver kontextmässigt placeras i en kronologisk ordning. Flera kapitel kommer exempelvis in på problemformuleringarna som låg bakom reformarbetet, det sorteringsarbete kommissionen ville att universiteten skulle utföra, kommissionens ledamöter och i viss utsträckning också dess arbetsformer och förutsättningarna för dess verksamhet.

Avhandlingens första kapitel undersöker uppfostringskommissionens tillsättning. Kapitlet visar på varför den högre utbildningen blev en politisk angelägenhet vid den svenska riksdagen. Närmare bestämt analyseras de problem som förknippades med de svenska universiteten och som låg bakom att kommissionen tillsattes. Kapitlet visar att tre grundläggande uppfattningar genomsyrade tillsättningen. Dessa tre uppfattningar återkommer även i kommissionens syn på universitetsutbildningen. För det första var uppfattningen den att utbildningen misslyckades med att dana en dygdig och gudfruktig befolkning. Detta måste ses i ljuset av att det vid denna tid

betraktades som avgörande för samhället och landet att befolkningen praktiserade den rätta läran och de rätta dygderna. För det andra ansågs utbildningen ha misslyckats med att sortera elever och studenter och hänvisa dem till positioner eller yrken som de ansågs lämpliga för. Utbildningen tillskrevs sålunda en funktion som ett slags sorteringsmekanism för att hantera eller reglera rörligheten i samhället och bidra till samhällets stabilitet. För det tredje utbildades inte tillräckligt dugliga ämbetsmän. Givet ämbetsmännens centrala betydelse för riket ansågs bristerna i ämbetsmannautbildningen kunna få allvarliga konsekvenser.

Det andra kapitlet i avhandlingen undersöker uppfostringskommissionens officiella uppdrag och de ramverk som kringgärdade dess verksamhet. Kapitlet visar hur det frihetstida kommissionsväsendet användes på ett nytt sätt för att agera visavi universiteten och förändra utbildningens styrande dokument: skolordningen och de akademiska konstitutionerna. Kapitlet undersöker vilka personer och ämbeten som utsågs till ledamöter i uppfostringskommissionen och belyser därigenom kompetensen i det svenska kommissionsväsendet vid denna tid. Kapitlet studerar aktörerna och arbetsprocessen men går inte närmare in på teoribildningen kring aktörskap.

I det tredje kapitlet undersöks de problem som uppfostringskommissionen ansåg sig ha identifierat i universitetsutbildningen och som låg bakom dess reformer och åtgärdsförslag. Undersökningen visar att kommissionen i stor utsträckning utvecklade eller preciserade de problemformuleringar som låg bakom dess tillsättning. Kommissionen kopplade landets universitet till vad den ansåg vara allvarliga samhällsproblem. Universiteten sågs både som en orsak till och som en möjlig lösning på problemen. Sålunda framstår universitetet hos kommissionen som en samhällsbärande institution vars brister ansågs få allvarliga konsekvenser för riket. Undersökningen visar på att utifrån kommissionsmaterialet bör ståndssamhället betraktas som ett ofullbordat politiskt projekt snarare än en beskrivning av det dåtida samhället.

Avhandlingens fjärde kapitel studerar examensförordningarna som infördes i Sverige 1749 och 1750. De kallas i denna studie för juristexamen respektive civilexamen. Uppfostringskommissionen låg bakom att förordningarna infördes även om den givetvis inte agerade helt isolerat. Jag argumenterar för att examensförordningarna var verktyg för att granska och styra universiteten i syfte att uppnå mer övergripande politiska målsättningar och producera vad som ansågs vara ideala samhällsförhållanden. Examensförordningarna är exempel på förändringar som genomfördes under tiden som kommissionens arbete med de akademiska konstitutionerna pågick.

Studier som endast fokuserar på huruvida kommissionens formella uppdragsbeskrivning uppnåddes riskerar bortse ifrån dessa förändringar och därmed även ifrån viktiga resultat som kommissionen åstadkom.

Det femte kapitlet studerar mottagandet av uppfostringskommissionens reformer och reformförslag. Det är sedan tidigare välkänt att många av kommissionens ibland radikala idéer aldrig genomfördes. Den författade aldrig några nya akademiska konstitutioner. Primärt utvärderar inte kapitlet om eller hur väl initiativtagarnas målsättningar uppnåddes. Det betänkande som kommissionen författade om önskvärda universitetsreformer fungerade som en katalysator för professorer att på ett nytt sätt reflektera över och ta ställning för sin egen verksamhet. Kapitlet visar hur universitetsprofessorer, i opposition mot kommissionen, gav universitetet en bestämning som har likheter med vad som senare har kallats det moderna forskningsuniversitetet. Professorernas utsagor studeras främst för att ge bättre kunskap om effekterna av uppfostringskommissionens verksamhet och inte främst för att bidra till kunskapen om universitetens utveckling. De olika uppfattningarna om universitetet knöts till ibland markant skilda åsikter om universitetets samhällsuppgifter. Kapitlet undersöker och fördjupar bilden av varför kommissionens ambitiösa reformplaner aldrig genomfördes.

Det avslutande kapitlet resonerar kring studiens resultat. Kapitlet lyfter inte endast fram konkreta förändringsförslag eller genomförda åtgärder som kommissionen åstadkom. Istället förs en mer generell hållen diskussion om kommissionen som ett frihetstida statligt försök att skapa ett nytt universitet och foga in det i ett helhetsgrepp på det svenska riket genom att förändra de akademiska konstitutionerna.

KAPITEL 1

Universitetsutbildningen som ett politiskt problem

Detta kapitel undersöker tillsättningen av uppfostringskommissionen. Hugo Hernlund har grundligt redogjort för de parlamentariska turerna kring förslagen på utbildningsförändringar som sedermera ledde fram till att kommissionen tillsattes.¹ Omständigheterna i riksdagen är givetvis viktiga men den här undersökningen fokuserar främst på de problemformuleringar som låg bakom tillsättningsförslagen. David Löfberg visar mycket riktigt att ekonomiska motiv var styrande.² Jag argumenterar emellertid för att alltför snävt fokus på ekonomin riskerar att bortse ifrån än mer grundläggande aspekter. Kapitlet visar att universitetsutbildningen blev ett objekt för politiska insatser genom att framställas som en del av en större samhällsproblematik och på grund av dess betydelse som en samhällsbärande institution. Utbildningen betraktades som ett tveeggat svärd: en välfungerande utbildning ansågs göra nytta eller betraktades som direkt nödvändig för landets och det allmännas väl medan en dysfunktionell utbildning istället ansågs göra stor skada.³

Kapitlet visar att tre grundläggande uppfattningar genomsyrade tillsättningen av uppfostringskommissionen. För det första ansågs utbildningen misslyckas med att dana en dygdig och gudfruktig befolkning. Detta måste ses mot bakgrund av att det betraktades som en hörnsten i samhället att befolkningen praktiserade den rätta läran och rätta dygder. Utbildningen tillskrevs viktiga om inte avgörande uppgifter i att producera vad som ansågs vara ideala mellanmänniska relationer, med andra ord ett idealt samhälle.

För det andra ansågs utbildningen misslyckas med att sortera elever och studenter och hänvisa dem till positioner eller yrken som de ansågs lämpliga för. Endast studenter som ansågs ha behov av eller fallenheter för en högre utbildning borde utbildas, andra skulle avvisas från läroanstalterna. Uppfattningen var inte den att alla borde ha rätt att fatta beslut över sig själva och sina liv utan snarare att sorteringen av studenterna var överhetens ansvar. Denna sortering bör tolkas som en form av styrning på individnivå.

—

¹ Hernlund 1882, s. 29–39.

² Löfberg 1949, s. 199–205.

³ Raeff drar samma slutsats om utbildningen i Preussen och Ryssland vid denna tid: Raeff 1983, s. 140–141.

Utbildningen tillskrevs en funktion som ett slags sorteringsmekanism för att hantera eller reglera rörligheten i samhället och bidra till samhällets stabilitet.

För det tredje ansågs utbildningen ha misslyckats med att utbilda dugliga ämbetsmän. Detta rörde främst universiteten medan övriga problem kunde gälla även övriga skolformer. Ämbetsmännen utbildades för att förvalta riket, inte minst skulle de upprätthålla landets lagar och förordningar och sköta ekonomin. Ämbetsmännen skulle dessutom vara gudfruktiga och praktisera de rätta dygderna samt inspirera befolkningen att göra detsamma. Uppfattningen var att bristerna i ämbetsmannautbildningen skulle kunna få allvarliga konsekvenser. Även präster var ämbetsmän men denna undersökning visar att utbildningsförändringarna främst rörde den utbildning som ämbetsmännen i förvaltningens civila delar och särskilt i rättegångsverken skulle få.

Genom att använda begrepp som har utvecklats inom ramen för policystudier bidrar denna studie med ett nytt analytiskt perspektiv. Närmare bestämt tillämpas begreppen problemdefinition och agendasättning. Problemdefinition avser en diskursiv process där en politisk värld konstrueras. Agendasättning avser en särskild del av problemdefinitionen där en politisk aktör eller institution tillskrivs ett särskilt ansvar.⁴ Agendasättningen går längre än problemdefinitionen i den meningen att den implicerar ett erkännande från en etablerad makthavare såsom en sittande regering. Att vissa frågor istället för andra kommer upp på den politiska agendan betraktas som ett resultat av ett politiskt arbete eller vad som mer precist har kallats för maktbemängda förhandlingar.⁵ Det räcker alltså inte med att det cirkulerar beskrivningar av ett önskat tillstånd för att ett policyarbete ska sättas igång. Det fordras också aktörer att som har resurser eller mandat att agera håller med om problembeskrivningarna och om hur problemen kan åtgärdas. Inte minst med tanke på deras avgörande betydelse i det politiska arbetet är agendan och problemformuleringen sällan okontroversiella.

Den samtida termen för utbildningsområdet, uppfostringsverket, hade en vid betydelse. I den samtida diskussionen, till exempel vid riksdagen, klargjordes det inte alltid om det var utbildningen vid trivialskolorna, gymnasierna och/eller universiteten som ansågs nödvändig att förändra. Jag specificerar och fokuserar i möjligaste mån vad som uttryckligen gällde utbildningen vid landets universitet, som för övrigt ofta kallades akademier, men att avgränsa undersökningen till explicita diskussioner om universitetsutbildningen skulle riskera att utelämna uppfattningar om uppgifter och

⁴ Barbehön, Münch & Lamping 2015, s. 243, 254.

⁵ Ekström 2012, s. 36–37, 56.

ändamål som ansågs vara gemensamma för alla delar av landets utbildning. Jag använder termer såsom utbildningsväsende, utbildningssystem och uppfostringsverk som samlande beteckningar på skolor, gymnasier och universitet. Jag använder även termerna läro- och utbildningsanstalter.

Några av förslagen som låg bakom tillsättningen finns i uppfostringskommissionens arkiv men för att få en bättre bild av uppfattningarna som låg bakom utbildningsutredningen studeras även material från de aktuella riksdagarna, det vill säga riksdagarna 1738/39, 1740/41 och 1742/43. Materialet visar inte att nya förslag på utbildningsförändringar lämnades vid 1742/43 års riksdag. Det går förstås att spekulera i att detta berodde på att kriget mot Ryssland kom emellan. Närmare hänvisningar till materialet görs i texten.

Undersökningen börjar med att sätta förslagen på en utbildningsutredning i relation till riksdagens prioriteringar. Därefter fokuserar jag på de tre grundläggande uppfattningarna som styrde tillsättningen av uppfostringskommissionen och som presenterades ovan, det vill säga att universitetsutbildningen inte lärde ungdomen att praktisera rätta dygder och leva enligt den rätta kristna, lutherska läran; att för många studenter som ansågs olämpliga för studier antogs och utbildades, samt; att ämbetsmannautbildningen inte producerade dugliga ämbetsmän för den statliga förvaltningen. Sedan studeras förslagen på att tillsätta en skol- och universitetsutredning samt kontroverserna dessa förslag väckte. Jag visar att det var främst riksdagsmän i adelsståndet som drev frågan medan prästeståndet vände sig mest tydligt emot utredningsförslagen. Den svenska riksdagen var således ingen enhetlig aktör utan inom den fanns tydliga motsättningar.

Universitetsutbildningen och riksdagens politiska prioriteter

För att bättre förstå hur utbildningsfrågan kom upp på den politiska agendan och bakgrunden till uppfostringskommissionens tillsättning ska något sägas om den dåvarande svenska riksdagen. Den så kallade ständsriksdagen bestod av ridderskapet och adeln (adelsståndet), prästeståndet, borgarståndet och bondeståndet. Dessa ståndsbeteckningar måste skiljas från andra ståndsbegrepp som användes i exempelvis hustavlan eller där stånd betecknade yrke, belägenhet eller samhällelig position i vidare mening.⁶ Uttrycken riksens ständer och ständerna avser riksdagsständerna.

⁶ Om ett sådant vidare ståndsbegrepp, se: Englund 1989, s. 225–227; Nilsson 2010, s. 274.

Riksdagens stånd representerade endast begränsade delar av landets befolkning. Grupperna som de olika riksdagsstånden representerade bestämde inte heller ståndens storlek. Ridderskapet och adeln utgjorde ungefär en halv procent av landets befolkning i mitten av 1700-talet, men var det största ståndet i riksdagen med upp till 800 personer även om endast ungefär 300 personer vanligen deltog. Prästeståndet som utgjorde en knapp procent av landets befolkning var riksdagens minsta stånd med mellan 50 och 60 ledamöter. Borgarståndet utgjorde ungefär två procent av befolkningen. Deras ledamöter vid riksdagen varierade mellan ungefär 70 och 150 personer. Bönderna utgjorde drygt hälften av befolkningen. Under perioden 1760–1772 hade ståndet i medeltal 142 ledamöter vid riksdagen.⁷ Trots att riksdagen uppenbarligen inte var representativ för landets befolkning har den ändå betraktats som mindre exkluderande än motsvarigheten i till exempel det samtida England.⁸

Ståndsriksdagen har beskrivits som ett slags omfattande ämbetsverk. Prästerna var ämbetsmän och många inom adeln och borgerskapet också. Ämbetsmannainflytandet vid riksdagarna och de nya sociala grupperingar som ämbetsmännen gav upphov till har traditionellt sett väckt forskningsintresse.⁹ Det svenska samhället genomgick förändringar och de nya grupperingarna som uppstod samt de slitningar som uppstod mellan olika grupper satte sin prägel på det svenska samhället.¹⁰

Initiativrätten för att lyfta frågor vid riksdagen var tämligen vidsträckt men det fanns förordningar för hur ärenden skulle beredas. Kungl. Maj:t avgav alltid ett antal propositioner inför riksdagens början där särskilt prioriterade områden lyftes fram. Inför de riksdagar som är aktuella i denna undersökning betonades särskilt vikten av befolkningens renlärighet och gudsfruktan, landets hushållning och rikets säkerhet.¹¹ Propositionerna gav även kortfattad information om vad som hade gjorts mellan riksdagarna för att nå dessa målsättningar.

Kungl. Maj:t var den högsta maktägande institutionen i landet och bestod av kungen och rådet. Kungl. Maj:t ansvarade för ärenden som var av så stor

⁷ Siffrorna är hämtade från Frohnert 1985, s. 192.

⁸ Roberts 1995, s. 105.

⁹ Carlsson 1963, s. 130.

¹⁰ Palme 1959 drog upp riktlinjerna för ett forskningsprogram som syftade till att utreda dessa nya grupperingar.

¹¹ Kungl. Maj:ts proposition 1740, 1742. Betydelsen av närliggande frågor betonades också i Carl Gyllenborgs anföranden vid riksdagarnas början och slut: Gyllenborg 1739, 1740, 1741, 1742, 1743.

betydelse att de inte kunde delegeras till andra statliga organ. Kungl. Maj:t fastställde beslut som fattades av riksdagen. Mellan riksdagarna utfärdade Kungl. Maj:t förordningar, stadgor och instruktioner. Efter de konstitutionella förändringarna som genomfördes 1720 kom den reella makten att ligga hos riksdagen och rådet varför det har lyfts fram att rådet under frihetstiden var maktens verkliga centrum även om det var ansvarigt inför ständerna.¹² Rådet eller riksrådet bestod av sexton eller sjutton medlemmar beroende på om man räknade generalguvernören i svenska Pommern. Riksrådsämbetena betraktades som landets främsta ämbeten. Tidigare hade kungen själv haft mandat att utse rådsherrar men denna rättighet begränsades under frihetstiden. I följande kapitel understryker jag att flera av uppfostringskommissionens ledamöter var riksråd.

Riksdagsstånden gjorde sina initiativ särskilt genom de så kallade allmänna besvären. Ständerna kunde även under riksdagens gång komma med förslag som meddelades övriga stånd genom protokollsutdrag. Enskilda riksdagsmän hade också rätt att inkomma med förslag. Vid riksdagarna behandlades följaktligen en stor mängd frågor. För att driva igenom en fråga krävdes bifall från tre stånd. Stånden hade vetorätt vid frågor som föll under deras ståndsprivilegier. Om två stånd stod mot två lades ärendet till handlingarna. När stånden fattat beslut i en fråga formulerade den så kallade expeditionsdeputationen ett brev från ständerna vilket undertecknades av talmannen för respektive stånd innan det expedierades till Kungl. Maj:t.

Frågan om landets utbildning var inte endast en angelägenhet för den svenska riksdagen. Diskussionen var inte heller ny. Den fördes även vid lärosäten och universitet samt i ett expanderande offentligt rum såväl i Sverige som i andra europeiska länder vilket visar på den betydelse som utbildning tillmättes. Uppfostringskommissionens tillsättning kan ses som ett konkret uttryck för en utbildningsdiskussion som pågick inte bara i Sverige utan även på den europeiska kontinenten. I det svenska sammanhanget förtydligades betydelsen av att landets barn och ungdom fostrades för att befrämja det allmännas bästa.¹³ Enligt riksdagsmännen i adelsståndet gällde utbildningen rikets framtid eller vad som kallades ”efterkommandernes tider”.¹⁴ De adliga riksdagsmän som var drivande i att få till stånd utbildningsförändringar var ense om

¹² Hela redogörelsen för Kungl. Maj:t och rådet är hämtad från Cavallin 2003, s. 32–33.

¹³ Sjöstrand 1961, s. 78.

¹⁴ Adelsståndets riksdagsprotokoll 1740/41, s. 200.

af hvad angelägenhet upfostrings-verket är, och at des förbättring med alt skäl kan och bör anses för et högt riksvårdande ärende, aldenstund et rikets trefnad, styrka och sällhet, igenom gudfruktige, skickelige och flitige inbyggare och embetsmän befordras, och desse dygder och egenskaper igenom en god upfostran och undervisning böra inplantas och förfärfvas¹⁵

Vid riksdagen 1738/39 presenterades de förslag som sedermera ledde till att ett stort reformarbete sattes igång och där upfostringskommissionen kom att bli en central aktör. Vid denna riksdag tog hattarna som bekant makten. Kommissionen har betraktats som ett resultat av hattarnas politik.¹⁶ Det var inte bara utbildningen som hattarna ville förändra. De planerade och genomförde förändringar på flera områden. Hattarnas politik har karaktäriserats som en ambition att centralisera statsmakten och öka dess inflytande.¹⁷ Enligt Michael Roberts var hattarna inte heller sena med att använda sig av utpressning eller rentav våld för att vinna politisk mark.¹⁸ Det finns inget i materialet som tyder på att sådana aktioner låg bakom upfostringskommissionen även om det framgår nedan att det finns vissa frågetecken kring hur tillsättningen gick till.

Hattarna och mössorna, de tidiga svenska politiska partierna, är ett klassiskt forskningsområde som dock på senare tid har problematiserats.¹⁹ Det är inte heller oproblematiskt att tala om utbildningen uteslutande som en ”partifråga”. I riksdagsprotokollen som jag analyserar framträder ingen egentlig opposition inom adelsståndet i utbildningsfrågan. Det är därför svårt att se gränserna mellan hattar och mössor. Som framgår nedan vände sig prästeståndet mot kommissionens tillsättning. Även om några riksdagsmän i prästeståndet var mer positivt inställda är det svårt att endast utifrån det peka på ståndsöverskridande partiloyaliteter i detta material.

Flera tongivande riksdagsmän i adelsståndet valdes senare till ledamöter i upfostringskommissionen.²⁰ Det gällde exempelvis Henning Gyllenberg, Carl Gyllenberg och Carl Gustaf Tessin. Även ärkebiskopen, tillika prästeståndets talman, som vid denna tid var Eric Benzelius blev ledamot i kommissionen. Ingemar Carlsson betraktar dem som hattar. Tessin var vid tiden talman för adelsståndet. Kanslipresidenten, riksrådet och universitetskansler Carl Gyllenberg publicerade innan riksdagarna sina traktat där han

¹⁵ Adelsståndets riksdagsprotokoll 1740/41, s. 200.

¹⁶ Lindroth 1976, s. 99, 101.

¹⁷ Frängsmyr 2000, s. 198.

¹⁸ Roberts 1995, s. 162–165.

¹⁹ Sennefelt 2006, s. 41–42; Sennefelt 2011, s. 272–273; Bodensten 2016, s. 350.

²⁰ Se kapitel 2 i denna studie.

förde fram sin syn på vilka problem som riksdagen borde prioritera.²¹ Dessa aktörer dikterade inte ensamma adelsståndets agenda. Det kommer dock att framgå att särskilt Henning Gyllenborg var drivande i att föra upp utbildningsfrågan på den politiska agendan i riksdagen och i att få en utbildningsutredning till stånd.

Gudsfruktan, dygd och rikets ämbetsmän

Det memorial som Karl Gustaf Boije presenterade vid riksdagen 1738/39 kom att bli ett av startskotten för tillsättningen av uppfostringskommissionen.²² Som Hernlund uttrycker det förklarade åtskilliga medlemmar i adelsståndet att Boijes memorial var både nyttigt och berömvärt.²³ Memorialet bifölls och skickades därefter vidare till prästeståndet. Memorialet är ganska kort, tre handskrivna sidor. Enligt Boije var det en ”oförneklig sanning” att bland de mest angelägna ärenden som riksdagen kunde ägna sig åt gällde ”huru riksens ungdom kunna hädanefter med sådan flyt [flit] uti Gudsfrucktan, dygd och bokwett upfostras, at det må lända Guds namn til ähra och fäderneslandet til gagnelig tjenst”.²⁴

Riksens ständer hade, menade Boije, vid alla riksdagar visat en ”särdeles ömhet” för landets utbildning och hade redan tidigare ”befalt wederbörande at inkomma med sina betänkingar öfwer Schola’ ordningens och Academiske Constitionernes förbättrande”. Det framgår inte exakt vilket tidigare arbete Boije refererade till eller vilka Boije avsåg med den svepande termen vederbörande men rimligen menade han representanter från utbildningsväsendet, eller med andra ord präster, lärare och professorer. Flera försök hade tidigare gjorts för att förändra de akademiska konstitutionerna. Bland annat tog Karl XI ett initiativ 1696. Frågan togs upp igen under 1720-talet när ett projekt initierades av universitetskanslererna. Den hade också varit aktuell tidigare under 1730-talet.²⁵ De tidigare försöken hade dock enligt Boije inte kommit någonstans varför nu detta ”[angelägna] mål, hwaruppå större delar af riksens wälfärd beror, wordet eftersatt.” Av den anledningen hemställde Boije

²¹ Gyllenborg 1739, 1740, 1741, 1742, 1743.

²² Hernlund 1882, s. 29.

²³ Hernlund 1882, s. 30.

²⁴ Boije, 8/6 1738. I uppfostringskommissionens arkiv finns en avskrift av Boijes riksdagsmemorial. Namnet stavas där Carl Boye. Dokumentet är opaginerat.

²⁵ Annerstedt 1913, s. 22–25.

om icke riksens höglofl. Ständer nu skulle finna nyttigt at förordna en Upfostringsdeputation, som kunde öfwerse alla om upfostringsverket inkomna påminnelser, och til lika emottaga andra förfarna mäns tankar härom, då den samma kan adjungera sig några bepröfwade docentes ifrån Academiene i riket, i synnerhet sådane som hafwa tillräckelig kunskap så uti den private som publice informationen.²⁶

Deputationen skulle enligt Boijes förslag presentera sin utredning för riksdagsståndet för ”widare öfwerseende och stadfästade”. Avsikten med utredningen var att ”[vi] måge blifwa befriade ifrån at i framtiden klaga öfwer brist af sådant folk, som äga nog skickelighet till riksens angelägnaste wärks och ärenders behöriga wårdande och i akttagande”.²⁷ Boije poängterade också utbildningens betydelse för ett framtida skeende. Den utredning som Boije föreslog skulle gå igenom redan inkomna synpunkter samt samla in ytterligare perspektiv. Anmärkningsvärt är att Boije ville att lärare från universiteten skulle delta, under förutsättning att de hade tillräcklig kunskap om både den privata och den allmänna utbildningen. Denna kanske något diffusa formulering till trots var de likväl universitetsutbildningens representanter. Längre fram i kapitlet undersöks vad för slags utredning Boije föreslog och den utredning som faktiskt tillsattes.

Uppfattningen var givetvis den att utbildningen borde bidra till att förse befolkningen med kunskaper för att sköta sina sysslor. Universitetsutbildningen hade en framskjuten plats i Boijes förslag. Hernlund anser mycket riktigt att Boije först och främst ville tillgodose rikets behov av dugliga ämbetsmän.²⁸ Det går dock att utvinna fler betydelser av Boijes memorial. Det handlade inte endast om att utbilda ämbetsmän för att sköta rikets förvaltning även om detta var en viktig del. Boije länkade dessutom utbildningen till grundläggande samhällsproblem.

Vid tiden fanns en farhåga för att samhället krackelerade eller rentav höll på att förfalla och gå mot sin undergång. Denna oro kom till uttryck i så till synes skilda sammanhang som i fråga om landets inrikespolitiska situation i samband med det så kallade dalupproret men även beträffande vad som ansågs vara en överflödigt konsumtion.²⁹ Inte minst vid riksdagen där Boije

—

²⁶ Boije, 8/6 1738.

²⁷ Boije, 8/6 1738.

²⁸ Hernlund 1882, s. 32; Löfberg 1949, s. 199.

²⁹ Runefelt 2015 om konsumtionsdebatten; Sennefelt 2001 om dalupproret.

fanns det uttryck för en politisk oro som inte hade blivit mindre av hattarnas offensiva politiska mobilisering.³⁰

Rimligen skulle inte Boije ha presenterat sitt memorial om han inte var genuint bekymrad. Dock framgår det inte av memorialet om det var en oro för vad som skedde i samtiden eller om han snarare var uteslutande fokuserad på att undvika ett oönskat framtida scenario. Uppenbarligen tillskrev han utbildningen en viktig om inte avgörande uppgift för landets välfärd. Som framgick ovan var Boijes uppfattning den att något måste göras för att landets utbildning *hädanefter* skulle uppnå vad han betraktade som utbildningens rättmätiga ändamål att förse elever och studenter med de rätta dygderna, den rätta läran samt kunskaper för att ära guds namn och bidra till riket,³¹ vilket implicerar uppfattningen att den nuvarande utbildningen inte lyckades med detta utan snarare hade grundläggande brister.

Boijes betoning på dygden och den rätta läran pekar på att utbildningsåtgärderna som han ville se hade bäring på den mänskliga gemenskapen, samhället, och inte uteslutande utbildningen av ämbetsmän. Givet den betydelse som religionen och dygden tillskrevs vid denna tid går det att hävda att han faktiskt pekade på vad som i ett dåtida sammanhang kunde uppfattas som allvarliga samhällsproblem. Boijes memorial implicerar till att börja med uppfattningen att utbildningen i dess dåvarande form inte lyckades lära elever och studenter att praktisera den rätta läran. Skolans uppgift att uppfostra ungdomen för ett liv som dygdiga undersåtar och gudfruktiga kristna i enlighet med den lutherska läran var fundamental och togs sannolikt för given.³² Religionen ansågs utgöra den kanske allra viktigaste grunden i den mänskliga gemenskapen. I den ortodoxa samhällsuppfattningen var ordning och reda centrala komponenter och ordningen syftade då ytterst till invånarnas frälsning och fäderneslandets förkovran.³³ Befolkningens renlärighet stod som nämnt högt på den politiska dagordningen.³⁴ Om befolkningen inte praktiserade den rätta läran skulle detta alltså få allvarliga konsekvenser för samhället.

Boije var inte ensam om att vid denna tid fundera kring hur man skulle kunna garantera befolkningens renlärighet. Redan under första halvan av 1700-talet genomfördes åtgärder för att förstärka den religiösa ortodoxin genom konventikelplakatet 1726 och religionsstadgan 1735. Under mitten

³⁰ Roberts 1995, s. 163.

³¹ Boije, 8/6 1738.

³² Se Adelsståndets riksdagsprotokoll 1740/41, s. 200.

³³ Winton 2007, s. 13.

³⁴ Kungl. Maj:ts proposition 1740, 1742.

och andra halvan av 1700-talet försvagades religionens samhällsbärande roll i Sverige, Norge och Danmark. På sikt blev religionen istället mer och mer en individuell angelägenhet.³⁵ Dessutom uppstod spänningar mellan olika religiösa läger och trosuppfattningar samt mellan religionen och den framväxande vetenskapen.³⁶

Vad gäller dygd specificerade inte Boije vilka dygder han ansåg att skolan borde lära ut eller vad han mer precist menade med dygd. Han utvecklade inte heller i detalj vilka konsekvenser studenternas odygd kunde få men det går även vad beträffar dygden att hävda att han pekade på grundläggande problem. Även dygden betraktades nämligen som ett samhällsfundament vid denna tid.³⁷

Dygd kunde ges en vid betydelse och beteckna önskvärda karaktärs-egenskaper och beteenden i allmänhet. En vanlig uppfattning var att det till varje plats i samhället hörde en dygd som innehavaren borde praktisera. Undersåtarna borde enligt detta synsätt inte heller eftersträva mer än vad deras positioner föreskrev.³⁸ En dygdig undersäte borde med andra ord veta sin plats i samhället och förverkliga vad denna position krävde. I det antika arvet var dygd också intimt förknippad med manlighet.³⁹

Dygden förknippades under 1600-talet med det adliga ståndet, en adelsman kunde betraktas som dygdig utan att egentligen behöva manifesteras sina dygder genom handlingar eller särskilda egenskaper. Det skedde dock en förändring i hur dygden betraktades. En tydligare betoning på personliga egenskaper gjorde det möjligt för personer även utanför adeln att betraktas som dygdiga. Från att ha baserats på begärskontroll och höviskhet kom dygd i form av meriter och kompetens att få en större betydelse. Dygd och duglighet kopplades sålunda till varandra.⁴⁰ Odygdiga/odugliga undersåtar kunde inte förverkliga vad som ansågs vara deras rättmätiga uppgifter vilket enligt detta synsätt skadade det allmänna. Dygden betraktades därtill som oföränderlig. Den var ett försvar mot samhällets obeständighet och blev ett slags garant för samhällets beständighet och stabilitet samt för att önskade samhällsomvandlingar uteblev.⁴¹

³⁵ Bergfeldt 1997, s. 184–185; Sanders 2004, s. 10.

³⁶ Koefoed 2004, s. 35; Bergström 1991, s. 22–23.

³⁷ Stenqvist & Lindstedt Cronberg 2010, s. 7, 13; Lewan 1985, s. 9, 17

³⁸ Nilsson 2010, s. 280–281.

³⁹ Vad gäller antiken och medeltiden, se Hellerstedt 2017, s. 110 n. 1.

⁴⁰ Tunefalk 2015, s. 82, 95, 97.

⁴¹ Runefelt 2015, s. 97.

Dygden betraktades emellertid inte som naturgiven utan befolkningen måste snarare lära sig de rätta dygderna. En mångfald av inrättningar, inte minst lagar och förordningar, tillskrevs detta syfte men det förelåg ingen konsensus vad gällde hur dygden bäst infriades.⁴² Boije underströk som framgått utbildningens betydelse. Givet dygdens samhällsbärande funktion skulle en utbildning som misslyckades med att dana dygdiga undersåtar kunna få allvarliga konsekvenser för den mänskliga gemenskapen.

Inom äldre forskning kring 1700-talets svenska merkantilism hävdades att uppfattningen att det gick att främja det allmänna bästa genom att sätta sitt eget bästa, det vill säga egennyttnan, främst, fick fäste under 1700-talet. Nyare forskning har visat att en sådan uppfattning i själva verket mötte starkt motstånd.⁴³ Uppfattningen om egennyttans positiva effekter på det allmännas väl förfäktades inte i materialet som studeras i denna undersökning. Enligt Wilhelm Sjöstrand var detta synsätt inte heller framträdande i den mer generella pedagogiska debatten i Sverige vid denna tid.⁴⁴

Givetvis var uppfattningen den att ämbetsmännen borde praktisera de rätta dygderna. De skulle också inspirera övriga delar av befolkningen att göra detsamma. Ämbetsmännen som skulle utbildas borde alltså vara gudfruktiga, praktisera de rätta dygderna och ha adekvata fackkunskaper. Längre fram i kapitlet återkommer jag till uppfattningar om rikets ämbetsmän och särskilt deras utbildning. Att garantera dugligheten i förvaltningen betraktades som framgått av Boijes memorial som ett led i att säkerställa rikets framtid. Givetvis inbegrep förvaltningen även det ekonomiska området. Landets hushållning var en viktig aspekt av förslagen som låg bakom kommissionens tillsättning men som framgår nedan lades stor betydelse även vid landets rättsväsende och upprätthållandet av rikets lagar och förordningar.

Utbildningen som sorteringsmekanism

Boije påpekade inte endast vikten av dygd och gudfruktighet. Han poängterade även betydelsen av urskiljningen eller antagningen av studenter och ämbetsmän.⁴⁵ I detta sammanhang tillskrevs utbildningen en uppgift som kan förstås som ett slags sorteringsmekanism. För att nå vad Boije betraktade som utbildningens rättmätiga ändamål var det enligt honom nödvändigt

—
⁴² Runefelt 2005, s. 177

⁴³ Runefelt 2004.

⁴⁴ Sjöstrand 1961, s. 78.

⁴⁵ Boije, 8/6 1738.

på behörige ställen, allenast skickelige, och till bokeliga konster fram för andra tienliga ämnen urskilljas, på det at riket icke måtte betungas med en alt för stor hop af halffärdt folk, hwilka allenast äro frätande lemmar uti rikskroppen, de der hindra långt skickeligare ungdom uti deras billiga och rättmätiga fortkomst, och således beröfwa de angelägnaste sysslor förfarna och dugeliga föreståndare.⁴⁶

Vad Boije kallade för ett överskott av frätande lemmar i rikskroppen avsåg sannolikt en vid kategori av befolkningen som utförde mer eller mindre vaga sysslor vars bidrag till det allmänna var oklara. Hans resonemang var tämligen praktiskt orienterade, riktade mot att lösa samtida problem som gällde landets välbefinnande. Uppfattningarna kan ses mot bakgrund av de samtida diskussionerna om nyttan som enskilda personer borde göra för det allmänna. Det ska dock nämnas att nyttobegreppet inte var fullt så instrumentellt som det kan verka om man endast betonar var och ens plikt att bidra till landets välbefinnande och uppbyggnad.⁴⁷ Det ligger nära till hands att tolka begreppet halvlärda i ljuset av den samtida debatten om ”mångsyssleriet”. Den halvlärde kan då antas beteckna någon som saknade vad som idag skulle kunna kallas för specialisering och därför inte förmådde fullfölja sina plikter. Inte minst i debatterna om manufakturerna bespottades mångsysslare samtidigt som förtjänsterna med en strikt reglerad arbetsdelning lyftes fram.⁴⁸

Den halvlärde måste också ha gått dåligt ihop med en luthersk arbetsetik. Oförmågan att genomföra sina plikter blir inte minst problematisk utifrån en uppfattning om att samhället borde organiseras utifrån medlemmarnas yrke eller uppgifter. Man kan dessutom resonera kring om inte den halvlärde genom att vara vare sig lärd eller olärd dessutom kunde gäcka arbetet med att producera en mänsklig gemenskap där människorna sorterades in i tydligt avgränsade gruppstillhörigheter och en samhällelig helhet just på grund av vilka uppgifter man hade.

Boijes uppfattningar kan jämföras med debatter som fördes i Preussen vid samma tid. Enligt Raeff går det att i den preussiska överhetens argument skönja en rädsla för uppkomsten av ett slags halvtränade eller semiprofessionella som inte klarade av att fullgöra sina ålagda uppgifter. De hade fått en utbildning men saknade ändå adekvata kunskaper.⁴⁹

⁴⁶ Boije, 8/6 1738.

⁴⁷ Se Runefelt 2005, s. 44.

⁴⁸ Magnusson 2006, s. 224; Runefelt 2005, s. 161–164.

⁴⁹ Raeff 1983, s. 140.

Förslaget som Boije presenterade gällde också tillsättningen av tjänster i den statliga förvaltningen. I det sammanhanget hade även studentantagningen betydelse. Vid antagningen av studenter avgjordes ju vilka som skulle utbildas och senare skulle kunna göra anspråk på ämbeten. Enligt Sven-Erik Åström var frågan om studenturskiljningen som mest aktuell i Sverige samband med att antalet studenter vid de svenska universiteten ökade under decennierna mellan det stora nordiska krigets slut 1721 och seklets mitt.⁵⁰ Frågan kom i Sverige till tydligt uttryck hos Gustav Ruder och det så kallade snillevalet som vilade på uppfattningen att en student borde få en utbildning som motsvarade vad som ansågs vara dennes förmåga och därefter ledas till en lämplig plats i samhället för att främja vad som ansågs vara det allmännas bästa.⁵¹ John Strömberg ställer sig bakom Åströms siffror på antalet studenter vid de svenska universiteten.⁵² Det finns sålunda en enighet om att antalet universitetsstudenter i Sverige ökade under 1730-talet. Enligt Willem Frijhoff var debatten om studenturskiljningen och vad som betraktades som ett studentöverskott livlig även i övriga delar av Europa men han menar att studentantalet snarare sjönk i länder där debatten var som mest intensiv.⁵³

Utifrån materialet från riksdagarna som denna studie bygger på är det inte möjligt att ta ställning till huruvida frågan om studenturskiljningen var mer eller mindre intensiv vid denna tid. Jag vill istället peka på en annan aspekt: siffror på antalet universitetsstudenter i landet återropades sällan eller aldrig. Den samtida infrastrukturen för att sammanställa studentstatistik var dessutom begränsad. Senare under 1740-talet presenterade Anders Berch sin studentstatistik. Berch ansåg att antalet studenter borde begränsas men var försiktig med att föreskriva ett exakt antal studenter som universiteten borde anta.⁵⁴ Tabellverket inrättades som bekant 1749 för att arbeta med mer generella frågor rörande befolkningens kvantitet. Även om det tidigare funnits rutiner för att räkna studenterna var det först under 1760-talet som universiteten började föra mer regelbunden statistik.⁵⁵

Det framgår inte i riksdagsmaterialet vilka om några kvantitativa uppgifter som riksdagsmännen grundade sina uppfattningar på. Det går givetvis inte att utesluta att de vilade på ett faktaunderlag som inte redovisades. Resonemangen om studenternas antal framstår därför som baserade på mer

⁵⁰ Åström 1950, s. 34.

⁵¹ Ohlson 1939, s. 57.

⁵² Strömberg 1996, s. 48.

⁵³ Frijhoff 1996b, s. 397.

⁵⁴ Se vidare Liedman 1986, s. 182–186.

⁵⁵ Strömberg 1996, s. 48.

eller mindre kvalificerade gissningar. Men med tanke på att det vid denna tid endast rörde sig om universiteten i Uppsala, Lund och Åbo samt Greifswald och att antalet universitetsstudenter med nutida mått mätt var mycket litet kunde sannolikt den som var engagerad i frågan bilda sig en ganska god uppfattning ändå. Jag återkommer till frågan om studenternas antal i kapitel 3.

Vad gäller antagningen till landets läroanstalter vände sig kritiska röster i riksdagen mot att elever och studenter antogs som ansågs sakna fallenhet för studier och som inte ansågs behöva studierna för sina framtida yrken och tilltänkta uppgifter. Lars Johan Ehrenmalm ställde sig bakom Boijes memorial som han betraktade som ”et så godt och nyttigt förslag”.⁵⁶ Han sade sig också instämma till alla delar vad gällde att man borde förbättra antagningsförfarandena vid landets lärosäten. Han påpekade vid tillfället att han dessutom producerat ett memorial som gällde ”Finlands uphielpande”. Han ansåg att frågan var så mycket mer angelägen eftersom ”rikets nytta fodrar skickelige embetsmän, hvilka ej på annat sätt än igenom en god upfostran kunna erhållas”.⁵⁷

Ehrenmalm bekymrade sig över tillströmningen till publika skolor av obemedlade barn som man inte enligt honom visste om de i framtiden skulle kunna bli till gagn för riket eller inte. Han ville se en strängare urskillning vid läroverken och menade att alla elever som inte hade förmågor eller medel att ta till sig en teoretisk utbildning borde sedan de fått sin grundläggande kristendomsundervisning återvända hem och inte skämmas för att arbeta vid plogen som deras förfäder gjort.⁵⁸ Sannolikt menade inte Ehrenmalm att odugliga adelsynglingar borde sättas att utföra ett hårt arbete i jordbruken eller i manufakturerna om de misslyckades i skolan utan snarare att det fanns alltför många studenter från ringare förhållanden eller vad som i samtiden kunde kallas för allmogen som inte ansågs höra hemma vid läroanstalterna. I adelsståndet diskuterades visserligen att man både borde och kunde hjälpa sämre bemedlade barn och ungdomar till att få en utbildning men hjälpen gällde främst adliga familjer.⁵⁹

Även dessa uppfattningar har likheter med synpunkter som kom till uttryck i debatter på andra ställen i Europa. Anthony J. La Vopa har studerat hur frågan om fattiga studenter eller studenter från vad som ansågs vara lägre stående samhällsskikt hanterades vid de tyska universiteten vid denna tid. Enligt honom väckte dessa studenter kontrovers hos överheten på grund av

⁵⁶ Adelsns riksdagsprotokoll 1740/41 s. 192.

⁵⁷ Adelsns riksdagsprotokoll 1740/41 s. 192.

⁵⁸ Ohlson 1939, s. 52.

⁵⁹ Adelsståndets riksdagsprotokoll 1738/39:1, s. 90–91.

att en utbildning i allmänhet och en universitetsutbildning i synnerhet ansågs kunna medföra vad som i nutida termer kallas för uppåtgående social mobilitet vilken skulle kunna destabilisera samhället.⁶⁰

En grund för kontroverserna var den politiska stridsfrågan om vilka delar av befolkningen som borde befolka ämbetsverken och skulle ha inflytande över den politiska styrningen. Frågan om hur ”börd” respektive ”merit” borde viktas vid ämbetsmannatillsättningarna var en stridsfråga runtom i Europa under olika perioder från 1500-talet till 1800-talet.⁶¹ I Sverige reglerades tjänstetillsättningarna under frihetstiden genom 1720 års regeringsform. Regeringsformen betonade att de tjänstsökandes erfarenheter och förtjänster skulle premieras.⁶² Samtidigt fastslog adelns privilegier från 1723 att adeln skulle ha ensamrätt till de högsta ämbetena och förtur till de lägre.⁶³ Maria Cavallin poängterar att bestämmelserna föranledde tvister mellan framförallt de ofrälse och adeln om hur tjänstetillsättningarna borde gå till men också om hur de befintliga reglerna borde tolkas. Dispyterna intensifierades enligt Cavallin under 1760-talet då de ofrälse förtydligade sina krav på att meriter och inte börd skulle vara avgörande vid tjänstetillsättningarna och befordran. Den regeringsform som Gustaf III drev igenom i samband med statskuppen 1772 förtydligade betydelsen av meriter vilket kan tolkas som att udden ytterligare vändes mot det adliga bördsföreträdet samtidigt som han sökte stöd från de ofrälse.⁶⁴

En viss om än begränsad uppåtgående social rörlighet uppstod under frihetstiden i takt med att allt fler icke-adliga män kom att ha positioner i statsförvaltningen. Universiteten har tillskrivits en inte obetydlig betydelse för denna rörlighet. De teoretiska kraven som ställdes på ämbetsmännen och betydelsen av meriter vid tjänstetillsättningarna ledde till att den akademiska utbildningen fick större betydelse.⁶⁵ Det sorteringsarbete som Boije ville se handlade på ett plan om att säkerställa dugligheten i den statliga förvaltningen. På ett annat plan måste denna sortering ses i ljuset av samtida skeenden av betydligt mer generell karaktär. I snävare mening gällde förslagen att förändra utbildningen men de hängde ihop med mer grundläggande samhällsförändringar och fundamentala frågor om politiskt inflytande.

⁶⁰ La Vopa 2002.

⁶¹ Frijhoff 1996b, s. 393.

⁶² Särskilt 10 och 40 §, se Cavallin 2003, s. 76–77.

⁶³ Carlsson 1962, s. 40; Elmroth 1962, s. 54, 56.

⁶⁴ Cavallin 2003, s. 78.

⁶⁵ Carlsson 1962, s. 44–45.

Utbildningen och landets ekonomi

I Sverige liksom i andra europeiska länder ställdes krav på att utbildningen borde förbättras för att bidra till de respektive ländernas hushållning och inhemska produktion. Nämnas bör att den svenska ekonomiska situationen var tämligen ansträngd vid denna tid. I Sverige förfäktades att utbildningen borde bidra till att landet gjordes rikt genom att utveckla manufakturer samt berika handelshusen och industriägarna, och starkt genom att effektivisera jordbruken. Dessutom var uppfattningen den att folkmängden borde öka. Vikten av att något av landets förlorade utrikespolitiska ställning skulle återtas lyftes också fram.⁶⁶ Den traditionella akademiska utbildningen där bland annat latinet hade en viktig roll ifrågasattes av dem som snarare ville att blivande statstjänare skulle förses med kunskaper i administrativa och kamerala rutiner och realiteter.⁶⁷

Den så kallade Handels- och manufakturdeputationen som tillsattes vid riksdagen 1738/39 kan ses som ett uttryck för dessa uppfattningar.⁶⁸ Deputationen gavs i uppgift att utreda frågor beträffande landets hushållning. Närmare bestämt skulle den komma med förslag på hur man skulle kunna realisera målet att befolkningen endast skulle bära kläder som var beredda och tillverkade i Sverige. Det har betonats att arbetet organiserades utifrån det närmast slagordslänkande uttrycket ”svensker man i svensk drägt”.⁶⁹ När riksdagen närmade sig sitt slut presenterade deputationen sina förslag på vad som borde göras. Dess hela reformförslag var omfattande. Det bestod av flera olika delförslag som rörde en mängd områden varav utbildning i landet var ett. Att befrämja manufakturerna i landet ansågs avgörande. Deputationen ville se till så att manufakturer och ”oeconomiske inrättningar” i Sverige skulle ”äga kännare, älskare och försvarare”. Den ansåg det högst nödvändigt att sprida kunskapen om dessa inrättnings ”owärderliga nytta” för riket samt om medel för att ”dem i landet att inbringa, fästa och hägna”. Det var deputationens uppfattning att detta

måste inplantas i all Riksens ungdom, samt på alt giörligit sätt öfwer alt i landet utspridas, dertill lærer ofehlbart wara det rätta medlet, at wid scholor,

⁶⁶ Widmalm 1990, s. 57.

⁶⁷ Lindberg 1984, s. 30.

⁶⁸ Vid riksdagen kallades den för Manufaktur- och handelsdeputationen men i eftervärlden har den istället kallats Handels- och manufakturdeputationen. Materialet den har efterlämnat och som finns på Riksarkivet är också kategoriserat efter det senare namnet. Jag använder den nutida beteckningen.

⁶⁹ Hernlund 1882, s. 32.

gymnasier och academierne i Riket, istället för ett och annat mindre nödigt, som der ännu, efter de förra tiders wäsende, läres, endast till att bortglömma, ungdomen anfördes till oeconomiske och andra reele wettenskaper, af hwilka så wäl de studerande siehlwe, i hwad stånd de ock komma, som fäderneslandet kunde hafwa gagn och nytta.⁷⁰

Deputationen presenterade två förslag på utbildningsförändringar. Dessa var alltså delar av ett politiskt initiativ som gällde många aspekter utöver utbildningen och hade bäring på hela riket. Vad gällde utbildningen föreslogs för det första att professorn i romersk rätt vid Uppsala universitet skulle föreläsa över landets ”Commercie och manufactur-författningar” vilket samtliga riksdagsstånd samt en och annan professor ställde sig bakom. Exempelvis uppgav Carl Gustaf Tessin att han hade fått brev från Samuel Klingenstierna och Anders Celcius vid Uppsala universitetet ”hvilke betyga samma åstundan för en sådan Professions inrättande”.⁷¹ Därmed inte sagt att professuren var okontroversiell.⁷² För det andra ville deputationen tillsätta en skol- och universitetsutredning. Det senare förslaget gällde vad som senare blev uppfostringskommissionen.

Uppfattningen var självklart den att den nya professorn och hans undervisning borde komma till praktiskt användning för att gagna det svenska riket. Professuren som sedermera inrättades vid Uppsala universitet 1741 och som Anders Berch var den första att inneha avsåg ekonomi-, politi- och kameralvetenskap. Detta inkluderade inte endast det allmännas räkenskaper. Politivetenskapen avsåg till exempel interventioner från statsmaktens sida med syfte att förmå befolkningen att tygla sina begär och utöva förnuftigt övervägande, med andra ord att få befolkningen att praktisera de rätta dygderna.⁷³ Således hade undervisningen i ekonomi en mer övergripande samhällsproducerande uppgift än att endast behandla ekonomiska frågor.

Liknande tankar fanns redan utvecklade vid universitet utomlands. Ett inlägg i riksdagen av en anonym författare hänvisade till professurer som redan hade inrättats vid universiteten i Halle respektive Frankfurt an der Oder.⁷⁴ Undervisningen i kameralism vid dessa universitet avsåg i grova drag

⁷⁰ Handels- och manufakturdeputationen, 29/3 1739, s. 242–243.

⁷¹ Adelsståndets protokoll 1738/39:2, s 379.

⁷² Turerna och kontroverserna samt idéerna bakom den professur som sedermera inrättades och till vilken Anders Berch förordnades 1741 har analyserats av Liedman 1986, kap. 1.

⁷³ Runefelt 2015, s 257.

⁷⁴ Borgarståndets riksdagsprotokoll 1738/39, bilaga 32, s. 752. Skrivelserna diskuteras i Liedman 1986, s. 65–68.

att lära studenterna att sköta den statliga administrationen samt att upprätthålla lagar och förordningar vilket kombinerades med det övergripande målet att befrämja det allmännas välbefinnande och därigenom även befästa den rådande maktordningen, som i mer precisa ordalag innebar att bevara furstens ställning.⁷⁵ Om och i sådana fall hur dessa lärdomar implementerades i de tyska furstendömena har varit ämne för en forskningsdebatt.⁷⁶

Handels- och manufakturdeputationen får stor betydelse i Löfbergs studie. Löfberg påpekar rätteligen att de omfattande utbildningsreformerna som föreslogs syftade till att ställa det svenska undervisningsväsendet i den ekonomiska politikens tjänst.⁷⁷ Närmare bestämt tillsattes uppfostringskommissionen enligt Löfberg utifrån vad han kallar ett nationalekonomiskt motiv. Löfberg är själv väl medveten om att ekonomi vid 1700-talets mitt var något annat än vad det är nu. Han betonar i inledningen av sin studie att det till det ekonomiska området även hörde frågor som rörde befolkningens beteende och samhällets hierarki och ordning. Löfbergs perspektiv är med andra ord bredare än vad han ger sken av när pratar om ett nationalekonomiskt motiv. Snarare öppnar han genom att tala om just nationalekonomi upp för en kritik av ett alltför snävt och dessutom anakronistiskt ekonomibegrepp. Löfberg själv diskuterar den dåtida ekonomin i termer av merkantilism. Jag går inte närmare in i diskussionen om den dåtida merkantilismen utan poängterar endast att de ekonomiska motiv som låg bakom uppfostringskommissionen hade vidare implikationer än att endast handla om vad som idag skulle betraktas som ekonomi.⁷⁸

Utbildningen och det ideala samhället

Vid den följande riksdagen 1741/42 gjorde Carl Mauritz Lilliehöök ett inlägg i adelsståndet om nödvändigheten och nyttan av det svenska språkets uppodlande. Enligt honom var det ”[l]ärdom och tapperhet” som i alla tider hade gjort ”Regementskroppar i så måtto lycksaliga, at de med skiäl kunna hugna sig af sunda lemmar och i följe däraf få besitta en ständig wältrefnad”.⁷⁹ Han ansåg att en grundlig kunskap i de saker som tjänade riket såväl

⁷⁵ Tribe 1984, s. 18.

⁷⁶ Raeff 1983; Tribe 1984, 1988; Wakefield 2009.

⁷⁷ Löfberg 1949, s. 204–205.

⁷⁸ För en utredning och en problematisering av hur merkantilismen har betraktats i forskningen, se Magnusson 1999.

⁷⁹ Lilliehöök, 31/1 1741. Det finns en avskrift av memorialet i uppfostringskommissionens arkiv.

som ”upricktigt nit at hafwa all egen och enskylt wälfärd med sielfwa lifwet, ospard för det allmänna äro grundpelare hwaruppå en sanskyldig borgerlig sällhet beror.” Uppodlandet av det svenska språket bottnade sålunda i ett samhällsbyggande. Hos Lilliehöök var denna uppodling ett led i det arbete som regeringar genomförde och som på sikt syftade till att försäkra riket om arvingar som kunde garantera rikets framtid, eller som Lilliehöök uttryckte det, ”med åhren frambringa de fruckter, som äro för hela Samhället både hälsomma och smakeliga”.⁸⁰

Hernlund har mycket riktigt påpekat att Lilliehööks memorial visserligen inte fick direkt genomslag på uppfostringskommissionens tillsättning men i samband med memorialet kom en diskussion om utbildningen återigen igång.⁸¹ I den diskussionen framhöll Henning Gyllenborg vikten av att verkställa Boijes förslag från föregående riksdag. Några dagar senare lämnade den adliga riksdagsmannen Jonas Meldercreutz in ett memorial där även han ställde sig bakom Boijes förslag om att tillsätta en utbildningsutredning. Enligt Hernlund kom Meldercreutz till saken efter det att han ”i en lång inledning hafva vidlyftigt ordat om nödvändigheten af kärlek för det allmänna och moget wett”.⁸² Visserligen är det helt riktigt att inledningen på Meldercreutz memorial är både lång och vidlyftig men det går också att genom den visa på de idéer som låg bakom förslagen på utbildningsreformer. Boije var som framgått ovan tämligen fåordig kring sin syn på hur samhället borde se ut. Genom att studera Meldercreutz memorial går det att få en mer utförlig bild av den mänskliga gemenskap som utbildningen idealt sett borde tjäna. Det kommer att framgå att Meldercreutz memorial inte primärt ger en bild av rådande förhållanden. Hans memorial bör istället tolkas som vision där utbildningen bidrog till att förverkliga vad han betraktade som ett idealt samhälle.

Meldercreutz började sitt inlägg med att konstatera att så länge det i en ”fri Regering” fanns en uppriktig kärlek för det allmänna och ett ”moget wett” hos både ständer och undersåtar så var regerings ”bestånd i framtiden säkert” liksom invånarnas vältrevnad och ”tilbörliga frihet”.⁸³ Då skulle nämligen alla enligt honom söka sin enskilda välfärd med all flit och nit i det allmänna. ”Gunst, Heder, Rikedomar och Publique tienster” skulle enligt

⁸⁰ Lilliehöök, 31/1 1741.

⁸¹ Hernlund 1882, s. 34.

⁸² Hernlund 1882, s. 34.

⁸³ Meldercreutz, 13/2 1741. En avskrift av memorialet finns i uppfostringskommissionens arkiv. Avskriften saknar sidnumrering. Meldercreutz blev för övrigt professor i matematik vid Uppsala universitet 1751.

Meldercreutz betraktas som ”ringa och ovarachtiga” när de stred mot den principen. I det samhälle som Meldercreutz beskrev skulle istället alla tänka, tala och döma med ”beskedlighet, ömhet, ärlighet, frimodighet och eftertänka, efter egit bepröfande, så om det allmänna som om annat”.⁸⁴ Beskedlighet, ömhet, ärlighet och frimodighet är exempel på dygder som borde praktiseras. ”Ensidighet” och ”afund” borde däremot enligt Meldercreutz resonemang inte få komma till uttryck. Han säger det inte uttryckligen själv men enligt en rådande uppfattning vid denna tid var det just dygden som möjliggjorde befolkningens förnuftiga överväganden och agerande.⁸⁵

Det allmänns väl stod i centrum hos Meldercreutz. Alla skulle enligt honom använda sina liv och sin egendom för att befrämja det allmänna men skulle också vad han kallade för friheten. Vad den enskilde skulle få tillbaka av det allmänna skulle tas mer för ”nödigt underhåll än för belöning”. Befolkningen skulle inte söka större lön för sin möda än övertygelsen om att ha befrämjat det allmänns bästa. Enligt Meldercreutz betraktades ”ett välbestält Publicum, för det ädlaste arf, som de kunna lämna efter sig till sina efterkommande”.⁸⁶ Befolkningen i den gemenskap som Meldercreutz beskrev

älska hvarandra uprichtigt, såsom bidragande till hvars annars förmån... tvedrächt försvinner, men inbördes förtroende och kärlek upväxa... de befallande älska dem som dem lyda, de lydande vörda och med åhoga lyda de befallande, de Rika och förnämre förachta ej de ringare och fattigare, de yngre och oförfarne hedra de äldre och förfarne, samt dem som med särdeles nyt, tjenst och skicklighet tient fäderneslandet...⁸⁷

Befolkningen betraktade enligt Meldercreutz ”deras frihet och nöje bestå däri, at efter noga öfvervägande få frivilligt underkasta sig de lagar och de ordningar, som deras sällhet äskar, och af seden obråkliga hålla dem”. De skulle inte bryta mot dessa regler och därigenom, som Meldercreutz uttryckte det, ”således förlora sig igenom eget förvällande”. Uppsåtliga brott mot det allmänna ”kunna de aldrig nog beifra”.⁸⁸ Detta slags agerande skulle garantera rättvisans upprätthållande vad gällde såväl utdelningen av belöningar som i andra sammanhang. Upprätthållandet av lagar och förordningar grundlades med andra ord i befolkningens dygd.

⁸⁴ Meldercreutz, 13/2 1741.

⁸⁵ Runefelt 2005, s. 44.

⁸⁶ Meldercreutz, 13/2 1741.

⁸⁷ Meldercreutz, 13/2 1741.

⁸⁸ Meldercreutz, 13/2 1741.

Till skillnad från Boije gav Meldercreutz alltså exempel på vilka dygder han talade om. Bland annat gällde det befolkningens sparsamhet och måttlighet. Alla skulle enligt Meldercreutz ”lefva sparsamt och måteligen”. De skulle självfallet också vara flitiga och utveckla sina färdigheter i ”handel, konster, vetenskap, åkerbruk, skickelighet i vapn [och] handtvärk” för att kunna tjäna det allmänna. De skulle också visa ”sachtmodighet i medgång” och inte genom ”öfverdåd” förlora den medgång de tidigare haft. De skulle visa ”ståndachtighet i motgång” och ”tapperhet” när de mötte svårigheter.⁸⁹

Meldercreutz avrundade sitt resonemang genom att påpeka att det bästa sättet att infria en uppriktig kärlek för det allmänna och moget vett inte var genom ”straff” eller ”belöningar” utan istället ”igenom behörig upfostran, undervisning och ärfarenhet, alt ifrån den späda till den mogna åldern”. Till detta syfte fordrades enligt honom även ”skickeliga lärmästare och förståndiga upfinnare uti alla nyttiga vet[ten]skaper.” Han ställde sig därför bakom Boijes förslag om att tillsätta en uppfostringsdeputation. Meldercreutz menade också att om det inte gick att få till stånd en utredning om utbildningen för landets ungdom borde adelsståndet hur som helst tillsätta en utredning för att undersöka hur just den adliga ungdomen ”må i vetenskaper och Ridderliga öfningar anföras; så at de med tiden må med tilbörig heder i Deputationer och på Riksdagar såsom af första Rikens stånd... vid hvarjehanda tilfällen, vid macht hålla ståndets... Privilegier, tillika med det allmänna bästa.”

Adeln skulle enligt Meldercreutz på sikt gagnas ”om de yngre handledes av de äldres och förståndigare exempel, och dygd och vett hos ungdomen prisas och hållas i värde”. Han påpekade också att detta än mer skulle kunna befrämjas med tanke på att det ju redan fanns flera inrättningar ”til ungdomens undervisning” och under förutsättning att dessa skulle ”behörigen nyttias”. Meldercreutz trodde också att de övriga stånden skulle ställa sig bakom en omarbetning av undervisningen med tanke inte bara på det allmänna utan även eftersom både ”Regeringsformen och Riksdagsordningen, högt räknar personens skickelighet”.⁹⁰ Meldercreutz avslutade sitt memorial med att han ödmjukast erbjöd sig att ingå i den föreslagna utbildningsutredningen.

De uppfattningar som Meldercreutz gav uttryck för stämmer väl överens med rådande ideal om staten och samhället under 1700-talet. Samhället borde enligt denna idealbild vara stabilt, orörligt och förutsägbart. Det borde

⁸⁹ Meldercreutz, 13/2 1741.

⁹⁰ Meldercreutz, 13/2 1741.

bygga på balans, enhetlighet, harmoni samt en tydlig hierarki. Det ansågs grundläggande att den enskilda människan underställdes en större helhet. Den enskildes och det allmännas bästa länkades således samman.⁹¹ Man måste också notera den vikt Meldercreutz lade vid vad han kallade frihet vilket sannolikt avsåg det rådande statsskickets upprätthållande.

Meldercreutz inlägg ger uttryck också för en spänning. Utbildningen ansågs å ena sidan ha en väsentlig om inte avgörande betydelse för att förverkliga ett stabilt och förutsägbart samhälle. Å andra sidan måste en väsentlig del av samhället, alltså utbildningen, förändras för att idealet om oföränderlighet skulle kunna bli verklighet.

Det samhälle som Meldercreutz beskrev var dock inte helt statiskt. Istället kan hans uppfattningar tolkas utifrån vad Michael Braddick och John Walter har lyft fram som grundläggande aspekter av det tidigmoderna samhället.⁹² Enligt Braddick och Walter kan detta samhälle inte beskrivas med hjälp av enkla dikotomier utan fordrar en mer nyanserad begreppsapparat. Vad gäller exempelvis samhällets hierarki pekar de på att det vanligen rörde sig om flera olika skalor. Positionerna på vissa av dem var temporära eller föränderliga vilket gäller exempelvis ålder och i viss mån yrke. Meldercreutz betonade just relationen mellan äldre och yngre, där de förra överordnades de senare. Med tiden skulle den som tidigare varit underordnad själv överordnas. Det ingick föränderliga element i Meldercreutz samhällssyn.

Utbildningen och rättsväsendet

Det svenska försvaret, rikets säkerhet samt den statliga förvaltningen var frågor som vanligen sysselsatte särskilt ledamöterna i adelsståndet.⁹³ Landets utrikespolitik fokuserade på krigföring alternativt försvar mot andra staters angrepp men givetvis kunde även rikets egen befolkning betraktas som ett allvarligt hot vilket inte minst visade sig några år senare, i samband med det så kallade dalupproret.⁹⁴ Det kommer närmare bestämt att framgå att kritiken mot universitetsutbildningen kopplades till vad som ansågs vara en bristfällig

⁹¹ Melkersson 1997, s. 211–212.

⁹² Braddick & Walter 2001 för ett generellt resonemang om det tidigmoderna samhället och hur det var ordnat i inledningskapitlet till en antologi med empiriskt fokus på Irland och i England.

⁹³ Adelsståndet var vid denna tid militärdominerat vilket inte helt bestämde ståndets riksdagsagenda men försvaret och krigsmakten samt den statliga förvaltningen var särskilt viktiga frågor: Artéus 1982, kap 2.

⁹⁴ Sennefelt 2001.

rättsskipning. Kritiken bör ses i relation till uppbyggnaden av ett nationellt rättsväsende men också tendenser på den europeiska kontinenten. Runtom i Europa ställde statsmakter krav på universiteten att förbättra juristutbildningen i syfte att rusta upp rättsväsendet vilket var en grundbult i de europeiska staternas etablering.⁹⁵ Överhuvudtaget var rättsväsendet en viktig fråga för dåtidens politiska ledare och härskare.⁹⁶

De förslag som låg bakom kommissionens tillsättning formulerades vid riksdagen 1738/39. Det är helt rimligt att fokusera analysen av uppfostringskommissionens tillsättning på dessa förslag, särskilt om man som Löfberg främst avser att blottlägga de ekonomiska motiven bakom kommissionen. Men om man även studerar kritiken mot utbildningen som formulerades under riksdagen 1740/41 visar det sig att uppfostringskommissionens tillsättning också grundades i uppfattningen att utbildningen borde bidra till rikets förvaltning och särskilt till rättsväsendet. Att uteslutande fokusera på de ekonomiska argumenten ger med andra ord en alltför snäv bild.

Den svenska överheten hade länge ställt upprepade krav på förbättrad fackutbildning med avseende på yrkeslivet i allmänhet och statsämbeten i synnerhet.⁹⁷ Universiteten behöll likväl sin teologiska och humanistiska inriktning de fått under föregående århundraden. Under 1600-talet hade det så kallade auskultantväsendet inrättats för att komma till rätta med vad som ansågs vara en bristande juridisk duglighet bland blivande ämbetsmän.⁹⁸ Vad beträffar rättsskipningen utanför de större svenska städerna sköttes denna i hög utsträckning av en eller ett fåtal ämbetsmän. För att upprätthålla lag och ordning samt för att få in skatter och administrera utskrivningar även på landsbygden måste statsmakten skaffa sig en bättre utbyggd förvaltning inte bara på central utan även på lokal nivå. Emellertid fanns det luckor i regelverken för hur tjänstetillsättningarna skulle gå till. Vad gällde exempelvis

⁹⁵ Utbildningens betydelse för att utbilda ämbetsmän och personal till den statliga förvaltningen har traditionellt väckt stort intresse i historisk forskning. Om detta med fokus på den europeiska kontinenten och särskilt Preussen, se t.ex. Friedrich 1939; Lundgreen & Fischer 1975; McClelland 1980, kap. 1. För Sverige (och Preussen), se t.ex. Nilsén 2001; Runeby 1979.

⁹⁶ Se t.ex. Denys 2010 om det europeiska polisväsendets framväxt under 1700-talet; Munch 2007 om vad som betraktades som ett problematiskt rättsläge i Danmark och Köpenhamn; Paquette 2011 om reformerna som företogs i det spanska riket under mitten och andra halvan av 1700-talet för att komma till rätta med ett svårgenomträngligt juridiskt system och en i allmänhet svårmanövrerad juridisk situation.

⁹⁷ Gaunt 1975, s. 31.

⁹⁸ Gaunt 1975, s. 31.

kronofogdar var förfarandet i stor utsträckning oreglerat. Uttryckliga krav på en akademisk examen fanns inte.⁹⁹

Inte minst intressant för denna undersökning är den länk som upprättades mellan landets rättsliga status och utbildningen. Det gällde att utbilda dygdiga och laglydiga undersåtar samt ämbetsmän för att upprätthålla rättsväsendet, alltså mer specifikt domare och jurister i hovrätterna. I en utsaga som även citerades ovan framgår att Meldercreutz ansåg att invånarna genom en riktig uppfostran och utbildning skulle betrakta sin ”frihet och nöje” som bestående av ”at efter noga öfvervägande få frivilligt underkasta sig de lagar och de ordningar, som deras sällhet äskar, och af seden obråkigen hålla dem”.¹⁰⁰ Enligt Meldercreutz skulle utbildningen dana befolkningen att självmant lyda gällande regler. Dessa generella uppfattningar var inte unika för det svenska sammanhanget. Jason P. Coy undersöker upprätthållandet av lagar och förordningar i en tysk kontext och pekar på att det naturligtvis fordrades en administrativ apparat, samtidigt understryker han betydelsen av att befolkningen delade normer för hur samhället borde vara organiserat och vilka regler som borde gälla.¹⁰¹ Uppfattningarna i riksdagen som kopplade utbildningen till upprätthållandet av rättsväsendet bör sättas i relation till den särställning som lagarna hade i det frihetstida Sverige. Inte minst garanterades ”friheten” från enväldet av landets konstitution.

En av de framträdande riksdagsmännen i utbildningsfrågan var Henning Gyllenberg. Hans uppfattningar i riksdagen är av särskilt intresse eftersom han, liksom Carl och Johan Gyllenberg, kom att utses till ledamot i uppfostringskommissionen. Med tanke på att det finns flera Gyllenborgare med i denna studie skrivs också deras förnamn ut.

Henning Gyllenberg ansåg att ”uti en republique är ingenting nödigare än lagens noga handhafvande”.¹⁰² Däremot hade han, likaväl som andra riksdagsmän, invändningar mot hur lagarna tillämpades. Vid de svenska riksdagarna 1738/39 och 1740/41 presenterades flera förslag i adelsståndet för att åtgärda vad man ansåg vara brister i rättsväsendet.¹⁰³ Rättsväsendets förbättring ansågs avgörande för landet.¹⁰⁴ Han betraktade ”upfostringsverket samt medels utfinnande til lagars och förordningars efterlevande [som]

⁹⁹ Frohnert 1993, s. 53, 57.

¹⁰⁰ Meldercreutz, 13/2 1741.

¹⁰¹ Coy 2008.

¹⁰² Adelsståndets riksdagsprotokoll 1740/41, s. 400, 590.

¹⁰³ Se t.ex. Adelsståndets riksdagsprotokoll 1740/41, s. 256.

¹⁰⁴ Adelsståndets riksdagsprotokoll 1738/39:2, s. 99–100.

tvänne huvudmål” för riksdagen 1741/42.¹⁰⁵ Även Boije var drivande i såväl utbildningsfrågor som rättsliga frågor. Vid riksdagen 1738/39 presenterade Boije inte bara ett memorial för att tillsätta en utbildningsutredning utan även ett där han ville förbättra ”lagars handhafvande igenom en tillräckelig och kraftig execution”.¹⁰⁶

Henning Gyllenborg kopplade ämbetsmännens brister till vad som sågs som en undermålig ämbetsmannautbildning: ”om upfostrings- och undervisnings-sättet med vår ungdom ej ändras och förbättras, lärer riket ofelbart sakna embetsmän, som med skickelighet kunna sköta de allmänna sysslor”.¹⁰⁷ Ämbetsmännen tillskrevs en dubbel uppgift: att verkställa lagar och förordningar samt inspirera dygd hos befolkningen. Det fanns dock problem med hur lagarna verkställdes som inte handlade endast om bristande fackkunskaper. Felet ansågs till stor del bero på dem som skulle verkställa lagarna. Carl Lilliestiernas uppfattning var att lagarnas verkställighet ”på intet annat sätt kan ernås, än at hvar och en på sin ort fullgör sin embetes plikt och skyldighet”.¹⁰⁸ Enligt Gyllenborg skulle ”de, som företräda högre embeten och så många nödlidandes angelägenheter komma at föredraga” dessutom ”vara rene som guld och äga allmänt förtroende”.¹⁰⁹ Han ansåg att ”egen laglydnad voro den bästa; men som felet bestodo hos executorer och vederbörande embetsmän, så borde man vara omtänt om bot derå”.¹¹⁰ Genom ämbetsmännen fick den högre utbildningen direkt betydelse för rättskipningen i riket.

En statlig utredning

Såväl Boije som Handels- och manufakturdeputationen föreslog att en utbildningsutredning skulle tillsättas. De föreslog dock olika slags utredningar. Boije föreslog en deputation, handels- och manufakturdeputationen en kommission.

Tre former av statliga utredningar existerade parallellt under 1600- och 1700-talet: kommittéer, kommissioner och deputationer. Utredningar som pågick under tiden som riksdagen sammanträdde kallades för deputationer

¹⁰⁵ Adelsståndets riksdagsprotokoll 1740/1741, s. 192.

¹⁰⁶ Adelsståndets protokoll 1738/39:1, s. 100.

¹⁰⁷ Adelsståndets riksdagsprotokoll 1740/41, s. 310.

¹⁰⁸ Adelsståndets riksdagsprotokoll 1740/41, s. 118.

¹⁰⁹ Adelsståndets riksdagsprotokoll 1740/41, s. 590.

¹¹⁰ Adelsståndets riksdagsprotokoll 1740/41, s. 119.

eller ständerutskott. De tillsattes av riksdagen. Utredningar *mellan* riksdagarna kallades för kommittéer och kommissioner. Dessa tillsattes formellt av Kungl. Maj:t. Beteckningen kommitté hade en något vidare innebörd än kommission som reserverades för utredningar vars ledamöter representerade de tre så kallade högre stånden: adelsståndet, prästeståndet och borgarståndet.¹¹¹ Bondeståndet uteslöts. Kommittéer och kommissioner arbetade på i princip samma sätt och skillnaden mellan dem var inte alltid uppenbar. I forskningen har de också betraktats som synonyma.¹¹² Noteras bör dock att beteckningen kommission kunde ha en vid om inte direkt diffus betydelse och avse en mängd olika slags utredningsuppdrag.¹¹³ Deputationer kunde ibland fortsätta efter riksdagen som kommissioner som förordnades av Kungl. Maj:t.

I följande kapitel går jag närmare in på förslagen och vad som blev uppfostringskommissionens formella uppdragsbeskrivning. Nu ska kort nämnas vad som föreslogs i riksdagen. Förslagen gällde en revidering av skolordningen och de akademiska konstitutionerna eller som Boije uttryckte det ”Schola’ ordningens och Academiske Constitionernes förbättrande”.¹¹⁴ Boijes förslag innebar att riksdagen skulle tillsätta en deputation, alltså en utredning under riksdagen, för att se över material som tidigare producerats i ärendet samt ta ställning till tidigare inkomna synpunkter bland annat från konsistorierna runtom i landet. Utredningen skulle sedan presentera ett betänkande i riksdagen för ständernas ”widare öfwerseende och stadfästande”.¹¹⁵ Förslaget bifölls i adelsståndet med tillägget att även frågan om stipendieutdelningen vid skolor och akademier borde utredas. De adliga riksdagsmännen ansåg att man dessutom borde ta hänsyn till ett memorial som Gustaf Classon Bonde presenterat vid föregående riksdag på grund av dess många beröringspunkter med Boijes.¹¹⁶

Handels- och manufakturdeputationen försökte också få en utredning till stånd för att ”med det forderligaste igenomse och förbättra de förra schole ordningar och academiernes constitutioner”.¹¹⁷ Den utredning som föreslogs

¹¹¹ Zetterberg 1993, s. 11.

¹¹² Hesselén 1927, s. 50.

¹¹³ Lennersand 1999, s. 33.

¹¹⁴ Boije, 8/6 1738.

¹¹⁵ Boije, 8/6 1738.

¹¹⁶ Hernlund 1882, s. 30; Bonde, 13/7 1734. Bonde ansåg bland annat att ungdomens ”mångfaldige och kostsamma resor” borde komma till bättre nytta för landet. Se även Löfberg 1949, s. 198.

¹¹⁷ Handels- och manufakturdeputationen, 29/3 1739, s. 242.

skulle först utarbeta ett förslag till förändringar i skolordningen och de akademiska konstitutionerna. Sedan skulle konsistorierna och universiteten yttra sig. Därefter skulle ett slutgiltigt förslag utarbetas och läggas fram vid riksdagen.¹¹⁸ Först när utredningen var klar skulle riksdagen få säga sitt. Handels- och manufakturdeputationen föreslog en kommission som skulle utföra sitt arbete utanför riksdagens direkta överinseende.

Deputationens förslag fick en betydande plats i ständernas brev från 1739 som skickades till Kungl. Maj:t för beslut i samband med riksdagen avslutande. Några av formuleringarna verkar i det närmaste vara kopierade från deputationens betänkande. Även ständerna betonade bland annat att det var högst nödvändigt ”at smak och tycke för Manufacturier och Oeconomiska inrättningar” lärdes ut till ”Riksens ungdom” samt spriddes ut i landet för att tjäna rikets bästa.¹¹⁹ Dessutom underströks att det rätta medlet för detta var att ungdomen ”i stället för et och annat mindre nödigt” lärde sig ”oeconomiska och andra reelle wettenskaper”.¹²⁰ Även utredningsförfarandet som föreslogs var detsamma. Utbildningsfrågan borde dessutom enligt ständerna utredas ”med det forderligaste”.¹²¹ Överhuvudtaget var ”skyndsamhets vinnande” ett vanligt motiv bakom tillsättningen av dåtida kommissioner även om denna skyndsamhet i många fall tycks ha varit svår att nå.¹²² Kommissioner som inte blev färdiga till nästa riksdag kunde få förlängning. Vissa kommissioner blev långvariga. Det var inte självklart att kommissionernas förslag genomfördes. Ofta nagelfor riksdagsstånden förslagen och inte sällan gjordes grundliga ändringar, om kommissionernas utredningsresultat överhuvudtaget gick till beslut.¹²³

De två förslag som i huvudsak låg bakom att uppfostringskommissionen tillsattes lämnades alltså redan vid 1738/39 års riksdag. Det kom nya förslag vid riksdagen 1740/41 om att tillsätta en utredning under riksdagens sammanträde.¹²⁴ Visserligen fattades också beslut om en sådan men den påbörjade aldrig sitt arbete. Istället gjorde ständerna vid riksdagens slut återigen påtryckningar om nödvändigheten av att snarast ”genomse och förbättra”

¹¹⁸ Handels- och manufakturdeputationen, 29/3 1739, s. 243.

¹¹⁹ Riksens ständers brev, 18/4 1739. Dokumentet är opaginerat.

¹²⁰ Riksens ständers brev, 18/4 1739.

¹²¹ Riksens ständers brev, 18/4 1739.

¹²² Hesslén 1927, s. 61, 70.

¹²³ Hesslén 1927, s. 71.

¹²⁴ Rådskammaren, 9/1, 22/10 1741.

skolordningen och de akademiska konstitutionerna.¹²⁵ I ständernas brev förtydligades att frågan gällde ”ungdomens upfostring och underwisning uti gudsfruktan, dygd och nyttige wettenskaper”.¹²⁶ Ständerna noterade att vissa förberedelser hade gjorts men att mer måste göras för att utredningsarbetet skulle kunna komma igång på allvar.¹²⁷

Vid den nästkommande riksdagen 1742/43 vilade frågan. Rimligen överskuggades den av kriget mot Ryssland. Först 1745 fattade Kungl. Maj:t beslut om att tillsätta en kommission. Det framgår inte av materialet varför frågan togs upp igen och gick till beslut just då. Dock betonades att de dokument som ansågs nödvändiga för att gå vidare och fatta beslut i ärendet tidigare hade varit försvunna.¹²⁸

Utredningsförslagets motstånd

Fördröjningen av beslutet att tillsätta kommissionen kan bara delvis förklaras av det motstånd som förslagen möttes av i riksdagen. Främst var det prästeståndet som motsatte sig utbildningsutredningen. Jag ger en kortare redogörelse för prästeståndets agerande och förfarandet bakom kommissionens tillsättning. Primärt är inte intresset att utreda prästernas inverkan på beslutsgången utan snarare att belysa vad motståndet grundades på, med andra ord varför prästeståndet vände sig mot utredningsförslagen. Motståndet kommer främst att förklaras med att adelns utredningsförslag gjorde anspråk på ett område som traditionellt tillhörde prästerna. En utbildningsutredning kunde försvaga prästeståndets ställning.

Kampen om utbildningen var inte ny. Efter Uppsala universitets återöppnande 1595 präglades dess första decennier av en stridighet mellan kungen och kyrkan om inflytandet över utbildningen. Under 1600- och 1700-talen ökade det statliga inflytandet över universiteten och universitetsutbildningen. Från 1620-talet betraktades de svenska universiteten som underordnade kungen men inlemmandet av universiteten under staten fullbordades först genom 1686 års kyrkolag; potentiella spänningar i relationerna bestod dock.¹²⁹ Inom universitetet skedde stora förändringar under 1700-talet, inte minst vad beträffar de olika vetenskapliga disciplinernas utveckling, men vid seklets mitt var den

¹²⁵ Rikens ständers brev, 22/8 1741. Dokumentet är opaginerat.

¹²⁶ Rikens ständers brev, 22/8 1741.

¹²⁷ Rikens ständers brev, 22/8 1741.

¹²⁸ Ärendet behandlades i Rådskammaren 10/10, 15/11, 10/12, 20/12 1745.

¹²⁹ Sellberg 1997, s. 323–343; Sellberg 2010, s. 99–100, se s. 108–113. Sellberg 2014, s. 36.

formella och sekelgamla universitetsstrukturen från stormaktstiden ändå i princip oförändrad.

Prästeståndet hanterade frågan om en utbildningsutredning vid flera tillfällen.¹³⁰ Vid riksdagen 1738/39 gick prästerna inte in på sakfrågan alls utan hävdade att eftersom de adliga utredningsförslagen inte var utarbetade enligt gällande regler så kunde ståndet inte heller ta ställning i ärendet.¹³¹ Vid flera tillfällen försökte prästerna få ärendet uppskjutet. De försökte även vinna bondeståndets stöd för att få utredningsförslagen nedröstade.

Borgarståndet ställde sig bakom adelns förslag och drev själv frågan om ett förändrat förfarande vid tillsättningen av lärartjänster.¹³² Bondeståndet ställde sig bakom prästeståndet men vidhöll likväl att en skol- och universitetsutredning borde tillsättas och att ärendet borde utredas innan nästa riksdag.¹³³ Detta ställningstagande från bondeståndet uttryckte ett visst om än inte otvetydigt stöd för en utredning som arbetade *mellan* riksdagarna, med andra ord en kommission.

Hernlund och Löfberg är i de flesta fall ense om hur uppfostringskommissionens tillsättning gick till. Hernlund anser dock att adelns förslag att tillsätta kommissionen egentligen inte hade tillräckligt stöd hos de övriga stånden och därför borde ha fallit. Han menar rentav att det gick till beslut på grund av att det ”insmug[g]lades” i förslaget som gällde att tillsätta en ny ekonomiprofessor i Uppsala.¹³⁴ Löfberg har en delvis annan uppfattning.¹³⁵ Enligt honom hade bondeståndet öppnat för en kommission genom att inte helt vända sig mot förslagen utan hade snarare, som även nämndes ovan, påpekat betydelsen av att en utredning mellan riksdagarna blev av. Detta tillsammans med borgarståndets stöd skulle ha varit tillräckligt för förslaget att gå till beslut. Beroende sålunda på hur man betraktar bondeståndets inlägg kan tillsättningen av uppfostringskommissionen ses som legitim eller inte.

Några uttalanden från prästeståndet pekar på att prästerna inte helt motsatte sig utbildningsutredningen. De menade dock att en eventuell utredning inte borde skötas av riksdagen utan istället att Kanslikollegium i sådana fall borde ges i uppgift att föreslå ”en förordning, hwilken profwas lända til upfostringswerkets befrämjande” och som skulle kunna granskas av

¹³⁰ Prästeståndets riksdagsprotokoll 1738/39, s. 69, 70, 80, 94, 103, 122, se s. 146, 172, 208, 282, 330, 695. Prästeståndets riksdagsprotokoll 1740/41, s. 158, 195, 204, 224.

¹³¹ Hernlund 1882, s. 30 går igenom i mer detalj föreskriften som prästerna återopade.

¹³² Borgarståndets riksdagsprotokoll 1738/39, s. 320, 329.

¹³³ Bondeståndets riksdagsprotokoll 1738/39, s. 109.

¹³⁴ Hernlund 1882, s. 33.

¹³⁵ Löfberg 1949, s. 201–203, n. 21.

ständerna vid nästkommande riksdag.¹³⁶ Enligt Hernlund bör detta inte tolkas som ett bifall utan snarare som ett sätt att försöka förhala och sedermera få ärendet att falla i glömska. Det lär nämligen ha varit allmänt känt att Kanslikollegium brast i sin förmåga att slutföra sina uppdrag.¹³⁷

Prästerna motsatte sig självfallet inte att utbildningen borde främja rikets uppodling och förbättring. Enligt Eric Benzelius, som var prästeståndets talman, kunde det utredas ”hwad som kunde finnas för publice upfostringswärket nyttigt och practicabelt”.¹³⁸ De akademiska konstitutionerna och skolordningen kunde sedan författas i enlighet med det. Benzelius inskräppte samtidigt att den ”private upfostringen synes ei kunna til alla delar föreskrifwas och påbiudas genom någon stadga och förordning, men wäl genom erfarne mäns mogna råd, betänckande wid handen gifwas”.¹³⁹

Måhända antyder detta att Benzelius stod bakom adelns förslag på en utbildningsutredning vilket skulle kunna förstärka bilden av att upfostringskommissionen var ett resultat av hattarnas politik. Benzelius brukar ju som redan sagts räknas till hattarna.¹⁴⁰ Det går dock inte utifrån det material som jag studerar med säkerhet säga att utbildningsutredningen var en ståndsöverskridande partiangelägenhet. Genom att avstyrka förändringar av den privata undervisningen begränsade Benzelius hur som helst konsekvenserna som eventuella reformer kunde få. Det var nämligen inte ovanligt vid denna tid att studenter vid universiteten fick privatundervisning av lärare och professorer.

Direkt eller indirekt kritiserades latinundervisningen och den klassiska bildningen, som hade en central plats i den dåtida akademiska tillvaron. Även om universiteten ännu inte formellt utbildade präster hade teologin en särställning. Många studenter närde förhoppningar om att efter studierna kunna bli präster eller lärare vilket ofta sågs som ett steg i en kyrklig karriär.¹⁴¹ Kritiska röster vid denna tid påpekade dock att alltför stor del av studierna vid universiteten ägnades åt ämnen som endast studenter som var ämnade för det så kallade läroståndet, det vill säga präster och lärare, hade användning för. Detta har tolkats som en kritik mot skolväsendets otidsenlighet och

¹³⁶ Prästeståndets riksdagsprotokoll 1738/1739, s. 103.

¹³⁷ Hernlund 1882, s. 31.

¹³⁸ Prästeståndets riksdagsprotokoll 1738/39, s. 195.

¹³⁹ Prästeståndets riksdagsprotokoll 1738/39, s. 195.

¹⁴⁰ Carlsson 1981, 236–237; Nilzén 2007, 274–275.

¹⁴¹ Lindberg 2006, s. 104.

en variant av den kyrkokritik som förekom i andra delar av Europa under mitten av 1700-talet.¹⁴²

Kritiken mot innehållet i undervisningen kan dock inte helt förklara prästeståndets invändningar. Adelsns förslag ställde mer fundamentala aspekter på spel. De svenska universitetens ställning var omgärdad av traditioner som bland annat innebar att de var fria korporationer med egen domsrätt; den akademiska jurisdiktionen erkändes som en del av prästeståndets privilegier. Enligt ledamöterna i adelsståndet skulle inte utredningarna som föreslogs rubba universitetens privilegier.¹⁴³ Men de skulle likväl kunna försvaga prästeståndet vars inflytande i landet hängde ihop med dess möjlighet att styra över undervisningsområdet och naturligtvis kyrkan. Biskopar, domprostar och professorer var prästernas främsta företrädare och bör dessutom betraktas som en del av 1700-talets politiska elit.¹⁴⁴ Att avhända sig inflytandet över undervisningsväsendet skulle följaktligen innebära ett försvagande av prästeståndets ställning. Prästeståndet hade även tidigare motsatt sig utredningar som kunde hota deras inflytande.¹⁴⁵ Prästeståndets motstånd mot utredningsförslagen bör följaktligen ses i ljuset av en sekellång kamp över den högre utbildningen och bottnade i en fråga om prästeståndets ställning och politiska inflytande i landet.

Sammanfattning

Detta kapitel studerar uppfostringskommissionens tillsättning. Det visar att kommissionen tillsattes mot bakgrund av att utbildningen blev ett problem, ett objekt för politiska insatser, genom att kopplas till en problematik som gick utanför utbildningsområdet i snävare mening men som utbildningen ändå gavs ett tydligt ansvar för. Undersökningen visar på vikten av att inte alltför snävt fokusera på åsikterna om vilka syften en *välfungerande* utbildning borde tjäna. Uppfattningar eller farhågor om vilka konsekvenser en *bristfällig* utbildning kunde få låg också bakom tillsättningen av uppfostringskommissionen. Förslagen som låg bakom att uppfostringskommissionen tillsattes visar på den politiska ambitionen att reformera befolkningen och exploatera dess potential för att befrämja politiska målsättningar.

Undersökningen visar att utbildningen kopplades till en bredare samhällsproblematisering än uteslutande till en uppgift att utbilda ämbetsmän för den

¹⁴² Winton 2007, s. 15.

¹⁴³ Adelsståndets riksdagsprotokoll 1738/39: 3, s. 46, 349.

¹⁴⁴ Winton 2007, s. 5

¹⁴⁵ Hesslén 1927, s. 52

statliga administrationen. Förslagen visar på den politiska ambitionen att använda landets utbildning i syfte att tjäna politiska syften och skapa vad som betraktades som ideala samhällsförhållanden. Undersökningen visar att uppfostringskommissionen inte tillsattes uteslutande på grund av ett snävare ekonomiskt motiv utan istället argumenterar jag för att tillsättningen styrdes av en bredare samhällsproducerande ambition. Förslagen på att reformera utbildningen vilar också på en spänning: för att förverkliga det ideala samhällets stabilitet, förutsägbarhet eller oföränderlighet måste en väsentlig del av samhället, det vill säga utbildningen, grundligen förändras.

Undersökningen visar att tre uppfattningar genomsyrade förslagen på att tillsätta uppfostringskommissionen. För det första skulle utbildningen reformeras för att lyckas med att dana en dygdig och gudfruktig befolkning vilket bör förstås som en insats för att utveckla och exploatera invånarnas förmågor och använda dem för att befrämja vad som uppfattades som landets eller det allmännas bästa. Detta implicerar en grundläggande föreställning om befolkningens förbättringsbarhet och utvecklingsmöjligheter. Undersåtarnas utveckling/förbättring och underkastelse knöts samman. I förslagen på att tillsätta uppfostringskommissionen beskrevs det samhället som utbildningen idealt sett borde bidra till. Enighet och kärlek för det allmänna var grundläggande. Det var också en tydlig om än inte helt statisk hierarki. Befrämjandet av det allmänna och det dåtida statskicket ansågs som fundamentala uppgifter.

För det andra visar studien på att landets läroanstalter ansågs ha en grundläggande uppgift att hänvisa elever och studenter till positioner som de ansågs lämpliga för och därigenom bidra till att samhällets positioner befolkades av lämpliga tjänare. Endast de som ansågs ha fallenheter för och behov av en högre utbildning skulle utbildas, andra skulle avvisas från läroanstalterna. Uppfattningen var inte att alla borde ha rätt att själva bestämma över sig själva och sina livsval. Sorteringen av elever och studenter bör istället tolkas som en form av styrning på individnivå. Universitetsreformerna som föreslogs i den svenska riksdagen bör följaktligen ses som interventioner för att organisera relationen mellan statsmakten och individen, överheten och undersåtarna. Utbildningen tillskrevs en funktion som ett slags sorteringsmekanism för att hantera eller reglera samhället. Den tillskrevs med andra ord en fundamentalt samhällsproducerande roll.

För det tredje visar undersökningen på kopplingen som gjordes mellan utbildningen och förvaltningen av riket. Uppfostringskommissionen tillsattes mot bakgrund av att ämbetsmännens duglighet ifrågasattes. Ämbetsmännens utbildning rörde universiteten mer specifikt medan uppgifterna att

dana ungdomens dygder och gudfruktighet samt bidra till sorteringen av elever och studenter sannolikt betraktades som gemensamma för hela landets utbildningsväsende. Universiteten skulle utbilda ämbetsmän för att sköta rättsväsendet och andra grenar av såväl den civila som den kyrkliga administrationen men den traditionella utbildningen betraktades som föråldrad. Uppfattningen var att ämbetsmännens studier skulle ge dem kunskaper som skulle gagna riket. Krav ställdes på en tydligare specialisering.

En koppling gjordes mellan de påstådda bristerna i ämbetsmannautbildningen och rättsväsendet. Den politiska ledningen ansåg givetvis att det var avgörande att landets lagar och förordningar efterlevdes. Ämbetsmännen skulle inte bara upprätthålla lagarna i domstolarna och förvalta riket utan även praktisera de rätta dygderna och gudfruktighet samt inspirera befolkningen att göra detsamma. Dygdiga och gudfruktiga undersåtar bröt givetvis inte mot lagen.

Att universitetsutbildningen betraktades som undermålig var dock inte tillräckligt för att en utbildningsutredning skulle tillsättas. Trots motstånd från prästeståndet tillsattes uppfostringskommissionen. Framst var det ledamöter i adelsståndet som drev frågan. Närmare bestämt kan uppfostringskommissionen betraktas som ett resultat av en mobilisering av inflytelserika politiska aktörer och riksdagsmän i adelsståndet som brukar betraktas som hattar. Prästeståndets motstånd har förklarats av att en utbildningsutredning och utbildningsreformer skulle kunna försvaga ståndets ställning och inflytande. Undersökningen betraktar reformförslagen och motståndet i ljuset av kamp om inflytandet inte bara över utbildningen utan även över den politiska makten i landet. Det kommer att framgå i senare kapitel att det inte bara var tillsättningen av kommissionen som väckte kontrovers utan även dess fortsatta arbete ifrågasattes.

KAPITEL 2

Uppfostringskommissionen som en statlig aktör

Uppfostringskommissionen var en statlig aktör. Den tillsattes genom ett formellt beslut av Kungl. Maj:t efter förslag från riksdagen. Detta kapitel undersöker uppfostringskommissionens formella uppdrag och de ramverk som kringgärdade dess verksamhet. Kapitlet undersöker också vilka personer och ämbeten som ansågs lämpliga för att utreda och revidera de akademiska konstitutionerna vid 1700-talets mitt i Sverige och som utsågs till ledamöter i uppfostringskommissionen. Därmed belyses även kompetensen i det svenska kommissionsväsendet vid denna tid. Undersökningen lägger stor vikt vid kommissionens ledamöter och deras kompetenser men visar också på hur ett äldre statligt utredningsväsende användes på ett nytt sätt för att agera gentemot de svenska universiteten. Det kommer att framgå att uppfostringskommissionen var den första kommissionen i det svenska utredningsväsendets historia som med sådan politisk tyngd tillsattes för att ta ett helhetsgrepp på den svenska universitetsutbildningens styrande regelverk. Detta gör kommissionen till en central aktör att studera.

Trots att det är uppenbart kan det ändå nämnas att statlig policy måste produceras på uppdrag av staten för att vara legitim. Uppdragets utformning får naturligtvis konsekvenser för policyproduktionens målsättningar och organisation. Det finns emellertid också en annan aspekt. Inom policystudier betonas att de officiella ramverken som kringgärdar policyskapandet gör det möjligt för de individer/grupper som utsetts att producera policy å statens vägnar att omvandla sina uppfattningar om vad som är problematiskt och vad som behöver göras till en officiell hållning. De enskilda ledamöternas personliga ståndpunkter kan med andra ord maskeras av deras officiella mandat.¹ I nutida sammanhang poängteras också att det är grundläggande för statliga policyers trovärdighet att de utformas på basis av sakkunskap eller expertis snarare än på ledamöternas personliga åsikter. Av legitimitetsskäl bör statlig policy med andra ord produceras av individer eller grupper som betraktas som sakkunniga inom särskilda områden eller som erkända representanter för särskilda intressen. Expertisen ger arbetet och insatserna trovärdighet. Därför undersöks vad som betraktas som expertis och vilken

¹ Shore 2011, s. 171; Feldman 2014, s. 64.

expertkunskap som används inom ramen för ett policyarbete.² Jag undersöker ramverken som gav förutsättningarna för uppfostringskommissionens verksamhet men studerar inte ledamöternas personliga åsikter.

Gunnar Hesslén har i en äldre avhandling i statsvetenskap utrett det svenska kommittéväsendets historia. Hesslén fäster inte särskilt stor vikt vid ledamöterna i 1700-talets utredande kommissioner på grund av att deras arbete primärt var av beredande karaktär och ändå skulle komma att granskas vid riksdagen.³ Att studera valet av uppfostringskommissionens ledamöter med de utgångspunkter som jag har är ett sätt att belysa vilka personer, ämbeten och kompetenser som ansågs behövas för att producera statlig policy vid 1700-talets mitt. Undersökningen kommer att visa på att valet av ledamöter motiverades på basis av deras sakkunskap. Emellertid kommer det också att framgå att flertalet ledande ledamöter brukar räknas till hattarna och kan därför antas ha haft gemensamma politiska uppfattningar. Det finns på så vis likheter med vad Marie Lennersand har konstaterat angående tidigare så kallade rannsakande kommissioner, att när kungen under senare delen av 1600-talet utsåg ledamöter till dessa fanns en direkt koppling mellan vad han ville uppnå med respektive kommission och vilka ledamöter som utsågs.⁴ I uppfostringskommissionens fall var det dock inte kungen som utsåg ledamöterna.

Uppfostringskommissionen visar också på likheter men även skillnader jämfört med senare tiders statliga utredningar. I utredningar som genomfördes under 1900-talet har det gjorts en tydligare skillnad mellan å ena sidan sakkunniga inom olika kunskapsområden och å andra sidan politiskt sakkunniga eller politiska intressen. Det kunde uppstå spänningar eller rena konflikter mellan dessa grupperingar men relationerna mellan dem kunde också stabiliseras.⁵ Ibland betonas även att sakkunniga som involveras i nutida statliga utredningar inte talar i egen sak utan snarare företräder en myndighet eller har en annan organisatorisk tillhörighet som bestämmer deras handlingsutrymme.⁶ I det historiska sammanhang som jag studerar är det dock viktigt att inte i utgångsläget anamma senare tiders mer markanta gränser där kategorier såsom ”vetenskapsmän” och ”politiker” vanligen avser olika grupper och personer. Snarare poängteras att en skarp åtskillnad mellan

² Strassheim 2015, s. 319.

³ Hesslén 1927, s. 71.

⁴ Lennersand 1999, s. 63.

⁵ Wisselgren 2008, s. 174.

⁶ Feldman 2014, s. 64.

vetenskapens representanter och politiskt sakkunniga inte är tillämpliga i kommissionens fall.

Vid mitten av 1700-talet betraktades som ämbetsmän dem som idag skulle kunna kallas för sakkunniga eller expertis inom sina respektive områden. De kunde användas i sin dubbla egenskap av riksdagsmän och sakkunniga för en rad utredande, kontrollerande, dömande och verkställande uppgifter.⁷ Vad gäller uppfostringskommissionen sammanföll ämbeten eller sakkunskap med ståndstillhörighet och platser i riksdagen. Det kommer att framgå att uppfostringskommissionen bestod av personer i landets politiska ledning och höga ämbetsmän. Dess ledamöter tillhörde sålunda den dåtida politiska eliten. Det var en exklusiv grupp som givetvis var väl medveten om sin ställning och som hade resurser och medel för att försöka behålla eller stärka sina positioner.⁸ Dessutom kunde samma ledamöter göra anspråk på att vara förankrade i det vetenskapliga samhället genom Vetenskapsakademien. Därtill hade flera av dem upparbetade relationer med universiteten. Tidigare aktiva professorer fanns med i kommissionen men i övrigt representerade den främst universitetens högsta ledning.

Undersökningen börjar med att teckna en bild av uppfostringskommissionen som del av det svenska kommissionsväsendet. Därefter betonas att uppfostringskommissionens utredning fick sin legitimitet genom att den bedrevs inom ett formaliserat statligt ramverk. Sedan undersöks vilka ämbeten eller samhällspositioner i vidare mening som kommissionens ledamöter representerade. Undersökningen visar på ledamöternas och kommissionens kompetens samt politiska och vetenskapliga förankring. Dessutom poängteras att kommissionen var förankrad i Stockholm. Därefter visar undersökningen på hur några enskilda ledamöters uppfattningar kunde omvandlas till en officiell hållning i utbildningsfrågan, vilket särskilt exemplifieras med kommissionens betänkande från 1750. Ambitionen att ge en tydligare bild av kommissionens arbete och verksamhet än vad som framkommit i tidigare studier ligger bakom de bitvis detaljerade empiriska redogörelserna i kapitlet.

Kommissionsväsendet och de akademiska konstitutionerna

Uppfostringskommissionen kan förstås som en motsvarighet till nutida statliga utredningar. Det svenska kommissionsväsendet har betraktats som

⁷ Hesslén 1927, s. 71; Zetterberg 1993, s. 10.

⁸ Detta utifrån definitionen av elitbegreppet i Malmström & Winton 2003, s. 12.

unikt i så måtto att inga eller i alla fall få andra länder genomför så mycket beredande arbete utanför myndigheter och parlament (*government offices*) och att detta bör betraktas som en viktig aspekt av vad som beskrivits som en svensk politisk kultur.⁹ Det svenska kommissionsväsendet sträcker sig tillbaka åtminstone till början av 1600-talet. Svenska regeringar har använt sig av kommissioner för att inhämta kunskap och konsultera sakkunniga eller expertis i viktiga frågor under mycket lång tid.¹⁰

Vad beträffar kommissioner som var verksamma under senare delen av 1600-talet och första decennierna av 1700-talet har Marie Lennerstrand gjort skillnad på så kallade rannsakande och utredande kommissioner. Det fanns visserligen formella likheter mellan dem men också avgörande skillnader. Rannsakande kommissioner fungerade som ett slags ställföreträdande domstolar med uppgiften att rannsaka och fälla domar. Utredande kommissioner såg över rikets angelägenheter utöver det ordinarie utredningsarbete som genomfördes dels av ständerna under riksdagarna och dels av den ordinarie statliga förvaltningen. Vanligen utredde de frågor av normativ karaktär vilket kunde innefatta att utarbeta förslag till nya lagar och förordningar.¹¹ Utifrån Lennerstrands distinktion betraktas uppfostringskommissionen följaktligen som en utredande kommission.

Gunnar Hesselén har studerat kommissionsväsendet under frihetstiden och poängterar träffande att det under denna period tillsattes en stor mängd kommissioner med olika uppgifter vilket gör det svårt att fastlägga bestämda eller generella utvecklingslinjer förutom att kommissionerna mot frihetstidens slut mer och mer hamnade under Kungl. Maj:t. Kommissionsväsendet var inte heller okontroversiellt. Det uppstod en dragkamp mellan riksdagen, Kungl. Maj:t och ämbetsverken om inflytandet över utredningarna. Riksdagen och Kungl. Maj:t försökte ta kontrollen över viktiga ärenden från den ordinarie förvaltningen.¹² Vid 1765/66 års riksdag fastslogs att det stred mot författningen att ständerna utövade myndighet mellan riksdagarna då riket skulle styras av Kungl. Maj:t och rikets kollegier samt ämbetsmän.¹³ I samband med detta upphörde även uppfostringskommissionen 1766. Redan 1770 tillsattes dock en ny uppfostringskommission nu med kronprins Gustaf som ordförande.

⁹ Wisselgren 2008, s. 174.

¹⁰ Se t.ex. Hesselén 1927; Johansson 1992; Lennerstrand 1999; Meijer 1956; Wisselgren 2008.

¹¹ Lennerstrand 1999, s. 33.

¹² Hesselén 1927, s. 50; Zetterberg 1993, s. 11.

¹³ Hesselén 1927, s. 50.

Det är svårt att kartlägga hela kommissionsväsendets omfattning. Det beror inte minst på kommissionsbegreppets breda betydelse. I det närmaste alla verksamheter eller uppdrag som innehöll någon form av utredande verksamhet som någon eller några tillsattes för att utföra kunde i samtiden betraktas som en kommission. Det tillsattes följaktligen en stor mängd kommissioner och deras uppdrag kunde vara mycket olika.¹⁴ Riksarkivets har uppfört en beståndsförteckning över så kallade äldre kommittéer i Sverige.¹⁵ Förteckningen ger endast en antydning om kommissionsväsendets omfattning. Den sträcker sig från början av 1600-talet fram till sekelskiftet 1900 och listar ungefär 900 kommittéer och kommissioner. Den tar inte med alla kommissioner utan uppenbarligen endast dem som det har upprättats ett arkiv efter. Dessutom finns inte allt material som kommissionerna lämnat efter sig samlat på Riksarkivet.¹⁶ Med dessa reservationer kan förteckningen användas för att ge en antydning om det statliga utredningssammanhang som 1745 års uppfostringskommission befanns inom.

De flesta utredningarna som arkiverats på Riksarkivet sorterar under de vida områdena för ekonomi, juridik och försvar. Knappt 60 av utredningarna sorterar under ecklesiastikområdet och ungefär 30 av dessa under undervisning eller utbildning. Utbildningsutredningarna uppgår därmed endast till ungefär 5 % av de äldre kommittéerna. Uppfostringskommissionen är en av tre utbildningsutredningar från tiden 1720–1770. Hela 23 av de 30 utbildningsutredningarna gjordes efter 1810-talet vilket sannolikt har att göra med 1809 års regeringsform.

Tidigare utbildningskommissioner hade tillsatts med ett mindre omfattande utredningsuppdrag än 1745 års uppfostringskommission. Därmed inte sagt att de behandlade trivialiteter. En kommission tillsattes 1669 för att utreda vad som kallades för oenigheter, faktioner och irringar vid Lunds universitet.¹⁷ En annan tillsattes 1673 för att undersöka förhållandena vid akademien, hospitalet och domkyrkan i Lund samt skolor och sjukhus i de skånska städerna.¹⁸ Det tillsattes en utredning 1684 för att undersöka förhållandena vid Uppsala universitet.¹⁹ Frågan om den cartesianska filosofin

¹⁴ Lennersand 1999, s. 32.

¹⁵ Backhaus, Cavallie & Wickström 1993.

¹⁶ Lennersand 1999, s. 48 för en utförlig diskussion.

¹⁷ Kommission ang ”oenigheter, faktioner och irringar” vid Lunds akademi, 1669.

¹⁸ Kommission för undersökning av förhållandena vid Lunds akademi, hospitalet, domkyrkan och domkapitlet i Lund samt skolor och hospital i de skånska städerna, 1673.

¹⁹ Kommission för undersökning av förhållandena vid Uppsala akademi, 1684.

utredde 1689.²⁰ En kommission tillsattes 1720 för att reda ut tvisten mellan det akademiska konsistoriet och språkmästaren angående dennes husrum i exercitiehuset.²¹ Därefter tillsattes uppfostringskommissionerna 1745 och 1770.²² Efter dessa tillsattes senare några kommissioner för att arbeta med utbildningens regelverk. Den så kallade snillekommittén tillsattes 1812 och är den utredning som har efterlämnat det kvantitativt sett största materialet av de äldre utbildningsutredningarna.²³ En mindre omfattande utredning tillsattes 1817 för att se över regelverket för Uppsala universitet.²⁴ År 1846 tillsattes den sista kommissionen som utredde universitetens konstitutioner innan statuterna för de svenska universiteten i Uppsala och Lund infördes 1852.²⁵

1745 års uppfostringskommission bör sålunda skrivas in i en lång historia av statlig utredningsverksamhet. Den innebar dock ett nytt sätt att utreda och förändra universitetens regelverk. När kommissionen gavs mandat av riksdagen och Kungl. Maj:t att genomföra en utredning utifrån ett helhetsgrepp på universiteten kombinerades detta med det frihetstida kommissionsväsendet, som nu alltså aktiverades i syfte att förändra de grundläggande reglerna för universitetens verksamhet. Innan kommissionen tillsattes hade de akademiska konstitutionerna både diskuterats och reviderats men det hade inte skett på detta storskaliga och systematiska sätt. I det följande återger jag kort händelseförloppet när konstitutionerna av år 1626 respektive 1655 infördes. Det ger en bild av vad för slags regelverk konstitutionerna var.

Konstitutionerna hade varit ett ämne för diskussion i princip ända från det att de inrättades i samband med Uppsala universitets uppbyggnad under 1600-talets första decennier.²⁶ Universitetet fick sina första privilegier vid denna tid. 1625 bekräftade Gustav II Adolf Uppsala universitets ”frijheeter, privilegier och rättigheeter”.²⁷ Privilegierna skulle ”allfwarligen och strängeligen förbiudhe alle, ehoo dhe hellst wara kunne, att göra eller tillfoga bemälte wår academia och des perssoner her emott hinder eller förfångh i

²⁰ Kommission ang. Cartesianska filosofien, 1689.

²¹ Kommission ang tvist mellan akademiska konsistoriet i Uppsala och språkmästaren Anthoni Papi ang fritt husrum i exercitiehuset, 1720.

²² Uppfostringskommissionen 1745 samt Kommission ang omarbetning av skolordningen och de akademiska konstitutionerna. (Uppfostringskommissionen), 1770.

²³ Uppfostringskommitté, 1812.

²⁴ Kommitterade ang jämkningar i Uppsala akademis konstitutioner, 1817.

²⁵ Kommitterade för slutlig revision av universitetens styrelselagar, 1846.

²⁶ Annerstedt 1877a, s. 214.

²⁷ Gustaf Adolfs privilegier för Upsala Universitet, Stockholm d. 25 Juni 1625, s. 234.

någon motto”.²⁸ Enkelt uttryckt skyddade privilegierna universitetets verksamhet gentemot externa aktörer.

Privilegierna måste dock enligt kungen kompletteras med konstitutioner som reglerade universitetets egen verksamhet. Det lär nämligen ha varit allmänt känt att det kunde förekomma oordning vid lärosätena. Med kungens ord hette det att man av erfarenhet visste att ”een stoor oordningh in academia nostra Upsaliensi ähr inritat så wäl iblandh professores som studiosos”. Eftersom detta ledde till ”allehanda onyttigt och obrukeligt” var det nödvändigt att ”författa wisse Constitutiones och regler, huar effter wij wele, att professores dersammastädes så wäll som alle studiosi sigh regulera och rätta skole”. Konstitutionerna skulle inte gälla endast professorer och studenter utan alla dem som vid ”wår Upsala academia uppeholler... ingen undantages”. Var och en skulle sig efter dessa bestämmelser ”regulerer och rette” för att undvika det ”straff och poen” som de föreskrev.²⁹ Konstitutionerna av år 1626 infördes formellt genom att Gustav II Adolf gav Johan Skytte och Axel Oxenstierna mandat att granska och godkänna det förslag på regler som då förelåg.³⁰

Under andra halvan av 1640-talet tillsattes på Oxenstiernas uppmaning en professorskommitté för att utarbeta ett förslag på nya konstitutioner.³¹ Förslaget skulle sedan tas till drottning Kristina för beslut och påskrift men strax innan detta skulle ske meddelade kanslern att drottningen hade ändrat sig och inte skulle hantera frågan om universitetsreglementet som planerat. Hennes intresse hade dock väckts igen vid början av 1650-talet men några nya akademiska konstitutioner hann inte genomföras innan hon avsåg sig tronen. Professorerna beslöt sig för att tämligen omgående färdigställa ett förslag på nya konstitutioner som skulle presenteras för den nytillträdde kungen.³² Förslaget skulle sedan granskas av en grupp bestående av vad Annerstedt kallar tre universitetsmän, två kyrkans män och tre statsmän.³³

Alldeles i början av året 1655 började förhandlingarna i det akademiska konsistoriet om det nya regelverket. Det uppstod stridigheter mellan filosofiska och teologiska fakulteten men två professorer, professorn i teologi Johannes Elai Terserus och historieprofessorn Emund Figrelus (senare adlad

²⁸ Gustaf Adolfs privilegier för Upsala Universitet, Stockholm d. 25 Juni 1625, s. 238.

²⁹ Gustaf Adolfs fullmakt för Axel Oxenstierna och Johan Skytte att underskrifva Upsala Universitets Konstitutioner, Djurhamn d. 20 Juni 1626, s. 254–255.

³⁰ Annerstedt 1877a, s. 215.

³¹ Annerstedt 1877a, s. 322.

³² Annerstedt 1877a, s. 355–356.

³³ Annerstedt 1908, s. 6.

Gripenhielm), kunde ändå skickas för att träffa universitetskanslern i Stockholm för vidare sammanträden. Efter att förslaget på nya konstitutioner diskuterats även med riksråden Bengt Skytte och Schering Rosenhane föredrogs det för kungen av statssekreterarna Daniel Behmer och Mattias Biörenklou. De två sistnämnda hade båda varit professorer vid universitet i Uppsala. De nya konstitutionerna undertecknades av Karl X Gustav den 27 juni 1655.³⁴ Professorer var sålunda mer involverade i detta projekt än i det regelskapande som uppfostringskommissionen tillsattes för att genomföra närmare 90 år senare.

Såväl universitetskanslererna som professorer gjorde vissa försök att få förändringar till stånd men konstitutionerna av år 1655 bestod ännu när uppfostringskommissionen tillsattes 1745. Universitetsprivilegierna kvarstod också. Universitetets organisation var baserad på dess egna privilegier och ytterligare bekräftad genom prästerskapets privilegier. Det fordrades bifall från samtliga fyra riksdagsstånd för att förändra privilegierna.³⁵ Sannolikt skulle prästeståndet motsätta sig en sådan förändring. En privilegieändring skulle sålunda vara svår att få till vid mitten av 1700-talet.

Uppfostringskommissionens formella uppdrag

Ständernas brev från 1739 respektive 1741 drog upp riktlinjerna för uppfostringskommissionens officiella uppdrag. Ständernas brev var som redan sagts överenskommelser i riksdagen som skickades till Kungl. Maj:t efter varje riksdag för vidare behandling eller beslut. Kungl. Maj:t fattade det formella beslutet att tillsätta uppfostringskommissionen utifrån de riktlinjer som bestämts av riksdagsstånden.

Ständernas brev från 1739 har tydliga likheter med förslagen på att tillsätta en utredning som kom från Handels- och manufakturdeputationen vid samma riksdag och som analyserades i föregående kapitel.³⁶ Ständerna återknöt eller återanvände rentav flera centrala formuleringar i deputationens förslag. Ständerna betonade att de ”ytterligare aktat högst nödvändigt, at smak och tycke för Manufacturier och Oeconomiska inrättningar, jemte kunnighet så wäl om deras för et Rike owärderlige nytta, som om sätt och utwägar dem i landet at inbringa fästa och hägna”. Närmare bestämt ansåg ständerna att denna smak och tycke ”måste inplantas i all

³⁴ Annerstedt 1908, s. 9.

³⁵ Annerstedt 1913, s. 295.

³⁶ Riksens ständers brev, 18/4 1739. Se Löfberg 1949, s. 200–204.

Riksens ungdom, samt på alt giörligit sätt i landet utspridas”. Grundliga utbildningsförändringar var ett medel att nå detta mål. Därför skulle ungdomen ”wid alla Scholar, Gymnasier och Academier i Riket” anföras till ”Oeconomiska och andra reelle wettenskaper, af hwilka, såwäl de Studerande sielfwe i hwad stånd de ock komma som Fäderneslandet kunde hafwa gagn och nytta”. Detta sågs som en brytning med den tidigare utbildningen eller ”de förra tidens wäsende” som fortfarande var rådande där ungdomen istället lärde sig ”et och annat mindre nödigt”. För att åstadkomma detta föreslogs ett omfattande förändringsarbete. Då betonades också vilka som ansågs lämpliga att utföra utbildningsutredningen:

Fördenskull anhålla Riksens Ständer i underdånighet det tåktes Eders Kongl. May:t nåder utse och förordna några skickelige män, at med det förderligaste igenomse och förbättra de förra Schole ordningar och Academiernes Constitutioner, och sedan öfwer de förändringar, som der uti... nödige finnas at göras, Consistorier och academierne i Riket blifwit hörde och med deras utlåtande inkommit, utarbete et Project til Riksens Ständers egit ompröfwande och gillande wid nästa Riksdag.³⁷

Ständernas brev föreslog även riktlinjer för hur utredningen skulle gå till. Förfarandet som beskrevs stämmer även det väl överens med det förslag som Handels- och manufakturdeputationen lämnade vid 1738/39 års riksdag.³⁸ Först skulle utredningen utarbete ett förslag på en ny skolordning och nya akademiska konstitutioner. Därefter skulle den begära in och ta ställning till yttranden från berörda parter, som vad gällde de akademiska konstitutionerna i praktiken innebar de akademiska konsistorierna. Slutligen skulle ett förändringsförslag utarbetas och presenteras vid nästkommande riksdag.³⁹

Det är anmärkningsvärt att representanter för universiteten, alltså målgrupperna för förändringarna, gavs rätt att yttra sig. De fick därigenom utrymme att föra sin egen talan inom ramen för den statliga utredningsverksamheten. Detta kan ses som en eftergift gentemot prästeståndet och prästernas privilegier. Uppfostringskommissionen hade inte formellt mandat att ensam fatta beslut eller genomföra förändringar i de akademiska konstitutionerna eller i skolordningen.

Utredningen som föreslogs har tydliga likheter med en schematisk beskrivning av ett nutida statligt policyarbete. Det börjar med att problem har identifierats och förslag lämnats på att en utredning med lämpliga

³⁷ Riksens ständers brev, 18/4 1739.

³⁸ Handels- och manufakturdeputationen, 29/3 1739, s. 243.

³⁹ Riksens ständers brev, 22/8 1741.

deltagare ska tillsättas för att utarbeta och föreslå lösningar eller med andra ord ny policy. Åtgärdsförslaget ska sedan skickas på remiss till utvalda remissinstanser. Därefter ska ett slutgiltigt policyförslag utarbetas som sedan behandlas och beslutas i parlamentet eller ett annat beslutsfattande politiskt forum. Först därefter formaliseras och implementeras de nya reglerna. Dock kommer nedan att påpekas avgörande skillnader gentemot nutida policyarbeten inte minst vad gäller sammansättningen av ledamöter.

Ständernas brev från 1741 påpekade att arbetet med en utbildningsutredning redan satt igång men att det inte hänt så mycket i konkreta termer. Försöken att vid den föregående riksdagen 1738/39 få en utredning till stånd noterades. Brevet noterade även att en utredning under riksdagen, det vill säga en deputation, nu faktiskt hade förordnats. Den skulle genomföra sitt arbete under 1740/41 års riksdag men hade inte kunnat sätta igång med sin verksamhet. Deputationen skulle bland annat bestå av ”herrar academiernes Cantzlerer” vilka ”så ofta the thertil tid hafwa biwista then Deputation, hwilken nu kommer att genomse och förbättra the förra Scholæ ordningar och academiernes constitutioner”. Dessutom hade kansli-, kammar- och kommerskollegiet anbefallts att ”hwar för sig thertil utnämna någon af thes ledamöter”.⁴⁰ Ständerna påpekade sålunda att det visserligen hade tagits viktiga steg men att detta angelägna arbete fortfarande inte hade kommit tillräckligt långt. Det ansågs därför vara av vikt att arbetet nu kunde komma igång på allvar.

Utredningen gavs inte ett mer precist uppdrag att undersöka hur utbildningen skulle ändras för att i mer konkret mening bidra till landets ekonomi och närmare bestämt manufakturerna. Uppgiften beskrevs istället i tämligen generella termer. Det rörde sig om ”ungdomens upfostring och underwisning uti gudsfruktan, dygd och nyttige wettenskaper”. Dessutom betonades skyndsamheten i ärendet. Ambitionen var att det ”till nästa Riksdag må bringas till ett önskeligit slut; och då komma under Riksens Ständers öfwerseende”. Därför ville ständerna att Kungl. Maj:t till utredningen skulle utnämna män ”som uti thetta granlaga arbetet äga all nödig och tillräcklig kunskap”.⁴¹ Ständernas brev från 1741 har sålunda delvis en annan karaktär än brevet från den föregående riksdagen. Det föreslog inte direkt något nytt utan snarare försökte man påskynda ett arbete som redan hade påbörjats.

Även om ständernas brev tydliggjorde målsättningen med utredningsarbetet, mest konkret beträffande ambitionen att befrämja landets ekonomi i

⁴⁰ Riksens ständers brev, 22/8 1741.

⁴¹ Riksens ständers brev, 22/8 1741.

1739 års brev, specificerades inte vilka mer precisa ändringar i skolordningen och de akademiska konstitutionerna som borde göras. Att det var de grundläggande regelverken som skulle ändras pekade på en omfattande utredning. Uppfostringskommissionens ledamöter gavs sålunda ett stort utrymme att själva utveckla förändringsförslagen.

Uppfostringskommissionen hade inte mandat att själv genomföra ändringar i de akademiska konstitutionerna. Den skulle endast ge förslag. Sannolikt kunde nya akademiska konstitutioner genomföras på samma sätt som andra ärenden, det vill säga genom att en majoritet i riksdagen, alltså tre av fyra stånd, ställde sig bakom förslaget. Man skulle lite förenklat kunna säga att prästeståndet i riksdagen visserligen inte hade kunnat förhindra att kommissionen tillsattes. Prästerna hade däremot möjlighet att göra mer för att förhindra att konstitutionerna verkligen förändrades när kommissionens förslag sedermera presenterades. För att gå händelserna i förväg ska dock sägas att kommissionens arbete aldrig kom så långt. Den presenterade aldrig något förslag på nya akademiska konstitutioner. Det går sålunda inte att veta hur prästeståndet hade ställt sig till dess förändringsförslag. Det kommer emellertid att framgå i senare kapitel att det fanns andra sätt för kommissionen att få igenom förändringar förutom att genom ett riksdagsbeslut förändra hela regelverket för landets universitet.

Uppfostringskommissionen fick sin statliga legitimitet genom de formella ramverk som kringgärdade dess verksamhet. Vid kommissionens första möte den 11 januari 1746 rekapitulerades de formella beslut som låg bakom dess tillsättning. Särskilt betonades ständernas brev från 1739 och att ständerna gjort gällande att ”några skickelige män måtte utses, at med det forderligaste igenomse och förbättra de förra Scholæordningar och Academiernes Constitutioner, och sedan wederbörande deröfwer blifwit hörde, utarbete et project til Riksens Ständers ompröfwande och gillande wid nästa Riksdag”.⁴² Dock utelämnades de mer precisa målsättningarna såsom att befrämja manufakturerna. Kommissionen nämnde också ständernas brev från 1741 som gjorde ytterligare påtryckningar för att utredningen skulle komma igång. Dessutom omnämndes de förfrågningar som under tillsättningsprocessen hade skickats till kanslikollegiet och som gällde hur utredningen borde göras samt att kanslikollegium fått i uppgift att föreslå ledamöter till kommissionen. Givetvis underströks Kungl. Maj:ts formella beslut om kommissionens tillsättning. Dock utelämnades prästeståndets motstånd mot utredningen.

—

⁴² Uppfostringskommissionen, 11/1 1746, ÅK 849 vol. 1, s. 1–2.

Materialet utesluter sålunda kontroverserna kring uppfostringskommissionen och ger istället sken av att utredningen baserades mer på samförstånd än vad som i själva verket var fallet. Det statliga regelskapandet framstår som om det uteslutande handlade om att hitta lösningar på vad samtliga inblandade aktörer betraktade som allvarliga problem och att det bästa sättet att åtgärda problemen var just genom uppfostringskommissionen. Utifrån de perspektiv som jag använder tolkas detta som ett sätt för kommissionen att manifesteras och förstärka sin legitimitet. Det betraktas nämligen som grundläggande för legitimiteten hos statlig policy att det framstår som om den vilar på konsensus. De politiska konflikterna bakom regelskapandet döljs. Den politiska interventionen avpolitiserar och framstår som oemotsagd. Policy-skapandet framstår som självklart.⁴³

I mötesprotokollen hänvisade kommissionen till sig själv som ”Kongl. Commissionen”.⁴⁴ Detta betraktas som ytterligare ett sätt på vilket kommissionen själv poängterade sina statliga legitimitet. En annan aspekt av denna legitimitet är att regelskapandet görs av personer med särskilt sakkunskap inom området. Detta studeras nedan.

Sakkunskap, politik och vetenskaplig förankring

I detta avsnitt visar jag att ledamöternas ämbeten och sakkunskap betonades när de tillsattes. Ledamöterna var dock också personer i landets politiska ledning. Dessutom kunde kommissionen göra anspråk på att vara förankrad i det vetenskapliga samhället genom sina kopplingar till Vetenskapsakademien. Det kommer att framgå att sakkunskap, politik och vetenskaplig förankring sammanföll i kommissionen. Inte bara fanns dessa tre områden representerade. Dessutom kunde samma person representera olika områden. Detta skiljer kommissionen från senare tiders eller moderna statliga utredningar där tydligare gränser upprättas mellan de områden som ledamöterna representerar. Kommissionen hade med andra ord en anmärkningsvärd tyngd och antyder en långtgående statlig ambition att använda ett äldre utredningsväsende för att genomföra grundläggande förändringar i den svenska utbildningen.

Som redan framgått betonade rikens ständer såväl 1738/39 som 1740/41 att kommissionens ledamöter skulle tillsättas på grund av deras sakkunskap.

⁴³ Shore 2011, s. 171.

⁴⁴ Se särskilt öppningsanförandet vid kommissionens första sammanträde: Uppfostringskommissionen, 11/1 1746, ÅK 849 vol. 1, s. 5.

1738/39 hette det att ”några skickelige män måtte utses”.⁴⁵ År 1741 betonades att till utredningen borde utses män som inom området ”äga all nödig och tillräcklig kunskap”.⁴⁶ Kanslikollegium, som var den högsta beslutande församlingen i den statliga civilförvaltningen, gavs i uppdrag att ge förslag på hur utredningen bäst skulle verkställas. Till den uppgiften hörde att föreslå hur många och vilka ledamöter som kommissionen borde bestå av.⁴⁷ Det var en mäktig utredning som föreslogs.

Enligt Kanslikollegium skulle universitetskanslererna och tillika riksråden Carl Gustaf Tessin, Johan Gyllenborg och Carl Gyllenborg delta i kommissionen. Carl Gyllenborg var även kanslipresident. Dessutom föreslogs hovkanslern Carl Fredric Piper samt kansliråden som ”academie ärenderne tildelta äro” och som varit ”Rectores Illustres” under sina studier, med andra ord Henning Gyllenborg, Clas Ekeblad d.y. samt Gabriel Falkenberg. Från ”det andelige Ståndet” utsågs ärkebiskopen Jacob Benzelius samt kyrkoherdarna i Stockholm Andreas Bergius och Olof Kiörning. Bergius utsågs som ledamot eftersom han var ”före detta academicus” och Kiörning eftersom han var ledamot i den ”den öfwer Ecclesiastique Wercket och Skolarne uti Lappmarcken förordnade Directionen”. Lagmannen Olof Malmerfelt var också ledamot i denna direktion men blev ledamot i uppfostringskommissionen även mot bakgrund av att han satt med i magistraten i Stockholm som ”ägde inseende så wäl öfwer Skolarne här i Staden, som ock disponerade Stipendier”. Malmerfelt ansågs därtill kunna ge goda upplysningar om ”wätenskaperna”. Hovrättsrådet Sten Bielke utsågs för att han ansågs äga god insikt i ”academiska saker”. Justitiekanslern Petter Silfverschiöld, kanslirådet Olof Estenberg samt justitieborgmästaren i Stockholm och tillika borgarståndets talman i riksdagen, Peter Aulaevill, utnämndes också. Samuel Hernander och Sten Rabbe utsågs till sekreterare respektive notarie.⁴⁸

Förslaget underströk sålunda de tilltänkta ledamöternas ämbeten och sakkunskap. Att ledamöterna utsetts på den grunden framhölls även senare i uppfostringskommissionens egna mötesprotokoll.⁴⁹ Materialet återger inga eventuella diskussioner som kringgärdade Kanslikollegiums förslag. Förslaget bifölls i sin helhet och följdes av att Kungl. Maj:t 1745 utfärdade ett så kallat konstitutorial där de föreslagna ledamöterna formellt förordnades

⁴⁵ Riksens ständers brev, 18/4 1739.

⁴⁶ Riksens ständers brev, 22/8 1741.

⁴⁷ Kanslikollegium, 24/10 1745, s. 536–537.

⁴⁸ Kanslikollegium, 24/10 1745, s. 537–540.

⁴⁹ Uppfostringskommissionen, 1/11 1746, ÅK 849 vol. 1, s. 3; Uppfostringskommissionen, 1/2 1760, ÅK 849 vol. 2, s. 1.

till kommissionen. Det fattades också formellt ett beslut om att kalla utredningen för en kommission snarare än en deputation.⁵⁰

Flera ledamöter ersattes under uppfostringskommissionens långa verksamhetstid. Av materialet framgår att det fanns två skäl till varför ledamöter byttes ut: de dog eller befordrades, alltså bytte befattning. Eftersom de hade tillsatts på grund av sina ämbeten skulle de strikt formellt sett vid befordran förlora sina platser i kommissionen. Riktigt så blev det inte alltid.

Vid nytillsättningarna lyftes ledamöternas sakkunskap och ämbeten fram men med lite olika betoning. Samuel Troilius tog exempelvis över efter det att Kjöarning befordrats från sin post som kyrkoherde och lämnat kommissionen. Troilius förordnades på basis av att han tillhörde ”Prästeskabet här i Staden [Stockholm]” och ansågs ”ganska skickelig” såväl vad gällde hans ”lärdom” som hans erfarenhet ”uti de til Scholæ och Academie wärket hörande mål”.⁵¹ Vid andra tillfällen när ledamöter ersattes baserades detta uteslutande på att de övertagit ett särskilt ämbete. Då gjordes inga hänvisningar till den nya ledamotens särskilda kunskaper eller förmågor. Inte heller betonades ståndstillhörigheten som i Troilius fall. Denna var ibland också självklar. När ärkebiskopen Jacob Benzelius gick bort tog brodern Henric över ärkebiskopsämbetet och blev därmed en given ledamot i uppfostringskommissionen. Den nya justitiekanslern Carl Gustaf Löwenhielm tog sedermera över efter den avgående Silversköld. Justus Christopher Hauswolff förordnades så småningom istället för Bergius.⁵² Däremot verkar det inte ha blivit aktuellt för arvrinsen Adolf Fredrik att delta i kommissionsarbetet trots att han tog över som kansler för Uppsala universitet 1747 efter Carl Gyllenborgs död. Carl Didrik Ehrenpreus blev däremot ledamot i kommissionen när han tog över som kansler för Uppsala universitet 1751.

Det fanns tillfällen när kommissionen ville ha kvar ledamöter trots att de befordrats. I dessa sammanhang betonades särskilt ledamöternas sakkunskaper. Kommissionen ville till exempel ha kvar Ekeblad på grund av hans ”bekanta kärlek för wettenskaper, som kunskap om Academiska inrättningarne” som han inhämtat inte minst under tiden som han var rektor illustris vid universitetet i Åbo.⁵³ Kommissionen ville att Piper skulle stanna mot bakgrund av hans ”insigt i wettenskaperne, som de i Academiska

⁵⁰ Rådkammaren, 10/12 1745, s. 1891–1892; Rådkammaren, 15/11 1745, s. 1770–1772. Konstitutorialet finns i Uppfostringskommissionen, ÄK 849 vol. 5.

⁵¹ Uppfostringskommissionen, 26/4 1746, ÄK 849 vol. 1, s. 12–17.

⁵² Uppfostringskommissionen, 9/2 1751, ÄK 849 vol. 1, s. 798.

⁵³ Uppfostringskommissionen, 13/2 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 51.

Constitutionerne inflytande upbörd och räkenskaps ärenden”.⁵⁴ Carl Gustaf Löwenhielm förordnades i egenskap av justitiekansler och när han fortsatte i kommissionen efter det att han fått nya ämbetsuppdrag inom rättsväsendet betonades hans juridiska sakkunskap.⁵⁵

Av uppfostringskommissionens ursprungliga femton ledamöter var Tessin, Ekeblad och Malmerfelt med 1760. Vid den tiden hade stora delar av kommissionens ursprungliga ledamöter bortfallit. Nya som ledamöter var Olof von Dalin, Eric von Stockenström, Jonas Robeck, Jöran Schröder och Edvard Carleson. Hauswolff och Ehrenpreis utsågs till ledamöter 1751. Anders Johan von Höpken förordnades 1753 men deltog aldrig i arbetet.

Flera ledamöter i uppfostringskommissionen hade ett internationellt kontaktnät och måste antas ha varit väl insatta i internationella politiska skeenden.⁵⁶ Kommissionen underströk också själv behovet av kunskap om den internationella utbildningsutvecklingen. I synnerhet betonades vikten av ”at någon af des ledamöter hade kunskap om de wid Tyska Scholarne gjorde författningar”.⁵⁷ Den ville därför att Kungl. Maj:t skulle utse den tyska pastorn i Stockholm, Andreas Murray, till ledamot i kommissionen. (Murray blev för övrigt 1752 teologie doktor vid Uppsala universitet.) Denna begäran avslogs dock på grund av att de andra ledamöterna ansågs ha tillräckliga insikter om de tyska läroverken och undervisningsförhållandena utomlands.⁵⁸ Sålunda kan kommissionen betraktas som en form av dåtida expertis som ansågs kunna omvandla samtida europeiska, främst tyska, trender till policy för landets högre utbildning med hänsyn till rikets bästa.

Ett alltför stort fokus på ledamöternas sakkunskap riskerar dock att dölja det faktum att de även hade viktiga poster i landets politiska ledning. Ett antal av dessa ledamöter har varit föremål för tidigare studier och det är sedan länge belagt att några av dem hade inflytande såväl på den samtida politiken som på kulturlivet. På senare år har det utkommit biografier om Carl Gustaf Tessin och Carl Gyllenborg.⁵⁹ Jag ger några exempel på vilka poster som fanns representerade i kommissionen för att visa på dess politiska tyngd.

⁵⁴ Uppfostringskommissionen, 13/2 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 51. Se även Uppfostringskommissionen till Kungl. Maj:t om förstärkning av fler ledamöter, 13/2 1748.

⁵⁵ Uppfostringskommissionen, 15/12 1746, ÄK 849 vol. 1, s. 772–774.

⁵⁶ Segerstedt 1971, s. 21.

⁵⁷ Uppfostringskommissionen till Kungl. Maj:t om förstärkning av fler ledamöter, 13/2 1748.

⁵⁸ Rådskammaren till uppfostringskommissionen ”ang:de des förstärkning med fler ledamöter”, 23/2 1748.

⁵⁹ Nilzén 2007, 2012.

I kommissionens fanns flera riksråd. Det var inte unikt. Vanligen var ett riksråd ordförande i frihetstida kommissioner och det var inte ovanligt att flera riksråd deltog i arbetet. Carl Gyllenborg, Johan Gyllenborg och Tessin var vid tiden kommissionens tillsättning 1745 universitetskanslerer för universiteten i Uppsala, Lund respektive Åbo. Universitetskanslererna valdes bland riksråden.⁶⁰ Carl Gyllenborg var dessutom kanslipresident. Kanslipresidenten stod över övriga presidenter i den civila förvaltningens kollegier och fungerade i perioder som ett slags premiärminister, en term som ibland användes även under frihetstiden.⁶¹ Gyllenborg dog visserligen 1746 och deltog inte i kommissionen men posten som kanslipresident togs vid hans död över av Tessin.

Varje ämbetsverk styrdes av ett kollegium som bestod av en president och flera kollegieråd som skulle vara jämbördiga. Presidentposten var en politisk befattning som närmast kan liknas vid dagens moderna ministerposter. Kanslikollegiet samordnade övriga kollegiers arbete samt förberedde alla ärenden som skulle behandlas i rådet och ansvarade för rådets protokollföring. Kanslikollegiet stod över övriga kollegier. Kanslipresidenten var högste man i kanslikollegiet. Det var ett av de viktigaste ämbetena i riket.⁶² Kanslipresidenten (Carl Gyllenborg), rikskanslirådet (Tessin vid tillsättningen av kommissionen), hovkanslern (Piper), kansliråden (Henning Gyllenborg, Ekeblad och Falkenberg) samt tre statssekreterare utgjorde kanslikollegiet. Tessin och Johan Gyllenborg var ledamöter i kollegiet när förslaget på kommissionens ledamöter författades. De var alltså med om att föreslå ledamöterna till uppfostringskommissionen som sedermera tillsattes. Kanslipresidenten och rikskanslirådet var också med i Kungl. Maj:t.⁶³

Ärkebiskopen var med största sannolikhet en given ledamot. Förutom att vara prästeståndets främste representant var han även prokansler för Uppsala universitet. Han representerade således universitetens såväl som prästeståndets högsta ledning. Även rättsväsendet hade starka representanter i kommissionen. Justitiekanslern (Silfverschiöld) var chef för landets åklagarväsende och skulle bland annat övervaka att ämbetsmännen följde lagar och förordningar.⁶⁴ Justitieborgmästaren i Stockholm (Aulaevill) ansvarade för

⁶⁰ Tessin var universitetskansler för Åbo universitet 1745–1761, Johan Gyllenborg för Lunds universitet 1742–1752 och Carl Gyllenborg för Uppsala universitet 1739–1746.

⁶¹ Frohnert 1985, s. 206.

⁶² Cavallin 2003, s. 37.

⁶³ Frohnert 1985, s. 206.

⁶⁴ Frohnert 1985, s. 201, n. 3.

stadens rättsskipning. Dessutom var även en lagman (Malmerfelt) och ett hovrättsråd (Bielke) med i kommissionen.

Alla kommissionens ledamöter var eller hade varit riksdagsmän. Kommissionen bestod av tre ledamöter från prästeståndet, en från borgarståndet och resterande elva från adelsståndet. Bondeståndet uteslöts men detta gällde inte endast uppfostringskommissionen utan kommissioner generellt. Samtida kommissioner bestod vanligen till hälften av ledamöter från adelsståndet och en fjärdedel vardera från prästeståndet och borgarståndet.⁶⁵ Någon jämn fördelning mellan riksdagsstånden vad gällde platser i utredningarna var det alltså inte.

Uppfostringskommissionen hade en ovanligt stor del ledamöter från adeln. Det skulle delvis kunna förklaras av att adeln hade förtur på de högre ämbetena. Eftersom uppfostringskommissionen till stor del av högre ämbetsmän fick den också en större del adelsmän. Som framgick i föregående kapitel var det också adliga riksdagsmän som drev på tillsättningen av utbildningsutredningen. Ingemar Carlsson räknar dessutom flera av kommissionens ledamöter till de hattpolitiker som enligt honom varit verksamma som sådana under åren 1731–1743. Närmare bestämt omnämns: Aulaevill (som i riksdagen tillhörde borgarståndet); Henric och Jacob Benzelius (från prästeståndet); Ehrenpreus; Ekeblad; Carl, Johan och Henning Gyllenborg; von Höpken; Löwenhielm, samt Tessin (adelsståndet).⁶⁶ Sten Bielke och Piper betraktas som mössor.⁶⁷ Bielke utsågs till ledamot men deltog aldrig i arbetet. Det finns alltså fog för påståendet att uppfostringskommissionens var ett hattarnas försök att förändra utbildningen som en del av ett mer övergripande politiskt projekt.⁶⁸ Emellertid ska nämnas att bilden av dåtida politiska partier på senare tid har nyanserats. Deras mer öppna och flytande gränser har påvisats. Snarare handlade vad som kan kallas för partipolitiken i hög grad om personliga relationer.⁶⁹

Givet betoningen på sakkunskap skulle man kunna tänka sig att aktiva professorer hade varit givna som ledamöter i uppfostringskommissionen men inga sådana fanns med i utredningen. Enligt Boijes förslag i riksdagen 1739 på att tillsätta en utredning under riksdagen skulle denna ”adjungera sig

⁶⁵ Zetterberg 1993, s. 11.

⁶⁶ Carlsson 1981, s. 188–154.

⁶⁷ Carlsson 1981, s. 187–300. Carlsson listar hattar och mössor sorterat efter riksdagsstånd och i alfabetisk ordning.

⁶⁸ Lindroth 1976, s. 98.

⁶⁹ Sennefelt 2011, s. 273. Wolff 2005, s. 25 betonar den politiska betydelsen av goda personliga relationer. För en analys av de politiska nätverken vid denna tid, se Winton 2006.

några bepröfwade docentes ifrån Academierna i riket”.⁷⁰ Någon sådan utredning tillsattes aldrig. Enligt uppfostringskommissionens uppdragsbeskrivning skulle universiteten eller i praktiken de akademiska konsistorierna vid landets universitet istället endast användas som remissinstanser.⁷¹ Kommissionen bestod främst av personer som snarare representerade universitetens högsta ledning. Den ger sålunda ett allmänt intryck av att ha prioriterat höga ämbeten framför erfarenhetsbaserad sakkunskap om utbildningen.

Trots det är det inte helt oproblematiskt att dra skarpa gränser mellan kommissionen och universiteten. Bland kommissionens ledamöter fanns *tidigare* aktiva universitetsprofessorer och universitetslärare. Henric Benzelius utnämndes till extraordinarie professor vid filosofiska fakulteten vid Lunds universitet 1720. Han blev dessutom professor i orientaliska språk 1728 och i teologi 1732.⁷² Bergius utsågs som nämnd till ledamot i uppfostringskommissionen på grund av att hans tidigare erfarenheter från universitetet. Han undervisade i teologi vid Åbo universitet där han också tog doktorsgraden i teologi.⁷³ Beträffande relationerna mellan kommissionen och universitetet kan också nämnas att några professorer fick direkt pekuniärt stöd av några av kommissionens mest framträdande ledamöter.⁷⁴

Kommissionen var mer direkt förankrad i Vetenskapsakademien än vid universiteten. Närmare hälften av dess ledamöter var eller blev medlemmar i Vetenskapsakademien. Genom kopplingarna dit förankrades kommissionen i det dåtida vetenskapliga etablissemangen. Det är naturligtvis inte otänkbart att de som senare valdes in i akademien blev utnämnda på grund av sina insatser i uppfostringskommissionen.

Sten Bielke var en av Vetenskapsakademiens grundare. Ekeblad och Malmerfelt (som Malmer) valdes in i Vetenskapsakademien 1740, Tessin 1741. Henric Benzelius valdes in 1746, Piper 1748 och Troilius 1760. Sex av kommissionens ledamöter 1760 var också ledamöter i Vetenskapsakademien: Eric von Stockenström valdes in 1740, Olof von Dalin 1742, Carl Ehrenpreus, Edvard Carleson och Carl Gustaf Löwenhielm valdes in 1746. Anders Johan von Höpken var en av Vetenskapsakademiens grundare och utsågs till ledamot i uppfostringskommissionen 1753 men deltog aldrig på

⁷⁰ Boije 8/6 1738.

⁷¹ Handels- och manufakturdeputationen 29/3 1739; Ständernas brev 22/8 1741.

⁷² Benzelius, Henric, i Svenskt biografiskt lexikon (<https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/18504>), Svenskt biografiskt lexikon (art av G. Walli.), hämtad 2017-05-12.

⁷³ Bergius, Andreas, i Åbos studentmatrikel, som finns online (<https://ylioppilasmatrikel.keli.helsinki.fi/henkilo.php?id=5267>), hämtad 2017-05-11.

⁷⁴ Tessin fungerade som så kallad patron till bland andra Carl von Linné: Fors 2008, s. 25, 47.

kommissionens sammanträden. Samtidigt med Höpken förordnades justitiekanslern Johan Gerdesköld, överhovpredikanten/kyrkoherden i St. Nikolai-församling Jöran Schröder samt kanslirådet Edvard Carleson.⁷⁵

Vetenskapsakademien och de högsta ämbetsverken hade sin bas i Stockholm. Under de aktuella åren under 1730- och 1740-talen sammanträdde också riksdagen i Stockholm. Enligt Hesslén var utredande kommissioner vanligen verksamma i Stockholm. Detta berodde enligt honom på att det fanns fler ledamöter i kommissionerna med hemvist i eller nära huvudstaden. De behövde därför inget extra monetärt stöd för att uppehålla sig där.⁷⁶

Det finns dock fler aspekter av detta. Platsen för produktionen av statliga regelverk visar uppenbarligen på den rådande politiska ordningen.⁷⁷ Delvis handlar betydelsen av det territoriella givetvis om att sträcka ut de statliga regelverken för att omfatta alla regioner i ett rike och binda dessa under gemensamma regler. Sådana anspråk finns också i kommissionens arbete. Det var ju inte bara reglerna för ett av de svenska universiteten som skulle ändras utan förändringarna gällde samtliga svenska universitet. Vid 1700-talets mitt sträckte sig det svenska riket över stora delar av Östersjöregionen. De svenska universiteten var belägna i Uppsala, Lund och Åbo samt i Greifswald. Det ska dock i sammanhanget påpekas att det inte alltid är tydligt vad som egentligen gällde för universitetet i Greifswald. Som framgår i senare kapitel betraktade kommissionen universitetet i Greifswald minst sagt med viss skepsis. Förutom möjligen Uppsala var universitetsregionerna perifera i förhållande till landets huvudstad där kommissionen utförde sitt arbete.

Uppfostringskommissionen exemplifierar det statliga utredningsväsendets förankring till Stockholm. Kommissionens arbete kan kontrasteras inte bara mot platserna där universiteten låg utan även mot hur så kallade rannsakande kommissioner kunde arbeta. Rannsakande kommissioner arbetade i samverkan med ordinarie rättsväsende men var i viss mån fristående. De kunde arbeta utanför Stockholm och därmed stod de också utanför justitierrevisionens, kammarkollegiets och Svea hovrätts närmaste omgivning.⁷⁸ Därigenom ökade kommissionernas handlingsutrymme. Uppfostringskommissionen var istället tydligt förankrad i Stockholm. Detta förstärker bilden av kommissionen som en statsmaktens aktör. Kommissionens expertis och politiska tyngd vilade på institutioner som fanns i huvudstaden snarare än i

⁷⁵ Rådkammaren, 20/1 1753.

⁷⁶ Hesslén 1927, s. 49. Ledamöterna i kommissionerna fick vanligen inget arvode men det gjorde däremot sekreteraren och notarien.

⁷⁷ Se Kelley 1988, s. 37.

⁷⁸ Lennersand 1999, s. 34

till exempel universitetsregionerna. Bortsett från Göta hovrätt i Jönköping, Åbo hovrätt samt Amiralitetskollegiet som fanns i Karlskrona var samtliga kollegier belägna i Stockholm som därför med all rätt betraktades som ämbetsverkens stad.⁷⁹ Både Kungl. Maj:t och Vetenskapsakademien fanns i Stockholm. Samtliga riksdagar vid denna tid sammanträdde i huvudstaden.

Patrik Mariers kritiska granskning av nutida kommissioner visar bland annat att dessa utredningar kan tillsättas för att det ska se ut som politiker och makthavare agerar i ett särskilt ämne medan det egentliga syftet är att skjuta upp beslutsfattandet eller flytta frågan från den politiska agendan.⁸⁰ I uppfostringskommissionens fall går det snarare att spekulera kring om den inte i själva verket förbättrade möjligheterna att åstadkomma förändringar. Den bedrev sin verksamhet mellan riksdagarna och stod då till svars endast inför Kungl. Maj:t, vilket givetvis inte i sig var tillräckligt för att kommissionens förslag på nya akademiska konstitutioner skulle verkställas. Det är också välkänt att uppfostringskommissionen trots allt aldrig fick till stånd några nya akademiska konstitutioner eller en ny skolordning. Likväl antyder kommissionens politiska tyngd, sammansättning och arbetsformer dess genuina ambitioner att genomföra sitt ambitiösa och omfattande arbete med att författa nya regler för hela det svenska utbildningssystemet.

Tillkomsten av en officiell hållning

I detta avsnitt undersöker jag hur uppfostringskommissionens arbete såg ut. Närmare bestämt undersöks hur kommissionen organiserade sitt arbete och vilka av kommissionens ledamöter som var drivande i arbetet med att förändra de akademiska konstitutionerna. I det sammanhanget är kommissionens betänkande från 1750 särskilt intressant.

Uppfostringskommissionen sammanträdde första gången i januari 1746. Det sista protokollförda mötet var i augusti 1760.⁸¹ Kommissionen sammanträdde totalt 39 gånger, mest frekvent under 1748 och 1749 när den träffades vid elva respektive åtta tillfällen. Därefter gick mötesfrekvensen ner. Under 1750 protokollfördes sex sammankomster och under 1751 tre. Mellan oktober 1751 och februari 1760 finns inga sammanträden alls protokollförda. Kommissionen sammanträdde sju gånger under våren 1760 och ett par gånger under hösten före riksdagen samma år. Dessutom gjordes uppehåll

⁷⁹ Cavallin 2003, s. 37.

⁸⁰ Marier 2009, s. 1208.

⁸¹ Uppfostringskommissionen, 11/1 1746, ÅK 849 vol. 1, s. 1; Uppfostringskommissionen, 9/2 1760, ÅK 849 vol. 2, s. 41.

under de månader riksdagarna varade. Jag återkommer till det anmärkningsvärt långa uppehållet på nästan ett helt decennium i kapitel 5.

En genomgång av mötesprotokollens närvarolistor visar att det vanligen var ungefär fem eller sex ledamöter närvarande vid kommissionens möten. Som mest var tretton ledamöter närvarande, som minst tre. Ledamöternas deltagande gick med tiden ner.⁸² Det är svårt att utifrån detta dra slutsatser om hur ledamöterna prioriterade uppfostringskommissionen i förhållande till andra åtaganden. Tessin noterade att ledamöterna i kommissionen inför riksdagen med ”andra sysslor blifwa så öfwerhopade”.⁸³ Det påpekas i kommissionens material att ledamöterna var upptagna med andra ämbetsuppgifter men det förekommer också andra orsaker, som exempelvis att Piper inte kunde närvara för att han enligt mötesprotokollet, var ”på landet”, alltså på sitt gods.⁸⁴ Det går givetvis inte att utläsa om dessa orsaker var mer ursäkter eller bortförklaringar till ledamöternas frånvaro men visar ändå på att kommissionen inte alltid var fulltalig samt att ledamöterna inte alltid prioriterade kommissionens arbete högst.

Uppfostringskommissionen arbetade som mest intensivt med de akademiska konstitutionerna under dess inledande år. Den sysselsatte sig framförallt med att utarbeta en ny skolordning efter det att den färdigställt sitt betänkande avseende de nya akademiska konstitutionerna i februari 1750. En möjlig förklaring till varför kommissionen började med de akademiska konstitutionerna är att den helt enkelt prioriterade universitetsutbildningen högre än undervisningen vid landets skolor och gymnasier. Av Tessins anförande vid kommissionens första sammanträde framgår att utredningsarbetet enligt honom borde syfta till att tillgodose behovet av ”skickelighet til hwarjehanda Rikets Embeten” vilket antyder ett fokus på utbildningen av blivande ämbetsmän vid universiteten.⁸⁵ Kommissionens prioritering kan också ha berott på praktiska skäl. Konsistorierna hade redan uppmanats att sända in sina synpunkter på den gällande skolordningen men dessa hade enligt Estenberg, som var ledamot i kommissionen, kommit in sent. Han betonade också att utskottet för arbetet med att förändra skolordningen hade ett fåtal ledamöter och dessa hade varit förhindrade av andra

⁸² 13 ledamöter närvarade vid minst ett möte under 1746, 11 under 1748, 9 under 1749 respektive 1750, samt 10 under 1751 respektive 1760.

⁸³ Uppfostringskommissionen, 7/9 1751, ÄK 849 vol. 1, s. 855.

⁸⁴ Uppfostringskommissionen, 22/10 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 121.

⁸⁵ Uppfostringskommissionen, 11/1 1746, ÄK 849 vol. 1, s. 4–5.

uppgifter.⁸⁶ Utskottet för de akademiska konstitutionerna ansågs däremot ha det material som behövdes för att påbörja sitt arbete.⁸⁷

Utöver dessa uttryckliga anledningar går det att spekulera kring ytterligare en förklaring som inte görs explicit i materialet. Kanske var det lättare att få igenom förändringar vid universiteten som sedan kunde bana väg för förändringarna i skolorna? Universitetens högsta ledning fanns med i kommissionen, i synnerhet de tre universitetskanslererna samt ärkebiskopen/prokanslern för Uppsala universitetet. Dessutom fanns som nämnt upp-arbetade så kallade patron-klient-relationer mellan enskilda ledamöter i kommissionen och professorer vid landets universitet.⁸⁸ Kommissionsledamöterna i Vetenskapsakademien torde också ha stött på professorer där. Kyrkan hade därtill ett tydligare inflytande över skolorna inte minst genom att lärarna hämtades ur prästståndet. Det är möjligt att kommissionen skulle ha mindre chans att genomföra förändringar i skolordningen under dessa omständigheter. Universitetens privilegier skyddade visserligen verksamheten men under 1700-talet genomfördes förändringar trots universitetens protester. Den professur i ekonomi som inrättades 1741 var även den kringgårdad av kontrovers.⁸⁹

Ledamöterna som var mest närvarande i kommissionen under tiden den arbetade med universitetsförfattningen var Carl Gustaf Tessin, Johan Gyllenborg, Olof Malmerfelt, Olof Estenberg, Claes Ekeblad d.y., Samuel Troilius, Petter Aulaevill, Henning Gyllenborg samt Carl Fredrik Piper.⁹⁰ Särskilt Tessin och Johan Gyllenborg är synliga i materialet men även Troilius samt i viss utsträckning Henning Gyllenborg är framträdande. Detta kan jämföras med Piper som knappast är synbar alls eller med Estenberg som närvarade vid fler möten än Tessin men utan att namnges mer än vid ett fåtal tillfällen i materialet. Protokollen hänvisar inte heller alltid till enskilda personer. Det är inte alltid möjligt att avgöra vem eller vilka ledamöter som sagt vad. Detta är givetvis även ett resultat av det sätt på vilket som kommissionen organiserade sitt arbete.

⁸⁶ Uppfostringskommissionen, 26/4 1746, ÄK 849 vol. 1, s. 13.

⁸⁷ Kaiserfeldt 2007, s. 202.

⁸⁸ Exemplet ovan gäller Tessin och Linné, se Fors 2008, s. 47.

⁸⁹ Kontroverserna kring professuren utreds i Liedman 1986.

⁹⁰ Siffrorna på antalet möten som ledamöterna närvarat vid ger givetvis endast en antydning om vilka som var drivande i arbetet. Närvarande 1746–1751, ledamot och antalet möten: Johan Gyllenborg (26); Estenberg (24); Tessin (23); Malmerfelt (20); Aulaevill (14); Ekeblad (14); Henning Gyllenborg (12); Piper (8); Bergius (5); Henric Benzelius (3); Silverschiöld (2); Jacob Benzelius (1); Gabriel Falkenberg (1) Kiörning (1).

Redan vid uppfostringskommissionens första möte gavs strukturen för hur dess fortsatta arbete skulle se ut. Då beslöts att kommissionen skulle indelas i olika utskott. Ett för att bearbeta de akademiska konstitutionerna och ett för att behandla skolordningen. Tessin föreslog också ett tredje utskott för att undersöka frågan om snillevalet men detta kom aldrig till stånd.⁹¹

Utskottet för de akademiska konstitutionerna bestod av Jacob Benzelius, Silversköld, Henning Gyllenberg, Ekeblad, Falkenberg, Malmerfelt och Bergius. Med skolordningen skulle Estenberg, Bielke, Aulaevill och Körning arbeta. Malmerfelt åtog sig att närvara även i detta utskott. Utskottet för de akademiska konstitutionerna skulle sammanträda i de så kallade revisionsrummen och skolordningsutskottet i justitiekollegiets rum. Utskotten skulle diskutera sina respektive delar av konstitutionerna och sedan presentera sina resultat för riksråden och resterande delar av kommissionen för ytterligare bearbetning.⁹² Det gick dock inga skarpa gränser mellan utskotten. Riksråden och tillika universitetskanslererna sorterades inte i något utskott utan gavs istället mer allmänna uppgifter som bestod av att kommentera de förändringsförslag som utskotten presenterade.⁹³

Genom Henning Gyllenberg meddelade utskottet för de akademiska konstitutionerna att detta delat sig ytterligare på grund såväl av arbetets ”widlyftighet, som den pluralitet av ledamöter” som utskottet ägde. Det hade format tre utskott: ett ”juridicum” där Silversköld och Bergius var ledamöter, ett ”oeconomicum” som bestod av Piper och Malmerfelt samt ett ”litterarium” (som även kallades det litterate/litterata utskottet) bestående av Ekeblad, Falkenberg och Henning Gyllenberg själv.⁹⁴ Vart och ett av dessa skulle gå igenom och göra ”nödiga påminnelser” över ett antal kapitel av konstitutionerna samt de synpunkter som de akademiska kommissionerna inkommit med i samband med tidigare reformförsök.

Kommissionen skrev också rent explicit in sig i en längre process där statliga aktörer försökt genomföra universitetsförändringar. Dess uttryckliga avsikt var att bygga vidare på tidigare utredningar, förändringsförslag och synpunkter som kommit in från olika håll om universitetsutbildningen, inte minst från de akademiska konsistorierna. Framförallt lyftes det arbete som universitetskanslererna hade påbörjat 1723 fram. Det är svårt att avgöra hur

⁹¹ Estenberg meddelade dock ändå att han hade tagit frågan om snillevalet till sitt utarbetande. Uppfostringskommissionen, 11/1 1746, ÄK 849 vol. 1, s. 1–3, 9.

⁹² Uppfostringskommissionen, 11/1 1746, ÄK 849 vol. 1, s. 10–11.

⁹³ Uppfostringskommissionen, 11/1 1746, ÄK 849 vol. 1, s. 9.

⁹⁴ Uppfostringskommissionen, 26/4 1746, ÄK 849 vol. 1, s. 19.

långt detta arbete hade kommit men i alla fall översattes konstitutionerna från latin till svenska. Uppsalas akademiska konsistorium 1726 gav förslag på förändringar i författningen.⁹⁵ Johan Gyllenborg hade också försökt få in Lunds universitets synpunkter på hur konstitutionerna kunde förbättras. Vid uppfostringskommissionens första sammanträde meddelade han att de akademiska konsistorierna lämnat sina synpunkter.⁹⁶ Det framgår dock inte av protokollet vilket material han mer exakt avsåg. Möjligen var det dessa förslag som Johan Gyllenborg talade om. Henning Gyllenborg ansåg sig hur som helst ha ”ganska litet at tillägga” till arbetet från 1723 utan ansåg att detta till stor del motsvarade det så kallade litterata utskottets uppgifter.⁹⁷ Detta ger en antydning om att det tidigare arbetet från 1720-talet hade en kommit en bit på vägen.

På senare tid har Segerstedt betraktat uppfostringskommissionens betänkande från 1750 som ett slags exempel på hur statsmakten eller närmare bestämt hur centralbyråkratin under århundraden har förhållit sig till de svenska universiteten.⁹⁸ Risken är uppenbarligen den att betänkandet får en alltför stor generalitet. Visserligen kan det finnas idéer i det som har tydliga likheter med förslag som presenterats i andra sammanhang och säkerligen också i statliga reformer. Som nämndes i inledningen är det inte bara Segerstedt som har liknat kommissionens idéer vid 1960- och 1970-talens universitetsreformer.⁹⁹ Snarare än att betrakta betänkandet som ett exempel på föreställningarna hos en mer abstrakt statsmakt vill jag istället betona hur det kom till i ett särskilt sammanhang och författades av ett begränsat antal individer. I denna undersökning betraktas betänkandet som ett exempel på hur ett mindre antal personer författade ett dokument som sedan kom att betraktas som just en officiell statlig hållning.

Betänkandet författades i själva verket av uppfostringskommissionens litterata utskott som bestod av Ekeblad, Falkenberg och Henning Gyllenborg.¹⁰⁰ Betänkandet byggde enligt utskottet själv på kommissionens tidigare arbete samt på synpunkter som hämtats in bland annat från de akademiska konsistorierna. Ledamöterna i detta litterata utskott sammanställde i den meningen vad som senare blev kommissionens gemensamma hållning. Detta kunde ske på basis av det uppdrag som ledamöterna getts men också på

⁹⁵ Johannesson 1982, s. 39–40, 434 n. 18.

⁹⁶ Uppfostringskommissionen, 11/1 1746, ÄK 849 vol. 1, s. 8.

⁹⁷ Uppfostringskommissionen, 26/4 1746, ÄK 849 vol. 1, s. 20–22.

⁹⁸ Segerstedt 1971, s. 7.

⁹⁹ Lindberg 2003, s. 154; Lindroth 1976, s. 99–101.

¹⁰⁰ Uppfostringskommissionen, 17/2 1750, ÄK 849 vol. 1, s. 538.

grund av den arbetsdelning som gjordes inom kommissionen. Visserligen har det framgått tidigare i denna undersökning att uppfostringskommissionen inte var sen med att själv markera sin officiella ställning och att den ansåg det som sin uppgift att värna riket och det allmänna. Med andra ord kan man säga att den axlade uppdraget att författa en universitetspolicy som tjänade det syftet. Ytterst var det emellertid de formella ramverken som kringgärdade kommissionens arbete som officiellt gav kommissionen och dess betänkande dess statliga legitimitet. Dessa ramverk gjorde det möjligt för kommissionens ledamöter att formulera en officiell hållning gentemot de svenska universiteten.

Sammanfattning

Uppfostringskommissionen var en statlig aktör. Det här kapitlet undersöker dess formella uppdrag och de ramverk som kringgärdade dess verksamhet. Kapitlet undersöker även kommissionens arbetsformer samt vilka personer och ämbeten som utsågs till ledamöter i uppfostringskommissionen och alltså ansågs lämpliga för att utreda och revidera de akademiska konstitutionerna vid 1700-talets mitt i Sverige. Därigenom belyser kapitlet kompetensen i det svenska kommissionsväsendet vid denna tid.

Uppfostringskommissionen var den första kommissionen i sitt slag. Det statliga, frihetstida kommissionsväsendet användes nu i syfte att agera visavi de svenska universiteten, närmare bestämt för att ta ett helhetsgrepp på landets utbildning och förändra den svenska utbildningens styrande regelverk. Kommissionens uppdrag, sammansättning och arbetsformer visar på ett sammanhållet försök att genomföra fundamentala förändringar i landets utbildning. Kommissionen kan med andra ord förstås som ett omfattande statligt policyarbete.

Uppfostringskommissionen fick sitt uppdrag och utförde sin verksamhet inom ramen för ett legitimt statligt ramverk. Uppfostringskommissionen tillsattes officiellt av Kungl. Maj:t efter förslag från riksdagen. Ständers brev från 1739 och 1741 drog upp de generella riktlinjerna för dess arbete. Kommissionens uppdragsbeskrivning var grundläggande och omfattande. Uppgiften bestod i att utreda och revidera universitetens grundläggande styrdokument, de akademiska konstitutionerna. Den skulle även förändra skolordningen, det grundläggande regelverket för skolor och gymnasier. Uppdragsbeskrivningen lämnade utrymme för ledamöternas tolkningar och uppfattningar om vad som borde göras. Den ser i stora drag ut som ett

direktiv som skulle kunna ges till nutida statliga utredningar särskilt beträffande hur utredningen skulle genomföras. Kommissionen skulle samla in information och utarbeta ett förslag på nya akademiska konstitutioner och en ny skolordning. Den skulle därefter använda universiteten som remissinstanser innan den författade ett slutgiltigt förändringsförslag som skulle granskas av ständerna i riksdagen innan det till sist gick till beslut och genomförande. Detta förfarande gav även universiteten ett formaliserat och legitimt utrymme i utredningsarbetet.

Undersökningen visar att framträdande ledamöter i kommissionen i ett tidigt skede var involverade i att få till stånd en utbildningskommission samt i att föreslå de ledamöter som senare tillsattes. Ledamöternas sakkunskap betonades när uppfostringskommissionen tillsattes men även dess politiska förankring är anmärkningsvärd. Ledamöterna hade viktiga om inte avgörande positioner i landets politiska ledning. De var eller hade varit riksdagsmän. Närmare bestämt brukar flertalet av kommissionens ledamöter betraktas som hattar. De var också etablerade i dåtida vetenskapliga sammanhang inte minst genom Vetenskapsakademien. Vad gäller ledamöternas expertis är det anmärkningsvärt att sakkunskap och politisk position sammanföll. Dessutom kunde ledamöterna göra anspråk på att vara förankrade i det vetenskapliga etablissemanget. Dess ledamöter kunde också göra anspråk på att vara sakkunniga inom utbildningsområdet. Detta skiljer uppfostringskommissionen från 1900-talets utredningar och nutida kommissioner där gränserna mellan olika intresseområden är skarpare. En skarp distinktion mellan vetenskapens representanter och politiskt sakkunniga är inte tillämpbar på uppfostringskommissionen.

Kommissionens kopplingar till universitetet bestod främst av tidigare aktiva professorer och universitetets högsta ledning. Kommissionen prioriterade sakkunskapen hos de höga ämbetsmännen i statsförvaltningen framför professorernas. Kommissionens förankring i Stockholm förstärker också bilden av utredningen som en statsmaktens aktör.

Kapitlet undersöker hur kommissionens arbete såg ut. Tillkomsten av dess betänkande från 1750 har fått särskilt utrymme. Istället för att betrakta betänkandet som ett exempel på en statlig uppfattning eller närmare bestämt hur centralbyråkratin betraktat universitetet under en längre tid ses betänkandet i denna undersökning som ett exempel på hur ett antal individer i ett särskilt sammanhang kom att författa ett officiellt ställningstagande. Detta möjliggjordes av de formella ramverk som kringgärdade kommissionen och som gav verksamheten statlig legitimitet samt av kommissionens arbets- och

organisationsformer. Vad gäller kommissionens arbete i övrigt återger materialet inte alltid vem eller vilka som uttalat sig vid kommissionens sammanträden. Det är därför inte alltid möjligt att avgöra vilka som var mest drivande eller om ledamöterna som oftast närvarade också ledde arbetet. Några personer eller grupper är dock särskilt framträdande. Som universitetskanslerer och riksråd hade Tessin och Johan Gyllenborg en särställning i kommissionens arbete. Prästeståndets mest aktiva representant var inte ärkebiskopen utan Troilius.

Som framgick i föregående kapitel kringgärdades tillsättningen av kommissionen av kontrovers. I det här kapitlet har jag lyft fram att kommissionen själv tonade ner eller direkt osynliggjorde den stridighet som den inledningsvis kringgärdades av i riksdagen där prästeståndet vände sig mot att utredningen skulle tillsättas. Detta har betraktats som ett led i det statliga policyarbetet där det är av vikt att legitimiteten för statlig policyproduktion att den framstår just som byggd på konsensus. Istället för att betona kontroverserna skrev kommissionen in sig själv i en längre process och rent explicit i tidigare arbeten med att förändra universiteten där konsistorierna sades ha kommit in med synpunkter. Som framgår i senare kapitel var dock inte heller arbetet i kommissionen alltid friktionsfritt. Den väckte dessutom kontrovers även hos andra statliga aktörer, det vill säga utöver prästeståndet i riksdagen.

Snarare än att argumentera för att kommissionen tillsattes för att undvika beslutsfattande går det att resonera kring om inte uppfostringskommissionen i själva verket gav dess ledamöter större möjligheter att driva ett förändringsarbete gentemot universiteten än vad som hade varit möjligt för en utredning som genomfördes under riksdagen där prästeståndets ställning var starkare. Visserligen åstadkom kommissionen aldrig något nytt regelverk för de svenska universiteten eller för den delen någon ny skolordning. Likväl antyder kommissionens uppdrag, tyngd och samtida förankring på en genuin ambition att aktivera det svenska statliga kommissionsväsendet för att få till stånd fundamentala förändringar i landets utbildning. I de följande kapitlen går jag närmare in på vilka idéer som var drivande och vilka resultat som kommissionen åstadkom vilket ytterligare utvecklar den bild som målats i det här kapitlet av hur uppfostringskommissionens arbete såg ut. Då påpekas också att kommissionen lyckades genomföra viktiga åtgärder.

KAPITEL 3

Konkretiserade problemformuleringar

Detta kapitel studerar de problem som uppfostringskommissionen förknippade med universitetsutbildningen och som låg bakom dess reformer och åtgärdsförslag. Kommissionens uppfattningar antyder hur statsmakten såg på tillståndet i landet och hur en förbättrad utbildning borde bidra till att råda bot på alla de problem kommissionen ansåg sig ha identifierat. Det kommer att framgå att kommissionen i stor utsträckning utvecklade eller preciserade de problemformuleringar som låg bakom dess tillsättning.¹ För att komma åt kommissionens åsikter fokuserar jag på dess beskrivning och tolkning av tillståndet vid rikets högsta läroanstalter. Jag gör ingen bedömning av huruvida dess beskrivningar av verkligheten var korrekta. Kapitlet visar att universitetet tillskrevs önskvärda målsättningar men även kopplades till problem som gällde både universitetet och samhället i stort. Uppfattningarna om universitetet vävdes samman med synen på ett idealt samhälle. Den högre utbildningen betraktades närmare bestämt som en orsak till allvarliga problem men sågs också som en möjlig lösning. Universitetet framstår sålunda som en samhällsbarande institution. I kapitlet undersöks också de uppfattningar som kommissionen hade om hur universitetet borde definieras och om universitetets rättmätiga ändamål.

Inom policystudier betonas att kunskapen som ligger bakom politiska åtgärder är ett viktigt studieområde. Denna kunskap betraktas som grundläggande för den policy eller de åtgärdsförslag som senare utarbetas. Den förtydligar de problembilder som initialt motiverade ett policyarbete och kan därför bidra till att förstärka uppfattningen om att något måste göras. Kunskapen gäller också målgruppen eller objektet för interventionerna. Till en början kan denna målgrupp vara ganska diffust formulerad men den ges tydligare konturer genom att kunskapen om den och vad som är problematiskt med den utökas.² Vad som menas med kunskap måste dock problematiseras. I denna studie är det grundläggande att policyarbeten inte genomförs på basis av ett slags objektiva fakta. Snarare betonas den betydelse som policyproducenternas värderingar har för policyarbetet.³ Det är också

¹ Detta utreds i kapitel 1.

² Ingram & Schneider 2015, s. 259.

³ Ingram & Schneider 2015, s. 260.

uppenbart att uppfostringskommissionen inte arbetade på samma sätt eller framställde samma slags kunskap som nutida vetenskaplig expertis gör. Kunskap handlar i detta fall snarare om det vetande som uppfostringskommissionen ansåg sig ha om den högre utbildningen och inte minst dess uppfattningar om universitetsutbildningens brister. Analysen vilar på att särskilda interventioner kan motiveras beroende på hur problemen beskrivs.⁴

Uppfostringskommissionen agerade å statens vägnar för att utöka kontrollen och inflytandet över de svenska universiteten vilket rätteligen har tolkats som en strävan i riktning mot ett ökat statligt inflytande och rentav makt över universitetens verksamhet; sådana ansatser har även tolkats som medel för att få kontroll över utbildningen, som ett led i en medveten politisk ambition som omfattade hela landet och som syftade till att stärka rikets författning.⁵ Också i denna studie studeras uppfostringskommissionen som en aktör som hade ett officiellt uppdrag att reformera universiteten. I detta sammanhang kommer också jag att lyfta fram kommissionens betoning av universitetens betydelse för landets ekonomiska välstånd men även för andra samhälleliga och politiska mål såsom att lag och ordning upprätthölls i riket. Detta avser även tillståndet i landet i stort som uppfostringskommissionen bedömde det samt sorteringen av befolkningen i vad kommissionen talade om i termer av stånd eller levnadsstånd.

Tidigare studier undersöker vanligen uppfostringskommissionens betänkande från 1750. Där framstår kommissionen vanligen som enig. Genom att analysera materialet från kommissionens sammanträden går det att få syn på resonemang som låg bakom de förändringsförslag som kommissionens presenterade. Det går dessutom att upptäcka spänningar och vissa meningsskiljaktigheter mellan kommissionens ledamöter. Materialet är dock begränsat i detta avseende. Det redovisar oftast vad kommissionen kom fram till på sina möten snarare än alla de bakomliggande diskussionerna. När materialet hänvisar till hela kommissionen, som då ofta benämns Kungl. Kommissionen, snarare än till enskilda ledamöter går det givetvis inte att få syn på eventuella oenigheter. Det framstår då i materialet som att alla stått bakom en viss bestämd ståndpunkt. Detta gäller givetvis också när en eller flera ledamöter har uttalat sig i en viss fråga och resterande ledamöter enligt protokollet höll med. I detta kapitel gör jag ingen skillnad på vad som sägs i kommissionens betänkande och vad som sägs i mötesprotokollen utan för att

⁴ Ekström 2012, s. 36–37; Wedel, Shore, Feldman & Lathrop 2005, s. 37. Se Bacchi 2009, 2012.

⁵ Segerstedt 1971, s. 67–70; Nilsén 2001, s. 155–160.

studera de problem som var drivande i kommissionens arbete används hela materialet om kommissionens arbete med de akademiska konstitutionerna.

Kapitlet undersöker vad kommissionen ansåg vara problematiskt, hur den med andra ord utvecklade och preciserade vad i framförallt den högre utbildningen som den ansåg att det var nödvändigt att åtgärda. Undersökningen kommer visa att universitetsstudenterna ansågs särskilt problematiska. De betraktades som blivande ämbetsmän men ansågs sakna adekvata fackkunskaper och betraktades också som potentiella hot mot ordningen. Dessutom utbildades enligt kommissionen alldeles för många. Kommissionen ansåg att detta ledde till problem i den statliga förvaltningen. Det medförde dessutom ett underskott av arbetskraft i vad kommissionen svepande kallade för näringarna, vilket avsåg landets produktion i vidaste mening alltså såväl jordbruket som alla manufaktur och bergverk. Även landets produktion ansågs med andra ord ta skada av vad kommissionen betraktade som ett överskott av studenter. Kommissionens ledamöter tycks ha varit ense om att näringarna inte hade behov av människor med akademisk utbildning. Genom att utbilda alltför många potentiella ämbetsmän ansågs universitetet dessutom bidra till vad kommissionen betraktade som en oönskad rörlighet i samhället.

Först undersöker kapitlet hur uppfostringskommissionen definierade universitetet och vilka ändamål den ansåg att ett universitet borde uppnå. Sedan undersöks kommissionens uppfattningar om studenternas bristande fackkunskaper samt studenterna som hot mot ordningen i riket. Studenternas ansågs dessutom klä sig fel vilket jag kopplar till mer djupgående problem än vad studenternas klädval kanske framstår som. Vad kommissionen betraktade som universitetets tillkortakommanden gällde såväl studentantagningen som hur studenterna var fördelade mellan ämnen och fakulteter. Universitetet tillskrevs en grundläggande uppgift i att producera vad uppfostringskommissionen betraktade som ideala samhällsförhållanden, närmare bestämt vad som kan kallas ett ståndssamhälle. Undersökningen visar sålunda på att universitetet sågs som en bidragande orsak och som en möjlig lösning på vad kommissionen betraktade som allvarliga samhällsproblem.

Universitetet definieras

Willem Frijhoff ställer den fundamentala och svåra frågan om hur ett tidigmodernt universitet bör definieras.⁶ Den medeltida termen *studium generale* användes fortfarande i länder runt Medelhavet medan i de tyska och skandinaviska länderna användes ofta ordet ”akademi”. Det var endast i England och Frankrike som en ”institution of higher education with power to award degrees was always called a university.”⁷ Enligt Frijhoff fordras en mindre strikt definition av universitetet med tanke på alla variationer som förekommit genom historien. Istället är det enligt honom nödvändigt att använda mer formella eller ”objektiva” kriterier: ”an establishment of higher education is one recognized as such by the competent authorities, either because it heads a hierarchy of educational establishments, or because it conforms to a traditional model—for example, the division of its disciplines into faculties”.⁸ I denna undersökning handlar det istället om att visa hur uppfostringskommissionen betraktade universitetet.

I relation till den akademiska jurisdiktionen diskuterade kommissionen vilket av orden ”academie” eller ”universitet” som skulle användas för ”de allmänna läroställens bemärkande”.⁹ I kommissionens material användes till en början orden synonymt, senare kom den att göra skillnad på begreppen. Kommissionen utgick ifrån den skillnad som den ansåg vara gjord på andra ställen. Där betydde enligt den ”Academie” dels ”en til Jurisdiction och friheter mera inskränkt Hög Schola än Universitet” dels ”ett samhälde af lärda, som blott til wettenskapernes upodlande är inrättat”. Universitet motsvarade däremot enligt kommissionen överallt ”sådana läroställens inrättning, som nu omtalas” därför beslöts att det ordet skulle användas ”på alla ställen i Constitutionerne der Academie förekommer”.¹⁰

Kommissionens uppfattning kan ses i ljuset av en längre process. Under 1500-, 1600- och större delen av 1700-talen benämndes universiteten i det protestantiska Tyskland och Skandinavien akademier. Enligt Bo Lindberg var det först när olika slags akademiker bildades under 1700-talet som universiteten åter fick den medeltida beteckningen *universitas*.¹¹ Lindberg sätter uppfostringskommissionen i relation till den historiska betydelsen av den

⁶ Frijhoff 1996a, s. 47

⁷ Frijhoff 1996a, s. 49.

⁸ Frijhoff 1996a, s. 51.

⁹ Uppfostringskommissionen, 25/2 1749, ÄK 849 vol. 1, s. 352.

¹⁰ Uppfostringskommissionen, 25/2 1749, ÄK 849 vol. 1, s. 352–353.

¹¹ Lindberg 2014, s. 43.

akademiska friheten (eller rättare sagt friheter) och till ett mer energiskt och proaktivt intervenerande i universiteten från överhetens sida. I detta sammanhang understryker Lindberg kommissionens planer på att omvandla de svenska universiteten till vad han kallar yrkesinriktade högskolor.¹² Det är värt att tydligare poängtera den begreppshistoriska aspekten. Kommissionen underströk att denna inriktning mot yrkesorientering hörde till *universitetet* mer specifikt. Universitetet knöts därmed till ett undervisningsuppdrag som först och främst skulle gagna vad kommissionen ansåg vara det allmännas bästa.

Kommissionen definierade universitetets huvudsakliga uppgift tämligen instrumentellt. Universiteten borde enligt den utbilda studenter som efter ”afgående Ämbetsmäns och Betjentes ställen kunna sättjas til the ther förefallande wigtige göromål”.¹³ Sålunda ville kommissionen att universiteten i större utsträckning än tidigare skulle utbilda studenter med särskilda kvalifikationer för civila och juridiska ämbetsverk och inte som tidigare nästan uteslutande för uppdrag inom kyrkan och skolan. Givetvis ville den inte helt utesluta den senare gruppen.¹⁴ Kommissionen uteslöt inte heller att universiteten kunde bidra till att utöka kunskaperna och sprida dem till rikets befolkning samt därmed bidra till befolkningens hushållning och seder. Men medan detta primärt betraktades som en välkommen sidoeffekt av universitetens arbete ansågs det vara en huvudsaklig uppgift för Vetenskapsakademien.¹⁵ Kommissionen ansåg att universitetet främst borde bedriva utbildning och undervisning och inte främst producera forskning och ny kunskap likt ett modernt universitet.

Kommissionens uppfattning om universitetens ändamål kan betraktas som ett tydligt ställningstagande även angående relationen mellan staten och kyrkan. Även om universiteten ännu inte formellt utbildade präster dominerades likväl det akademiska livet av teologin och kyrkan; många studenter hade förhoppningar om att efter studierna kunna bli präster eller åtminstone lärare, vilket vanligen betraktades som ett led i en karriär inom kyrkan.¹⁶ Trots upprepade krav på förbättrad fackutbildning särskilt för statliga ämbeten behöll universiteten sin teologiska och humanistiska inriktning från föregående århundrade.¹⁷ Betydelsen av den rätta kristna läran betonades

—

¹² Lindberg 2014, s. 50.

¹³ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 129/s. 536–537.

¹⁴ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 132/s. 552–553.

¹⁵ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 129/s. 537.

¹⁶ Lindberg 2006, s. 104.

¹⁷ Gaunt 1975, s. 31.

också med eftertryck i de akademiska konstitutionerna.¹⁸ Det var självklart att ärkebiskopen eller – som i Åbo och Lund – biskoparna skulle vara respektive universitets prokansler.

Studenternas bristande fackkunskaper

Universitetet kom i fokus när det gällde ämbetsmännens utbildning. Det var ju på universiteten som de blivande ämbetsmännen undervisades. Bristerna som kommissionen ansåg sig ha identifierat i den högre utbildningen måste ses i relation till vad som enligt kommissionen var universitetens rättmätiga ändamål. Universitetets syfte skulle nämligen utgöra grunden för de nya akademiska konstitutionerna och bestämma vilka delar av universiteten som skulle ”såsom nyttige bibehållas” och vilka som skulle ”behöfwa rättas, ändras eller afskaffas”.¹⁹ De problem som kopplades till universiteten måste med andra ord ses i relation till att studenterna enligt kommissionen i högre utsträckning borde betraktas som blivande ämbetsmän som skulle komma att ha viktiga positioner. ”Rikets styrelse uti des åtskilliga grenar” var enligt Carl Gustaf Tessin beroende av ungdomens uppfostran som i sin tur naturligtvis var beroende av ett fungerande utbildningssystem.²⁰

Odugliga ämbetsmän betraktades som ett allvarligt problem. De ansågs rentav kunna skada statens fortbestånd. Detta gällde särskilt juristerna.²¹ Kommissionen ansåg att alltför många av dem som sökte tjänster i den statliga förvaltningen efter avslutade universitetsstudier visade prov på ”ringa mogenhet och kunskap”, vilket enligt egen utsago baserades på erfarenheter från de statliga ämbetsverken.²² Med tanke på att flertalet av kommissionens ledamöter var aktiva som ämbetsmän i den statliga förvaltningen var det inte konstigt att detta perspektiv fick fäste.

Det handlade inte endast om att studenterna och de blivande ämbetsmännen ansågs ha bristande fackkunskaper. Kommissionen poängterade att studenterna borde lära sig både ”wettenskaper och dygd”.²³ Dygd användes ofta vid denna tid men är ändå ett svårfångat begrepp. Det fick sin grundläggande betydelse under antiken men under medeltiden omdefinierades det i kristna termer. Vanligen kom dygd att få en ganska vid eller ibland diffus

¹⁸ Annerstedt 1890, s. vi.

¹⁹ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 129/s. 536–537.

²⁰ Uppfostringskommissionen, 11/1 1748, ÅK 849, vol. 1, s. 4.

²¹ Uppfostringskommissionen, 10/12 1748, ÅK 849, vol. 1, s. 195.

²² Uppfostringskommissionen, 15/10 1748, ÅK 849 vol. 1, s. 114.

²³ Uppfostringskommissionen, 16/12 1749, ÅK 849 vol. 1, s. 519.

betydelse och kunde stundom beteckna önskvärda beteenden eller karaktärsegenskaper i allmänhet.²⁴ Jag återkommer nedan till frågan om studenternas beteende.

Vad gällde fackkunskapen hos de blivande statstjänarna hade en grundtanke bakom tillsättningen av kommissionen varit att universiteten inte hade gett tillräcklig undervisning i vad som kallades ekonomiska och reella vetenskaper.²⁵ Latinet och den klassiska bildningen hade ännu en central plats vid universiteten men enligt kritikerna borde fokus istället i högre grad läggas på vad som ansågs vara mer tillämpbara eller ”nyttiga” ämnen.²⁶ Alltför stor del av studietiden ansågs läggas på ämnen som endast studenter som var ämnade för det så kallade lärostandet, alltså präster och lärare, hade användning för. Hos kommissionen kom detta inte minst att handla om latinet, grekiskan och de orientaliska språken. Det var ju just sådana ämnen som var angelägna för alla som syftade till lärostandet. Inom kommissionen fanns dock i dessa avseenden markant olika uppfattningar.

Clas Ekeblads uppfattning var att ”större nytta med mindre förlust” knappast kunde erhållas än om ”[Graecae linguae Professionen] blifwer til en Physices inrättad”.²⁷ Samuel Troilius försvarade istället grekiskan genom att betona dess betydelse som en symbol för landets anseende. Han menade att ”nytta och prydnad äro de känneteken, hwarpå et wittert land gärna stöder sin urskillning af Studier”.²⁸ Om den grekiska professuren skulle dras in vid Uppsala universitet skulle enligt Troilius dessa studier råka i ”mörker och glömsko” även på övriga svenska universitet vilket skulle ”hos utlänningar upväcka förklenlige tankar om nationens smak för lärdom och witterhet”.²⁹ Troilius, som en av prästeståndets representanter, försvarade sålunda den undervisning som kopplades just till prästernas skolning utifrån uppfattningen att inget mindre än landets anseende stod på spel. I kommissionens betänkande från 1750 antyds att ledamöterna inte varit helt eniga i frågan. De tycks dock ha enats om ett slags kompromiss. Enligt betänkandet kunde professuren i grekiska få vara kvar på Uppsala universitet men dras in i Lund

²⁴ Stenqvist & Cronberg 2010, s. 7, 13; Runefelt 2005, s 28.

²⁵ Löfberg 1949, s. 204. Se kapitel 1 i denna studie.

²⁶ Lindberg 1984 utreder debatten om latinet på universiteten under 1700-talet.

²⁷ Uppfostringskommissionen, 17/12 1748, ÄK 849 vol. 1, 256.

²⁸ Uppfostringskommissionen, 17/12 1748, ÄK 849 vol. 1, 257.

²⁹ Uppfostringskommissionen, 17/12 1748, ÄK 849 vol. 1, 259.

och Åbo.³⁰ Nämnas bör också att Ehrenpreus, som blev kansler för universitetet i Uppsala 1751, ansåg att bristande kunskaper i latin skulle kunna vara skadliga för riket.³¹

Liksom många andra vid denna tid underströk uppfostringskommissionen betydelsen av att studenter undervisades i ämnen såsom kemi, fysik, naturalhistoria och ekonomi vilka ansågs befrämja landets välstånd. Denna ”nyttorientering” i svensk utbildnings- och samhällsdebatt är sedan länge ett välbeforskat område.³² Uppfattningen att utbildningen vid universitetet borde ställas i rikets tjänst var under kommissionens verksamhetstid inte ny men nu hade dessutom nya ämnen utvecklats som också kunde bidra till att besvara frågan om hur såväl naturresurser som befolkningen skulle kunna användas för att gagna vad som ansågs vara landets bästa. Landets jordbruk och manufakturer eller produktion över huvud skulle effektiviseras. Dessutom etablerades Tabellverket 1749 för att på en riksövergripande nivå föra befolkningsstatistik som ett led i att använda landets invånare för att gagna riket.³³

Inte minst med fokus på dess ambitioner att införa ekonomiska kunskaper i den svenska utbildningen har uppfostringskommissionen betraktats som en av de ledande aktörerna just vad gällde att försöka omsätta detta slags ekonomiska nyttotänkande i den svenska utbildningen.³⁴ Detta givetvis med all rätt. Kommissionen tillsattes som redan sagts i syfte att öka inslaget i undervisningen av vad som kallades reella kunskaper och som skulle befrämja landets produktion och närmare bestämt manufakturer.³⁵ Henning Gyllenborg hade dessutom redan vid riksdagen 1740/41 visat sitt stöd för att den då inte ännu adlade Carl Linneaus skulle få medel för att ytterligare kunna öka nyttan av sina vetenskapliga rön.³⁶ Användbarheten av studierna som kommissionen tänkte sig den sträckte sig dock längre än det ekonomiska området. Kommissionen betonade även betydelsen av att studenterna undervisades i juridik eller andra ämnen som kunde säkra att det fanns

³⁰ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 134/s. 562.

³¹ Segerstedt 1971, s. 71, 98.

³² T.ex. Fors 2003 om relationer mellan kemin och den svenska industrin; Liedman 1986 om professuren i ekonomi som Anders Berch tillträdde 1741; Widmalm 1990 om geodesin och kartläggningen. Nämnas kan också en studie över Rudbeck och den svenska ingenjörskonsten under 1600-talet: Dahl 1995.

³³ Johannisson 1988.

³⁴ Särskilt Löfberg 1949, kap. 5.

³⁵ Handels- och manufakturdeputationen, 29/3 1739. Se kapitel 1 i denna studie.

³⁶ Adelns riksdagsprotokoll 1740/41, s. 211, 212.

”dugliga tjänst ämnen” i rättegångsverken.³⁷ Överhuvudtaget underströk kommissionen universitetsutbildningens betydelse för upprätthållandet av lag och ordning. I nästa kapitel undersöks de yrkesexamina som kommissionen var drivande i att införa 1749 och 1750 och som skulle krävas för att få tjänst inom rättsväsendet och i statsförvaltningens civila ämbetsverk.

Studenterna ansågs ha ytliga insikter inom många ämnesområden snarare än tillräckliga och djupare insikter inom färre ämnen som var nödvändiga för dem senare i livet. Studenterna borde inte belastas med ”onödig undervisning” utan studera och examineras i ämnen som låg närmare de yrken och positioner de var avsedda att senare bekläda.³⁸ I övriga ämnen skulle det helt enkelt vara tillräckligt om studenterna kunde visa berörda professorer att de ”ej wore aldeles främmande”.³⁹ En grundläggande uppfattning hos kommissionen var att studenterna inte fick lämplig eller nödvändig specialisering. Det var inte fråga endast om att utveckla utbildningsinnehållet utan även om att förändra studieupplägget. Kommissionens arbete dikterades av en ambition att effektivisera utbildningen.

Studenternas skadliga beteende

Som bekant är det enligt Max Webers idealtyper kännetecknande för det moderna att ämbetsmännens fackkunskaper eller teoretiska utbildning premieras medan ämbetsmännens dygder och börd väger tyngre i det traditionella. I denna undersökning är ambitionen inte att revidera tidigare analysmetoder utan främst att visa på att det grepp som kommissionen tog på de blivande ämbetsmännen inkluderade både deras fackkunskaper och dygd. Genom att betrakta båda dessa aspekter förtydligas vad kommissionen förväntade sig av de blivande statstjänarna men också de problem som förknippades med universiteten.

Blivande ämbetsmän borde enligt kommissionen praktisera den rätta läran samt de rätta dygderna och ha en adekvat teoretisk skolning. Det var inte bara vad som ansågs vara studenternas bristfälliga fackkunskaper som kommissionen ville göra något åt. Studenternas beteende var en central del av vad som uppfattades som problematiskt. Det var givetvis inte första gången som makthavare betraktade studenterna på det sättet. Universitetens tillkomst hörde ihop med statsbildningen och utbildningen av ämbetsmän

—

³⁷ Uppfostringskommissionen, 10/12 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 203–204.

³⁸ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 132/s. 552–554.

³⁹ Uppfostringskommissionen, 15/10 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 116.

för statsförvaltningen. 1600-talet var ett uppbyggnadsskede för den svenska centralmakten. Satsningar gjordes för att höja kompetensen i den statliga administrationen och fostra undersåtarna. Inte minst handlade det för överheten om att försöka kontrollera vad som betraktades som stökiga studenter och avvärja den eventuella skada de ansågs kunna åstadkomma.⁴⁰ Också vid andra europeiska universitet kunde studenterna betraktas som potentiella uppvigglare som följaktligen måste tyglas.⁴¹ Studenters bristande moral och sedlighet var ett ofta debatterat ämne som återkommer också i kommissionens mötesprotokoll. Johan Gyllenborg underströk

huru angelägit det wore, at tidiga och alwarsamme mått tagas til at en gång hämma det sielfswäld, som en del wanartige ynglingar wid academierne medelst slagsmål, grassations gående och andra otidigheter föröfwa.⁴²

Även konsistorierna vid universiteten tog upp omliga exempel på studenternas brister i sexualmoral eller i allmän hyfs och omdömena blev ofta hårda om deras självsvåld och osedlighet.⁴³ Studenternas beteende hade dessutom betydande politiska implikationer. Givetvis försvarade kommissionen den politiska ordningen och frihetstidens styrelseskick. Enligt kommissionen utgjorde dock studenternas beteende som läget var ett allvarligt problem. Sakernas usla tillstånd ansågs särskilt allvarligt med tanke på studenternas framtida ansvarsfulla uppgifter. Tessin ansåg att ”ingenting fordrade kraftigare och tidigare hielpemedel än den skadeliga lystnad, som ibland Academiska ungdomen sig inritat, at wilja dömma om Regerings saken”.⁴⁴ Studenterna vid Uppsala universitet var enligt ärkebiskopen emellertid värre än studenterna i Lund.⁴⁵ Konsekvenserna enligt Tessin var att det uppstod osämja och oro som sådde split och riskerade skapa oenighet såväl bland studenterna som i samhället i stort. Studenter med ”slika sinnen och tänkesätt” skulle enligt Tessin rentav utgöra en fara när de senare skulle komma att ha hand om rikets angelägenheter.⁴⁶ Studenterna måste därför istället lära sig ”rent begrep om Gud... wördnad och lydnad emot öfwerheten, kärlek för fäderneslandet, samt enighet och förtroende emellan sig sielfwe”.⁴⁷

⁴⁰ Geschwindt 2001, s. 212–213.

⁴¹ Frijhoff 1996b, s. 358.

⁴² Uppfostringskommissionen, 16/12 1749, ÅK 849 vol. 1, s. 515.

⁴³ Burman 2013, s. 18.

⁴⁴ Uppfostringskommissionen, 15/10 1748, ÅK 849 vol. 1, s. 92.

⁴⁵ Uppfostringskommissionen, 15/11 1748, ÅK 849 vol. 1, s. 130.

⁴⁶ Uppfostringskommissionen, 15/10 1748, ÅK 849 vol. 1, s. 92.

⁴⁷ Uppfostringskommissionen, 15/10 1748, ÅK 849 vol. 1, s. 93–94.

De skulle inte tillåtas politisera utan lära sig att istället bli samverkande och allmännyttiga lemmar av samhällskroppen. I detta sammanhang diskuterades bland annat att införa ett förbud på universiteten mot att tala om politik i allmänhet och statens styrning i synnerhet.

Kommissionens åsikter i detta sammanhang skulle också kunna belysas utifrån samtidens ofta demonstrerade uppfattning om begreppet dygd enligt vilken man inte borde förhäva sig eller eftersträva en högre samhällsposition än den man var född i.⁴⁸ Kommissionens resonemang kan sålunda beskrivas i moraliska termer enligt vilka var och ens dygd visade sig fullt ut då man satte det allmänna före egen nytta; att värna det allmänna inkluderade även att verka för att stabilisera samhällets moraliska ordning och hierarki.⁴⁹ Enligt Tessin gällde den största svårigheten inte hur brottmål vid akademierna borde skötas. Detta ansåg han att man kunde lösa genom lämpliga förordningar. Han ansåg det däremot svårare ”att finna medel emot den partie och oenighets anda, som i anseende till tankesättet om det allmänna nu på någgra år börjat herska vid våra akademiska samhällen”.⁵⁰ Problemen betraktades sålunda som ett slags kultur som hade börjat få fäste vid universiteten.

Noteras bör att det inte alltid går att avgöra mer specifikt vilka studenter som kommissionen betraktade som mest problematiska. Dessutom kan påpekas att det inte alltid var självklart vilka som borde betraktas som studenter och inte. Johan Sjöberg påpekar vad gäller senare delen av 1700-talet och första halvan av 1800-talet att det visserligen var landets blivande elit som utbildades vid universiteten men att de i egenskap av studenter under studietiden ändå kunde betraktas som underordnade. Studentpopulationen bestod givetvis inte endast av adelsmän men vid universiteten kunde det uppstå särskilda problem grund av att adelsstudenterna ständsmässigt stod över de flesta lärare. Det kunde uppstå vissa spänningar exempelvis vid ceremonier då rangordningen manifesterades offentligt. Det kunde råda delade meningar om den rätta ordningen i en procession eller om vilka som hade rätt till vilka platser i kyrkan men det fanns också en viss osäkerhet kring i vad mån konsistoriet hade rätt att döma och bestraffa de högadliga studenterna.⁵¹

⁴⁸ Om denna uppfattning om dygden: Lewan 1985, s. 9, 17; Nilsson 2010, s. 280–281; Stenqvist & Lindstedt Cronberg 2010, s. 7, 13.

⁴⁹ Om dygden som en garant för samhällets beständighet: Runefelt 2015, s. 97.

⁵⁰ Uppfostringskommissionen, 16/12 1749, ÄK 849 vol. 1, s. 520.

⁵¹ Sjöberg 2002, s. 25, 39.

Professorseden borde enligt kommissionen förpliktiga professorerna att ge sina studenter en riktig uppfostran. Professorseden borde enligt kommissionen ringa in vad som kunde förväntas av professorerna och skulle avläggas innan en professor tillträdde sin stol.⁵² Eden var ett led i att garantera att professorerna verkligen skulle ge vad som betraktades som rätt och adekvat utbildning samt att universiteten verkligen uppfostrade studenterna. Professorerna skulle förbindas att lära studenterna ”at hysa sunda tankar om öfwerheten och fäderneslandet, samt enighet och förtroende sins emellan”.⁵³ Kommissionens resonemang kring professorseden betraktas i denna undersökning som ett uttryck för en strävan att tvinga professorerna att i ökad utsträckning foga sig efter överhetens vilja. Kommissionen ville tydligare formulera vad som redan i praktiken gällde, att universiteten var under staten varför eden skulle kunna ses som ett slags kontrakt mellan den tillträdande professorn och överheten. I direkt mening innebar det lydnad under kanslern och prokanslern. Professorn skulle nämligen svära att ”wara min höga förman Cancelleren så och Procancelleren lydlig och hörsam”.⁵⁴

Endast professorseden skulle dock inte lösa problemen. Tessin ansåg nämligen att ”smittan ibland sielfwa lärarena sig inritat” och eftersom lärarna hade börjat ”hos sina lärjungar ingiuta samma skadliga böjelser, så synas blotta förpliktelser icke göra tilfyllest”.⁵⁵ För att ytterligare påvisa att även professorerna var del av problemen anförde Tessin en anekdot vars sanning enligt honom Johan Gyllenborg och Ekeblad kunde intyga, och med tanke på att ingen av dem opponerade sig lär de ju ha gjort också just det. Tessin fortsatte följaktligen med att berätta hur en viss yngling, som inte nämndes vid namn, hade ertappats och bekänt ”en grof och wederstygkelig gärning” men han hade skjutit över all skuld ”på sin ledare, som igenom flitiga föreställningar hos honom inplantat et sådant kynne och tankesätt”. Ynglingen hade dessutom då tillstått att det var en allmän företeelse att såväl äldre som yngre studenter talade om

partier och anhang, döma om Konungens och Riksens Ständers göromål, beskrifwa Riksens undersåtare, utmärka wissa af dem såsom hufwudmän, föreslå och anlägga planer, huru de i det ena eller andra partiet skola göra lycka och underkufwa sina motståndare med mera.⁵⁶

⁵² Uppfostringskommissionen, 15/10 1748, ÅK 849 vol. 1, s. 94.

⁵³ Uppfostringskommissionen, 16/12 1749, ÅK 849 vol. 1, s. 520.

⁵⁴ Uppfostringskommissionen, 15/10 1748, ÅK 849 vol. 1, s. 94.

⁵⁵ Uppfostringskommissionen, 16/12 1749, ÅK 849 vol. 1, s. 520–521.

⁵⁶ Uppfostringskommissionen, 16/12 1749, ÅK 849 vol. 1, s. 521–522.

Konsekvenserna av att en sådan sedvänja nu börjat rota sig vid universiteten betraktades som synnerligen allvarliga. Tessin ansåg att så länge ungdomen uppfostrades på detta sätt så var all förhoppning ”om enighetens återställande bland Rikets inwånare förgäfwes”.⁵⁷ Ordet återställande är anmärkningsvärt. Det antyder en uppfattning om att enigheten hos befolkningen tidigare hade funnits men nu hade gått förlorad. Dessutom gavs universiteten ett tydligt ansvar. Universitetet bidrog inte till att befrämja en grundläggande aspekt av den rådande samhällssynen: enigheten inom riket. Universiteten ansågs istället rentav bidra till en splittring inom riket och betraktades sålunda som skadliga.

De åtgärder som Tessin föreslog visar på allvaret med vilket han tog frågan. För att komma till rätta med problemen kunde enligt honom ”aldrig fogas nog eftertryckliga anstalter”. Tessin påpekade att ”Kongl. Commissionen ingenting må eftersättja, hwad des omsorg härwid kräfwer” och därför borde man enligt honom via kanslererna förnä universiteten

at ingen ungdoms ledare ware sig allmän[t] eller enskylt, ej heller någon af de studerande må understå sig, at i samqwäm och almänna sammankomster döma om Regeringssaken, eller föra tal om partier och sammansättningar emellan Riksens undersätare, mycket mindre derföre utmärka wissa personer.⁵⁸

Den som bröt mot dessa bestämmelser skulle ”wara sina förmoner förlustig och förklarad owärdig at tiena Cronan” men om istället denna regel infördes skulle enligt Tessin ”änteligen det högstänkelige ändamål winnas, at ej mindre dygdige, trogna och wälmenande, än uplyste undersätare skulle ifrån universiteterna utspridas”.⁵⁹ Enligt protokollet var resterande delar av kommissionen ”aldeles af enahanda mening med Hans Excellence”.⁶⁰ Därför beslöts att hemställan, som i princip innebar ett förbud mot att tala om politiska saker, skulle skickas till universitetskanslererna, det vill säga till Tessin själv, Johan Gyllenberg och arvprinsen Adolf Fredrik. Med tanke på att förslaget var Tessins och att Johan Gyllenberg var närvarande på mötet var i alla fall kanslererna för universiteten i Åbo (Tessin) respektive Lund (Gyllenberg) redan väl insatta i frågan.

Detta visar på de grundläggande problem eller risker som kommissionen kopplade till landets universitet. Det visar också på att kommissionens arbete

⁵⁷ Uppfostringskommissionen, 16/12 1749, ÄK 849 vol. 1, s. 522.

⁵⁸ Uppfostringskommissionen, 16/12 1749, ÄK 849 vol. 1, s. 522–523.

⁵⁹ Uppfostringskommissionen, 16/12 1749, ÄK 849 vol. 1, s. 523–524.

⁶⁰ Uppfostringskommissionen, 16/12 1749, ÄK 849 vol. 1, s. 524–525.

inte endast dikterades av en kritik av sakernas tillstånd utan även av en föreställning om vad som skulle krävas av universiteten för att tillgodose rikets behov av adekvata tjänare. Det handlade inte endast om att utbilda ämbetsmän utan dessutom om att på ett grundligt plan få såväl universitetsstudenterna som professorer att underkasta sig överhetens vilja.

Den synliga ordningens förfall

Hur uppfostringskommissionen betraktade problemet med studenterna kan ges ytterligare belysning genom dess uppfattningar om en endast till synes trivial fråga: studenternas klädval. I samband med att paragrafen i de akademiska konstitutionerna om rektors klädsel diskuterades kom också frågan om de studerandes klädval upp. Närmare bestämt påpekade kommissionen

huru en del af de Studerande wid Acadmierne gingo up för Professorernes almänna föreläsningar ganska oanständigt och owårdsamt klädde, såsom i blotta nattrockarne med kappan omkring, andra åter använde alt för mycken tid til deras putsning, hwarigenom de endels eftersatte, endels försent kommo til de allmänna föreläsningarne⁶¹

Kommissionens agerande visar på den vikt som den lade vid frågan. Kommissionen skulle via universitetskanslererna infordra konsistoriernas utlåtande om ”huru de förmena at sådant oskick hos de studerande bäst må förekommas”.⁶² Uppsala universitets kansler, Adolf Fredrik, remitterade kommissionens skrivelse till universitetet men professorerna tycks inte ha tagit upp frågan till behandling. De kunde enligt Annerstedt ”med skäl finna dylikt under sin värdighet”.⁶³ Annerstedt noterar mycket riktigt att problemet bestod i att vissa studenter la ned alltför mycket tid och pengar på sin sminkning medan andra klädde sig mer ovårdsamt än vad som anstod deras ståndstillhörighet.⁶⁴ Enligt Annerstedt var frågan ”så obetydlig, att den icke bort upptaga [uppfostringskommissionens] tid och uppmärksamhet”.⁶⁵ Jag har en annan uppfattning. Kulturhistoriskt orienterad forskning har under de senaste decennierna påengterat att vad som kanske kan framstå som

⁶¹ Uppfostringskommissionen, 24/9 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 64.

⁶² Uppfostringskommissionen, 24/9 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 63–64.

⁶³ Annerstedt 1913, s. 262.

⁶⁴ Annerstedt 1913, s. 262.

⁶⁵ Annerstedt 1913, s. 261.

ytligheter faktiskt har ett betydelsefullt djup.⁶⁶ Att ta hänsyn till sådant ger en bättre bild av den problematik som låg bakom uppfostringskommissionens reformarbete. Rimligen skulle kommissionen inte försöka förändra något som den ansåg betydelselöst.

Frågan om studenternas klädval ska ses mot bakgrund av den vid tiden vanligen förekommande kritiken mot vad som i samtida termer kallades för sprättighet. Vad som betraktades som lyx och överflödigt konsumtion var vid denna tid ett objekt för statliga interventioner och lagstiftning. Även vid Uppsala universitet infördes flera förbud under denna tid för att åtgärda vad som betraktades som studenters överflödiga konsumtion. Göteborgs nation förbjöd 1745 sina novitier att bära pung och piska samt att använda puder i håret eller peruken. Även manschetter, guldringar, fickur och silkesstrumpor förbjöds. I Smålands nation betalade 18 studenter skatt för peruk 1743.⁶⁷

Hur kan då problemet med att studenterna å ena sidan ”klädde upp sig” och å andra sidan ”klädde ned sig” förstås? Jag argumenterar tvärtemot Annerstedt för att frågan om studenternas klädsel inte alls var obetydlig. Istället menar jag att studenternas klädsel i själva verket grep tillbaka på en fundamental premis som Leif Runefelt har kallat igenkännbarhetens diskurs. Igenkännbarhetens diskurs avser en beskrivning av samhället där det framställs som nödvändigt att samhället är hierarkiskt ordnat men att detta inte är tillräckligt: ordningen måste synliggöras för att äga giltighet.⁶⁸ Ojämligheten mellan människor kunde visserligen vid denna tid anses för självklar men den måste ständigt praktiseras. Klädedräkter synliggjorde och bidrog till att upprätthålla skillnaderna. Beträffande studenternas klädsel handlade det som nämnt om att ståndstillhörigheter och därmed att skillnaderna mellan stånden måste synliggöras.

Ordningens synliggörande inkluderade att särskilda beteenden knöts till specifika grupper och därmed en uppsättning normer för människors agerande. Igenkännbarheten reglerade hur olika individer fick se ut och bete sig i det sociala livet och legitimerade därmed vissa beteenden samtidigt som andra förkastades. Uppfostringskommissionen kan tolkas som vad Runefelt kallar en ”igenkännbarhetens försvarare” som dömde ut och förbjöd beteenden genom att bland annat benämna dem som laster, samt uppvärderade eller godkände andra som exempelvis kallades för dygder.⁶⁹ Varje individ borde veta sin plats i ordningen och agera i enlighet med den.

⁶⁶ Se t.ex. Hunt 1989; Ekström 2009.

⁶⁷ Annerstedt 1913, s. 262, n. 1

⁶⁸ Runefelt 2015, s. 32.

⁶⁹ Runefelt 2015, s. 43.

Enligt Runefelt finns tre aspekter eller konsekvenser av igenkännbarheten.⁷⁰ För det första fungerade den som en organiserande princip i hierarkiskt ordnade samhällen. Som modell betraktat reducerade den verklighetens heterogenitet. Igenkännbarheten artikulerar sålunda i någon utsträckning en diskrepans mellan ideal och verklighet. Runefelt exemplifierar detta med konsumtionslagstiftning som sökte reglera människors beteenden för att överensstämma med en idealbild av hur människor borde bete sig. Uppfostringskommissionens och universitetskanslerernas arbete med att införa en förordning som reglerade studenternas klädsel är också ett exempel på ett försök att upprätta en regel för att säkerställa igenkännbarhet. Någon förordning för studenternas klädsel infördes dock aldrig.

Den andra konsekvensen som Runefelt pekar på gäller att förordningar såsom lyxlagstiftningen och konsumtionslagstiftningen vanligen var moraliska eller etiska. De reglerade enskilda individers agerande gentemot vad som uppfattades som samhällets normer. Ansvaret lades på individen snarare än på samhälleliga nivåer. Igenkännbarhetens diskurs artikulerar en skärningspunkt mellan hur människan faktiskt betar sig (psykologi), hur människan bör bete sig (etik) samt hur beteendet påverkar samhället och bör hanteras (politik). Annerstedt har som nämnt lyft fram uppfostringskommissionens uppfattning att universitetsstudenterna borde uppföra sig i enlighet med sina respektive ståndstillhörigheter. Om man följer uppfostringskommissionens resonemang föll sig emellertid detta inte naturligt. Snarare kan man i kommissionens resonemang se en diskrepans mellan vad Runefelt kallar psykologi och etik. Det fanns alltså enligt kommissionen en diskrepans mellan hur studenterna faktiskt betedde sig och hur de borde bete sig. För att studenterna skulle uppföra sig som de borde fordrades att de fick vägledning.

Den tredje konsekvensen av igenkännbarhetens diskurs är användbar som utgångspunkt för en tolkning av vilka konsekvenser som studenternas opassande klädsel kunde få. Enligt Runefelt var det en politisk handling att bryta mot igenkännbarheten. Det var ett sätt för människor att visa att de inte accepterade det utseende och den sociala ställning som de tilldelats utan istället gjorde anspråk på en annan position. Runefelt analyserar detta som en vardagens politik som i vidare mening handlar om agerande utanför formella politiska arenor (såsom riksdagen) och som uttrycker sig bland annat i konsumtion.⁷¹ I detta fall handlar det om studenternas klädval vid

⁷⁰ Runefelt 2015, s. 42–43.

⁷¹ Runefelt 2015, s. 43.

universitetsföreläsningar. Politik innebär ett agerande för att öka sina rättigheter, utrymme eller i vid mening samhälleliga frihet: individer och grupper försöker förbättra sina positioner och därmed omforma den hierarkiska ordningen. Studenternas beteenden överensstämde inte med det ideal som uppfostringskommissionen ansåg att de borde bära upp. Igenkännbarheten havererade. Därmed synliggjordes inte hierarkin mellan olika grupper. Den ideala ordningen förföll.

Universitetskanslererna kontaktade sedermera universiteten för att få konsistoriernas syn på frågan om studenternas kläder. Uppsalaprofessorerna visade föga intresse.⁷² Professorerna Harmens och Laurell vid Lunds universitet intygade dock ”at intet missbruk” fanns att rapportera angående studenternas klädningssätt. Laurell gav istället förslag på hur man skulle kunna göra studenternas klädsel ”til nytta för fabriquerne i landet”.⁷³ Förslagen redovisades inte i kommissionens protokoll men den ansåg att förslagen föll utanför dess uppgifter.⁷⁴ Genom Laurell kan frågan om studenternas klädsel kopplas till den vid tiden livliga debatten om landets ekonomi eller hushållning. Ett tillägg till Runefelt skulle kunna göras genom att peka på att diskussionen om studenternas klädval inte endast gällde psykologiska, etiska och politiska aspekter utan också var en *ekonomisk* angelägenhet.

Ett överskott av studenter

En grundläggande fråga som uppfostringskommissionen sysselsatte sig med gällde vad den såg som ett ”öfverlopp af Studerande”.⁷⁵ Det fanns med andra ord enligt kommissionen alltför många studenter och studentalet ansågs dessutom ha ökat. Det så kallade litterate utskottet menade att det vid Uppsala universitet kunde finnas över 1000 studenter. Tessin påpekade dock att siffran sannolikt låg närmare 600–700, enligt den rapport som det akademiska konsistoriet vid Uppsala universitet skickat till universitetskanslern. Antalet studenter vid universiteten i Lund och Åbo var enligt samma rapport betydligt lägre.⁷⁶ Samtidigt som kommissionen var tydlig i sin

⁷² Annerstedt 1913, s. 262.

⁷³ Uppfostringskommissionen, 26/11 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 166–167.

⁷⁴ Uppfostringskommissionen, 26/11 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 166–167.

⁷⁵ Uppfostringskommissionen, 10/12 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 218.

⁷⁶ Uppfostringskommissionen, 5/11 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 142.

uppfattning om att antalet studenter var alltför stort antydde den också begränsningarna i den kunskap som fanns om studentpopulationen.⁷⁷

Det var inte bara i det svenska sammanhanget som frågan om studentantalet diskuterades. Samma farhågor fanns vad gällde de tyska universiteten. Där genomfördes dessutom åtgärder för att reglera tillströmningen och begränsa antagningen.⁷⁸

Visserligen ligger det utanför den här undersökningen men det tämligen omfattande arbete som kommissionen genomförde med att samla in information om skolor som finansierades av "kronan" och där "latin läres" kan ändå nämnas. Kommissionen ville med sina efterforskningar veta hur många elever och lärare det fanns vid varje sådan skola, vilka stånd föräldrarna tillhörde samt hur mycket lärarna tjänade.⁷⁹ Vad gällde universiteten skulle det enligt kommissionen fordras att man fick tillgång till universitetens studentförteckningar för att få fram mer exakta siffror på antalet studerande. Sådana förteckningar skickades från Uppsala varje termin, nu ville kommissionen att också Åbo och Lund skulle göra det-samma.⁸⁰

Tidigare forskning ger kommissionen rätt i att antalet studenter faktiskt hade ökat under 1730-talet även om den generella trenden faktiskt var att siffrorna mot mitten av århundradet gick ner något. Även i forskningen noteras svårigheterna med att få fram helt tillförlitliga siffror.⁸¹ Jag går inte in närmare på problematiken kring att få fram exakta beräkningar på studentpopulationen. Det är heller inte det exakta antalet studenter som är det viktigaste, utan de uppskattningar som finns kan sätta universitetsutbildningen i kontext. Uppgifterna som redovisas nedan avser endast antalet studenter vid de svenska universiteten relativt befolkningens storlek. Givetvis är siffrorna ungefärliga. De är hämtade från Strömberg som har använt information från universiteten om antalet *närvarande studenter* snarare än inskrivna studenter.⁸²

År 1600 var folkmängden 1 350 000 i Sverige och Finland. Uppsala hade vid den tiden 150 universitetsstudenter, Åbo och Lund inga. Lunds universitet grundades först 1666. Antalet närvarande studenter per 100 000 invånare uppgick till 11 stycken. 50 år senare, år 1650, hade siffrorna på

⁷⁷ Uppfostringskommissionen, 10/12 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 218–219.

⁷⁸ Runeby 1995, s. 62–64.

⁷⁹ Det insamlade materialet finns i Uppfostringskommissionen ÄK 849, vol. 7.

⁸⁰ Uppfostringskommissionen, 5/11 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 144.

⁸¹ Strömberg 1996, s. 48; Åström 1950, s. 34.

⁸² Strömberg 1996, s. 42.

antalet närvarande studenter gått upp ordentligt och var nu 890 i Uppsala. Åbo hade 180 studenter. Det fanns 60 studenter i Dorpat som ju vid den tiden hörde till det svenska riket. Totalt sett fanns det ungefär 68 studenter per 100 000 invånare.

År 1700 var folkmängden 1 885 000. I Uppsala fanns nu ca 1 000 studenter. Studentpopulationen var betydligt mindre i Åbo där det fanns 180 studenter och i Lund där 225 studenter utbildades. Dorpat hade 30 studenter. Det genomsnittliga antalet närvarande studenter per 100 000 invånare uppgick till 76. År 1750 hade folkmängden ökat till 2 200 000 personer. Studentantalet i Uppsala hade däremot sjunkit till 780, i Åbo till 190 och Lund 210. Antalet studenter per 100 000 invånare var nu 54. År 1770 hade folkmängden i riket återigen ökat och var nu 2 600 000. Studentantalet fortsatte att sjunka i Uppsala och var nu nere på 500. I Åbo och Lund ökade dock antalet studenter till 200 i Åbo och 250 i Lund. Antalet studenter per 100 000 invånare sjönk till 37. År 1800 var folkmängden 3 180 000. Antalet studenter i Uppsala var fortfarande 500. I Åbo sjönk studentantalet till 180 och i Lund ökade det och låg nu på 300. Det genomsnittliga antalet studenter minskade till 31 studenter per 100 000 invånare.

Under den tid som uppfostringskommissionen jobbade som mest aktivt med de akademiska konstitutionerna fanns det ungefär 54 närvarande universitetsstudenter per 100 000 invånare i det svenska riket vilket motsvarade ca 0,05 % av befolkningen. År 2015 fanns det enligt Universitetskanslersämbetet ungefär 400 000 studenter i Sverige.⁸³ Räknat på en ungefärlig befolkning om 10 miljoner innebär det ungefär 4 000 studenter per 100 000 invånare eller med andra ord är ca 4 % av den svenska befolkningen studenter i högre utbildning. Det innebär att det numer finns närmare 75 gånger fler studenter relativt befolkningens storlek än det gjorde vid 1700-talets mitt.

Med nutida mått mätt fanns det försvinnande få universitetsstudenter under kommissionens verksamhetstid. Därmed naturligtvis inte sagt att utbildningen är viktigare nu än den var då. Det går inte att förstå kommissionens uppfattningar om ett studentöverskott i absoluta tal. I sådana fall skulle ju universitetsutbildningen vara i princip poänglös och hela det arbete som kommissionen trots allt lade ner på att ta ett helhetsgrepp på universitetsutbildningen framstå som obegripligt eller i alla fall som ganska onödigt. Universitetsutbildningen var inte viktig för att det utbildades ett mycket stort antal studenter relativt folkmängden. Tvärtom är det istället rimligt att hävda

⁸³ Universitetskanslersämbetet 2015, s. 14.

att anledningen till varför uppfostringskommissionen betraktade utbildningen som så viktig och antalet studenter som alltför stort var just att det var så få som faktiskt utbildades. Vid universiteten studerade landets blivande elit, det fåtal personer som skulle komma att inneha landets viktigaste ämbeten och positioner i landets politiska ledning.

Det ska nämnas att tidigare studier har visat på svårigheterna med att ta reda på hur stor den svenska statsförvaltningen var och hur många ämbetsmän som tjänstgjorde inom centralförvaltningen mer specifikt. Utifrån ämbetsverkens personalstater har Ingvar Elmroth dragit slutsatsen att det fanns 302 anställda ämbetsmän vid kollegierna år 1720 och att antalet hade stigit till 345 år 1770 vilket alltså innebär en ökning på ungefär ett drygt 40-tal tjänster under frihetstiden. Siffrorna har emellertid kritiserats både av Birgitta Odén och Göran Rystad eftersom Elmroth bortser ifrån den expansion som var möjlig utifrån olika former av extrastater samt att många ämbetsmän arbetade utan lön och alltså inte togs upp i personalstaterna som Elmroth undersökte. Hans beräkningar kan dock betraktas som ett slags minimisiffror.⁸⁴

Hos kommissionen stod antalet studenter i relation till antalet platser eller tjänster i ämbetsverken. Det handlade inte bara om de blivande ämbetsmännens kompetens utan även om hur många som borde utbildas. En större förvaltning med högre kompetenskrav skulle ju kunna motivera både förändringar i ämbetsmannautbildningen och att fler blivande ämbetsmän utbildades. Tvärtom ansåg uppfostringskommissionen istället att det fanns ett studentöverskott. Enligt kommissionen fanns det ett större utbud av studenter än det fanns tjänster i förvaltningen. Den resonerade därför kring om och i sådana fall hur antalet studenter som skulle tillåtas sin examen skulle kunna bestämmas utifrån antal tjänster i statsförvaltningen som blev lediga varje år. Kommissionen medgav dock att det var svårt om alls möjligt att med någon exakthet kunna förutsäga detta varför det inte heller skulle gå att fastställa ett bestämt antal tillåtna studentpromotioner. Så länge denna situation kvarstod ”blifwer jemwäl all författning om promovendorum antal fruktlös”.⁸⁵

Kommissionens uppfattning om att det fanns ett studentöverskott grundade sig alltså inte i ett synsätt som är vanligt idag enligt vilket ett större utbud genom konkurrens anses ge högre kvalitet. Istället kan kommissionens

⁸⁴ Cavallin 2003, s. 38.

⁸⁵ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 143/s. 607–608.

åsikter förstås mot bakgrund av vad som kan kallas en distributiv rättvisaspekt av tjänsteutdelande. Ämbeten fungerade som ett slags belöningar. Principen är enkel och uttrycktes också i diskussioner om brottsbestraffning: var en och borde få vad denne förtjänar. Följaktligen måste en utbildad präst arbeta som präst, en utbildad jurist måste arbeta som jurist. Enligt det synsättet skapades diskrepans om det fanns fler utbildade ämbetsmän än det fanns lediga ämbeten.

Problemet med ett studentöverskott är inte minst tydligt i kommissionens resonemang om studenter som tänkte bli präster. Kommissionen ansåg att det fanns både alltför många präststudenter och alltför många präster. Den var inte ensam om att vid denna tid diskutera prästernas antal. Redan tidigare hade det påtalats att domkapitlen examinerade alltför många präster i förhållande till antalet tjänster och det fanns en ovilja bland makthavarna att inrätta fler prästtjänster.⁸⁶ I kombination med en ökande befolkning innebar detta att det relativa antalet präster minskade. Under stormaktstiden ansågs det på sina håll finnas en brist på präster medan andra snarare ansåg att det fanns ett prästöverskott vilket var en av anledningarna till statsmaktens intresse för ett mer omfattande och effektivt urval.⁸⁷ Kyrkomännen avvisade inte alltid kraven men önskade som stiftschefer att var och en i sitt stift själv skulle handlägga frågorna som rörde det enskilda stiftet.⁸⁸ Detta antyder måhända en viss kritik mot prästeståndets inflytande men bör inte betraktas som någon kritik av kyrkan och än mindre den kristna tron som vid denna tid betraktades som ett samhällsligt fundament.

Visserligen ansåg kommissionen att vad gällde examen i teologi kunde den ”efter förra wanligheten wid Academieerne förhållas”. Den ville däremot ha ”någon författning til skärpande af präste-examina wid Consistorierne”.⁸⁹ Kommissionen försökte också få till en förordning som reglerade hur många präster som kunde anställas vid varje hushåll och där den som anlidade en präst också skulle förbindas att sörja för dennes uppehälle.⁹⁰ Kommission uttryckte sig faktiskt än mer explicit än så. Den påtalade att den blivit varse ”hwad olägenhet Riket därigenom tilskyndas” av att flera studenter ”appli-

⁸⁶ Bergström, 1992, s. 20–21.

⁸⁷ Edlund 1947, s. 171.

⁸⁸ Edlund 1947, s. 155.

⁸⁹ Uppfostringskommissionen, 5/11 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 129.

⁹⁰ Uppfostringskommission till Kungl. Maj:t ”om hämmande af öfwerflödige prästers förordnande”, 12/11 1748.

cera sig till prästeståndet, och jämwäl warde wigde till Präster, än i kyrkio-staten nödwändigt betarwas”.⁹¹ Kommissionen ansåg att detta överflöd av präster skapade oreda och ledde till problem vid prästtillsättningarna. På längre sikt skulle problemen förvärras. Överflödiga präster var enligt kommissionen ”stadd i et ledigt och näringslöst tilstånd”. I detta tillstånd hade de inget annat att göra

än igenom konster och ilgrep, till andra wälförtientes utestängande och förfång, söka förskaffa sig lägenheter och inkräckta sig till siälasörjare i församlingarne, hwaraf till största delen den oenighet och willerwalla härkommer, som beklage-ligen så ofta förspörjas wid prästewal sig tilldraga⁹²

Kommissionen ansåg att ett alltför stort antal präster dessutom skulle leda till en minskning av välbehövlig arbetskraft på annat håll. Kommissionens uppfattning var med dess egna ord att ”Regementskroppen” genom ett överskott av präster skulle lida en ”ganska känbar missning och afsaknad af nödiga ämnen och arbetare särdeles i de näringsätt, hwilka höra til den almänna hushållningen och alaräst bidraga till Rikets upkomst och wältrefnad”.⁹³ Med andra ord skulle det saknas arbetskraft i de närande stånden, det vill säga jordbruken, manufakturerna och bergverken eller i landets produktion i vidare mening. Att minska antalet präster handlade sålunda även om att försöka hålla kvar arbetskraften i näringarna i syfte att befrämja landets produktiva förmåga.

För att minska antalet präster ville kommissionen höja kunskapskraven för studenter som skulle prästvigas. Troilius påpekade flera problem med detta. Hans uppfattning var att om antalet präststudenter minskades ”i afsigt at dermed förmå dem til de närande stånden” torde det leda till att det ”med tiden saknas ämnen til de smärre präste lägenhetens besättjande”.⁹⁴ Han påpekade dessutom vad gällde de högre kraven som skulle ställas vid prästexamen vid universiteterna att alla som tänkte bli präster vare sig hade samma förmågor eller för den delen samma ambitioner. Den präst-

⁹¹ Uppfostringskommission till Kungl. Maj:t ”om hämmande af öfwerflödige prästers förordnande”, 12/11 1748.

⁹² Uppfostringskommission till Kungl. Maj:t ”om hämmande af öfwerflödige prästers förordnande”, 12/11 1748. Se Uppfostringskommissionen 5/11 1748, ÅK 849, vol. 1, s. 128–129.

⁹³ Uppfostringskommission till Kungl. Maj:t ”om hämmande af öfwerflödige prästers förordnande”, 12/11 1748.

⁹⁴ Uppfostringskommissionen, 21/10 1749, ÅK 849 vol. 1, s. 419

examen som kommissionen föreslog gjorde dock enligt honom ingen skillnad utan avkrävde samma kunskaper av samtliga studenter. Troilius ansåg att studenter som inte hade genomgått den svårare examen mycket väl skulle kunna inneha lägre prästämbeten.⁹⁵ Han stod inte bakom att införa regler vid universitetet som var ett led i att försöka minska antalet präster i landet. Visserligen upptar Troilius påpekanden bara några rader i materialet men ståndpunkten är principiellt viktigt givet hur samhället såg ut och den betydelse som prästerna hade.

Relationen mellan de så kallade närande stånden och prästyrken hade ytterligare implikationer. Prästyrket kunde vid denna tid göra det möjligt för studenter från dessa närande stånd att göra anspråk på högre samhällspositioner. Även om prästsöner ofta studerade till präster fanns inom ståndet ett inte försumligt tillskott från främst bönder.⁹⁶ Emellertid var universitetsstudenter som härstammade från den så kallade allmogen inte särskilt många jämfört med övriga grupper och att de vanligen inte nådde höga akademiska positioner. Under tiden 1700-1865 nådde därtill endast ett fåtal biskops- eller domprostvärdigheten.⁹⁷ Icke desto mindre ansåg kommissionen att rörligheten var alltför stor. Att universitetsutbildningen gav upphov till rörlighet antyddes även i dess uppfattning om att universitetsstudenter inte gärna nöjde sig med ”ringare tjänster” utan vanligen strävade efter de ”wigtigare” vilka fordrade mer ”mogenhet, eftertänka och styrka i studier”.⁹⁸

Kommissionen påpekade vid samma tillfälle att den som studerat vid ett universitet sällan stannade vid samma ämbetsverk hela sitt yrkesliv. Även i en skrivelse från 1744 bekymrade sig de dåvarande universitetskanslererna Carl och Johan Gyllenborg – som senare valdes in i uppfostringskommissionen – samt Olof Cederström över att det allmänna tog skada av att studenter gjorde anspråk på att klättra uppåt i samhällshierarkin.⁹⁹ Uppfostringskommissionen förespråkade snarare en ordning där sönerna från de närande stånden borde gå i sina fäders fotspår och sålunda snarare borde reproducera rådande samhällsförhållanden. I ett resonemang som handlade

⁹⁵ Uppfostringskommissionen, 21/10 1749, ÄK 849 vol. 1, s. 419–420.

⁹⁶ Lindmark 2004; Nordin 2000, s. 108.

⁹⁷ Carlsson 1973, s. 201, 231.

⁹⁸ Uppfostringskommissionen, 7/9 1751, ÄK 849 vol. 1, s. 849.

⁹⁹ De tre universitetskanslererna till K. Maj:t om examina (Stockholm d. 4 april 1744), s. 303. Carl och Johan Gyllenborg utsågs följande år till ledamöter i uppfostringskommissionen.

om elevers och studenters studieval och yrkesbanor uttryckte kommissionen att

Hwad de närande stånden beträffar, så wore för det almäna önskeligit, om sonen, hwars fader genom flit och möda uparbetat sin handtering til någon högd, kunde förmås at utwälja samma lefnads och närings sätt¹⁰⁰

Uppfostringskommissionens ambitioner att minska tillströmningen till universitetet och inte minst till prästyrket kan betraktas som en insats för att hantera den sociala rörlighet som uppstod genom att ungdom från de så kallade närande stånden efter sina universitetsstudier kunde göra karriär särskilt inom kyrkan men även inom den statliga förvaltningens civila och juridiska grenar. Min undersökning ger följaktligen ytterligare stöd åt den slutsats som bland andra Nils Runeby har dragit, att överhetens ambitioner var att utbildningssystemen under 1700-talet i Sverige borde fungera som en motsvarighet till samhällets ståndindelning med dess privilegiesystem och försvar mot uppåtgående social mobilitet.¹⁰¹ Runeby drar samma slutsats om situationen i de tyska rikena men om dessa går det naturligtvis inte att säga något utifrån kommissionsmaterialet.

Tidigare har socialhistorisk forskning visat att en viss, begränsad mobilitet kunde medges eller i alla fall var svår att helt undvika.¹⁰² Utifrån det går det att förstå utbildningen som något av ett politiskt dilemma. Å ena sidan fordrades ämbetsmän för den statliga förvaltningen. Å andra sidan möjliggjorde denna efterfrågan på ämbetsmän en potentiell rörlighet där personer från ”lägre” samhällsgrupper kunde göra karriär inom ämbetsverken.

Ytterligare en aspekt av problemet med ett studentöverskott gällde det att universitetsstudenter ansågs ha förmågan och i vissa fall även ambitionen att kritisera den politiska ledningen. Detta betraktades på olika platser runtom i Europa som ett hot i sig men det befarades även kunna leda till mer handgriplig revolutionär aktivitet.¹⁰³ Uppfostringskommissionen hade ett liknande synsätt vad gällde studenterna i allmänhet, som framgått ovan, men även i fråga om studentöverskottet. Då gällde det inte främst prästerna utan juristerna. Det fanns inte tjänster till alla jurister. De som inte fick tjänster tvingades enligt kommissionen att bli sakdrivare som ”endast til at af andras

¹⁰⁰ Uppfostringskommissionen, 10/3 1750, ÄK 849 vol. 1, s. 693–694.

¹⁰¹ Runeby 1995, s. 63–64.

¹⁰² Bl.a. Elmroth 1962, s. 107–109; Carlsson 1962, s. 18.

¹⁰³ Frijhoff 1996b, s. 358. Två ofta citerade studier på området är Curtis 1961 och Darnton 1972.

förmögenhet nära sin egennytta”.¹⁰⁴ Istället för att uppfylla sina rättmätiga uppgifter och sysslor vid domstolarna ansågs de ”förmörka lag och förordningar”.¹⁰⁵ De ansågs också provocera fram osämja och tvister mellan undersåtarna. Därigenom skapade överskottet av studenter grundläggande problem för rättsskipningen i riket. Rättsapparaten var givetvis nödvändig för statskicket. Således rörde frågor om studentöverskottet sådant som ansågs som grundläggande i det frihetstida Sverige.

Universitetet som sorteringsmekanism

Hur urskiljningen eller antagningen av studenter borde gå till var ytterligare en viktig aspekt av kommissionens arbete. Det så kallade begåvningsurvalet, *selectus* eller *delectus ingeniorum*, var en av huvudfrågorna i de pedagogiska diskussionerna under frihetstiden i Sverige men med rötter i 1500-talet. Gustav Ruders så kallade snilleval är det kanske mest kända uttrycket för begåvningsurvalet. Det innebar att en elev borde få en mot sin förmåga svarande undervisning och ledas till en för denne lämplig plats i samhället efter sina studier för att främja det allmännas eller rikets bästa. Olämplig ungdom borde enligt denna uppfattning gallras ut från skolväsendet; endast ungdom med fallenhet för och behov av teoretiska studier borde utbildas.¹⁰⁶

Som nämndes ovan hade kommissionen på förslag att ett utskott inom ramen för dess verksamhet skulle hantera frågan om snillevalet men att detta inte blev av.¹⁰⁷ Däremot diskuterades studenternas val av ”lefnads stånd”.¹⁰⁸ Levnadsståndsvalet var en variant av begåvningsurvalet. Det skulle kunna förstås som en students yrkesval men bör förstås utifrån ett ståndsbegrepp som betecknar samhällelig position eller funktion i en vidare bemärkelse än vad ordet yrke numer vanligen konnoterar.¹⁰⁹ Kommissionens resonemang i detta sammanhang kan sålunda betraktas som ett konkret uttryck för en

¹⁰⁴ Uppfostringskommissionen, 10/12 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 200.

¹⁰⁵ Uppfostringskommissionen, 10/12 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 200.

¹⁰⁶ Ohlson 1939, s. 57.

¹⁰⁷ Uppfostringskommissionen, 11/1 1746, ÄK 849 vol. 1, s. 1–3, citat s. 9.

¹⁰⁸ För Uppfostringskommissionens resonemang om valet av levnadsstånd se t.ex: Uppfostringskommissionen, 10/12 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 215–216; Uppfostringskommissionen, 10/3 1750, ÄK 849 vol. 1, s. 692–697. Termen levnadsstånd refererar enligt Svenska akademiens ordbok till yrke eller levnadsbana, oftast använd i utbildningssammanhang. Termen var inte särskilt vanlig under 1700-talet och är sannolikt ännu mer ovanlig numera. Den kan jämföras med tyskans *lebensstand*.

¹⁰⁹ För ett resonemang om ett sådant vidare ståndsbegrepp: Englund 1989, s. 225–227; Nilsson 2010, s. 274.

längre och mer generell diskussion om hur utbildningen borde organiseras särskilt med avseende på vilka som borde utbildas och inte samt varför.

Uppfostringskommissionens resonemang om levnadsståndet vilade på en uppfattning om den mänskliga gemenskapen. I kommissionsmaterialet finns en beskrivning av det samhälle som levnadsståndsvalet enligt kommissionen borde befrämja. Enligt kommissionen hade en mångfald av ”sysslor, stånd och handteringar” inrättats för att ombesörja vad som kallats människosläktets förnödenheter och därigenom utformades ”det menniskliga samfundets band genom ouphörlige inbördes behof av tienster”.¹¹⁰ Var och en hade en uppgift. Enligt kommissionen hade ”sinnets, förståndets och kroppens förmoner” blivit utdelade bland befolkningen så ”at icke någon blifwit med dem alla begåfwad, ej håller någon lottlös, om han annars lærer rätteligen känna och nyttia sina pund”.¹¹¹ Kommissionen utvecklade inte uttryckligen kopplingen till Matteusevangeliet och liknelsen om talenterna som den antydde genom resonemanget om pundet som var och en hade tilldelats. Kommissionen ansåg inte bara att ”icke något ämne finnes, ehuru oskickeligt det synas kan, som ju icke är til någon wettenskap eller handtering tienligt, så at ofta den, som til alt annat är odugelig kan blifwa i sin del mästare utan lika”.¹¹² Den ansåg dessutom att det var avgörande att dessa förmågor utvecklades och kom till användning:

Så är för det borgerliga samhället ingen ting angelägnare än at hwars och ens naturliga gåfwor blifwa [på] fördelaktigaste måtto upodlade och nyttjade; men om detta wigtiga [ä]ndamål skal ernås, bör ifrån första upfostrings tiden dertil läggas en säker grund medelst en noga urskillning af hwar och en lärjunges hug, böjelse, snillegåfwor och öfriga omständigheter, til at derefter lämpa så wäl des underwisning som wahlet af des tilkommande lefnads stånd.¹¹³

Levnadsståndsvalet bör sålunda betraktas som en grundläggande komponent i ett samhällsbyggande. Om levnadsståndsvalet istället betraktas som ett yrkesval i snävare eller nutida betydelse finns det en risk att denna samhällsproducerande betydelse faller bort. Genom sin betydelse för att infria levnadsståndsvalet synliggörs också den viktiga uppgift som universitetet tillskrevs i detta sammanhang. Enligt kommissionen bestod problemet i att levnadsståndsvalet inte genomfördes vid de svenska universiteten som det borde. Tvärtom var den rådande praktiken skadlig. Enligt Tessin fanns det

¹¹⁰ Uppfostringskommissionen, 10/3 1750, ÄK 849 vol. 1, s. 691.

¹¹¹ Uppfostringskommissionen, 10/3 1750, ÄK 849 vol. 1, s. 691.

¹¹² Uppfostringskommissionen, 10/3 1750, ÄK 849 vol. 1, s. 691–692.

¹¹³ Uppfostringskommissionen, 10/3 1750, ÄK 849 vol. 1, s. 692.

dagliga exempel på ”huru falska och obeständiga ofta de grunder äro, hwarupå de fläste studerande bygga sitt wal af lefnads stånd”.¹¹⁴ Studenterna hade byggt sina ”stånds wal” främst ”på sådane omständigheter, som mäst kitzlat theras ärelystnad eller egennytta”.¹¹⁵ Dessa felaktigheter fick allvarliga konsekvenser för det allmänna eftersom

Derigenom måste det allmänna ej allenast sakna den nyttan, som af dem i andra lefnads stånd kunnat förwäntas, utan lider jemwäl på mångfaldigt sätt, i det sådane mot sin naturs drift stridande tienstämmen gemenligen leder, så snart de fådt sysslan den de eftersträfwat, den de då med försummelse och wårdslöshet handhafwa.¹¹⁶

Valet av levnadsstånd borde enligt kommissionen göras på grund av en noggrann urskiljning av ungdomens ”snillen och böjelser, hwilka theras ledare alt ifrån barnåldren böra hjelpa them utforska”.¹¹⁷ Mödan för detta antogs förwisso bli stor men nyttan för det allmänna skulle bli än större. Det var inte fråga om att befolkningens alla delar borde få rätt att fatta fria val över sig själva och sina liv baserat på vad de eventuellt kunde anse som deras riktiga och lämpliga ändamål eller talanger. Vare sig barnen, ungdomarna eller föräldrarna ansågs emellertid lämpliga att göra detta val. Den enskildes levnad borde istället regleras av överheten med tanke på det allmännas bästa och bör sålunda tolkas som en form av styrning på individnivå.

När det gäller valen av levnadsstånd eller stånd finns det en slitning mellan å ena sidan en persons förmågor eller begåvningar och å andra sidan dennes börd. Som Nils Ohlson påpekat vad gäller snillevalet: om detta val helt och hållet skulle genomföras skulle det kunna leda till en samhällsomvälvning.¹¹⁸ Det fanns ju inga garantier för att landets politiska ledare eller kanske rättare sagt att deras barn faktiskt hade de förmågor eller begåvningar som dessa styrande positioner krävde. Tvärtom skulle mycket väl en bonde kunna ha precis de egenskaper som en verklig ledare borde ha. Kommissionen förordade inga sådana omvälvningar. Istället påpekades som redan sagts att det vore bäst för det allmänna om sönerna i ”de närande stånden” kunde förmås att välja samma levnadsstånd och näringssätt som deras fäder.¹¹⁹ Kommissionen argumenterade emellertid inte för att börd eller härkomst i sig

—

¹¹⁴ Uppfostringskommissionen, 10/12 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 213–214.

¹¹⁵ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 130/s. 542.

¹¹⁶ Uppfostringskommissionen, 10/12 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 215–216.

¹¹⁷ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 131/s. 545–546.

¹¹⁸ Ohlson 1939, s. 60 för ett liknande resonemang om snillevalet.

¹¹⁹ Uppfostringskommissionen, 10/3 1750, ÄK 849 vol. 1, s. 693–694.

bestämde befolkningens förmågor. Det handlade snarare om att söner från tidig ålder hade lärt sig att utföra fädernas sysslor och därför var bättre skickade att ta över den rollen. Flickor och kvinnor är för övrigt i princip osynliga i kommissionsmaterialet. De studerade vanligen inte heller vid universitetet vid denna tid. Att söner i de närande stånden skulle förmås att välja samma levnadsbanor som sina föder berodde istället enligt kommissionen på att den enskilde sonen där

finner för sig et stadgat wärk, hwarom han ifrån barndomen haft tilfälle at göra sig underrättad, och hwilket fördenskul af honom med långt större framgång och fördel än af en annan begynnare kan fortsättias.¹²⁰

Kommissionen ansåg att ungdomens levnadsständval fattades på felaktiga grunder och att universitetet misslyckades med att hjälpa ungdomen att göra korrekta val. Universitetet genomförde inte vad som kan kallas sitt sorteringsuppdrag. Om kommissionens förslag genomfördes och levnadsständvalet gjordes korrekt skulle detta bidra till att lösa fundamentala problem som kommissionen tyckte sig ha identifierat. Då skulle ”det myckna öfwerlopp[et] af Studerande saktas, och närings stånden finna flera idkare”.¹²¹ Man skulle enligt kommissionen med andra ord komma åt vad som ansågs vara ett överskott av studenter och blivande präster samt bidra till landets produktion genom att minska risken för en brist på arbetskraft i landets produktion. Dessutom skulle man stävja den rörelse i samhället som uppstod om söner från de närande stånden gjorde karriär i kyrkan.

Även kommissionens förslag att skrota studentnationerna ska nu ses som ett uttryck för uppfattningen om den bristfälliga sorteringen av studenter. Nationerna var då som nu uppdelade efter landskap. Studenternas nationstilhörighet bestämdes sålunda på grund av födelseort. Det var vid tiden obligatoriskt för alla utom adelsmännen att tillhöra en nation. Det var först med 1852 års konstitutioner som adliga studenter omfattades av nationsobligatoriet. För att bidra till universitetets rättmätiga ändamål och tjäna fäderneslandet borde studenterna enligt kommissionen istället delas in beroende på deras tilltänkta levnadsstånd. Med andra ord borde

samma ordning och indelning emellan de studerande böra börjas wid Academieerne, som sedermera då de träd i Riksens tjenst, dem emellan i akt

¹²⁰ Uppfostringskommissionen, 10/3 1750, ÄK 849 vol. 1, s. 693–694.

¹²¹ Uppfostringskommissionen, 10/12 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 218–219.

tagas, hwilken således efter deras utwalda wettenskaper och tilämnade lefnads stånd, men ej efter födelse orterna bör inrättas.¹²²

Kommissionen påpekade att nationsinspektorn enligt de akademiska konstitutionerna var ålagd ”at förmana de under deras uppsigt stående studerande, at innan det 18:de ålders året göra deras ståndswal”.¹²³ Nationsinspektorn skulle också hålla en ”alfwarsam eftersyn, huru [studenterna] sig i sina utwalde wetenskaper förkofra”.¹²⁴ Kommissionen ansåg dock att detta syfte inte uppnåddes utan att det istället var uppenbart att studentnationerna ”finnas otillräckelige, at tilskapa skickelige ämnen för riksens betjeningar”.¹²⁵ Det finns sålunda tydligt formulerat i kommissionens betänkande att universitetet och studentnationerna borde bidra till studenternas utbildning och tjäna riket genom att förse statsförvaltningen med dugliga tjänare. Det går dock att lyfta fram en än mer grundläggande problematik. Enligt kommissionen bidrog den rådande studentindelningen till splittring inom riket och oenighet hos befolkningen. Man måste i det sammanhanget komma ihåg vad som redan sagts, att befolkningens enighet var grundläggande i ett dåtida samhällsideal som också kommissionen omfamnade. Som kommissionen uttryckte det:

[studentindelningen] inplanter och underhåller... den förderfweliga andan, at anse hwar annan för särskilt folk och särskilte samhällen, de den wore sina landsmän til mera tjenst, förtroende och enighet uti tankesätt förbundna, än dem af andra nationer.¹²⁶

Enligt kommissionen följde denna attityd sedan med studenterna in i statsförvaltningen och lade ”grunden till sammansättningar om gemensam befördran och andra egennyttiga afsigters utförande”.¹²⁷ Vad kommissionen betraktade som skadliga lojalitetsförbindelser mellan nationsmedlemmarna skulle idag kunna kallas för en form av korruption. Dessa förbindelser var emellertid inte endast ett problem för tjänsternas tillsättningar utan var enligt kommissionen rentav den ”rätta källan hwaraf all oenighet upväller”.¹²⁸ Sålunda gick den rådande studentindelningen på kollisionskurs med det

¹²² Uppfostringskommissionen, 4/11 1749, ÄK 849 vol. 1, s. 463–464.

¹²³ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 130/s. 543–544.

¹²⁴ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 130/s. 543.

¹²⁵ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 130/s. 543–544.

¹²⁶ Uppfostringskommissionen, 4/11 1749, ÄK 849 vol. 1, s. 464–465.

¹²⁷ Uppfostringskommissionen, 4/11 1749, ÄK 849 vol. 1, s. 464–465.

¹²⁸ Uppfostringskommissionen, 4/11 1749, ÄK 849 vol. 1, s. 464–465.

samhällsideal som snarare baserades på enighet. Förtjänsterna med det ”förtrolighetens band” som nationerna enligt kommissionen skapade mellan medlemmarna sågs som alltför ringa i jämförelse med skadorna som uppstod. Detta förtrolighetsband borde därför enligt kommissionen ”snarare brytas än stärkas”. Den studentindelning som kommissionen ville se skulle inte föra med sig någon sådan oenighet eller delning. Tvärtom skulle landets unga enligt kommissionen istället se varandra endast som ”medundersätare och fosterbröder”.¹²⁹ Den nya studentindelningen var med andra ord tänkt att befrämja enighet inom riket och underkastelse inför överheten.

Kommissionens resonemang om studentnationerna och levnadsståndet visar på en viktig detalj i kommissionens material och det är att begreppet *levnadsstånd* användes synonymt med *stånd*, *levnadsståndsval* användes synonymt med *ståndsval*. Detta kan tyckas obetydligt men har i själva verket implikationer för forskningsdiskussionen kring hur det dåtida samhället bör studeras. Det griper tillbaka på den samhällsform som brukar kallas för ståndssamhället och som betecknar en samhällsform som bygger på en privilegielagstiftning som ger olika grupper, eller stånd, olika rättigheter och skyldigheter.

Bo Lindberg har rätteligen dragit slutsatsen att uppfostringskommissionens föreslagna studentindelning vilade på ett byråkratiskt eller mekaniskt sorteringskriterium som skulle ersätta ett organiskt vilket istället grundade sig på regional tillhörighet.¹³⁰ Jag vill peka på en ytterligare och mer grundläggande aspekt. På ett plan ville kommissionen hitta en lösning på hur dugliga statstjänare skulle utbildas. På ett annat plan handlade det om att skapa vad som ansågs vara ideala samhällsförhållanden. Ett nytt sätt att organisera studentnationerna var inte endast ett medel för att stabilisera den politiska ordningen. Den inrättning som enligt kommissionen borde ersätta de befintliga studentnationerna och som skulle fungera som en grogrund för studenternas kommande sociala organisering kan dessutom ses som ett ståndssamhälle i miniatyr. Studentsorteringen som kommissionen föreslog betraktas enligt denna tolkning som ett led i att upprätta inom universitetet det slags ståndssamhälle som kommissionen ville etablera även för landet i stort.

Jag instämmer med uppfattningen som finns i nyare svensk forskning, bland andra Runefelts, att äldre svensk forskning, främst representerad av

¹²⁹ Uppfostringskommissionen, 4/11 1749, ÄK 849 vol. 1, s. 465–466.

¹³⁰ Lindberg 2003, s. 154.

Sten Carlsson, ger en alltför statisk bild av det svenska 1700-talssamhället.¹³¹ Enligt Runefelt ger Carlsson bilden av att stånden, det vill säga adel, präster, borgare och bönder samt ett ytterligare, ofrälse ståndspersoner, existerade som ett slags faktum. Runefelt menar snarare att dessa stånd var betydligt mer instabila och därför måste skapas och återskapas genom att praktiseras. Ståndssamhället bör alltså inte betraktas som en statisk samhällsform utan istället som ett hierarkiskt samhälle i rörelse där ordningen inte var given utan måste upprättas och upprätthållas. Uppenbarligen gäller detta inte bara anspråken i konsumtionshandlingar, den så kallade lyxlagstiftningen eller debatten om en överflödigt konsumtion, som Runefelt studerar utan även i frågan om landets utbildning.

Uppfostringskommissionen gav uttryck för vad som kan förstås som just ett ståndssamhälle i rörelse. Den såg inte framför sig ett självreproducerande ståndssamhälle utan betraktade snarare stånden som alltför rörliga. Gränserna mellan stånden måste ständigt upprättas och upprätthållas. Utbildningsväsendet gavs en grundläggande roll för att förverkliga den sortering av befolkningen i olika stånd som var en förutsättning för ståndssamhället. Det borde följaktligen fungera som ett slags sorteringsmekanism.

Med detta inte sagt att Carlsson visar på ett orörligt samhälle. Hans studier handlade ju just om ståndssamhällets långsiktiga förändring. Det handlar alltså inte om att peka på felaktigheter i Carlssons undersökningar. Det går inte att avgöra utifrån kommissionsmaterialet hur rörelsen i samhället såg ut vid denna tid. Det handlar snarare om frågan om hur ståndssamhället bör studeras. Som Joan Scott mycket riktigt påpekat finns det en risk med användandet av historiska kategorier och begrepp i det att de riskerar att reproducera kategorier och verklighetsbilder som historiska aktörer, i detta fall uppfostringskommissionen, använde i ett politiskt syfte.¹³² Kommissionen använde begreppen levnadsstånd eller stånd för att beskriva sin samtid men detta gjordes i ett politiskt sammanhang där den försökte skapa vad den ansåg vara ideala samhällsförhållanden. Utifrån denna undersökning bör ståndssamhället inte främst betraktas som en dåtida samhällsform vars interna förändringar eller strukturer kan underkastas empiriska analyser. Därmed inte sagt att ett ståndssamhälle *inte* fanns. Det var inget helt nytt samhälle som kommissionen ville uppfinna. Ståndssamhället bör utifrån detta material betraktas som ett pågående eller ofullbordat politiskt projekt där universiteten gavs en grundläggande uppgift.

¹³¹ Runefelt 2015, s. 21; jfr. Carlsson 1973, s. 13.

¹³² Scott 1999, s. 4.

Sammanfattning

Detta kapitel studerar de problem som uppfostringskommissionen kopplade till den högre utbildningen och som låg bakom dess åtgärdsförslag och reformer. Det undersöker det vetande som kommissionen ansåg sig ha om den högre utbildningen och närmare bestämt om dess brister. Kapitlet visar att kommissionen utvecklade flera av de problemformuleringar som låg bakom dess tillsättning och som analyserades i kapitel 1. Universiteten ansågs anta alltför många studenter. Studenterna ansågs ha otillräckliga fackkunskaper eller specialisering. Kommissionen menade att det fanns brister i studenternas dygder och kristendom. Dessutom visade studenterna en oacceptabel vilja att diskutera och ha åsikter om landets politiska styrning. Detta betraktades som allvarliga problem utifrån den samhällsuppfattning som genomsyrade kommissionens arbete och som grundades i att befolkningen praktiserade de rätta dygderna, den rätta läran samt förverkligade den plats i den samhälleliga helheten som de ansågs lämpade för. Givetvis försvarade kommissionen den politiska ordningen i riket. Vare sig regeringsordningen eller ständernas privilegier fick ifrågasättas. Hos kommissionen fanns en rädsla för oordning över huvud, enighet inom riket betraktades som avgörande. I likhet med de flesta vid denna tid menade kommissionen naturligtvis att ordningen ytterst syftade till invånarnas frälsning och fäderneslandets förkovran.

Alldeles uppenbart ansåg kommissionen att universitetsutbildningen var alltför viktig för att statsmakten skulle avhända sig ansvaret för den. Kommissionen formulerade uttryckligen att landets välstånd var beroende av att universiteten och skolorna producerade goda undersåtar och dugliga ämbetsmän som hade fått en utbildning som var väl anpassad för de uppgifter de ansågs lämpliga för. Kommissionen ansåg att universiteten borde utbilda inte bara blivande präster och ämbetsmän i kyrkan utan på ett mer adekvat sätt än tidigare utbilda dugliga ämnen för ickekyrkliga verk och ämbeten. Enligt kommissionen hade utbildningen tidigare misslyckats med denna uppgift, till skada för riket. Inte endast universiteten utan hela utbildningsväsendet behövde därför reformeras och specialiseras.

Uppfostringskommissionen tycks i huvudsak ha varit ense i uppfattningen om universitetens reformbehov men när ett större empiriskt material än reformförslagen studeras framträder ändå vissa meningsskiljaktigheter. Det gällde bland annat hur utbildningarna och ämnena vid de svenska universiteten borde prioriteras samt hur många präster som borde utbildas och att alla studenter tvingades läsa ämnen som endast blivande präster och

lärare hade nytta av. Prästeståndet var inflytelserikt i riksdagen, inte minst inom utbildningsområdet, och hade tidigare motsatt sig att kommissionen tillsattes. Bland kommissionens ledamöter fanns likafullt och självklart med representanter från prästeståndet.

Visserligen var kommissionen ett uttryck för uppfattningen att universiteten borde vara nyttiga och bidra till landets ekonomiska välbefinnande men denna undersökning betonar också att kommissionens universitetspolitik hade ett bredare anslag där den högre utbildningen tillskrevs stor om inte avgörande betydelse även för andra samhälls- och politiska mål. En drivkraft bakom uppfostringskommissionens agerande gentemot universiteten var tron på att en välfungerande utbildning var avgörande för landets välbefinnande och en farhåga för den skada som en bristfällig universitetsutbildning kunde göra.

Hos kommissionen framträder en bild av universitetet som en möjlig resurs men också som ett allvarligt problem. Studenterna kunde genom sitt politiserande ses som ett hot mot den politiska ordningen. Ett överskott av tjänstsökande och framförallt jurister ansågs i förlängningen leda till stora problem för rättsskipningen i riket. Universitetet ansågs bidra till att skapa vad kommissionen såg som en oönskad social mobilitet inte minst genom att studenter från de så kallade närstående stånden genom en universitetsutbildning kunde göra karriär inom kyrkan. Istället var det kommissionens uppfattning att dessa ungdomar borde gå i sina föräldrars fotspår vilket skulle innebära att den sociala rörligheten förhindrades. Undersökningen ger exempel på uppfattningen om vikten av att den sociala ordningen manifesterades eller synliggjordes men att studenternas klädval istället kunde medföra att detta synliggörande misslyckades.

Undersökningen visar på att utbildningen skulle förändras i syfte att producera vad som ansågs vara ideala samhällsförhållanden. Detta arbete implicerar att idealet inte hade förverkligats. Givet att idealet var ett stabilt eller orörligt samhälle kan man alltså hävda att kommissionen såg framför sig ett alltför instabilt samhälle vilket universitetet tillskrevs en viktig funktion i att stabilisera. Närmare bestämt har undersökningen visat på hur universitetet skulle aktiveras för att bidra till att förverkliga ett samhälle som organiserades utifrån befolkningens yrken och samhällspositioner, med andra ord ett ståndssamhälle. Utifrån kommissionsmaterialet betraktas ståndssamhället som ett pågående politiskt projekt som universitetet var ett verktyg för att genomföra snarare än som en fix och färdig historisk realitet.

KAPITEL 4

Nya examensförordningar, nya styrningsverktyg

Detta kapitel studerar de examensförordningar som infördes i Sverige 1749 och 1750. Det kommer att framgå i kapitlet att uppfostringskommissionen var drivande. Tidigare studier har mycket riktigt slagit fast att kommissionen gav uttryck för en ambition att utöka statens inflytande över universitetet.¹ Den här undersökningen utvecklar analysen av vilka styrningsformer det rörde sig om samt varför de infördes. Kapitlet visar att de nya examensförordningarna möjliggjorde nya former för att granska och styra universiteten och att denna styrning kunde aktivera universiteten i syfte att uppnå politiska målsättningar.

Enligt de nya examensförordningarna skulle ett skriftligt examensbevis från universiteten krävas för att få anställning i rättegångsverken respektive vad som kallades den statliga förvaltningens civila grenar. Examensförordningen från 1749 kallar jag för *juristexamen*, i andra sammanhang har den ibland kallats för hovrättsexamen. Den nutida termen jurister avser vad som med en dåtida terminologi snarare kallades för tjänare i rättegångsverken. Den statliga förvaltningens civila grenar avsåg i det närmaste samtliga ämbetsverk och kollegier förutom rättegångsverken och kyrkan. Examensförordningen för dessa civila grenar kallar jag för *civilexamen*. I det samtida språkbruket betecknade ordet examen inte ett bevis på avklarad utbildning utan avsåg endast ett förhör som professorer och lärare höll med studenterna. Skriftliga examensbevis kallades vanligen för testimonier eller vittnesbörd.

Dessa förordningar var inte de enda förändringarna i examensrutinerna som kommissionen gjorde men de tydligaste exemplen på att universitetsutbildningens kvalitet kopplades till styrningen av universitetet och till politiska ändamål. Kommissionen fick också igenom vissa förändringar i rutinerna för att examinera präster. Dessa gällde kvaliteten på utbildningen men visar främst på inomakademiska förändringar där traditionella hierarkier ifrågasattes i och med att filosofiska fakultetens professorer skulle spela en större roll vid prästförhören. Det handlade också om att skärpa kraven på prästexaminationerna i landets konsistorier. Förändringarna upphävdes vid

¹ Se särskilt Segerstedt 1971, s. 67–70.

riksdagen 1751/1752. Jurist- och civilexamen blev däremot kungliga förordningar och kunde därmed inte avskaffas av riksdagen vilket visar på en framgång för kommissionen.

Clark har visat hur rutiner och regler kring studentförhören kan användas som analytiska ingångar för att studera nya styrningsformer under 1700-talets mitt och senare del. Från de medeltida universiteten utvecklades studentexaminationerna från en muntlig tradition till att allt större vikt vid 1700-talets andra hälft lades vid skriftliga examinationer. Enligt Clark var detta ett uttryck för att en ny rationell auktoritet fick fäste inom akademien och en utveckling där det synliga och rationella tog över istället för det tidigare muntliga och traditionella.² Förändringarna var enligt Clark ett led i att anpassa universitetens verksamhet till nya statliga krav, en framväxande byråkrati och förändrade samhällsekonomiska förutsättningar. Det var inte endast kontrollen av studenterna som skärptes. Studentförhören gjorde det även möjligt för externa statliga aktörer, i första hand universitetskanslererna, att granska professorerna som höll i examinationerna.³ Clark studerar primärt hur akademiska praktiker och den akademiska vardagen förändrades i Preussen. I denna studie står istället initiativtagarna till granskningarna i Sverige i centrum. Kapitlet fokuserar vad examensförordningarna möjliggjorde och inte om eller hur de implementerades samt vilka effekter de då fick.

Genom att uteslutande fokusera på kommissionens betänkande understryks den omständigheten att kommissionens förändringsförslag inte genomfördes. Som Lindroth uttrycker det: ”Uppfostringskommissionens föreslagna generalreform av universiteten gick om intet. Men vissa av dess mera begränsade aktioner bar frukt”.⁴ Denna undersökning tar ett annat grepp. Den visar att kommissionen åstadkom viktiga resultat trots att den aldrig fullföljde sitt officiella uppdrag. Jag argumenterar för att examensförordningarna inte bör betraktas som en begränsad aktion utan snarare förkroppsligade flera av de centrala förändringar som kommissionen ville genomföra. De var inte endast medel för att göra de svenska universiteten mer yrkesorienterade eller säkerställa kompetensen i den statliga förvaltningen, utan även för att producera vad kommissionen ansåg vara ideala samhällsförhållanden.

² Clark 2006, s. 3.

³ Clark 2006, s. 117.

⁴ Lindroth 1976, s. 100.

Gunnar Hesslén har i en äldre avhandling i statsvetenskap utrett det svenska kommittéväsendets historia. Enligt honom hade de frihetstida kommissionerna endast begränsad inverkan på politiska beslut.⁵ Kommissionernas åtgärdsförslag brukade vanligen nagelfaras i riksdagen och genomfördes sällan. I en senare studie konstaterar Peter Nordström att Gustaf III använde kommittéerna för att kringgå den ordinarie förvaltningen. Genom utredningarna initierades en rad reformer och nya förordningar. Kungen förbehöll sig även rätten att ensam fatta beslut i vad Nordström beskriver som ett mindre antal viktiga och ett större antal mindre viktiga frågor som hade behandlats i kommittéerna.⁶ Kommittéer och kommissioner används synonymt i denna studie.

Den här undersökningen visar istället på konkreta politiska konsekvenser av uppfostringskommissionens verksamhet. Med de perspektiv från policystudier som används i undersökningen studeras inte endast innehållet isärskilda regelverk utan även de politiska processer som omger regelskapandet.⁷ Därigenom blir andra resultat av uppfostringskommissionens arbete synliga. Undersökningen visar att resultat som gick utöver kommissionens formella uppdragsbeskrivning uppkom i andra skeden än i den absoluta slutfasen av dess arbete. Examensförordningarna infördes långt innan universiteten hanterat kommissionens betänkande.

Undersökningen visar att uppfostringskommissionen var drivande bakom examensförordningarna. Kommissionen arbetade dock inte isolerat. Forskare har på senare tid visat på att universitetsförändringar och nya universitetsämnen har tillkommit genom samarbeten mellan universitetsverksamma aktörer och aktörer inom andra verksamheter.⁸ Den här undersökningen bidrar med kunskap om förändringar som medförde nya granskningar och förändrade former för att styra universiteten.

Undersökningen börjar med att visa hur examensförordningarna utifrån kommissionens material kan ses som rationella lösningar på problem som kommissionen ansåg sig ha identifierat. Kapitlet understryker därefter att förordningarna stadgade att studentförhören skulle vara offentliga och att de skulle protokollföras. Detta ses som ett led i universitetsstyrningen. Examensförordningarna skulle inlemma universiteten i en granskningsapparat som involverade flera parter och som orkestrerades av landets

⁵ Hesslén 1927, s. 74

⁶ Nordström 1991, s. 142.

⁷ Shore, Wright 2011, s. 11.

⁸ Beckman, Fors, Holmberg, Tunlid Wennerholm, Widmalm & Wormbs 2008, s. 15–21; Fors 2003, s. 199.

politiska ledning. Undersökningen visar i nästa steg att de nya förordningarna vilade på en misstro gentemot universiteten och att de var medel för att etablera tillit för den högre utbildningen genom externa kontroller.

Det kan verka som om examensförordningarna uteslutande premierade studenternas utbildningsmeriter vilket skulle kunna fundamentalt förändra en anställnings- eller befordringsprocess där tjänster delades ut på basis av börd eller härkomst. Jag argumenterar emellertid snarare för att förordningarna var ett medel för att reproducera den rådande ordningen och aristokratin. Slutligen visar studien att professorer involverades i arbetet med att skapa examensförordningarna men att deras inflytande var begränsat. Istället var uppfostringskommissionen drivande och Kungl. Maj:t fattade det slutliga beslutet. Examensförordningarna genomfördes alltså på statens villkor. Trots det synliggörs professorers aktörskap i universitetsförändringarna samt att det fanns gemensamma uppfattningar mellan enskilda professorer och kommissionen om den högre utbildningen och hur den borde granskas och bedömas.

Examensförordningarna som rationella åtgärder för rikets bästa

De processer som pågick i Sverige med att förändra landets utbildning kan betraktas som en del av en omvandling på en europeisk nivå. Kraven som ställdes på europeiska universitet att förbättra juristutbildningen brukar betraktas som ett led i uppbyggandet av riksomspännande rättsapparater och de europeiska statsbyggnadsprocesserna.⁹ Fordringarna måste ses i ljuset av de uppgifter och den betydelse som ämbetsmännen ansågs ha vid denna tid. Ämbetsmännen tillskrevs en stor om inte avgörande betydelse i det slags legalistiska samhällsbygge som pågick. I Sverige förväntades den som sökte anställning vid ämbetsverken under 1600- och 1700-talen ha skaffat sig en universitetsutbildning men det saknades länge formella bestämmelser kring vilka specifika kunskaper denna utbildning borde innehålla.¹⁰ Nils Runeby kopplar mycket riktigt de svenska examensförordningarna till en professionalisering eller specialisering av ämbetsmannakåren. Dessa processer innefattade inte endast utbildningsförändringar utan även nya former för att

⁹ Fischer & Lundgreen 1975 fokuserar på England, Frankrike och Preussen; Roggero 2000 studerar det italienska sammanhanget; Runeby 1979 studerar situationen i Sverige och delar av Norden samt Preussen.

¹⁰ Cavallin 2003, s. 159–160.

kontrollera att utbildningen och att de blivande ämbetsmännen levde upp till kraven som ställdes på dem. Runeby poängterar också att liknande lagstiftning och bestämmelser infördes vid samma tid på andra håll i Europa.¹¹

Uppfostringskommissionen riktade skarp kritik mot hur studentförhören sköttes vid de svenska universiteten. Kritiken vilade på dess uppfattningar om läget vid landets lärosäten som analyserades i kapitel tre och som jag även återkommer till längre fram i detta kapitel. Kritiken var inte ny. I teorin kringgärdades studentförhören av rigorösa rutiner men dessa regler hade sannolikt en betydligt lösare tillämpning och studentförhören kritiserades med jämna mellanrum.¹²

Kommissionens syfte var som tidigare framgått att skapa ”skickelige ämnen till rikets tjänst” i det ”andeliga eller werldsliga ståndet” men kommissionen ansåg att studentförhören som läget var stjälpste snarare än hjälpte studenterna och dessutom hade konsekvenser för riket.¹³ Man borde enligt kommissionen kunna förvänta sig att studenterna vid examenstillfället hade fått akademiska kunskaper för att sköta sina kommande yrkesuppgifter. Studenterna borde enligt kommissionen ”äga den skickelighet, som til sådana sysslors skötande af de academiske studierne kunde förväntas” men det hade istället kommit klagomål från ämbetsverken om ”ringa mogenhet och kunskap hos många av dessa tjänstsökare”.¹⁴ Kommissionen hade en klar uppfattning om vad studenternas brister berodde på:

Orsaken kunde ingen annan wara, än endelst flathet och underslef wid deras examinerande, endels en förwänd ordning i deras Studier, hwilken ej warit lämpad til det lefnads stånd, de sedermera utwalt.¹⁵

Återigen poängterade kommissionen de fel den ansåg att det fanns i det att utbildningen inte förberedde studenterna för de arbetsuppgifter som de senare skulle komma att ha. Det ställdes enligt kommissionen inte tillräckligt höga krav på studenterna. De godkändes utan att ha visat prov på tillräckliga kunskaper. Som framgår i citatet ovan ansåg kommissionen att detta berodde delvis på ett mer konkret problem med underslev. Enligt Svenska akademins ordbok betyder underslev bedrägeri, fusk, förskingring eller andra liknande handlingar. Ordet kan också betyda härbärge eller nattlogi. Uppenbarligen är den senare betydelsen inte aktuell i detta sammanhang.

¹¹ Runeby 1979, s. 301.

¹² Lindberg 2006, s. 116.

¹³ Uppfostringskommissionen, 15/10 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 114.

¹⁴ Uppfostringskommissionen, 15/10 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 114.

¹⁵ Uppfostringskommissionen, 15/10 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 114.

Kommissionen specificerade inte i närmare detalj vad den avsåg med underslev men en tolkning som ligger nära till hands är att den anspelade på att studenterna vid denna tid betalade för att examineras, vilket alltså kommissionen kan ha ansett medförde att studenterna därför inte genomgick en tillräcklig prövning. Detta implicerar även en kritik av professorerna. Snarare än att tillräckliga krav ställdes på studenterna släpptes de igenom av professorer som satte sin egen försörjning framför en adekvat granskning av studenternas faktiska kunskaper. Även om kommissionen resonerade kring möjliga åtgärder och förändringar gjorde den dock inga ändringar i reglerna för de extrainkomster som professorerna fick genom promotionsavgifterna som studenterna betalade.¹⁶ Kommissionen gav sålunda uttryck för en skepticism eller rentav misstro gentemot såväl professorer som studenter.

Utifrån detta förvånar det inte att kommissionen senare skulle komma att föreslå en hårdare och tydligare kontroll av hur studentexaminationerna utfördes. Särskilt tydlig var kommissionen beträffande juridikämnet och juriststudenterna. Där sågs konsekvenserna av problemen som särskilt allvarliga. Som visades ovan i kapitel 1 gjordes kopplingen mellan utbildningen och problemen i rättsväsendet även i diskussionerna som föregick uppfostringskommissionens tillsättning. Ämbetsmännens bristfälliga utbildning betraktades som en orsak till problemen. Inte minst talför i det sammanhanget var Henning Gyllenborg, som nu var ledamot i uppfostringskommissionen.¹⁷

Även i uppfostringskommissionen betonades betydelsen av ett fungerande rättsväsende. Den ville därför införa en ny stadga. Målsättningen var ”at wid domstolarne och andra wärk der lagsaker handhafwas, skickelige tienstämmen kunde winnas”. Dessutom förtydligades att ”också de odugeligas inträngande måtte förekommas”.¹⁸ Det ansågs nödvändigt att alla verk fick ta del av bestämmelserna som skulle inrättas och som gällde att ingen fick anställas ”som ej ifrån Academiene hade witnessbörd, at han ägde tillräckelig insigt och mogenhet i de til wärket hörande stycken”.¹⁹ Med stycken avsågs ämnen eller kanske rättare sagt specifika kunskaper inom vissa ämnesområden. Kommissionen ville på sikt införa en ”dylik författning, i anseende til alla andra wärk och Collegier... [där] dugelige tienstämmen woro nödige”.²⁰ För de övriga verken kunde ärendet vänta men vad beträffade

¹⁶ Uppfostringskommissionen, 5/11 1748, ÅK 849 vol. 1, s. 137.

¹⁷ Adelsståndets riksdagsprotokoll 1740/1741, s. 192, 310.

¹⁸ Uppfostringskommissionen, 10/12 1748, ÅK 849 vol. 1, s. 203.

¹⁹ Uppfostringskommissionen, 10/12 1748, ÅK 849 vol. 1, s. 203–204.

²⁰ Uppfostringskommissionen, 10/12 1748, ÅK 849 vol. 1, s. 204.

domstolarna underströk kommissionen att det krävdes omedelbar handling eftersom på rättsapparaten berodde ”så många välstånd och all både allmän och enskylt säkerhet”. Ärendet vidarebefordrades därför till Kungl. Maj:t med en hemställan ”om icke det kunde winna en nådig stadfästelse, och wederbörande blifwa anbefalte, at behörigen sätta det i wärket”.²¹ I detta fall var de berörda parterna universiteten men även de statliga kollegierna.

Genom att lyfta fram den vikt som lades vid frågan om landets inrikes säkerhet och den betydelse som upprustningen av rättsväsendet tillmättes i uppfostringskommissionen får man en bättre bild av drivkrafterna bakom juristexamen men också av de idéer som låg bakom kommissionens reformförsök i stort. Tidigare studier betonar vanligen att kommissionen drevs av ekonomiska motiv, avsikten att differentiera utbildningsväsendet samt en ambition att ta makten över utbildningen som ett led i en mer övergripande kamp om det politiska inflytandet i landet.²²

Jurist- och civilexamen

Den nya juristexamen fastslogs den 10 mars 1749. I lagtexten finns motiveringarna till förordningen. Argumenten känns igen från kommissionens resonemang. Enligt lagtexten hade kungen fått veta ”huruledes en stor del av then wid Wåre academier studerande ungdomen, som wändt sin hog til lagfarenheten” inte vinnlade sig om att studera ”med nödig flit och möda” utan ”så snart the smakat thess första grundläror” lade de studierna åt sidan och ”taga afsked ifrån academien utan witnesbörd om theas skickelighet, hwarefter the söka tilträde i rätterne, blanda sig i sakdrifwande, och fika efter tienster”.²³ Enligt lagstiftarna förhöll det sig emellertid så att man visserligen lärde sig ”lagfarenheten” genom ”öfning och förfarenhet” men detta förutsatte en gedigen teoretisk skolning eller med andra ord att ”en god och tilräckelig kundskap therutinnan blifwit igenom studier inhämtad”.²⁴ Vad som i materialet kallas för vittnesbörd eller testimonier kallas i denna studie även examensbevis.

Lagtexten pekade på de problem som studenternas och de blivande juristernas brister gav upphov till. För ”af sådane omogne ämnen” när de ”komma at sköta wärkelige sysslor, swårligen annat kan wäntas än oredor

²¹ Uppfostringskommissionen, 10/12 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 204.

²² Löfberg 1949; Kaiserfel 2007, 2010; Segerstedt 1971.

²³ Juristexamen, 10/3 1749. Förordningen är endast på en sida varför sidhänvisningar utelämnas.

²⁴ Juristexamen, 10/3 1749.

och hwarjehanda olägenhet för them, hwilkas egendom och wälfärd warder anförtrodd i theras händer”. Därefter förtydligades syftet med förordningen:

Ty hafwe Wi, til förekommande theraf samt af öm omwårdnad om rättwisans sanskyldiga utdelande, hwaruppå Wåre trogne undersåtares wälfärd så högt beror, funnit Oss föranlåtne at widtaga nödige mått, hwarigenom the af then studerande ungdomen, som tänka at framledes warda befordrade til sysslor, hwarwid kundskap fordras om lag och rätt, måge förpliktas at icke taga afsked ifrån academien utan erhållit wederbörlikt witnesbörd, at the äga tilräckelig insigt i lagfarenheten.²⁵

Universitetet tillskrevs en avgörande betydelse för landet och dess framtid. Detta slags framtidsorientering återfinns också i förslagen på att tillsätta kommissionen som undersöktes i kapitel 1. I juristexamen återkommer också en annan aspekt som låg bakom kommissionens tillsättning och som gäller att universitetet betraktades som ett tveeggat svärd: en välfungerande universitetsutbildning ansågs nödvändig för landets välfärd medan en bristfällig utbildning istället ansågs göra allvarlig skada.

Särskilt skulle studenterna kunna visa prov på tillräckliga juridiska kunskaper inom det förvaltningsområde de sökte sig till. Juristexamen gällde inte enbart universiteten utan även de statliga ämbetsverken. Dessa fick inte anta någon som saknade vittnesbörd och som därför inte kunde styrka sina kunskaper och duglighet. Förordningen gällde dessutom flera yrkesgrupper eller positioner. Den som saknade ett examensbevis skulle inte tillåtas auskultera, ”advocera” eller anställas som notarie i de verk där ”rättegångs-saker förekomma och drifwas”. Inte heller skulle det vara möjligt att ”förordnas til fiscal, ej eller föreslås till auditeur, lands-secreterare och borgmästare”.²⁶ Vad gällde universiteten bestod deras uppgifter primärt av att sköta examinationerna. Lärosätena förbjöds ”alfwarligen och wid hårdt answar” att dela ut vittnesbörd till någon som inte gjort sig förtjänt av ett. För att få sitt examensbevis skulle studenten

en gång åtminstone disputerat uti något til lagfarenheten hörande stycke, eller wid öpne dörrar och in för et öfwer frågor och swar noga hållit protocoll blifwit af juris och moralium professorerne uti lagfarenheten och thess grundwetenskaper förhörd och sig therwid wäl och förswarligen förhållit.²⁷

²⁵ Juristexamen, 10/3 1749.

²⁶ Juristexamen, 10/3 1749.

²⁷ Juristexamen, 10/3 1749.

Juristexamen föreskrev sålunda hur studenternas kunskaper skulle kontrolleras för att tjäna det allmänna och bidra till att lag och rätt i riket upprätthölls. Konsistorierna lämnades visserligen frihet att bestämma när förhören skulle hållas för att inte hindra professorerna i deras övriga sysslor. Förordningen dikterade dock de grundläggande förutsättningarna för hur den högre utbildningen skulle granskas och syftet med granskningen. Nedan analyseras denna granskning samt den styrning av universitetet som den möjliggjorde. Först ska något sägas om civilexamen.

Civilexamen byggde vidare på juristexamen. Den fastställdes ett år senare, i en kunglig förordning av den 9 mars 1750. Kraven som genom juristexamen ställdes på dem som skulle arbeta med lagfrågor skulle nu även gälla dem som skulle tjäna ”wid de andere Regeringens Civile grenar”.²⁸ Civilexamen klar gjorde att det visserligen redan fanns föreskrifter om att ett examensbevis skulle krävas för den som lämnade universitetet för att söka sig till vad som kallades det allmännas tjänst. De gamla examensbevisen ansågs dock ha grundläggande brister. De gav inte tillräcklig information om de tjänstsökande och ansågs därför som otillräckliga. De visade inte ”på hwad tilförlätelig grund och med hwilka omständigheter et slikt witnessbörd bör wara författat”. I de nya examensbevisen skulle det istället tydligt framgå ”hwars och ens skickelighet til Det giöremål, hwarmed han sig föresatt, at tiena det Allmänna” och därför skulle dessa nya examensbevis förtydliga

huru länge en sådan person warit wid Academien, hwad lefnadssätt han utwalt, hwilka wetenskaper han idkat, men i synnerhet, til hwilka han mäst är fallen, och hwad famsteg han i dem giordt, jämte hans wid Academien wiste förhållande i lefwernet²⁹

Förhören som skulle hållas med studenterna liknade dem som gällde vid juristexamen. För att få sitt examensbevis skulle ”först wid öppna dörrar i Consistorio under behörigt Protocolls hållande” förhöras av ”i de wetenskaper, som lägga grunden til hans tilärnade giöremål och dermed äga närmaste gemenskap”. För att klara provet skulle studenten visa ”tilförlätelig prof af god insickt”.³⁰ Det lämnades dock till de akademiska konsistoriet att avgöra vilka kunskapsområden detta närmare bestämt gällde. När examensbeviset var uppfört skulle det justeras i det akademiska konsistoriet och

²⁸ Civilexamen, 9/3 1750, s. 2937.

²⁹ Civilexamen, 9/3 1750, s. 2936.

³⁰ Civilexamen, 9/3 1750, s. 2937.

skrivs under av sekreteraren, rektor, å konsistoriets vägnar, samt förseglas med konsistoriets sigill.

Det var inte bara vad gällde innehållet i examensbevisen som civilexamen utvecklade juristexamen. Det gjordes även förtydliganden beträffande hur implementeringen av förordningen skulle ske. Kungl. Maj:t hade nu gett det ”nådiga förtroende til Herrar Academie-Cancellererne, at om wärckställigheten deraf draga noga försorg”. Genomförandet innebar inte endast tydligare krav på universiteten utan snarare skulle även direktiven gå ut till kollegierk, ämbetsverk samt landshövdingar och ”andra Ämbetsmän, under hwilka sortera flere Betienter” om att de inte fick ge någon ”insteg til tjenstgörande eller ausculterande” som inte kunde uppvisa ”behörigt Academiskt wittnesbörd om deß tillräckeliga insickt i de til wärket hörande wetenskaper, samt ärbara förhållande”.³¹ För att antas till dessa poster fordrades med andra ord ett examensbevis. Ärbara förhållanden avsåg studenternas uppförande. Examensbevisen skulle inte endast redovisa de blivande ämbetsmännens fackkunskaper utan även hur de uppfört sig under sina studieperioder.

Utöver dessa fordringar föreskrevs en tämligen omfattande administration för att säkerställa att förordningen verkligen införlivades. Universiteten skulle ”wid hwart års slut til deras Cancellerer insända Förteckningar på dem, som det året erhållit wittnesbörd derifrån”. Dessutom skulle avskrifter av dessa skickas till Kungl. Maj:t. Även hovrätterna, kollegierna och andra berörda skulle inkomma med förteckningar över dem som under året antagits som ”Extraordinarier och Auscultanter, eller lämnat[s] insteg til tjenstgörande”.³² De skulle också bifoga en avskrift av de examensbevis som de tjänstsökande haft med sig. Lagstiftarna förtydligade att syftet med den administration som kringgärdade examensbevisen var att man skulle försäkra sig om att examensförordningen verkligen efterlevdes, eller som det hette: ”på thet Wi sielfwe måge förmärka, huru thenna Wår författning å alla sidor behörigen warder wärkställd”.³³ Det var givetvis också ett försök att kontrollera examensbevisens äkthet. Att studentförhören vid universiteten reglerades genom kungliga förordningar visar onekligen på den vikt som fästes vid dessa examinationer. Ansträngningarna för att garantera att förordningarna efterlevdes förstärker denna bild.

Utifrån uppfostringskommissionens verklighetsbeskrivningar och problemformuleringar kan de nya examensförordningarna sålunda framstå som

³¹ Civilexamen, 9/3 1750, s. 2936–2937.

³² Civilexamen, 9/3 1750, s. 2938.

³³ K. Maj:ts bref om examina till kollegierna, m.m., Stockholm d. 9 mars 1750, s. 29.

nödvändiga åtgärder för rikets bästa. Förordningarna visar på hur granskningen av studenternas prestationer kopplades till en problematik på ett mer övergripande plan än utbildningen i sig. Förordningarna tjänade politiska intressen på en riksomspännande nivå. Jag kommer nedan att visa på den styrning av universitetet som möjliggjordes genom examensförordningarna. Dessa styrningsmekanismer uttrycktes inte alltid lika explicit som motiven bakom förordningarna utan måste synliggöras genom analys.

Synliggörande och externa kontroller

Förändrade förutsättningar för studentförhören kanske kan verka mindre betydelsefullt för universitetsstyrningen men möjliggjorde i själva verket grundläggande förändringar. Tidigare genomfördes förhören med studenterna i tämligen slutna rum med begränsad insyn. Med nutida terminologi ville kommissionen nu göra universitetet mer transparenta. Förhören skulle vara offentliga och protokollföras.³⁴ Protokollen gjorde det även möjligt att i efterhand granska förhören. Sålunda synliggjordes universitetets verksamhet även för dem som inte kunde närvara vid själva förhörstillfället. Givetvis hade aktörer inom den statliga förvaltningen, särskilt genom universitetskanslern, redan tidigare kunnat granska universitetets verksamhet. Men nu skulle en större grupp ges tillträde till förhören. Professorerna skulle kunna granskas av åhörarna. Genom offentliga examinationer blev både studenter och professorer synliggjorda.

Denna insyn betraktas i denna studie som en viktig om inte avgörande komponent i de förändrade formerna för att kontrollera och styra universitetet som kommissionen stod bakom. Tanken var att offentligheten skulle få både studenter och professorer att förändra beteende och närmare bestämt förbättra sina prestationer. Enligt kommissionen skulle studenten vid en offentlig examination motiveras att ”så uparbete sig i sina vetenskaper, at han sedan kunde använda dem med nytta i Rikets tjänst”.³⁵ Professorerna skulle dessutom inte våga godkänna någon som ”allmänt förrådade sin swaghet”.³⁶ Offentliga studentförhör skulle således komma till rätta med problem som enligt kommissionen genomsyrade studentförhören.

Uttryckt i analytiska termer exemplifierar detta att medvetenheten om att vara synlig och därmed granskningsbar medför en självdisciplinering. Detta

³⁴ Juristexamen, 10/3 1749; Civilexamen, 9/3 1750, s. 2936–2938.

³⁵ Uppfostringskommissionen, 15/10 1748, ÅK 849 vol. 1, s. 116.

³⁶ Uppfostringskommissionen, 15/10 1748, ÅK 849 vol. 1, s. 114, 117.

slags självdisciplinering är en hörnsten i Michel Foucaults maktanalyser och har fått stort genomslag i forskningen om hur makt och styrning fungerar. Vad gäller utbildningen har Foucault träffande pekat på att nya examinationsformerna vände upp och ner på relationen mellan den som såg och den som blev sedd vilket visar på förändrade former för hur makt utövades.³⁷ Traditionellt sett var det maktavarna som var synliga och som manifesterade sin makt genom denna synlighet. Genom vad Foucault kallar den disciplinära makten synliggörs istället den som underkastas.³⁸ Den granskade/synliggjorda anpassar eller reglerar sitt agerande för att leva upp till de krav som granskaren eller granskningarna ställer eller antas ställa.

Materialet vittnar emellertid om att kommissionen inte helt hade tänkt förlita sig på professorernas självdisciplinering. Istället underströks i civilexamen att det var universitetskanslerernas uppgift att se till att de nya examensbestämmelserna verkställdes.³⁹ Överhuvudtaget betonades kanslerns styrande position. Enligt kommissionen var han den ”som uti alla ärenden innom Akademiska wärket näst Kongl. May:t äga högsta rösten”.⁴⁰ Civilexamen förtydligade att det var kanslern som skulle samla in och vidarebefordra rapporterna från universiteten om vilka som fått sina examensbevis och examensbevisens innehåll.⁴¹ Den ordning som kommissionen förespråkade och där kanslern gavs en tydlig kontrollfunktion gällde dock i praktiken redan. Kyrkan och universiteten hade förvisso ursprungligen velat betrakta universitetets kansler snarast som en röst riktad till överheten men den faktiska ordningen hade länge varit den motsatta och kanslern hade istället blivit något av en överhetens talesman och kontrollant.⁴²

Kommissionen vände sig emot att professorerna själva skulle granska studentförhörens genomförande. Om en av konsistoriets medlemmar gavs i uppgift att kontrollera en annan kunde detta enligt kommissionen medföra varjehanda ”oredor och misshälligheter”.⁴³ Bergius, som själv hade varit aktiv som professor, hade en annan uppfattning. Även han ansåg visserligen att det ytterst var kanslerns uppgift att sköta kontrollen av professorernas förhållanden men ville att rektor, i egenskap av ordförande i det akademiska

³⁷ Foucault 2003, s. 188. Noteras bör att examen hos Foucault har en vidare innebörd och inbegriper även läkarundersökningar.

³⁸ Foucault 2003, s. 188.

³⁹ Civilexamen, 9/3 1750, s. 2937.

⁴⁰ Uppfostringskommissionen, 26/4 1746, ÄK 849, vol. 1, s. 23.

⁴¹ Civilexamen, 9/3 1750, s. 2938.

⁴² Sellberg 1997, 332.

⁴³ Uppfostringskommissionen, 26/4 1746, ÄK vol 1, s. 25.

konsistoriet, snarare än prokanslern skulle fungera som kanslerns ställföreträdare.⁴⁴ Rektor valdes bland professorerna. Genom rektor skulle sålunda kontrollen skötas internt i större utsträckning. Det är anmärkningsvärt att Bergius uppfattning i detta sammanhang ställdes mot vad som i mötesprotokollen framstår som kommissionens samlade åsikt.

Kommissionen tycks dock sedermera ha enats om att rektor skulle ha i uppgift att informera kanslern om tillståndet vid akademien. Han skulle ge kanslern en ”fullkomlig berättelse” om universitetsekonomin samt bibliotekets och byggnaders tillstånd. Det skulle dessutom framgå hur många professorer och studenter det fanns samt vilka av dessa som ”woro mäst flitige och qwicke”.⁴⁵ Rektor skulle vara ”academiens hufwud” och den främsta ledamoten i konsistoriet om kanslern och prokanslern frånvarade.⁴⁶ Således skulle rektor fungera som en intern granskare som var skyldig att redovisa sina resultat till en extern aktör.

Kommissionen förespråkade en form av granskningskedja som sträckte sig från studentförhören, via professorerna, rektor, universitetskanslererna eller prokanslern ända upp till Kungl. Maj:t. Universiteten skulle i slutet av varje år skicka in förteckningar till respektive universitetskanslerer över vilka studenter som fått sina examensbevis samt bifoga avskrifter av examensbevisen.⁴⁷ Kanslererna skulle sedan vidarebefordra dessa dokument till Kungl. Maj:t, hovrätterna och berörda kollegier. Hovrätterna och kollegierna samt andra berörda instanser skulle i sin tur skicka in listor till Kungl. Maj:t på alla som hade fått tjänster samt på nya extraordinarier och auskultanter. Kopior på de examensbevis som de tjänstsökande hade lämnat in skulle bifogas. Detta var ett sätt att kontrollera de examensbevis som de tjänstsökande lämnade in vid ansöknings- eller anställningstillfället och säkerställa att ingen som saknade examensbevis anställdes i de statliga verken.⁴⁸

Med de nya examensförordningarna ville kommissionen sålunda inlemma de svenska universiteten i ett nytt och omfattande kontrollsystem. De nya granskningarna skulle medföra att relationerna mellan universitetet och externa aktörer förändrades. Nya former av redovisningsskyldighet skulle etableras vilka skulle medföra att universiteten inte bara var redovisningsskyldiga inför Kungl. Maj:t på ett annat sätt än tidigare utan även inför de

⁴⁴ Uppfostringskommissionen, 26/4 1746, ÅK vol. 1, s. 25.

⁴⁵ Uppfostringskommissionen, 24/9 1748, ÅK 849 vol. 1, s. 69.

⁴⁶ Uppfostringskommissionen, 25/2 1749, ÅK 849 vol. 1, s. 354.

⁴⁷ Civilexamen, 9/3 1750, s. 2938.

⁴⁸ Juristexamen, 10/3 1749; Civilexamen, 9/3 1750, s. 2937. Se Uppfostringskommissionen, 10/12 1748, ÅK 849 vol. 1, s. 203–204.

statliga kollegierna och ämbetsverken. Universiteten skulle inlemmas i vad som kan förstås utifrån det nutida begreppet gransknings- eller redovisnings-samhället. En av de grundläggande aspekterna av detta är frågan om tillit eller kanske snarare bristen på tillit. Förtroende mellan de olika aktörerna etableras genom systematiska och kontinuerliga kontroller.⁴⁹ För att ge nya perspektiv på examensförordningarna ska jag nu visa att de var medel för att hantera ett bristande förtroende och istället upprätta tillit för universiteten.

Mistro och tillit

En grundläggande fråga gällde vad uppfostringskommissionen talade om i termer av examensbevisens ”sanfärdighet”. Frågan om examensbevisens äkthet handlade främst om huruvida examensbevisen gav en riktig bild av studenternas kunskaper eller om studenten ”fådt bättre Testimonium än han förtient”.⁵⁰ Kommissionen resonerade kring att den som utfärdade sådana felaktiga examensbevis borde få ett kännbart straff. Ett förslag var att ansvariga lärare eller professorer borde vid första tillfället bötfällas ”men sedan miste tjensten”.⁵¹ Kommissionen gjorde dock inga större ansträngningar för att få till stånd några sådana bestämmelser.

Frågan ställdes på sin spets i relation till internationella examensbevis. Man var enligt kommissionen hänvisad till att avgöra äktheten på dessa genom brevväxling med universitetet där bevisen utfärdats vilket dock sågs som ett omfattande arbete som nog knappast vore praktiskt genomförbart.⁵² Särskilda problem vållade universitetet i Greifswald. Det hörde visserligen till det svenska rikets provinser men kommissionen och särskilt Johan Gyllenborg befarade att strängare studentförhör vid de rikssvenska universiteten skulle leda till att studenter i synnerhet från Lund skulle åka till Greifswald och få ut sina examensbevis ”utan särskildes svårighet och förutgången pröfwning”.⁵³ Enligt Gyllenborg måste examensbevisen från Greifswald erkännas ”så wida Gripsvaldska [Greifswalds] Academien icke såsom främmande kan anses”.⁵⁴ Studenter som hade möjlighet att navigera i detta internationella utbildningslandskap skulle kunna komma undan de

⁴⁹ Power 1997 utvecklat begreppet *audit society* som översätts till granskningsamhälle. Djelic 2012 tillämpar begreppet på ett historiskt material.

⁵⁰ Uppfostringskommissionen, 25/2 1749, ÅK 849 vol. 1, s. 337.

⁵¹ Uppfostringskommissionen, 25/2 1749, ÅK 849 vol. 1, s. 337, 488–489.

⁵² Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 144/s. 612.

⁵³ Uppfostringskommissionen, 11/11 1749, ÅK 849 vol. 1, s. 509.

⁵⁴ Uppfostringskommissionen, 11/11 1749, ÅK 849 vol. 1, s. 509.

hårdare svenska kontrollerna. En möjlig lösning var enligt Gyllenberg att studenterna endast skulle tillåtas ta ut sina examensbevis vid det lärosäte där de främst hade studerat, alternativt måste Greifswalds akademiska konstitutioner ”öfwerses och efter inrättningarne wid de Swenska academierna jemkas”.⁵⁵

De nya akademiska konstitutionerna skulle gälla även universitetet i Greifswald. Det framgår i material som tillkommit något senare i kommissionens arbete. Kommissionen meddelade Kungl. Maj:t att de nya konstitutionerna skulle ”tiena till en gemensam regel och lag för alla Eder Kongl. Maj:ts academies i Riket”.⁵⁶ Kommissionen hade vid detta tillfälle av ”pommerska Regeringen” infordrat stadgarna för Greifswalds universitet för att undersöka ”huru desamme måtte kunna jämnkas och ändras till en likformighet med de wid inrikes academierna gjorde inrättningar förnämligast i de stycken, som röra underwisningen, så at desse academies därutinnan ej måtte wara mot hwar annan stridande och hinderlige”.⁵⁷

Tessin, Piper, Estenberg och Malmerfelt varnade för att införa regler som skulle kunna uppfattas som att utländska universitet nedvärderades. De beförde att berörda universitet skulle ”taga sig anledning, at i anseende til de Swenska Academies äfwen göra dylika författningar” vilket skulle avskräcka internationella studenter som hade för avsikt att studera i Sverige och dessutom fanns det en risk för att svenska studenter utomlands skulle bli bemötta av ”allehanda förtret och olägenhet”.⁵⁸ Det är anmärkningsvärt att de svenska universiteten inte betraktades som ett slutet system utan som en del av ett internationellt universitetsutbildningssammanhang. Det saknades dock gemensamma bestämmelser för hur kvaliteten på den högre utbildningen borde bestämmas och kontrolleras. Sådana överenskommelser var en förutsättning för att fullt ut kunna anse internationella examensbevis som likvärdiga de svenska. Någon permanent lösning presenterade inte kommissionen. Den var dock enig om att för att få sitt examensbevis godkänt skulle den som hade studerat utomlands kunna visa att han avlagt ”lika giltige lärdoms prof, som här hemma äro brukl[igt]”.⁵⁹

Också på den europeiska kontinenten fanns det misstro gentemot examensväsendet. Frijhoff konstaterar att det inte går att ge en samfäll bild av examinationsförfarandet vid de tidigmoderna europeiska universiteten

⁵⁵ Uppfostringskommissionen, 11/11 1749, ÄK 849 vol. 1, s. 510.

⁵⁶ Uppfostringskommissionens riksdagsberättelse 1751/52, s. 782–783.

⁵⁷ Uppfostringskommissionens riksdagsberättelse 1751/52, s. 790–791.

⁵⁸ Uppfostringskommissionen, 12/11 1748, ÄK 849 vol. 1, s. 159–160.

⁵⁹ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 144/s, 611–612.

men påpekar att en konsekvens av de stora variationerna var en bristande tilltro till utländska examensbevis eller överhuvudtaget gentemot mindre bekanta universitet. Frijhoff noterar utvecklingen i Sverige. Utifrån uppfostringskommissionens material måste man ge honom rätt i det att han betraktar det svenska sammanhanget som ett uttryck för statsmaktens bristande förtroende för universiteten. Frijhoff lyfter särskilt fram situationen i Preussen som ett exempel på detta slags statliga misstro.⁶⁰ Det finns alltså likheter mellan Sverige och Preussen vad gäller den dåtida statsmaktens misstro visavi universiteten.

Det bristande förtroendet kunde även gälla det egna landets universitet vilket uppenbarligen är fallet också beträffande uppfostringskommissionen. Kommissionen litade dessutom inte heller på att de tjänstsökande som saknade examensbevis faktiskt hade adekvata kunskaper. Implicit betvivlade kommissionen även dugligheten hos dem som redan tjänade i förvaltningen vilket gör att den kan betraktas som en del av ett mer generellt misstroende gentemot ämbetsmännen och deras kompetens som fanns i Sverige vid denna tid.⁶¹

Uppfostringskommissionens material ska ges ytterligare belysning med hjälp av perspektiv som utvecklats av Bjørn Stensaker och Lee Harvey. Stensaker och Harvey har varit framträdande i den senaste tidens forskning om nutida universitetspolitik och politiseringen av den högre utbildningens kvalitet. De har utvecklat två idealtypslänkande perspektiv som används för att visa hur granskningar fungerar som verktyg för att hantera misstroende och bygga upp tillit för den högre utbildningen.⁶² Perspektiven har utvecklats för att studera nutida sammanhang men tillämpas i denna studie på ett betydligt äldre material. I analysen är det grundläggande att tillit på många sätt är granskningens antites. Om det fanns fullständig tillit mellan två parter vore granskningar i princip onödiga. Den ökade kontrollen av nutida universitet betraktas följaktligen som ett resultat av en minskande tillit mellan den högre utbildningen och dess omgivning. Det kommer att framgå av denna undersökning att detta var fallet även vid 1700-talets mitt i Sverige.

Det ena perspektivet kallas för *the normative/cognitive perspective*. Där etableras tillit genom gemensamma normer och förväntningar på universitetet och universitetsutbildningen. Tillit uppnås genom att de olika parterna visar sin samstämmighet. Ett universitets rykte fungerar som en indikator

⁶⁰ Frijhoff 1996b, s. 373.

⁶¹ Cavallin 2003, s. 159–160, 238.

⁶² Stensaker & Harvey 2011, s. 11–12.

(*proxy*) för förtroendet. Om förtroendet för den högre utbildningen brister är lösningen inte att införa nya kontroller utan snarare att återropa och återaktivera en gemensam förståelse för vad som är lämpligt. Enligt Stensaker och Harvey är detta perspektiv användbart främst för att beskriva historiska eller äldre former för hur förtroendet för den högre utbildningen har etablerats.

Det andra perspektivet kallas för *the rationalist-instrumental perspective*. Där etableras tillit genom särskilda granskare (*auditors*) som har som uppgift att kontrollera universitetsutbildningens kvalitet enligt fastlagda eller formella kriterier, standarder, procedurer eller regler. Tillit etableras på basis av en kontroll av hur väl den högre utbildningen följer dessa bestämmelser. Fler externa granskningar antyder en rörelse mot det rationella-instrumentella perspektivet. Granskningarna kan avse i princip alla aspekter av den högre utbildningen och inte bara dess resultat som varit i fokus under de senaste decennierna. Det rationella-instrumentella perspektivet är enligt Stensaker och Harvey särskilt användbart för att beskriva hur tillit etableras i nutida sammanhang.

Den formella strukturen som kringgärdade 1749 och 1750 års examensbestämmelser kan förstås som rationell/instrumentell. Den har likheter med den rationalitet som Clark anser slog igenom vid preussiska universitet under 1700-talets andra halva.⁶³ De nya examinationsformerna tolkas i den här undersökningen med andra ord som ett resultat av en misstro och en åtgärd för att istället etablera förtroende. För att tala med Stensaker och Harvey återropades inte en gemensam förståelse eller gemensamma förväntningar på universitetet som en förtroendegrund, i linje med det normativa/kognitiva perspektivet. Istället ansåg kommissionen att lösningen var att införa nya kontroller i linje med det rationella-instrumentella perspektivet. Det handlar givetvis om en mer nyanserad situation än ett slags binärt tillstånd där tillit antingen fanns eller inte fanns. Genom kommissionen och examensförordningarna synliggörs ett tillfälle när misstroendet vägde tyngre än tilliten hos en aktör som kunde agera för att genomföra förändringar.

Forskning om nutida förvaltningsreformer har visat att bristande tillit i sig inte kan förklara tillkomsten av nya granskningsformer. Snarare måste faktorer som utlöser misstron blottläggas. En sådan faktor är föreställningen om en överhängande risk. Granskningar betraktas som medel för att försöka förutsäga, styra eller kontrollera framtiden och bemästra den osäkerhet som

⁶³ Clark 2006, s. 139.

riskerna förknippas med.⁶⁴ Riskerna bör inte betraktas som objektiva realiteter utan snarare som subjektiva, mänskliga uppfattningar om potentiella hot. Bristande förtroende för betydelselösa verksamheter skulle sannolikt inte föranleda omfattande eller resurskrävande granskningar eller styrningsreformer. Examensförordningarna kan förstås mot bakgrund av de allvarliga konsekvenser som bristerna vid landets lärosäten befarades leda till. Kommissionsmaterialet visar också att det fanns en förbättringstanke bakom kontrollerna. Granskningarna var ju även ett led i att uppnå vad som ansågs vara det allmänna bästa. Examensförordningarna bör sålunda betraktas som aktiva styrningsverktyg.

Examensförordningarna, tjänstetillsättningarna och samhällets ordning

Det går givetvis att betrakta examensförordningarna uteslutande som ett led i att bygga upp den statliga administrationen. Examensförordningarna betraktas i denna undersökning istället som medel för att bygga upp denna administration *och* för att styra universitetet i syfte att producera vad som ansågs vara ideala samhällsförhållanden. Nedan visar jag på förordningarna som medel för att reglera eller begränsa tillströmningen till ämbetsverken och universitetet samt sortera befolkningen i olika kategorier med olika uppgifter och livsvillkor. Med andra ord betraktas examensförordningarna som samhällsproducerande verktyg.

Examensförordningarna kan betraktas som ett inlägg i en längre och kontroversiell fråga rörande ämbetsmannatillsättningarna. Det finns i kommissionens arbete en spänning där den å ena sidan förespråkade vad som på ytan kan se ut som en begåvnings- eller meritorienterad selektionsprocess vid tjänstetillsättningarna. Å andra sidan ansåg den att det bästa vore om barn särskilt från de så kallade närande stånden, alltså jordbrukare, hantverkare och andra yrkesgrupper som utförde arbeten som betraktades som lägre stående i produktionskedjan, följde i sina föräldrars fotspår.⁶⁵ Detta kan utvecklas utifrån Clark som med utgångspunkt i Max Weber presenterar två system för att beskriva hur ämbeten tillsattes och som hänger samman med de förändrade examinationspraktikerna vid denna tid. För det första talar Clark om vad han kallar ett aristokratiskt system som baserades på härkomst, gåvor, personliga kontakter samt tjänster och gentjänster. Detta gällde främst

⁶⁴ Johansson & Lindgren 2013, s. 30.

⁶⁵ Uppfostringskommissionen, 10/3 1750, ÄK 849 vol. 1, s. 693.

högre positioner och ämbeten. För det andra etablerades vad han talar om i termer av ett borgerligt system som istället baserades på dokumenterade eller formella meriter. Detta gällde ett slags mellanskikt eller lägre positioner och ämbeten.⁶⁶

Genom examensförordningarna upprättades regler för vad som med nutida terminologi skulle kallas för ämbetsmännens arbetsmarknad. Vid en första anblick ligger de svenska examensförordningarna i linje med det så kallade borgerliga systemet. Det kanske kan verka som om examensförordningarna medförde en meritorierad ämbetsmannaarbetsmarknad där alla som gått igenom en universitetsutbildning och fått sina examensbevis skulle ha rätt att göra anspråk på ämbeten och där tjänstsökande som saknade examensbevis utestängdes. Kanske kan det rentav verka som om förordningarna omkullkastade de adliga privilegierna från 1723 som gav adeln ensamrätt till högre ämbeten och förtur till lägre. Istället kommer jag nedan att likt Runeby argumentera för att studentexaminationerna snarare var ett led i ett överhetens arbete med att stävja vad den betraktade som en olämplig strävan hos ”lägre” samhällsgrupper att nå ”högre” samhällspositioner genom att utbilda sig.⁶⁷

Examensförordningarna var bara toppen av ett isberg. Förhör borde enligt kommissionen vara en integrerad del av uppväxten och skolgången. Genom husförhören var detta redan ett faktum för många underordnade vid denna tid. Föreställningen om ett samhälle som genomsyrades av förhör och som ingick i befolkningens kristna uppfostran var således redan etablerad. I kommissionens fall var det dock inte uteslutande en fråga om att kontrollera befolkningens kristendomskunskaper. Enligt kommissionen borde lärare och ”ledare” utröna ungdomens fallenheter alltifrån tidig ålder och ”gifwa noga aktning, hwarut så förståndets som wiljans förmögenheter hos ynglingen hwälfwa”.⁶⁸ Detta skulle visserligen enligt kommissionen ta mycket tid i anspråk men skulle löna sig senare. När befolkningens alla delar hamnat på positioner som de ansågs lämpliga för skulle detta självklart gynna landet. Kommissionen ansåg inte att befolkningens olika delar kunde eller borde tillåtas att själva välja sina livsvägar utan detta måste istället överheten styra över. Förhören av landets unga var en del av att genomföra detta slags styrning på individnivå.

⁶⁶ Clark 2006, s. 11.

⁶⁷ Runeby 1995, s. 62–64.

⁶⁸ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 139/s. 587.

Även studentantagningen betraktas i denna undersökning i detta ljus. Som framgått tidigare förordade kommissionen en mer restriktiv antagning till landets utbildningsanstalter. Vid universiteten skulle förhör genomföras innan en student antogs. Såväl vid dessa inledande prov som vid förhören under studietiden skulle den som ansågs sakna "lust eller snillegåfwor" för studier rådas att välja eller rentav ledas till ett "närande lefnads stånd".⁶⁹ Kommissionens argument baserades på vad som kan ses som ett slags maximerande av befolkningens förmågor. Som har framgått tidigare ansågs ungdom som hade växt upp i t.ex. ett jordbrukarhem ha lärt sig att vara jordbrukare från tidig ålder och var därför mest lämpad att fortsätta arbeta med det. Att lära sig ett annat yrke betraktades istället som ett slags slöseri med den träning som barn och ungdomar fått sedan unga år.⁷⁰ Om barn går i sina föräldrars fotspår reproduceras den sociala ordningen. Kommissionen delade utifrån det synsättet den dåtida rådande uppfattningen om att samhället borde vara orörligt och beständigt.

Under studietiden skulle professorerna hålla koll på vilka studenter som följde respektive professors föreläsningar. Studenter som "utan laga förfall sig från repetitionerne afhåller" skulle bestraffas med böter och studenter som utan tillstånd var frånvarande från universitetet skulle "mista sine förmoner och Privilegier".⁷¹ Vid denna tid lydde studenterna under universitetens domsrätt. Därför var studenterna svåra att komma åt för rättsväsendet utanför akademien vilket skulle kunna vara ett skäl till varför kommissionen ville vara restriktiv med vilka som borde få åtnjuta sådana privilegier. Omsorgen om studenternas utbildning skulle kunna vara ett annat skäl. Utbildningen ansågs ju avgörande för landet. Än mer begripliga blir dock kommissionens krav och de till synes allvarliga påföljderna om förhören betraktas som ett styrningsverktyg. Förhören var centrala för att få universiteten att fungera som det slags sorteringsinstrument som kommissionen ville att de skulle vara. Frivilliga förhör riskerade att omintetgöra dessa planer.

Sorteringen och examineringen av studenterna bör ses i relation till vilka målgrupper som universitetet enligt kommissionen borde ha. Kommissionen ville som sagt att universitetsutbildningen i större utsträckning skulle utbilda blivande statstjänare för andra ämbeten och uppdrag än de kyrkliga men givetvis ansåg den att blivande präster och lärare också borde läsa vid universitetet. Enligt kommissionen skulle blivande militärer självklart utbildas men

⁶⁹ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 139/s. 589.

⁷⁰ Uppfostringskommissionen, 10/3 1750, ÄK 849, vol. 1, s. 693.

⁷¹ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 140/s. 594.

det var inte säkert att detta borde eller kunde ske vid ett universitet. Kommissionen talade dessutom om en studentgrupp som ”ej är stäld på befördran til allmänna tjenster” utan studerade ”endast för egen nytto och förkofring”. Dessa studenter skulle ges större möjligheter att själva bestämma över sina studier. De skulle även tillåtas att röra sig fritt mellan olika europeiska universitet. Deras studier var inte avgörande för deras livsbanor, utan ”deras seder och upförande mera än deras studier efterfrågas”.⁷² Eftersom de inte skulle anställas på grund av sina utbildningar skulle de inte heller examineras. Kommissionen specificerade inte vilka som ingick i denna grupp.

Mot bakgrund av kommissionens uppfattning att studier borde gagna det allmänna skulle man kunna tänka sig att kommissionen vände sig emot att denna grupp överhuvudtaget studerade. Det är förstås möjligt att den tänkte sig att vem som helst skulle tillåtas att läsa vid universiteten för sin egen skull men det går inte ihop med betoningen på studiernas användbarhet eller med uppfattningen att studenter inte borde studera mer än nödvändigt. Det är istället mer troligt att kommissionen avsåg studenter som den tänkte sig skulle komma att tas upp i landets ämbetsverk eller styre oavsett sina studieprestationer. Det vill säga landets aristokrati, som ändå var överrepresenterad vid universiteten i förhållande till sin ringa storlek och som utifrån bördsrätt ännu hade förtur till vissa samt ensamrätt till andra statliga ämbeten oavsett studieresultat.

Kommissionen uppmuntrade viss konkurrens. Den ville bland annat att professorerna skulle ”noga anmärka de flitige” i protokoll som de skulle skicka till universitetskanslern. Studenterna skulle också belönas för sin ”flit och skickelighet” när stipendier skulle delas ut.⁷³ Materialet pekar emellertid inte på att kommissionen ville införa en formaliserad eller standardiserad betygsskala. Enligt Clark medförde införandet av betyg en differentiering av studenterna och fostrade nya former av konkurrens. Han anser att det därför inte förvånar att det var i det kapitalistiska England som betygssystemet kom till ett tidigt uttryck under andra halvan av 1700-talet.⁷⁴ Dessa slutsatser är inte fullt ut applicerbara på kommissionsmaterialet.

Tidigare har Kaiserfeld visat att en grundläggande ambition i kommissionens arbete var att differentiera den svenska utbildningen. I detta sammanhang bör tydligare betonas den vikt som kommissionen fäste vid studentförhören som ett verktyg för att sortera studenterna till de olika

⁷² Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 142/s. 601.

⁷³ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 140/s. 594.

⁷⁴ Clark 2006, s. 139.

studiegångarna än vad Kaiserfeld gör. Examen var ett led i differentieringen och differentieringen skulle i sin tur kunna betraktas som ett led i att etablera vad kommissionen ansåg vara en ideal samhällsorganisation. Kaiserfeld menar dock att denna differentiering skulle kunna leda till yrkesspecialiseringar och samhällsförändringar som snarare förknippas med det moderna samhällets villkor.⁷⁵ Man kan följaktligen spekulera i om kommissionens planer på sikt skulle kunna ha bidragit till en annan utveckling än den som kommissionen själv föreställde sig. Kommande kapitel visar just på att examensförordningarna kunde tas som intäkter på förändrade anställningsförfaranden och på en pågående samhällsförändring.

Examensförordningarna reglerade inte bara antagningen till ämbetsverken utan skulle även förbereda studenterna för sina kommande livsuppgifter. Detta innebar inte endast att de blivande ämbetsmännen skulle ha adekvata fackkunskaper. De skulle självklart också praktisera den rätta läran och de rätta dygderna.⁷⁶ De hade ju en grundläggande uppgift i att förvalta riket och upprätthålla landets lagar och förordningar. Kommissionen underströk som nämnt i andra sammanhang att studenterna inte skulle få ha synpunkter på landets politiska ledning.⁷⁷ Vad som betraktades som ett slags potentiellt subversiva aktiviteter skulle hållas borta från universiteten men självklart även från statsförvaltningen. Examensförordningarna skulle således också bidra till att säkerställa att ämbetsmännen hade skolats för att upprätthålla det politiska styret och vad som betraktades som ideala samhällsförhållanden. Förordningarna bör därför inte ses endast som medel för att begränsa eller hämma vissa gruppers ambitioner utan som aktiva samhällsproducerande verktyg.

Granskningar på statens villkor

Genom att studera examensförordningarna går det att blottlägga ett historiskt sammanhang där nya former för att granska och styra universiteten infördes i syfte att nå politiska ändamål. I nutida sammanhang poängteras att universitetsreformer involverar aktörer verksamma inom en mängd olika verksamhetsområden.⁷⁸ Även universitetsförändringar som tillkom under

⁷⁵ Kaiserfeld 2007, s. 212.

⁷⁶ Detta utreddes i kapitel 3 i denna studie.

⁷⁷ Uppfostringskommissionen, 15/10 1748, ÅK 849, vol. 1, s. 92.

⁷⁸ Wright & Rabo 2010, s. 11.

den ungefärliga tidsperiod där kommissionen var aktiv var resultat av verksamhetsöverskridande arbetsformer.⁷⁹ Hjalmar Fors har visat att den svenska utvecklingen inom vissa vetenskapliga ämnesområden var ett resultat av att professorer mobiliserade stöd från politiska ledare och ämbetsmän som också fungerade som professorernas mecenater eller patroner.⁸⁰ Samtidigt lyfts professorernas agens och delaktighet i förändringarna fram. Snarare än att befästa uppfattningen om universiteten som internt homogena institutioner med tydliga gränser utåt visar detta att gränserna mellan universiteten och den politiska arenan ofta varit mer flytande än vad som tidigare förutsatts. De förändringar som står i fokus i detta kapitel gäller inte främst införandet av nya ämnen eller omdaningar på det vetenskapliga området utan nya kontroller av universitetsutbildningen.

Det kommer att framgå att andra universitetsrepresentanter visserligen involverades men att uppfostringskommissionen styrde arbetet med de nya examensförordningarna. Arbetet med examensförordningarna 1749 respektive 1750 var verksamhetsöverskridande men asymmetriskt. Professorer och de akademiska konsistorierna deltog med synpunkter men var inte med på kommissionens sammanträden eller i beslutsprocessen. Icke desto mindre finns det anledning att belysa granskningarnas tillkomst och särskilt lyfta fram den roll som professorer spelade och vilka uppfattningar de hade. Jag har inspirerats av forskning om nutida sammanhang som analyserar uppfattningar om universitetsutbildningen och former för att kontrollera dess kvalitet i ett vidare sammanhang, särskilt i relation till hur universitetet men även andra delar av den statliga förvaltningen styrs för att uppnå politiskt fastställda målsättningar. Tidigare har belysts hur nutida akademiker hanterat politiska krav som ställts på universiteten och nya metoder för att granska den högre utbildningen.⁸¹ Då poängteras *skillnaden* mellan politikernas och akademikers uppfattningar. Denna undersökning kommer istället att lyfta fram att inblandade aktörer hade *gemensamma* uppfattningar om den vikt som borde tillmätas särskilda universitetsämnen och om vilken betydelse för riket som dessa studieområden hade.

Medverkan från professorernas sida är mest tydlig vad gäller juristexamen. Innehållet i denna formulerades etappvis där olika aktörer involverades i olika skeden. De betonade olika aspekter särskilt vad gäller vilka ändamål som en juristexamen borde tjäna. Redan 1723 formulerade den

⁷⁹ Beckman, Fors, Holmberg, Tunlid Wennerholm, Widmalm & Wormbs 2008, s. 15–21.

⁸⁰ Fors 2003, s. 199; Fors 2008, s. 28, 46–47.

⁸¹ Newton 2002.

dåvarande extraordinarie juris professorn vid Lunds universitet, David Nehrman, senare adlad Ehrenstråle, ett förslag på att införa krav på examensbevis för blivande tjänare i landets rättsapparat. Förslaget tillkom i samband med att Kanslikollegium krävt att konsistoriet vid Lunds universitet skulle yttra sig om de akademiska konstitutionerna och kring hur dessa möjligen skulle kunna förbättras.⁸²

Ett knappt decennium senare utvecklade Nehrman sina synpunkter i ett brev till den dåvarande universitetskanslern, Carl Gyllenborg, inför den kommande riksdagen 1731. Nehrman ville att Gyllenborg skulle försöka förmå Kungl. Maj:t att utfärda en förordning som krävde ett examensbevis för yrken som hanterade lagfrågor. Enligt egen utsago ville Nehrman tjäna sitt "fädernesland" genom att undervisa studenter och på "grundeligaste och tydeligaste sätt... [göra] them skickelige til the sysslor, som fordra kunskap om lag och rätt".⁸³ Nu hade dock Nehrman istället kommit till insikten att snarare än att hjälpa studenterna hade han varit deras "lycka hinderlig" eftersom erfarenheten övertygat honom om att juridikstudenter inte fick de tjänster de sökte efter sina studier "som the kända finnas skickelige til".⁸⁴ Därför hade de enligt Nehrman "måst gripa til advocaturen, hvarigenom landet blifwit så upfyldt af förespråkare, att nu snart inga flera få rum wid domstolarne".⁸⁵ Han ansåg det nödvändigt att visa studenterna att deras flit i studier också ledde till jobb innan deras "lust och åtrå" att skaffa sig kunskap för att "tjena riket och vårt fädernesland rätteligen aftaga eller aldeles förswinna".⁸⁶ Nehrman ville därför få Carl Gyllenborg att vända sig till Kungl. Maj:t i syfte att instifta regler för att se till så att

[till] sysslor, som kräfja kundskap om lag och rätt, inga andra måtte förordnas och antagas, än the som med wederbörliga testimonier bewisa, att the lagt god grund i lagfarenheten wid någon academia, och att thet ej må lända någon till hinder utan mehra til befordran, att han warit så länge wid academien, til thess han ärnät en nödig och tilräckelig kundskap i thessa studier.⁸⁷

En sådan förordning skulle enligt Nehrman höja juridikstudierna till en adekvat nivå, om detta inte skedde fruktade han att hans arbete skulle bli

⁸² Johannesson 1982, s. 248.

⁸³ Nehrman, 12/2 1731, s. 15.

⁸⁴ Nehrman, 12/2 1731, s. 15.

⁸⁵ Nehrman, 12/2 1731, s. 15.

⁸⁶ Nehrman, 12/2 1731, s. 16.

⁸⁷ Nehrman, 12/2 1731, s. 16.

”fruktlöst”.⁸⁸ Enligt Nehrman skulle en skärpning av anställningsordningen vid ämbetsverken leda till att studenternas prestationer förbättrades. Nehrman's förslag på en juristexamen grundades sålunda i ett försök att förbättra juristutbildningen.

Vid riksdagen presenterade Gyllenborg ett betänkande baserat på Nehrman's brev. Han förde i princip vidare Nehrman's uppfattningar men förtydligade den dubbla avsikten med en juristexamen: dels skulle studenterna motiveras att studera hårdare, dels skulle rättsväsendets tillgång till dugliga tjänare garanteras.⁸⁹ Gyllenborg's memorial remitterades till justitiedeputationen som i sin tur betonade avsikten att tillförsäkra ämbetsverken dugliga tjänare och att rättegångsverken ”altid skall kunna hafva tillgång till goda och förståndiga dommare, som weta, at med rätt och skiähl Lagen emellan Undersåtarne utdela”.⁹⁰ Gyllenborg rekommenderade att förändringarna genomfördes och justitiedeputationen biföll också Nehrman's förslag men detta ledde endast till att Kungl. Maj:t på ständernas begäran påminde hovrätterna om en kunglig förordning från 1694. Den stadgade att den som skulle delta i förhandlingarna vid någon domstol skulle först av hovrätten bedömts ”habil och skicklig”.⁹¹ Frågan om en juristexamen bordlades. Den skulle behandlas vid riksdagen 1734 men det gjorde den inte.⁹²

Uppfostringskommissionen tog upp frågan igen 1748. Nehrman's brev från 1731 samt de påminnelser som han och det akademiska konsistoriet i Lund hade presenterat 1723 ansågs då förtjäna en ”öm eftertanke”.⁹³ Kommissionen ansåg som framgått ovan att ärendet borde prioriteras. Den hemställde om en förordning hos Kungl. Maj:t som bifölls. Kommissionens ledamöter delade Nehrman's erfarenheter beträffande ungdomens försumlighet i studierna men förtydligade kopplingen till landets och befolkningens välfärd. För att hämma vad den betraktade som en destruktiv utveckling i de svenska rättegångsverken och landet i stort ställde den sig bakom Nehrman's förslag på en juristexamen. Kommissionen påpekade också att vad den ansåg vara en bristfällig eller rentav skadlig lagtolkning lärdes ut vid vissa av landets juridiska fakulteter.⁹⁴

⁸⁸ Nehrman, 12/2 1731, s. 16.

⁸⁹ Gref Carl Gyllenborg memorial ang:de profess. Nehrman's upsatt wärk 1731, s. 468.

⁹⁰ Justitiedeputationen, 30/3 1731, s. 1157.

⁹¹ Johannesson 1982, s. 249.

⁹² Adelsståndets riksdagsprotokoll 1734, s. 186–187.

⁹³ Uppfostringskommissionen, 10/12 1749, ÄK 849 vol. 1, s. 199.

⁹⁴ Uppfostringskommissionen, 10/12 1749, ÄK 849 vol. 1, s. 197.

Juristexamen som inrättades 1749 låg i linje med vad Nehrman föreslagit några årtionden tidigare och de inblandade aktörerna var i allmänhet ense om ett antal grundläggande brister som de ansåg nödvändiga att åtgärda. Materialet antyder dock en tendens hos de olika aktörerna att prioritera de verksamhetsområden där de själva primärt var aktiva. Nehrman fokuserade på juridikundervisningen vid universitetet, uppfostringskommissionen och Kungl. Maj:t på riket eller det allmänna. Gyllenborg balanserade på ett sätt mellan dessa två. De inblandade aktörerna delade uppfattningen om betydelsen av juridikämnet för ett fungerande rättsväsende. Kanske än mer uttalades i materialet riskerna som kunde följa av en dysfunktionell juridikundervisning och den skada som odugliga jurister kunde göra. Även om riskerna prioriterades annorlunda följde resonemangen samma – och här förenklade – logik: om juristutbildningen (och juridikämnet) förföll skulle landets rättegångsverk lida brist på dugliga ämbetsmän vilket skulle leda till att lagar och förordningar inte verkställdes och därmed till omfattande samhällslig oordning, rättslöshet och osäkerhet. Införandet av en juristexamen bör därför, som nämnts också ovan, tolkas som en del av ett politiskt arbete som avsåg att säkerställa landets inrikes ordning och säkerhet.

Det går givetvis inte att utesluta att det var ett strategiskt drag från uppfostringskommissionens sida att hänvisa till en professors synpunkter för att vinna legitimitet för sitt eget förslag. Nehrman's förslag kunde användas för att stödja kommissionens egna förändringsplaner. De gemensamma uppfattningarna i frågan visar ändå på att man nyansera bilden och inte upprätta alltför skarpa gränser mellan professorer och politiska aktörer vad gällde synen på hur universitetsutbildningen borde granskas.

Vare sig Nehrman eller andra aktiva professorer deltog i beslutsfattandet. Istället var det Kungl. Maj:t som fattade det formella beslutet att införa en juristexamen. Det går inte att bortse ifrån kommissionens politiska tyngd och förankring härvidlag. Tre av kommissionens framträdande ledamöter, Tessin, Johan Gyllenborg och Ekeblad, som undertecknade skrivelsen till Kungl. Maj:t var också riksråd vid denna tid.⁹⁵

Initiativet till en civilexamen kom mer direkt från den statliga förvaltningen. I februari 1749 diskuterade uppfostringskommissionen nödvändigheten av att en förordning utfärdades som ”sträckas til alla Regerings wärk och allmänna tienster i allmänhet”.⁹⁶ Detta skedde redan innan förordningen

⁹⁵ Kommissionen öfwer akademiske constitutionerne och scholae wärket om ett medel till skickelige betienters erhållande wid Rättegångswärket, 10/12 1748.

⁹⁶ Uppfostringskommissionen, 25/2 1749, ÅK 849 vol. 1, s. 347

om en juristexamen formellt sett utfärdades i mars samma år. Det är givetvis tänkbart att den kommande förordningen för juristexamen och den framgång den innebar medförde att kommissionen kunde gå vidare med nästa förordning. Frågan om denna nya examensförordning blev aktuell igen i Kanslikollegium i november 1749.⁹⁷ På Henning Gyllenborgs förslag gick kollegiet med på att ärendet delegerades till uppfostringskommissionen som redan hade börjat utreda frågan och ansågs bättre skickad att föreslå hur nya examensbestämmelser skulle kunna genomföras.⁹⁸ I nästa steg skrev uppfostringskommissionen till Kungl. Maj:t för att få en förordning utfärdad. Kungl. Maj:t biföll kommissionens förslag. Förordningen för civilexamen utfärdades den 9 mars 1750. Universiteten involverades inte i beslutet. Det akademiska konsistoriet vid Uppsala universitet fick senare i uppdrag att bestämma vilka ämnen som borde ingå i civilexamen och vilka professorer som borde hålla i förhören, med andra ord *hur* examinationsbestämmelserna borde verkställas snarare än *om* de skulle införas. Konsistoriets synpunkter är dessutom daterade till den 16 mars 1751 alltså nära ett år efter det att Kungl. Maj:t beslutat om examensförordningen.⁹⁹

Grundtanken i civilexamen var att studenterna skulle examineras i ämnen som låg närmast deras kommande yrkesuppgifter. Det mer exakta innehållet i civilexamen berodde på vilket ämbetsverk som studenten skulle söka sig till. Materialet kring civilexamen ger sålunda en bild av hur berörda aktörer betraktade kunskapsbehoven i ämbetsverken och vilken ställning olika ämnen och fakulteter vid universiteten hade i relation till den statliga förvaltningen. Civilexamen aktiverade på så vis ett arbete med att upprätta ett slags utbildningslinjer och var i den bemärkelsen ett led i en process där såväl relationerna mellan ämnen och fakulteter inom universitetet som mellan universitetet och statsförvaltningen skapades. Skillnaden som gjordes mellan olika ämnen är dock tydligare vad gäller juristexamen där föga förvånande juridikämnet betraktades som särskilt värdefullt. I fråga om civilexamen tog konsistoriet det som en självklarhet att alla studenter borde ha tillräckliga insikter i teologi. Studenterna borde även ha visat ”förswarliga grunder” i studier ”som kallas humaniora, såsom de lärda språk” samt i matematik, naturalhistoria och statshistoria. Konsistoriet antog att alla studenter mer eller mindre skulle komma att bidra till ”samfundets tjänst” och att de av

⁹⁷ Uppfostringskommissionen, 11/11 1749, ÄK 849 vol. 1, s. 480–482.

⁹⁸ Uppfostringskommissionen, 11/11 1749, ÄK 849 vol. 1, s. 483.

⁹⁹ Konsistoriet till Kanslern om ämnena i de olika civilexamen, Uppsala d. 16 mars 1751.

”Politica blifwa underrättade om sina skyldigheter” samt borde examineras av politicesprofessorerna och professorn i *Jure publico patriae*.¹⁰⁰

När kommissionen diskuterade konsistoriets förslag gjorde den i princip inga tillägg.¹⁰¹ Sålunda befästes den traditionella universitetsutbildningen med teologins självklara särställning, även om nyare ämnen gjorde sig gällande och fick en framträdande plats. Det fanns alltså ett växelspel mellan kommissionen och konsistoriet, där kommissionen följde konsistoriets linje. Kommissionen framstår vad beträffar civilexamen som betydligt mindre utilitistiskt orienterad än den gör hos David Löfberg där kommissionen representerar statsmaktens ambitioner att ställa hela landets utbildning utslutande i den politiska ekonomins tjänst.¹⁰² Detta betyder givetvis inte att kommissionen bortsåg från betydelsen av ekonomi och god hushållning. Snarare kunde den rätta läran och rätta dygder vid denna tid betraktas som en grundförutsättning för samhället och ett förnuftigt ekonomiskt agerande hos befolkningen.¹⁰³

Sammanfattning

Det här kapitlet studerar examensförordningarna som infördes i Sverige 1749 och 1750. Examensförordningarna stadgade att ett skriftligt examensbevis från universitetet skulle krävas för att få tjänst i rättegångsverken samt de så kallade civila grenarna av den statliga förvaltningen. Uppfostringskommissionen var drivande bakom förordningarna. Kapitlet bidrar till kunskapen om hur kommissionen försökte utöka statens inflytande över universiteten genom att visa på nya gransknings- och styrningsformer som de nya examensförordningarna möjliggjorde. Det bör noteras att förordningarna inte endast reglerade universitetet utan även processer i den statliga förvaltningen.

Examensförordningarna innebar nya formella strukturer för att granska den högre utbildningen. Vad som idag skulle kallas för kriterierna för kvalitet betonade studenternas användbarhet. Studenterna skulle utbildas för att tjäna i den statliga förvaltningen. Det ansågs ligga i statens intresse att bestämma de blivande statstjänarnas kvalifikationer och kontrollera att utbildningen levde upp till fordringarna. Examensförordningarna framstår i

—
¹⁰⁰ Konsistoriet till Kanslern om ämnena i de olika civilexamen, Upsala d. 16 mars 1751, s. 33.

¹⁰¹ Uppfostringskommissionen, 7/9 1751, ÅK 849 vol. 1, s. 838, 845–847.

¹⁰² Löfberg 1949, 199.

¹⁰³ Runefelt 2005, s. 44.

materialet som nödvändiga åtgärder för att förbättra universitetsutbildningen i syfte att komma till rätta med problem i universitetsutbildningen och den statliga förvaltningen som ansågs få allvarliga konsekvenser för riket.

Kapitlet har visat att examensförordningarna var nya verktyg för att etablera tillit för universitetsutbildningen. Förtroendet för förhören skulle nu etableras genom externa kontroller och en form av byråkratiska eller ”rationella” granskningsmekanismer. Genom förordningarna skulle universiteten inlemmas i en formaliserad granskning som involverade flera parter men som ytterst administrerades av Kungl. Maj:t. De nya examensformerna kan därför betraktas som ett led i en mer omfattande kontroll av den svenska universitetsutbildningen. Detta system av granskningar har förståtts utifrån det nutida begreppet för ett granskningssamhälle.

Genom examensförordningarna möjliggjordes andra former av insyn i den akademiska verksamheten. Denna insyn ses i denna undersökning som ett led i universitetsstyrningen. Med nutida terminologi skulle universiteten göras mer transparenta och granskningsbara. Enligt kommissionen skulle öppenheten medföra förbättringar hos både studenter och professorer. Studenterna skulle förbereda sig bättre inför proven. Dessutom skulle offentliga förhör medföra ett slags självdisciplinering hos professorerna. De skulle inte våga släppa igenom studenter som uppenbarligen borde ha underkänts. Samtidigt som professorerna var ett led i denna styrning genom att de utförde examinationerna skulle de också granskas.

Kapitlet visar på hur, i en närmast spiralliknande utveckling, i sin tur också kontrollerna av universitetet måste granskas. Vad beträffar examensförordningarna innebar det inte minst problem beträffande hur examensbevis från utländska universitet skulle värderas. Enligt kommissionen ställde de svenska bestämmelserna högre krav än många utländska universitet gjorde. Åtminstone kunde man inte enligt kommissionen vara säker på att andra europeiska universitet verkligen genomförde en tillräcklig granskning av studenterna vid förhören. Särskilt vållade universitetet i Greifswald problem, det var ju i alla fall på pappret svenskt men utbildningen och inte minst kunskapskontrollen ansågs ha grundläggande brister. Det fanns med andra ord mycket som behövde göras för att få till den infrastruktur som skulle behövas för att fullt ut kunna förverkliga hela den granskningsapparat som kommissionen ville införa.

Examensförordningarna bör inte betraktas uteslutande som verktyg för att säkerställa kompetensen i den statliga förvaltningen. Istället visar detta kapitel på examensförordningarna som medel för att aktivera universitetet i syfte att uppnå mer långtgående politiska målsättningar. Examinationerna

såväl vid antagningen till universiteten som under utbildningens gång var verktyg för att distribuera livsmöjligheter och bidra till att skapa långsiktiga sociala skillnader. Genom förhören samlades information in om vad som betraktades som studenternas fallenheter och begåvningar. Denna skulle sedan användas för att leda studenterna till yrken och uppgifter som de ansågs lämpade för. På ett ytligt plan kan examensförordningarna framstå som verktyg inom ramen för ett meritokratiskt orienterat tjänsteställningssystem. Detta skulle i sådana fall kunna rucka på eller rentav omkullkasta de adliga privilegierna som gav adeln ensamrätt till högre och förtur till lägre ämbeten. Studerar man examensdiskussionen närmare visar det sig emellertid att denna snarare genomsyrades av uppfattningen att den sociala rörligheten borde minimeras. Examensförordningarna betraktas därför som verktyg för att reproducera aristokratin.

Examensförordningarna infördes mellan riksdagarna och sålunda utan att involvera riksdagen. Det formella beslutet fattades givetvis av Kungl. Maj:t. Visserligen involverades professorer men uppfostringskommissionen dikterade villkoren för deras medverkan. Universitetsaktörerna deltog inte i beslutsfattandet utan involverades först och främst i förordningarnas verkställande. Ändå måste man ha ett nyanserat begrepp och inte upprätta alltför skarpa åsiktsgänser mellan kommissionen och universiteten. Kapitlet lyfter fram gemensamma uppfattningar som fanns om betydelsen av den roll som särskilda ämnen såsom juridik spelade. Det fanns även ett gemensamt synsätt på den fundamentala betydelsen av att studenterna skolades i teologi och den rätta kristna läran. Nästa kapitel betonar snarare skiljelinjer. Trots de gemensamma uppfattningarna och att universitetsaktörer visserligen hade en roll att spela i arbetet infördes de nya examensförordningarna på statens villkor.

Genom att lyfta fram examensförordningarna som konkreta resultat av uppfostringskommissionens arbete pekar denna studie på att det kan finnas skäl att nyansera uppfattningen om att de så kallade utredande kommissionernas begränsade politiska inflytande under frihetstiden. Examensförordningarna genomfördes redan innan kommissionen slutförde sitt officiella uppdrag. För att få en bättre bild av kommissionen måste man med andra ord blicka bortom kommissionens betänkande och hur väl den genomförda sin formella uppdragsbeskrivning. Annars riskerar man att ge en alltför snäv bild av kommissionen åstadkom och alltför mycket betona att kommissionen inte uppnådde sina förväntade målsättningar. Denna undersökning understryker istället att examensförordningarna var en del av kommissionens arbete för att befrämja vad den ansåg vara det allmännas bästa och producera

vad den ansåg vara ideala samhällsförhållanden. Det måste betraktas som en framgång för kommissionen att dess arbete resulterade i nya kungliga förordningar. Genom examensförordningarna kunde kommissionen uppnå centrala mål trots att den aldrig slutförde sitt officiella uppdrag.

KAPITEL 5

Mellan statliga kontroller och universitetets självbestämmande

Detta kapitel undersöker mottagandet av uppfostringskommissionens reformer och reformförslag. Tidigare studier fokuserar vanligen på kommissionens betänkande från 1750 och poängterar att flertalet av de reformförslag som presenterades i betänkandet inte genomfördes på grund av de akademiska konsistoriernas, främst Uppsalas, motstånd. ”Efter ampert svar från konsistoriet blev det inte mycket med kommissionens förslag”, som Kaiserfeld uttrycker det.¹ Denna slutsats stämmer delvis men är samtidigt problematisk. Många av kommissionens ibland radikala idéer genomfördes förvisso aldrig men för att få en bättre bild av konsekvenserna av kommissionens arbete samt anledningarna till att dess förslag inte genomfördes studerar denna undersökning fler aktörer och tar ett mer inkluderande grepp på vad som bör betraktas som motstånd och resultat i politiska arbeten. Det handlar i första hand inte om att analysera innehållet i särskilda beslut eller om att utvärdera om eller hur väl initiativtagarnas målsättningar uppnåddes.² Det är istället grundläggande för denna undersökning att politiska processer möjliggör förändringar oavsett om de uttryckliga målsättningarna med en åtgärd uppnås eller inte.

Utifrån ett policyperspektiv betonas att när policyarbetet förflyttas från initiativtagarna till målgruppssidan skapas ett visst om än begränsat utrymme att göra motstånd mot den politiska ordning som policyer aktiverar. Policyprocessen betraktas som en *potentiell* kamp. Kollektiva aktioner kan organiseras där aktörerna agerar utifrån deras gemensamma ståndpunkter och intressen samt på grund av att de inte accepterar den politiska ordning som en särskild policy aktiverar.³ När policyarbetet förflyttas mellan aktörer och platser skapas ett utrymme att agera. Den fortsatta tolkningen av särskilda åtgärder studeras som en aspekt av policyprocessen och som en del av insatsens effekter. Mottagarna betraktas då som delaktiga i resultaten av

¹ Kaiserfeld 2007, s. 202.

² Vedung 2009, s. 101.

³ Shore & Wright 2011, s. 18.

det politiska arbetet oavsett om de deltagit i att utforma den specifika åtgärden eller inte.⁴ Detta visar även på initiativtagarnas begränsade möjligheter att kontrollera konsekvenserna av särskilda politiska insatser. Därmed inte sagt att det i varje skede av policyprocessen händer något nytt utan endast att dess resultat inte är helt förutsägbara.

Genom att studera motståndet mot kommissionen får man en bättre bild av effekterna av dess arbete. Mottagandet eller motståndet mot kommissionen ger också en bild av den politiska kontexten. Kommissionen kunde naturligtvis inte helt och hållet kontrollera vad den kunde åstadkomma. Andra aktörer kom att spela en avgörande roll. Det kommer som nämnt att framgå att professorerna vid de svenska universiteten vände sig mot kommissionen på centrala punkter. Professorernas motargument betraktas emellertid endast som ett av flera slags motstånd. Kapitlet kommer också visa att uppfostringskommissionens reformer försvårades av de akademiska konsistoriernas administrering av kommissionens betänkande, oavsett om detta var ett omedvetet eller strategiskt motstånd, samt att kommissionen i perioder hade svårt att samla ledamöter. Det var inte endast universiteten som var kritiska mot kommissionen. Den fick också kritik från riksdagsledamöter, främst i prästeståndet, och Kungl. Maj:t. Dessutom kom kommissionsväsendet att radikalt ifrågasättas i riksdagen 1765/66. I samband med det upplöstes uppfostringskommissionen formellt 1766.

Tidigare studier av mottagandet av kommissionens arbete har främst dragit slutsatser utifrån de utlåtanden som kom från universiteten på kommissionens betänkande. Även denna undersökning lägger stor vikt vid remissvaren. I synnerhet har yttrandet från Uppsala universitetet väckt forskningsintresse.⁵ Responsen från Lund har väckt mindre intresse.⁶ Svenska studier har inte analyserat yttrandet från Åbo och inte heller utsagor om kommissionens arbete från statliga aktörer såsom Kungl. Maj:t och riksdagen. Utlåtandena från samtliga universitet har inte tidigare undersökts i samma studie. Denna undersökning pekar på likheter och skillnader mellan professorernas uppfattningar men ambitionen är inte att göra en regelrätt jämförelse mellan de olika universitetsaktörernas synpunkter. Jag har inte heller ambitionen att ge en fullständig bild av alla professorernas uppfattningar. Professorernas utsagor studeras inte för att bidra till forskningen om det dåtida universitetet. Utlåtandena från de svenska universiteten studeras

—

⁴ Clarke, Bainton, Lendvai & Stubbs 2015, s. 37, 39, 47; Shore & Wright 2011, s. 18.

⁵ Lindberg 2014, s. 51–52, 2006, s. 127–129; Lindroth 1976, 99–100; Segerstedt 1971, s. 70–74.

⁶ Johannesson 1982, s. 41–46.

svarare i syfte att få bättre kunskap om effekterna av uppfostringskommissionens verksamhet. Vad gäller synen på universitetet fokuserar undersökningen främst på uppfattningar om universitetets ändamål.

Det går att göra mer av universitetens yttranden än att endast slå fast att de vände sig mot kommissionens förslag. Betänkandet och remissvaren visar på ett historiskt sammanhang då två uppfattningar som ofta genomsyrat det universitetspolitiska landskapet bröts mot varandra: å ena sidan externa aktörers krav på tydligare insyn, externa kontroller och förtydligad statlig styrning och å andra sidan universitetens anspråk på självbestämmande.

Bo Lindberg konstaterar att kommissionen aktualiserade en aspekt av ”de lärdes frihet” som inte främst hade att göra med tankefrihet och dess konfrontationer med makten. Nu kom hotet från en byråkratisk svarare än en åsiktskontrollerande överhet. Lindberg konstaterar att ”[t]rycket från staten” föranledde en diskussion och reflektion bland professorerna över ”den egna verksamheten som var någonting nytt”.⁷ Detta kom särskilt tydligt till uttryck vid ett sammanträde i det akademiska konsistoriet vid Uppsala universitet 1769.⁸ Lindberg pekar på att Linné vid detta tillfälle artikulerade åsikter och berörde teman som i början av 1800-talet skulle komma att betraktas som grundläggande i universitetets verksamhet. Uppfostringskommissionen var den viktigaste centrala statliga aktören. Linné vände sig mot de granskningar och den styrning som kommissionen stod för.⁹

I denna undersökning betraktas även professorernas respons på uppfostringskommissionens betänkande knappt 20 år tidigare som ett uttryck för detta nya sätt att reflektera över och ta ställning för den egna verksamheten. Betänkandet betraktas som en katalysator. Utifrån de perspektiv som jag använder ses detta som ett viktigt resultat av kommissionens arbete. I opposition mot kommissionens uppfattning att universitetet främst borde utbilda blivande ämbetsmän gav professorerna universitetet en bestämning som svarare har likheter med vad som senare har kommit att kallas för det moderna forskningsuniversitetet.¹⁰

⁷ Lindberg 2014, s. 50–51.

⁸ Protokollen från det tillfället har tryckts: Uppsalas akademiska konsistorium, 1769.

⁹ Lindberg 2014, s. 51–52.

¹⁰ Denna tankegång har likheter med vad Peter Josephson visat angående professorer i Preussen, att dessa formulerade en ny akademisk självförståelse och vad som senare har betraktats som ett modernt universitetsideal i samband med att den framväxande bokmarknaden ifrågasatte professorernas eller ”de lärdes” existensberättigande: Josephson 2013, s. 2.

Kapitlet kommer att visa att de olika aktörernas åsikter om universitetsutbildningen resonerade med deras skilda uppfattningar om det samtida samhället. Både kommissionen och professorerna ställde universiteten i relation till samtida förändringsprocesser men drog markant olika slutsatser om vilka uppgifter universitetet borde ha. Vad som stod på spel var inte endast hur den högre utbildningen borde kontrolleras utan dess generella orientering och uppgifter för landet. Detta ses som aspekter av en diskussion som pågick såväl i Sverige som på den europeiska kontinenten vid denna tid och som har beskrivits utifrån Max Webers begrepp som en spänning mellan ”moderna” och ”traditionella” ideal.¹¹

Materialet kring uppfostringskommissionens betänkande finns till stora delar samlat i dess eget arkiv.¹² Jag hänvisar till den tryckta versionen av betänkandet i Segerstedt. Svaret från Uppsala akademiska konsistorium finns i kommissionens arkiv men har även det tryckts. I kapitlet hänvisar jag till den tryckta versionen.¹³ Remissvaret från Uppsala är det mest omfattande utlåtandet på så vis att det tar upp fler punkter än vad professorerna vid de andra universiteten gjorde. Det får stor plats i undersökningen. Det är daterat den 15 juni 1751.

Protokollsutdrag från två tillfällen när Lunds universitet behandlade kommissionens betänkande finns i kommissionens arkiv. I ett utdrag från det akademiska konsistoriets mötesprotokoll från den 10 oktober 1750 framfördes synpunkter på betydelsen av att uppodla det svenska språket. Några dagar senare, den 13 oktober, diskuterades bland annat kommissionens förslag på nationsindelningarna vid universitetet.¹⁴ Lunds akademiska konsistorium författade emellertid aldrig något samfällt utlåtande. Istället yttrade sig enskilda professorer. I uppfostringskommissionens arkiv finns de två ovannämnda protokollsutdragen. Enligt Johannesson betonade professorerna i Lund konsekvenserna för enskilda ämnen eller gav annan mer detaljerad kritik av kommissionens förslag.¹⁵ Sven Lagerbrings utlåtande stack dock enligt Johannesson ut från de övriga professorernas genom att han tydligt vände sig mot den målsättning för universitetet som kommissionen

¹¹ T.ex. Cavallin 2003, s. 238.

¹² Uppfostringskommissionen, ÄK 849 särskilt volym 6.

¹³ Den tryckta versionen finns i Annerstedt 1912b, s. 36–74. Originalen finns i Uppfostringskommissionen, ÄK 849 vol. 6.

¹⁴ Dokumenten finns Uppfostringskommissionen ÄK 849, vol. 5. De saknar sidnumrering.

¹⁵ Johannesson 1982, s. 42.

föreslog.¹⁶ Givet att denna undersökning särskilt fokuserar just på uppfattningar om universitetens ändamål använder jag uteslutande Lagerbrings yttranden från Lunds universitet. Lagerbring författade två svar på kommissionens betänkande. Det första föredrogs vid akademiska konsistoriet i Lund den 13 oktober 1750, det andra den 8 januari 1751. Dessa yttranden har tryckts men finns inte i uppfostringskommissionens arkiv.¹⁷

Remissvaret från Åbos akademiska konsistorium finns i kommissionens arkiv. Dokumentet är opaginerat.¹⁸ Efter flera turer skickades det till kommissionen först den 14 mars 1754, alltså nära 4 år efter det att kommissionen skrev sitt betänkande. Detta gav Åboprofessorerna möjlighet att kommentera kommissionens förslag men även utvärdera de nya examensförordningarna på ett annat sätt än övriga aktörer kunde. Jag har inte hittat något remissvar från Greifswalds universitet i kommissionsarkivet. Undersökningen använder också korrespondens mellan Kungl. Maj:t och uppfostringskommissionen som finns i kommissionens arkiv samt kompletteras med material från riksdagarna 1751/52 och 1755/56.

Undersökningen börjar i kommissionens betänkande. Därefter studeras svaren från professorerna. Särskilt viktiga är uppfattningarna om universitetens ändamål men det kommer också att framgå att professorerna utvärderade åtgärder som redan genomförts, främst de nya examensförordningarna. Det kommer även att framgå att synen på universitetet kopplades till synen på det samtida samhället. Slutligen skisseras kommissionens utveckling efter det att den författade sitt betänkande 1750 och fram till det att utredningen lades ner 1766. Då betonas att fler faktorer låg bakom att kommissionens reformarbete inte genomfördes än de akademiska konsistoriernas argument mot de förändringar som kommissionen ville genomföra.

¹⁶ Sven Bring adlades 1751, alltså efter det att han hade svarat på kommissionens betänkande och tog då namnet Lagerbring. Jag använder hans adliga namn.

¹⁷ Det första heter Påminnelser vid Kungl. uppfostringskommissionens memorial om universitetsväsendets omorganisation 1750–1751. Det andra heter Utlåtanden i universitetsärenden. I hänvisningarna till Lagerbring gör jag ingen skillnad på inläggen utan hänvisar endast till Lagerbring 1907, där de har tryckts. Se Johannesson 1982, s. 434 n. 21.

¹⁸ Åbos akademiska konsistorium. Yttrandet finns i Uppfostringskommissionen, ÄK 849 vol. 6. Dokumentet är opaginerat. Alla hänvisningar till utlåtandet från det akademiska konsistoriet/professorerna i Åbo avser detta dokument.

Uppfostringskommissionens betänkande

Jag har i tidigare kapitel analyserat idéer som var drivande i kommissionens arbete och dess uppfattningar om vad den ansåg det nödvändigt att åtgärda vid landets lärosäten. I detta avsnitt redogör jag för huvuddragen i kommissionens betänkande. Vissa upprepningar är svåra att undvika. Jag kommer inte att redovisa alla förslag som kommissionens betänkande innehöll. Snarare lyfter jag fram några huvudsakliga ståndpunkter som professorerna också tog fasta på i sina yttranden. Särskilt fokuseras frågan om universitetets rättmätiga ändamål men den hängde ihop med andra aspekter och förslag som kommissionen ville genomföra.

Det är välkänt att uppfostringskommissionen inte genomförde sitt officiella uppdrag. Dess arbete ledde inte fram till några nya akademiska konstitutioner. Den skulle som nämnt presentera ett förslag på nya konstitutioner vid vad som i samband med dess tillsättning 1745 kallades för nästkommande riksdag vilket borde ha betytt riksdagen 1746/47. Kommissionen skickade sitt betänkande till de akademiska konsistorierna först i februari 1750. Redan i det skedet var arbetet kraftigt försenat. När väl betänkandet författades innehöll det visserligen vad som kan framstå som tämligen konkreta förslag på reformer men det var inte ett sammanhållet förslag på nya akademiska konstitutioner som de akademiska konsistorierna skulle yttra sig över. Kommissionen ansåg sig behöva professorernas uppfattningar innan den kunde gå vidare med att författa ett konkret förändringsförslag. I en tämligen lång syftesformulering hette det at

De 3:ne ifrån Academiske Consistorierne inkomne målen, om Examina publica, om Repetitioner under the allmänne föreläsningar, och om tiden, som fordras til en Cursus i hwar Profession äro så wäl med hwarannan, som med hela thet Academiska underwisningserendet oskilgagtigt förknippade: Utskottet, som til följe af Kongl: Commissionens godtfinnande bör yttra sig öfwer the förra, har således tillfälle at efwen öppna sina tankar öfwer thetta senare ämnet, och tillika öfwer alla the ställen af Constitutionerne, som för sammanhanget[s] skull, härtills i Kongl: Commissionen ej kunnat afgöras.¹⁹

Först bör noteras att betänkandet skrevs av vad som kallades det litterate eller litterata utskottet men givetvis stod hela kommissionen bakom det. Frågan om offentliga förhör hade även i betänkandet en framskjuten plats. Repetitionerna under föreläsningarna handlade om att studenterna inte endast skulle lyssna till professorernas föreläsande utan även under tiden förhöras

¹⁹ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 129/s. 536.

om vad de borde ha lärt sig. Som redan sagts ville kommissionen också förkorta utbildningstiden. Den ansåg enkelt uttryckt att studenterna spenderade alltför många av sina yrkesverksamma år vid universiteten som de istället borde lägga på att utöva sina yrken.

Det måste noteras att betänkandet handlade om de delar av konstitutionerna som kommissionen inte ännu hade tagit ställning till. Faktiskt underströks att konsistoriernas utlåtanden skulle inhämtas innan kommissionen kunde ”skrida til de paragraphs författande”.²⁰ Betänkandet innehöll inte de specifika förändringsförslag som exempelvis återfinns på sina håll i kommissionens mötesprotokoll och som avsåg precisa formuleringar och ordval i de akademiska konstitutionerna. Snarare fördes i betänkandet ett tämligen generellt resonemang om de förändringar som kommissionen ville se. Det är följaktligen missvisande att betrakta betänkandet som ett färdigt förslag på nya akademiska konstitutioner som inte gick igenom.²¹ Kommissionen färdigställde i själva verket aldrig något sådant förslag.

Ganska omgående kom kommissionen in på generella aspekter av universitetets verksamhet. De förändringar som kommissionen ville se grundade sig i en bestämd uppfattning om universitetets rättmätiga ändamål. Som framgår nedan kom professorerna att bemöta denna uppfattning. Den väckte en hel del kontrovers vid universiteten. Kommissionens ansåg att ”den första, förnämsta och angelägnaste afsigten” med universitetet var

at ther, för hwarthera af Riksstyrelsens särskilte grenar, skickelige ämnen af Riksens ungdom måge tilredas, som efter hand i the afgående Ämbetsmäns och Betjenters ställen kunna sättjas til the ther förefallande wigtige göromål.²²

Grundläggande i kommissionens arbete var att universiteten främst borde utbilda blivande ämbetsmän och att universitetsutbildningen borde utformas för att tillgodose ämbetsverkens behov. Enligt kommissionen uteslöt inte detta ”åtskillige nyttige sido-afsigter... såsom wetenskapernes tilwäxt, theas kring-spridande bland Rikets innewånare, thessas deraf följande förkofring i Hushållning, Seder och upförande med mera”. Men kommissionens uppfattning var den att ”thesse fördelar bero endels uppå Riksstyrelsen, samt the stadgar[,] inrättningar och sedwanor, som therifrån utflyta bland allmänheten, endels... särskildte wärk, såsom wetenskaps Academies”.²³ Universitetet

²⁰ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 144/s. 614.

²¹ Detta noteras även av Segerstedt 1971, s. 70 som kallar betänkandet för en diskussionspromemoria.

²² Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 129/s. 536.

²³ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 129/s. 537.

betraktades huvudsakligen som en utbildnings- och undervisningsinstitution för dessa blivande ämbetsmän och inte främst som ett universitet som liknade det moderna universitetet med uppgift att producera forskning och ny kunskap. Kommissionen var givetvis inte mot att ny kunskap producerades. Den ville att befolkningen skulle nås av nya insikter och förbättra sina seder och bruk samt såväl den allmänna som den enskilda hushållningen.²⁴ Den poängterade vikten av att utöka och producera nya kunskaper bland annat inom det ekonomiska området och inte minst inom de nya ämnena fysik och kemi. Kunskapernas utveckling och spridning betraktades dock som en uppgift för Vetenskapsakademien samt landets politiska ledning och sågs endast som en välkommen sidouppgift för universiteten. Detta bör naturligtvis ses i relation till Vetenskapsakademiens bildande i Sverige 1739.

För att nå detta ändamål presenterade kommissionen ett tämligen radikalt förändringsförslag som gällde att i grunden förändra universitetets traditionella organisation och fakultetsindelning. Universiteten var vid denna tid organiserade kring sin teologiska och humanistiska inriktning de fått under föregående århundraden. Istället för denna ordning ville kommissionen att universiteten skulle bestå av en så kallad fundamentalfakultet (till vilken hörde logik, metafysik, moral, latin och svensk statsrätt), en teologisk, en civil med juridik, historia och ekonomi, en fysisk som utom sistnämnda ämne inbegrep även medicin och bergsvetenskap, samt en matematisk. Fundamentalfakulteten skulle förse samtliga studenter med en grundläggande utbildning, därefter skulle studenternas fortsatta utbildning ske vid någon av de specialiserade fakulteterna. Enligt betänkandet var det ”angelägnaste” ändamålet sättet som ”de Academiske Studerande i alla desse faculteter skola anföras och ledas till den påsyftade skickligheten i de allmänna tjenster”.²⁵

I detta sammanhang fortsatte kommissionen att också i sitt betänkande kritisera vad den uppfattade som klara brister i universitetens sätt att hantera studenternas så kallade ståndsväl eller levnadsståndsväl. Kommissionens uppfattningar om detta analyserades i föregående kapitel. Problemet grundade sig kort sagt i att studenterna riskerade hamna i yrken och samhällspositioner som de inte ansågs ämnade för. Vad gällde studierna och den kunskap i snävare mening som studenterna borde få konstaterade kommissionen i sitt betänkande att de rådande omständigheterna ledde till att studenterna endast fick en ”Historisk och otilräckelig kundskap”.²⁶ Latinet

²⁴ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 132/s. 552–553.

²⁵ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 138/s. 583.

²⁶ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 130/s. 541.

var ännu vid denna tid fundamental i den traditionella utbildning som kommissionen ville förändra eftersom den inte ansågs kunna leva upp till de krav som skulle komma att ställas på studenterna som tjänare i den statliga förvaltningen. Det var inte bara fråga om att latinet sågs som i princip oanvändbart för de uppgifter som studenterna skulle komma att ha. Det var också en fråga om effektivitet. För att kunna tillgodogöra sig kunskapen i den befintliga litteraturen måste studenterna först lära sig latin vilket enligt kommissionen tog alltför mycket tid i anspråk. Det hade därtill ställts alltför höga krav på studenternas latinkunskaper: ”Mästa tiden har uppgått på de lärda språken, särdeles latinen, hwaruti man utan åtskillnad fordrat ej en medelmåttig kundskap, utan en fullkomlig Språkmästare[s] färdighet”.²⁷ Kommissionen vände sig mot att alla studenter, oavsett vilket yrke de skulle komma att ha, avkrävdes lika stora latinkunskaper. Självklart ansåg den att blivande lärare och präster måste lära sig latin.

Kommissionen gick in i ganska nära detalj på hur den tänkte sig att undervisningen vid de olika fakulteterna borde gå till. Istället för att gå djupare in på dessa detaljresonemang ska nu snarare lyftas fram den uppfattning som kommissionen hade om hur utbildningen i mer generell mening borde styras. Inte minst gällde det vad professorerna borde lära ut. Enligt kommissionen borde professorerna ”inrätta sina föreläsningar, och i det nogaste lämpa dem til behofwen i de tjenstewärk, dit deras åhörare sig ärna”.²⁸ Professorerna borde med andra ord lära ut vad studenterna skulle komma att ha nytta av i sina framtida yrken. Den statliga förvaltningen skulle sålunda styra universitetets organisation men även innehållet i utbildningen. Avsikten bakom de föreslagna utbildningsförändringarna och omstöpnigen av fakulteterna såväl som av studentnationerna var att vid universiteten skapa ”en efter de allmänne tjenstewärken närmare lämpad indelning”.²⁹ Universitetsorganisationen skulle motsvara den statliga förvaltningens uppbyggnad.

Dessutom skulle professorernas ställning vid universiteten avgöras på liknande grunder som hierarkierna i den statliga förvaltningen. Kommissionen gick hårt åt vad den ansåg vara en ”skadelig inrättning” vid lärosätena, nämligen den som ”twärt emot bruket wid alla andra Embeten” gjorde gällande att professorerna ”ej efter fullmagts datum, utan efter Faculteterne äga sitt företräde”.³⁰ Kommissionen förespråkade inte att allt

²⁷ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 138/s. 584–585.

²⁸ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 137/s. 577.

²⁹ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 131/s. 548.

³⁰ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 131/s. 548.

borde avgöras på basis av tjänsteår alltså anciennitet. Istället låg det helt i linje med kommissionens uppfattningar och ställningstaganden att den ansåg att "det enda rättesnöre" som borde gälla vad beträffade "företråde [professorerna] emellan... wore den nytta och förmon, som de derunder hörande wetenskaper tilbringa det menckliga och Borgerliga samhället".³¹ De var alltså användbarheten av deras respektive ämnen som borde bestämma professorernas ställning vid universitetet. Återigen förespråkade kommissionen att värdet på den akademiska verksamheten berodde på dess användbarhet.

Professorer vände sig som framgår nedan inte nödvändigtvis emot kravet på att tjäna det allmänna men de hade i många fall en annan syn på vilka ämnen som var nyttiga och vilken nytta de gjorde.

Kommissionen ville också ha strängare antagningsprov för blivande studenter. Vid inträdet till ett universitet skulle sökanden uppvisa testimonier på sina kunskaper. De som hade haft privatundervisning skulle även av berörd fakultet bli "wid öppne dörar examinerade".³² Detta var ett led i att även minska vad kommissionen såg som ett överskott av tjänstsökanden och hämma "den omåtteliga tjenstelystnad, som hos ungdomen härskar". De "sökandes myckenhet" skulle enligt kommissionen "ifölje deraf förminska".³³ Emellertid gick det inte enligt kommissionen att fastställa ett mer exakt antal som skulle tillåtas ta sina examensbevis och därmed bli behöriga tjänstsökanden. Det enda rättesnöre som fanns för att bestämma ett sådant antal var utifrån "huru många beställningar wid hwart wärk blifwa årl[igen] ledige". Men detta skulle svårligen låta sig göras. I värsta fall skulle enligt kommissionen "den olägenhet tima, at de beställningar, som hälst fordra graduerade personer ofta med ograduerade måste besättjas, hwarwid det allmänna gemenl: mera tappar än winner".³⁴ Det hette rentav att det

Fast mera wore at önska, i synnerhet om de här föreskrefne underwisingns och profwesätt strängel[igen] handhafwas, at en sådan wana hos dem inkomma måtte, såsom hwilken då wore det säkraste medel både at winna skickelige och at hindra öfwerlopp af odugelige tjenste ämnen.³⁵

Det handlade alltså inte för kommissionen om att antalet studenter i alla skeden borde begränsas. Uppfattningen var snarare den att studenter som kunde klara proven och ta sina examensbevis också borde tillåtas att göra det.

³¹ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 131–132/s. 549.

³² Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 140/s. 590.

³³ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 143/s. 606.

³⁴ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 143/s. 608.

³⁵ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 143/s. 609.

Som redan understrukits ska detta inte ses som en uppfattning om att alla delar av landets befolkning skulle ges en högre utbildning. Betänkandet poängterade att studenter som ansågs lämpliga för teoretiska studier borde uppmuntras att sina examensbevis.

Resonemangen kom in även på examensordningen vid utländska universitet. Också i betänkandet gjordes påminnelser om de problem som skulle uppstå som en sidoeffekt av de hårdare krav som ställdes vid de svenska universiteten. Kommissionen ansåg det nödvändigt att studenter som hade studerat utomlands skulle kunna bevisa att de avlagt samma "lärdoms prof, som här hemma äro bruk[ligt].³⁶ Hur dessa skulle kontrolleras hade kommissionen ingen lösning på. Dock är det värt att notera att universitetet i Greiswald, som i allmänhet inte stod högt i kurs hos kommissionen, nu onekligen betraktades "såsom under Swenskt Herrawälde" och kunde därför "icke räknas för utrikes, och fölgaktel[igen] des Academiske honores icke ringare anses, än de Swenska".³⁷

Kommissionen medgav att det skulle krävas tydligare bestämmelser för svenska studenter som sökte sig utomlands för att studera. De hårdare kraven kunde föra med sig att examensbevis från utländska universitet inte godtogs vilket implicerade att även utbildningen vid dessa lärosäten underkändes. Problemen skulle kunna undvikas om studenterna endast tilläts ta examen vid det lärosäte där de påbörjat sina studier. Studenter som hade läst hela sina universitetsutbildning utomlands skulle dock "ingen befördran ihugkommas, förr än de här hemma lika prof med deras medbröder genomgått".³⁸ Resonemangen ger uttryck för en spänning mellan ett internationellt universitetsväsende och de nationella krav som ställdes på utbildningen. Kommissionen utgick inte från internationella standarder som kunde råda inom det vetenskapliga området utan uppfattningen var snarare den att nationella behov skulle diktera vad som skulle krävas av de svenska universiteten.

De akademiska konsistoriernas respons

Kommissionens betänkande väckte kontrovers. Professorerna hade som bekant andra uppfattningar än kommissionen i fundamentala frågor.

³⁶ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 143/s. 610.

³⁷ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 143/s. 610–611.

³⁸ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 143/s. 612.

Därmed inte sagt att professorerna alltid var ense sinsemellan. Meningskiljaktigheterna rörde inte heller endast det pedagogiska eller vetenskapliga området. Intressegränser och åsiktsskillnader – partigränser som de ibland kallas – gick även inom konsistoriet. Segerstedt har sannolikt rätt i att somliga formuleringar i utlåtandet från Uppsala universitet bör betraktas som kompromisser. Trots detta poängter han att detta utlåtande är den mest genomtänkta programförklaring som universiteten författade under frihetstiden. Segerstedt anser att vissa formuleringar var taktiskt betingade i det konsistoriet ”strävade efter att tala samma språk som det Uppfostringskommissionens utskott använder”.³⁹ Att betrakta ett gemensamt språkbruk och till synes delade uppfattningar som uteslutande ett slags strategiska eftergifter riskerar dock att bortse ifrån den enighet som faktiskt fanns mellan professorer och kommissionen. I kapitel 4 gav jag utifrån juristexamen och civilexamen exempel på gemensamma åsikter. Detta kapitel fokuserar snarare på meningsskiljaktigheterna mellan konsistorierna och kommissionen även om vissa gemensamma uppfattningar lyfts fram.

I Åbo och Uppsala stod professorerna kollektivt bakom remissvaret. Det kan dock nämnas att det saknas två tunga professorsnamn bland underskrifterna från Uppsala: Carl von Linné (som vid denna tid inte ännu hade adlats) och Johan Ihre.⁴⁰ I Åbos fall gavs två av professorerna i uppdrag att skriva det gemensamma utlåtandet. Åbos akademiska konsistorium uppmanades av universitetskanslern den 12 mars 1750 att ge sina synpunkter på uppfostringskommissionens betänkande. Betänkandet föredrogs i konsistoriet den 27 juni 1751. Under de följande månaderna diskuterades vilka professorer som skulle ta på sig att formulera ett remissvar. Uppdraget föll efter flera turer på Carl Abraham Clewberg och Jakob Gadolin. De skulle konferera med konsistoriet om nödvändigt. Remissvaret var färdigt knappt tre år senare, den 11 mars 1754. Tre dagar senare justerades remissvaret i konsistoriet och skickades via universitetskanslern till uppfostringskommissionen. Det tog alltså hela fyra år för Åboprofessorerna att producera ett utlåtande på kommissionens betänkande.⁴¹

Vid Lunds universitet samlades inte det akademiska konsistoriet kring ett gemensamt yttrande. Tanken hade varit att tillsätta en kommitté för att utarbeta ett betänkande. Någon sådan kom dock aldrig till stånd utan istället lämnade enskilda professorer sina individuella yttranden efter hand. När

³⁹ Segerstedt 1971, s. 71.

⁴⁰ Segerstedt 1971, s. 70.

⁴¹ Åbo universitet. Konsistoriet, s. 2, 9, 20–21, 27–28, 277, 286–287.

ärendet slutbehandlades avstod man från ett samfällt betänkande och skickade istället de enskilda yttrandena till kanslern.⁴² Vid Lunds universitet bildades med andra ord inte någon kollektiv aktör som tog ställning till kommissionens arbete.

Utifrån materialet som jag studerat går det inte att visa på ett uttryckligt samarbete mellan de olika akademiska konsistorierna eller professorerna vid de olika universiteten. Visserligen är det tänkbart om inte rentav sannolikt att professorer vid olika lärosäten vid något tillfälle diskuterade uppfostringskommissionens reformarbete. Det faktum att Lunds konsistorium valde att inte svara som institution och att Åbo lämnade in sitt betänkande först efter fyra år lär inte ha underlättat ett gemensamt agerande. De akademiska konsistorierna bör alltså inte betraktas som enhetliga aktörer. Med den reservationen används i denna undersökning ändå ganska svepande begrepp för att tala om aktörerna som svarade på kommissionens betänkande. Jag använder termer såsom universitetsaktörer, professorer, de akademiska konsistorierna eller bara universiteten.

Ett modernare universitet

I det följande lyfter jag fram uppfattningar som kom till uttryck i remissvaren från de akademiska konsistorierna som inte endast avvek från kommissionens synpunkter utan även pekade på ett annat slags universitetsdefinition, närmare bestämt en bestämning av universitetet som har likheter med vad som senare har kallats det moderna forskningsuniversitetet. Särskilt fokuseras synen på universitets rättmätiga ändamål.

Undersökningen kommer att visa att universiteten enligt professorerna hade en betydligt bredare målgrupp än endast blivande ämbetsmän. Professorerna betonade dessutom uppgiften att utöka kunskaperna utöver att undervisa. De gjorde även förtydligade anspråk på universitetets självbestämmande. Det handlade om en mindre styrd studentantagning, att studenterna själva skulle ges större utrymme att bestämma sina studiebanor samt att professorerna borde bestämma innehållet i utbildningen och styra över kunskapsbedömningen. Professorerna vände sig med andra ord mot den statliga styrning som kommissionen stod för. Det kommer också framgå att professorerna ställde vad de ansåg vara universitetets rättmätiga ändamål i relation till den samtida utvecklingen vilken kännetecknades bland annat av en större rörlighet hos befolkningen och mellan yrken. Snarare än att vilja

⁴² Johannesson 1982, s. 42.

använda universiteten för att stävja denna utveckling argumenterade professorerna för ett universitet som anpassades till de nya förutsättningarna.

Som redan sagts är yttrandet från Uppsala universitet det mest omfattande. Uppsalaprofessorerna tog fasta på fem punkter i kommissionens betänkande: för det första handlade det om ”det sanskyldiga ändamålet af universitetens inrättande”. För det andra ”wettenskapernes indelning i wissa faculteter eller classer”. För det tredje ”scholae och gymnasii wärken”. För det fjärde ”den så kallade snillepröfningen” och för det femte ”den wid universiteterna brukelige national indelningen”.⁴³ Uppfattningarna om universitetets ändamål hänger givetvis ihop med andra aspekter som professorerna yttrade sig över.

Professorerna i Uppsala vände sig inte mot att de borde utbilda ämbetsmän men de ansåg att universiteten hade flera lika betydelsefulla ändamål och kunde tjäna fler yrkesgrupper än vad kommissionen gjorde gällande. De ansåg att jämte ”tjenstewärken... flere andre lika angelägna ändamål böra i akttagas och befordras”.⁴⁴ Närmare bestämt påpekade de att

riksens universiteter böra sättas uppå fot, att gjöra en långt widsträcktare och allmännare nytta, än den allena, som innom tjänstewärket stadnar, samt att fördenskull den af högbemelte utskättet tagne grunden icke är tillräckelig.⁴⁵

Det utskott som professorerna talade om var det litterata utskottet som hade författat kommissionens betänkande. Uppfattningarna om universitetens målgrupper kopplades till den samtida situationen i landet, vilken enligt professorerna delvis kännetecknades av att nya yrken hade uppstått och vad som med nutida termer kan kallas en rörligare arbetsmarknad. Enligt Uppsalas akademiska konsistorium hade ”näringsfångens ringa antal” tidigare lett till att ”mer än hälften af den academiska menigheten måste wända sig till det andeliga ståndet” varför studenterna tidigare hade ägnat sig åt ”enahanda studier” och universiteten främst hade utbildat präster. Situationen var nu en annan. Till skillnad från förut sökte sig studenterna numer inte till ett enda yrke. Studenterna hade ”icke så talrikt som tillföre wändt sin hug uppå ett enda stånd allena”.⁴⁶ Dessutom hade det ofta hänt att studenter fått tjänster inom ”helt åtskilde wärk” än de först hade tänkt sig.⁴⁷

⁴³ Uppsalas akademiska konsistorium, s. 37.

⁴⁴ Uppsalas akademiska konsistorium, s. 37.

⁴⁵ Uppsalas akademiska konsistorium, s. 40.

⁴⁶ Uppsalas akademiska konsistorium, s. 40.

⁴⁷ Uppsalas akademiska konsistorium, s. 45.

Uppsalaprofessorerna listade ett antal målgrupper för universiteten utöver blivande ämbetsmän. För det första gällde det dem som kunde försörja sig på "sina föräldrars efterlämnade wälmåga" och därför "icke åtrå cronans löner, men tjäna sig och fäderneslandet med en efftertänksam hushållning, antingen såsom bergsmän eller jordbrukare". För det andra borde man tillgodose studiebehovet hos dem "hwilka till handelsståndet sig ämna". Detta särskilt med tanke på uppgiften att "förhjelpa den swenska handelen undan utländningarnes förmyndarskap". För det tredje ansåg professorerna att utbildningen borde sträcka sig till dem som "till manufacturernes uprätthållande skola tjäna". Även vad gällde denna grupp betonades universitetsutbildningens betydelse för rikets självständighet. Utbildningen skulle nämligen bidra till att "betaga utländningarne den stora förmån, hwilken de sig länge gjordt av wår okunnighet".⁴⁸ För det fjärde ansåg Uppsalas akademiska konsistorium att studier var särskilt viktiga i Sverige jämfört med länder "ther ständer öfwer regeringsmålen aldrig komma att rådslå".⁴⁹

Konsistoriet vid Uppsala universitet ansåg även att kommissionen hade förbiset att universiteten kunde bidra till landets och i synnerhet de enskilda universitetsregionernas ekonomi. Universiteten skulle öppnas upp för "utländningar" så att "utländske penningar här årligen blefwo afsatte".⁵⁰ Även om alltså professorerna inte vände sig emot att man borde utbilda blivande ämbetsmän ansåg de att ämbetsverkens behov inte helt skulle tillåtas diktera innehållet i universitetsutbildningen eller bestämma universitetens organisation.⁵¹ Antalet studenter som skulle tillåtas ta examen skulle inte heller bestämmas av antalet lediga tjänster, som kommissionen ville.⁵²

Om kommissionen fick som den ville och studenternas utbildning inskränktes till de kunskaper som fordrades i ämbetsverken skulle detta enligt Uppsalaprofessorerna leda till att andra möjliga yrkesbanor uteslöts särskilt inom "det andeliga ståndet".⁵³ Kommissionens förslag riskerade också leda till att studenterna alltför tidigt tvingades välja yrkesbana och dessutom bestämma sig för om de siktade på "drygare embeten" eller om de nöjde sig med "medelmåttiga tjänster".⁵⁴ Det akademiska konsistoriet ansåg att en student som bara fått den utbildning som han behövde för en särskild tjänst

⁴⁸ Uppsalas akademiska konsistorium, s. 38.

⁴⁹ Uppsalas akademiska konsistorium, s. 38–39.

⁵⁰ Uppsalas akademiska konsistorium, s. 40.

⁵¹ Uppsalas akademiska konsistorium, s. 62.

⁵² Uppsalas akademiska konsistorium, s. 65.

⁵³ Uppsalas akademiska konsistorium, s. 66.

⁵⁴ Uppsalas akademiska konsistorium, s. 66–67.

riskerade att bli fast där eftersom han skulle sakna den kunskap som högre befattningar krävde. Om utbildningen styrdes alltför mycket mot särskilda ämbeten skulle den enskilde studentens kunskaper försämrats. Uppsalaprofessorerna ville därför till skillnad från kommissionen förbereda studenterna för olika yrken samt för befattningar på olika nivåer, med andra ord för en rörligare arbetsmarknad än den som kommissionen förutsatte.

Åbos akademiska konsistorium noterade i inledningen på sitt yttrande att den tänkte ta upp tre punkter. För det första gällde det ”Hwad förnämsta afsigten med Universitetets inrättande och wara bör.” För det andra de ”fel och hinder” som efter den nuvarande inrättningen och som anses vålla till att det ”påsyftade ändamålet icke alltid kan winnas”. För det tredje handlade det om vilka ”medel och utvägar” som kraftigast kunde ”hindren ur vägen rödja”.⁵⁵

Även Åboprofessorerna hade en annan uppfattning än kommissionen vad gällde universitetets huvudsakliga ändamål men även beträffande de problem som skulle uppstå om kommissionens uppfattningar blev gällande eller, som professorerna själva uttryckte det, ”[om] Akademiska läro-wärken skulle fotas på en så otilräckelig grund och riktas efter et så inskränkt ögnamärke”.⁵⁶ Enligt professorerna i Åbo var det en självklarhet att universitetet borde åstadkomma den största möjliga nyttan. Därför borde fler och inte färre studenter ges möjlighet att studera vid ett universitet. Det främsta ändamålet var

at alla Riksens inwånare må, genom åtskilliga kunskapers inhämtande, blifwa beredde i gemenen till nyttige lemmar uti allmänna samhället: men i synnerhet icke allenast skickeliga ämnen i Riksens tjenste-wärk: utan ock tienligast til enskilt Hushåldning: Siö-Landt- och Bergswärk: Handel och Siöfart: Handtwärk och Fabriquer, med mera, närande och Fäderneslandet gagnande lefnadssätt.⁵⁷

Professorerna i Åbo underströk att det redan var ett faktum att studenter som inte tänkte bli ämbetsmän läste vid universitetet. Dessutom ansågs dessa yrkesgrupper utgöra större delen av landets befolkning medan ämbetsmännen istället betraktades som den minsta delen av rikets invånare. Universitetsutbildningen borde med andra ord enligt professorerna i Åbo utformas inte utifrån behoven hos blivande ämbetsmän utan istället utifrån vilka som faktiskt studerade samt i förhållande till landets befolkning. Man kan givetvis tänka sig

⁵⁵ Åbos akademiska konsistorium

⁵⁶ Åbos akademiska konsistorium

⁵⁷ Åbos akademiska konsistorium.

att behovet av ämbetsmän var mindre i Åboregionen än i området omkring Uppsala med tanke på dess närhet till Stockholm och ämbetsverken där.

Åbos akademiska konsistorium var inne på samma linje som professorerna i Uppsala vad gällde att ”ju snart sagt ingen undersåte... kan umbära insigt i Studier, så wida han på Riksdagen en gång torde komma om Fäderneslandets angelägnaste wärk at rådgiöra”.⁵⁸ Universitetsstudierna borde enligt professorerna anpassas till de grundläggande politiska förutsättningarna i landet. Detta innebar i princip att utbildningen inte begränsades till särskilda yrken men som framgår nedan innebar det inte för den delen att professorerna ansåg att alla som ville också borde utbildas.

Lagerbring presenterade två betänkanden som svar på kommissionens betänkande. Det första föredrogs vid akademiska konsistoriet i Lund den 13 oktober 1750, det andra den 8 januari 1751. Som redan sagts fokuserade han på uppfattningarna om universitetets ändamål men diskuterade även ständsvalet och offentliga studentförhör. Han var inne på samma spår som andra professorer som svarade på kommissionens betänkande. Han prisade visserligen kommissionen för att ha visat en ”rättsinnig nit och ömhet för riketz bästa och wetenskapernas förkofring”.⁵⁹ Men han hade en annan uppfattning än kommissionen om vad som borde vara universitetets uppdrag. Även Lagerbring ansåg att kommissionen hade tillskrivit universitetet en alltför smal uppgift. Han ansåg att universitetsutbildningen ”inskränkas innom altför trånga gränser, då des giöromål intet utsträckas til andras nytta än deras som framdeles med tienstgiörande skola tiena det almänna”. De svenska universiteten skulle enligt Lagerbring kunna göra en ”widlyfftigare nytta” än att endast utbilda ämbetsmän. Han menade dessutom att ”de tienstgiörande” utgjorde den minsta delen av landets invånare. Istället påpekade även Lagerbring att åkerbrukare, bergsmän, handlande, manufakturister m.fl. utgjorde den största delen av befolkningen. Var och en måste enligt Lagerbring inse att ”alla desza näringsätten kunna få en ansenlig tilväxt genom wetenskapernas tilbörliga upodlande”.⁶⁰

Också Lagerbring påpekade att den svenska politiska utvecklingen gjorde universitetsutbildningen aktuell i ett vidare sammanhang. Utbildningen borde enligt honom inte bara rikta sig till en bredare yrkesgrupp än den kommissionen hade för ögonen. Detta eftersom rikets invånare skulle kunna

⁵⁸ Åbos akademiska konsistorium.

⁵⁹ Lagerbring 1907, s. 73.

⁶⁰ Lagerbring 1907, s. 73.

”blifwa brukade uti riketz angelägnaste ärender under de almänna riksdagarna, utan at dem är anförtrodd någon annan ämbetzförvaltning”. Sådana personer borde ha ”kundskap uti riketz almänna författningar och andra rikswårdande ärender”.⁶¹ Därför var det enligt Lagerbring

oemotsäjeligt, at wetenskapernas drifwande wid academien bör på det sättet inrättas, at äfwen andra än de, som framdeles skola blifwa tjenstgörande, kunna wid academiska underwisningen finna sin räkning.⁶²

Ytterligare en punkt som professorerna underströk rörde inte främst universitetets målgrupper utan uppgiften att utöka kunskaperna. Professorerna vid Uppsala universitet ansåg att ”ey mindre wettenskapernas än tjänst-sökande ungdomens skiötsel bör räknas ibland universiteternas angelägna omsorger”.⁶³ Åbos universitet påpekade dessutom att kommissionens förslag var paradoxalt. Om universiteten togs ifrån uppgiften att utöka kunskaperna skulle detta, tvärt emot kommissionens avsikter, på sikt leda till att blivande ämbetsmän fick en förlegad och sämre utbildning. Kommissionens förslag skulle leda till att blivande ämbetsmän ”med en ganska tunn kunskap bleve försedda”.⁶⁴

Professorerna försvarade sålunda uppgiften att ägna sig åt vad som nuförtiden skulle kallas forskning. Ordet forskning används dock inte. Det är inte oproblemiskt att använda det nutida ordet forskning i detta sammanhang.⁶⁵ Vid denna tid användes snarare ordet wettenskap och uttrycket förkovra wettenskaperna, men wettenskap hade en vidare innebörd än det nutida ordet vetenskap och betydde snarare vad som idag kallas kunskap. Det var givetvis inte första gången som professorer vid ett universitet formulerade ett slags kunskapsproducerande uppdrag. Enligt Paul F. Grendler fanns det en sådan ambition redan vid de italienska renässansuniversiteterna.⁶⁶

Vid 1700-talets mitt i Sverige förstods vetenskapen enligt Sven Widmalm inom ramen för ett patriotiskt ramverk från ett symboliskt såväl som ekonomiskt perspektiv. Det uppstod i slutet av 1730-talet vad som kallas en forskningspolicy (*research policy*) tillsammans med en form av partipolitiskt orienterat system som dominerades av vetenskapsvänliga hattar såsom Anders Johan von Höpken. Samtidigt etablerades Vetenskapsakademien av

⁶¹ Lagerbring 1907, s. 73.

⁶² Lagerbring 1907, s. 73–74

⁶³ Uppsalas akademiska konsistorium, s. 39.

⁶⁴ Åbos akademiska konsistorium.

⁶⁵ Se och jfr. Segerstedt 1971, s. 73.

⁶⁶ Grendler, Paul F. 2002, kap. 6.

politiska ledargestalter till vilka von Höpken också räknas samt vetenskapliga entreprenörer såsom Carl Linnaeus och Märten Triewald. Vetenskapen betraktades som ett medel för att uppnå politiska målsättningar som definierades utifrån en merkantilistisk agenda. Särskilt efter det att hattarna tog makten vid riksdagen 1738/39 gavs vetenskapen legitimitet genom merkantilisternas betoning på att exploatera och förfina naturresurser före de exporterades i syfte att stärka rikets finanser. Samtidigt betonades vikten av att exploatera och exportera nationell kunskap i syfte att samla symboliskt kapital i termer av ära. Widmalm placerar in uppfostringskommissionen i detta sammanhang.⁶⁷ Som kommer att framgå nedan låg även remissvaret från Uppsalas akademiska konsistorium helt i linje med detta både symboliska och ekonomiska perspektiv.

Widmalm påpekar likt Fors tidigare har visat, och som också påpekades i det föregående kapitlet av denna studie, att det inte är enkelt att ge ett entydigt svar på hur vetenskapliga ideal formerades vid denna tid. Snarare tog de form på grund av en samverkan mellan flera faktorer och aktörer samt inte minst genom verksamhetsöverskridande relationer och nätverk.⁶⁸ Kanske skulle man kunna tro att uppfostringskommissionen givet sitt fokus på att utbilda ämbetsmän var vetenskapsfientliga. Carl Gyllenborg, som i egenskap av universitetskansler för Uppsala universitet utsågs till ledamot i kommissionen men dog innan arbetet kom igång, försökte visserligen enligt Widmalm tvinga på universitetet hattarnas agenda men under förutsättning att vetandet skulle komma till användning för landet var han samtidigt vetenskapsvänlig.⁶⁹ Detta gäller också kommissionen vilket inte minst visar sig i dess kopplingar till Vetenskapsakademien och att den stod bakom de nya ämnesområdena kemi och fysik.

Även i kommissionens universitetsideal fanns en del moderna inslag, såsom mer träning av studenterna i självständigt tänkande istället för minneskunskaper, mindre av föreläsningar och mer av vägledning i mindre grupper. Professorerna borde dessutom producera eller översätta skrifter i nyttiga ämnen. Mer borde alltså ingå i deras uppdrag än endast traderandet av kunskap.⁷⁰ Både hos kommissionen och professorerna fanns uppfattningar som pekar på att produktionen av nytt vetande fick en allt större betydelse inom universitetet. Denna process bör ses i förhållande till den politiska

⁶⁷ Widmalm 2012, s. 138.

⁶⁸ Fors 2003, s. 199; Fors 2008, s. 28, 46–47.

⁶⁹ Nilzén 2007, 248–256; Widmalm 2012, s. 149.

⁷⁰ Lindberg 2015, s. 50–51.

utvecklingen i landet. Den måste givetvis också ses i ljuset av relationen mellan universitetet och Vetenskapsakademien.

Genom att förtydliga Vetenskapsakademiens uppgift att utöka kunskaperna medan universitetet sågs som främst en undervisningsinstitution aktualiserade uppfostringskommissionen en slitning mellan de två verksamheterna. Utifrån detta bör också påpekas att det finns problem med Lindroths uppfattning om att motsättningen mellan naturvetenskapliga akademier och universitet som rådde i övriga delar av Europa aldrig spelade någon roll i det frihetstida Sverige.⁷¹ Därmed inte sagt att motsättningen fanns bland professorerna. Professorernas yttranden på kommissionens betänkande visar uppenbarligen att de inte ansåg att den kunskapsutökande uppgiften helt och hållet borde tillfalla Vetenskapsakademien även om givetvis flera av professorerna själva hade kopplingar dit. Som professorer förväntades de visserligen inte forska men gjorde det ändå. Uppsalaprofessorerna utgjorde kärnan i Vetenskapsakademiens vetenskapliga ledning. Det gick därför enligt Widmalm inte att införa en skarp bodelning mellan Vetenskapsakademien och universitetet.⁷²

Vad gällde innehållet i universitetsutbildningen borde detta enligt det akademiska konsistoriet i Uppsala bestämmas av professorerna snarare än dikteras av ämbetsverken.⁷³ Professorerna borde också utan krav på insyn förhöra och bedöma studenternas studieresultat. Dessutom skulle studenterna ges större utrymme att själva bestämma sina studiebanor. Om studierna skulle gagna riket skulle de inte med ”twång wilja behäfftas”.⁷⁴ Däremot förespråkades inte helt fria studier. Om professorerna inte skulle styra mer ”än ynglingarne sielfwe af eget godtycko dem wille tillåta” skulle detta leda mer ”till lättja än arbetsamhet”.⁷⁵ Det skulle också leda till att föräldrarna tappade förtroendet för den högre utbildningen. Professorerna talade givetvis i egen sak. De tog strid för sitt eget och universitetens inflytande.

Uppfattningarna gick isär inte bara vad gällde i vilken utsträckning studenterna själva borde få välja sina studiebanor utan även hur valen faktiskt gjordes samt hur tanken på det allmännas väl då spelade in. Kommissionen vände sig som nämnt med vissa undantag starkt emot att studenter utformade sina studier baserat på vad som betraktades som deras egennytt.

⁷¹ Lindroth 1976, s. 102.

⁷² Widmalm 2012, s. 149.

⁷³ Uppsala akademiska konsistorium, s. 62.

⁷⁴ Uppsala akademiska konsistorium, s. 66.

⁷⁵ Uppsala akademiska konsistorium, s. 65.

Enligt Uppsala akademiska konsistorium hände det dock att studenter faktiskt redan sökte kunskaper i exempelvis latin inte för att dessa hade väsentligt inflytande på deras kommande yrken "utan emedan the sielfwa icke wilja undbära den färdigheten, att för sitt nöije skull läsa och förstå the gamla romares sinrika skrifter". De skulle också kunna ha nytta av latinska skrifter i ämnen som "embetsmän närmast angå".⁷⁶ Konsistoriet medgav att studenterna skulle komma att lära sig ett och annat som kanske inte var avgörande för deras ämbetsutövning men som likväl "i det allmänna lefwernet som wid hwarjehanda sig yppande omständigheter kunde komma them till nytta".⁷⁷ Härigenom kunde konsistoriet även värna den klassiska utbildningen och i synnerhet betydelsen av latinet vilket bör ses mot bakgrund av att latinundervisningen var ifrågasatt vid denna tid.⁷⁸

Professorerna pekade inte på ett direkt motsatsförhållande mellan den enskildes nytta och det allmännas väl utan sannolikt ansåg de snarare att det rörde sig om olika sidor av samma mynt. Det är inte heller fullt så enkelt som att professorerna uteslutande ansåg att universiteten borde uppnå målsättningar som formulerades i det internationella vetenskapliga samfundet istället för att tjäna nationella eller rentav politiska syften. Såväl universitetsaktörerna som kommissionen betonade universitetets betydelse för riket. Även professorerna betraktade vetenskapen på ett sätt som kan förstås utifrån vad Widmalm kallar ett patriotiskt ramverk. Det universitetsideal som förfäktades från universitetsprofessorernas håll skulle också främja landet såväl ekonomiskt, genom att stärka finanserna, som symboliskt i termer av ära.

Lagerbring ansåg sig dessutom ha identifierat ett kryphål i kommissionens betänkande. Kommissionen hade argumenterat för behovet av att minska antalet behöriga tjänstsökande men även för en mindre styrd studieordning för dem som inte studerade för särskilda ämbetsmannatjänster.⁷⁹ Lagerbring noterade att en student enkelt kunde vinna en sådan studiefrihet om han vid inskrivningen uppgav att han studerade för "sin enskylta fördel, utan at han vidare ärnat at öka antalet af de tienstsökande".⁸⁰ Studenten kunde enligt Lagerbring sedan efter en tids studier helt enkelt uppge att han ändrat sig och då ta sin examen och bli behörig som tjänstsökande trots att han åtminstone till största delen studerat efter eget huvud. Mot bakgrund av detta drog

⁷⁶ Uppsala akademiska konsistorium, s. 55.

⁷⁷ Uppsala akademiska konsistorium, s. 67.

⁷⁸ Se Lindberg 1984.

⁷⁹ Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, s. 142/s. 601.

⁸⁰ Lagerbring 1907, s. 84.

Lagerbring slutsatsen att det som var bäst för utbildningen var att om ”alting råkar merendels i sin förra frihet”. Han var nämligen övertygad om att ”studiernas förnämsta tilväxt härrör af en anständig frihet, som wägledes af flitiga och uplysta lärare”.⁸¹

Även i fråga om kunskapernas spridning gick åsikterna isär mellan professorer och kommissionen. Kommissionen ansåg som redan nämnts att kunskapernas spridning till landets befolkning var en viktig uppgift men att denna tillföll främst Vetenskapsakademien och landets ledning samt lagar och förordningar. Professorernas uppfattning var snarare den att universitetet borde både utöka och sprida kunskaperna. Sålunda förespråkade de friare former för den akademiska verksamheten jämfört med den styrning av kunskapsproduktionen och kunskapsspridningen som kommissionen stod för. Denna kunskapsspridning ansågs betydelsefull. Om universitetet endast skulle utbilda blivande ämbetsmän skulle detta enligt professorerna i Åbo leda till att övriga delar av rikets ungdom riskerade att få en bristfällig utbildning vilket skulle få allvarliga konsekvenser eftersom kunskapernas ”tilväxt, updrifwande och kringspridande så högeligen befordra et lands wäl, och therfore på alt möjeligit sätt bör skiötas och befrämjas”. Enligt Åbo-professorerna skulle kommissionens förslag i själva verket leda till att kunskaperna ”efter handen nödwändigt måste aftaga och på slutet i ställe för lärdom et skadeligit mörker och olämplighet sig oförmärkt insmyga” vilket hade i ”de förflutna tider hos flera nationer sedt bedröfweliga wedermälen”.⁸²

Åbos akademiska konsistorium ansåg istället att studenternas kommande yrkesutövande skulle förbättras eller få ”så mycket större lius och förkofring” eftersom ”en Studerad uti sina giöromål alltid kan winna mera fullkomlighet och lättare påfinna något nytt” än den som ”af Studier icke fådt nödig handräkning”.⁸³ Enligt Lagerbring förutsatte dock även den kunskapsspridning som kommissionen stod bakom ett grundläggande arbete från universitetens sida. Han ansåg att ”den som intet wid academieerne fått någon försmak härpå, sätter litet eller intet värde på de förbättrings förslag, som antingen af wetnskaps academies eller andra dylika menigheter kunna upsättias”.⁸⁴ Universitetsutbildningen kunde således gynna större delar av landets befolkning istället för att uteslutande förse en exklusiv grupp av blivande ämbetsmän med specialkunskaper för särskilda befattningar. En utbildad person skulle enkelt uttryckt enligt Lagerbrings synsätt kunna göra mer nytta för det

⁸¹ Lagerbring 1907, s. 84

⁸² Åbos akademiska konsistorium.

⁸³ Åbos akademiska konsistorium.

⁸⁴ Lagerbring 1907, s. 73

allmänna än en utbildad kunde. Det kunde givetvis ligga i professorernas intresse att utöka sin egen verksamhet med en bredare målgrupp och vidare uppgift för landets befolkning.

I vad som kan betraktas som en sammanfattande kommentar förespråkade Åboprofessorerna i sitt utlåtande, det vill säga hela fyra år efter att förslaget gått ut på remiss, en i grunden annan syn jämfört med kommissionens. Universitetet borde inte ges ett snävt utbildningsuppdrag som bestod i att förse statsförvaltningen med tjänare utan istället borde uppdraget breddas. Då skulle också universitetets fulla potential kunna aktiveras. Om

et widsträktare ögnamärke wid inrättningen af Academiska wärken påsyftas, då blifwa wetenskaperne wid thesamme drifne til sin behöriga högd och til alla Riksens inwånare kringspidde: då tilskapas skickelige tjenste-ämnen: då tilredes hederliga och wärdiga ledamöter uti wetenskaps Academiene: då finna ock änteligen alla andre, hwar och en efter sit ändamål thersammastädes och tilräckelig, men ei öfwerflödig, skiötsel och underwisning.⁸⁵

I denna utsaga finns tydligt uttalat något av det som kännetecknar det moderna forskningsuniversitetets uppgifter: att utbilda, att utöka kunskaperna (eller forska med nutida terminologi) samt att sprida kunskaperna vidare. Kanske skulle man kunna säga att professorerna var mer framsynta än vad kommissionen var med tanke på att deras universitetsbegrepp stämmer bättre överens med det ideal som senare kom att bli rådande. Men det är också viktigt komma ihåg att universiteten till sitt ursprung var inrättningar för undervisning och inte forskning. Långt in på 1800-talet kunde universiteten betraktas först och främst som utbildningsanstalter.⁸⁶ Resonemangen om universitetet visar också på uppfattningen att universitetets uppgifter borde vara förankrade i samhällets behov och utveckling. I själva verket var det inte bara i fråga om universitetets ändamål som uppfattningarna gick isär mellan professorer och uppfostringskommissionen. Deras synpunkter vilade på skilda åsikter om den samtida utvecklingen och vilka uppgifter som universitetet borde ha i relation till denna.

Universitetet och befolkningens rörlighet

Denna studie har flera gånger kommit in på frågan om social rörlighet, alltså hur befolkningen rör sig mellan olika positioner i samhället. Som tidigare

⁸⁵ T.ex. Åbos akademiska konsistorium.

⁸⁶ Nordin 2008, s. 59.

sagts kunde universitetet vid denna tid möjliggöra just sådan mobilitet, inte minst genom att söner från bland annat jordbrukarhem eller vad som kunde kallas närande stånd gjorde karriär inom kyrkan.⁸⁷ Kommissionen ville som nämnt att färre studenter skulle antas till den högre utbildningen. Uppsalas akademiska konsistorium hade den närmast motsatta uppfattningen och ansåg istället att ”vägen till studiers idkande snarare bör widgas än inskränkas”; riket hade enligt konsistoriet aldrig varit ”belastadt med för många studerande”.⁸⁸ Professorerna påpekade att om kommissionen fick som den ville skulle studenternas otillräcklighet snarare än deras mängd skada riket. Det går givetvis inte att bortse ifrån att universitetet hade ett intresse av att få fler studenter till landets lärosäten. Fler studenter skulle kunna stärka universitetets ställning. Fler studenter gav också ökade intäkter genom exempelvis de promotionsavgifter som studenterna betalade. Det är inte heller otänkbart att professorerna ville ha konkurrens bland studenterna för att förbättra studieresultaten. I detta avsnitt kommer det framgå att uppfattningarna om studenternas antagning och antal även var förankrade i synen på samhällets rörlighet och hur denna borde hanteras.

Det var ingen som förespråkade en helt fri studentantagning. Åbos akademiska konsistorium – trots att det i ovan citerade utsaga pratade om att ”alla” borde kunna läsa vid ett universitet – ville ha en antagning som begränsas till dem som ”af studier förmå göra sig gagn”.⁸⁹ Lagerbring var än mer direkt. Han ansåg det angeläget för riket att ”inga aldeles dumma” elever och studenter antogs vid landets läroanstalter eftersom en sådan person oundvikligen skulle komma att bli ”en onyttig ledamot i republiken och stadna med sit läsande på slutet antingen i tiggeri eller skiälmstycken”.⁹⁰ Det kan verka som att Lagerbring förespråkade en visserligen hård men generell linje som uteslutande baserades på studenternas talanger. Emellertid gavs förmögna studenter klara fördelar. Den fattige som misslyckades vid antagningsproven till ett universitet skulle omedelbart skickas tillbaka till en skola eller ett gymnasium där han kunde fortsätta sina studier för en billigare penning. Den förmögne kunde emellertid ändå skrivas in. Dekanen kunde hjälpa till att utse en privatlärare och nya förhör kunde förslagsvis hållas efter ett halvår. Den som fortfarande vid det tillfället inte hade tillräckliga

⁸⁷ Carlsson 1973, s. 231–232.

⁸⁸ Uppsalas akademiska konsistorium, s. 40.

⁸⁹ Åbos akademiska konsistorium.

⁹⁰ Lagerbring 1907, s. 66.

kunskaper kunde i sådana fall ”aldeles wisas från academien och förmanas at taga sig före en annan lefnads art”.⁹¹

Professorer vände sig inte heller emot kommissionens uppfattning att universiteten borde bidra till studenternas yrkesval eller att detta val borde fattas ganska tidigt i livet. Åsiktsskillnaderna gällde snarare hur studenternas val borde göras, vem som borde fatta besluten samt vilka hinder som fanns för att få detta att fungera. Kommissionen menade att problemet bestod av att studenterna inte fick tillräcklig vägledning från lärare och professorer att urskilja sina begävnningar och välja ett lämpligt yrke.⁹² Enligt Lagerbring vore det visserligen önskvärt om alla ”giorde sit ständz wal i anledning af deras befundna naturliga egenskaper och skarplynne”.⁹³ Sällan var det dock så enkelt i praktiken vilket inte ansågs bero på universiteten utan på att det i själva verket främst var föräldrarna som styrde sina söners yrkesval. Enligt Uppsalas akademiska konsistorium ansåg de flesta ”ofrälse föräldrar” att studier främst var en väg mot tjänster i det ”andelige ståndet”, alltså präster eller lärare.⁹⁴ Vad beträffade förmögnare studenter ansåg Åbos akademiska konsistorium att det i det närmaste alltid var föräldrarnas ”stånd eller myndighet” som bestämde yrkesvalet. Studenterna valde de verk där ”föräldrarne sielfwa tå warit giällande eller ägt wänner och befordrare, genom hwilkas bemedlande barnen thersammastädes snarast kunde få et godt insteg”.⁹⁵ Således pekade konsistoriet på att fattiga studenter eller studenter som inte själva kom från prästfamiljer men som utbildade sig till präster eller lärare bidrog till att skapa social rörlighet. Bättre bemedlade eller studenter från högre stånd reproducerade snarare en rådande ordning genom att gå i samma spår som sina föräldrar.

Som framgick ovan vände sig kommissionen mot vad den betraktade som en vilja hos lägre samhällsgrupper att avancera i samhällshierarkierna.⁹⁶ Uppsalas akademiska konsistorium vände sig istället mot ett system där livsmöjligheterna uteslutande bestämdes på grund av härkomst eller personliga kontakter. Konsistoriet ansåg nämligen att det grundläggande problemet var studenternas föreställning att deras ”fortkomst icke så mycket uppå skickelighet som fast mera uppå lyckeliga tillfällen och giällande befordrare ankomma skulle”. Att läsa vid ett universitet betraktades inte som

—

⁹¹ Lagerbring 1907, s. 66–67.

⁹² Uppsalas akademiska konsistorium, s. 44.

⁹³ Lagerbring 1907, s. 74–75.

⁹⁴ Uppsalas akademiska konsistorium, s. 44.

⁹⁵ Åbos akademiska konsistorium.

⁹⁶ Uppfostringskommissionen, 10/3 1750, ÄK 849 vol. 1, s. 693–694.

en garanti för en anställning vilket ansågs förklara just att studenterna hellre sökte sig till yrken där föräldrarna antingen själva eller genom sina kontakter kunde hjälpa dem till ”then snaraste befordran”.⁹⁷ Studenterna spenderade därför en större del av sin studietid på att skapa kontakter eller på att få anställning som privatlärare än på att faktiskt studera.

Uppsalaprofessorerna förespråkade istället att studenternas anställningsmöjligheter i större utsträckning borde avgöras på grund av deras utbildningsmeriter. Därför trodde konsistoriet ”med full säkerhet” att examensförordningarna från 1749 och 1750 ”ensamme och för sig sielfwe, dertill skola blifwa de krafftigaste medel”. Examensbestämmelserna skulle nämligen tvinga alla ”promotorer och gynnare” att, när det uppstod lediga tjänster, rekommendera dem som ”wid academien till den lediga tjänsten gjordt sig skickelige, samt derom med wederbörligit och lagmätigt wittnesbörd äro försedde”.⁹⁸ Dessutom skulle studenterna enligt Uppsalas akademiska konsistorium lära sig att deras utbildning och eget arbete var grunden i deras framgångar.⁹⁹ Examensförordningarna betraktades alltså inte endast som ett uttryck för en utökad statlig kontroll utan kunde även ses som ett uttryck för förändrade anställningsförfaranden där universiteten och universitetsutbildningen skulle kunna få en större betydelse.

Professorerna och kommissionen delade med andra ord uppfattningen att examensförordningarna var betydelsefulla men hade olika syn på vilken betydelse de hade. Föregående kapitel argumenterade för att examensförordningarna fungerade som ett medel för att reproducera rådande samhällsförhållanden och aristokratin. Professorer pekade istället på att förordningarna prioriterade flit och begåvning framför härkomst eller börd. Visserligen skulle professorernas stöd för examensförordningar som redan utfärdats kunna tolkas som ett av de taktiska drag som Segerstedt talar om.¹⁰⁰ Stödet är dock rimligt också utifrån att examensförordningarna tillmätte universiteten och universitetsutbildningen större betydelse. Förordningarna skulle kunna ge utbildningen ett större inflytande på studenternas karriärmöjligheter vilket inte bara skulle stärka universitetets samhällsställning utan även rimligen kunna leda till mer ambitiösa studenter vilket i sin tur skulle gynna utbildningskvaliteten. Professorerna poängterade utifrån det synsättet aspekter av examensförordningarna som främjade deras egen verksamhet men som samtidigt visar på aspekter av vad som utifrån Max Webers

—

⁹⁷ Uppsala akademiska konsistorium, s. 45.

⁹⁸ Uppsala akademiska konsistorium, s. 45.

⁹⁹ Uppsala akademiska konsistorium, s. 46.

¹⁰⁰ Segerstedt 1971, s. 71.

bevingade idealtyper tillhör en modern anställningsordning som kännetecknas bland annat just av att formella meriter prioriteras framför härkomst eller börd.

Förbättring och/eller kontroll?

Det framgår av konsistoriernas remissvar att de inte endast svarade på kommissionens föreslagna förändringar utan också utvärderade examensförordningarna, som vid tiden redan genomförts. Olika uppfattningar bröts mot varandra om hur den högre utbildningen borde kontrolleras och styras samt vad som eventuellt behövde göras för att förbättra den. Professorer stod bakom att förhören med studenter som sökte sig till ämbetsverken skulle protokollföras men var däremot knappast övertygade om nyttan av offentliga examinationer. Tydligast var Åbo universitet. Eftersom Åboprofessorerna tog fyra år på sig med sitt yttrande hade de i flera år följt den lagstiftning som etablerades i och med de förordningar som infördes 1749 och 1750, och som analyseras ovan. Det finns ingenting som pekar på att professorerna i Åbo velat hålla eller själva valt att hålla offentliga förhör utan snarare att de följt de gällande kungliga förordningarna. Eftersom Lund och Uppsala inte dröjde så länge med sina utlåtanden på kommissionens betänkande hade de när de skrev sina svar inte haft offentliga förhör någon längre tid och hade alltså inte heller samma möjligheter som Åbo att kommentera de förändrade examensbestämmelserna.

Åbo hade hållit offentliga förhör ”med hela Akademiska Societeten” men övertygats om ”at sådande offentelige förhör stadnade i et gyckelwærk och til ingen nytta widare tiena kunde”. De ”huglösare” studenternas resultat hade inte heller förbättrats.¹⁰¹ Somliga studenter blev dessutom så tagna av att exponeras offentligt att de framstod som oskickliga trots att de egentligen inte var det. Studenter som misslyckades kunde enligt konsistoriet dessutom göras till åtlöje och i synnerhet präststudenter kunde mötas av ”omilda omdömen” vilket riskerade leda hela ”[s]tåndet i förakt hos en hop begabbare”.¹⁰² Studenterna blev således skyldiga att redovisa sina kunskaper inför en allmänhet bestående främst av andra studenter som av professorerna ansågs sakna tillräckliga kunskaper i de ämnen som examinerades.

¹⁰¹ Åbos akademiska konsistorium.

¹⁰² Åbos akademiska konsistorium.

Visserligen hade dessa studenter inget formellt mandat men deras bedömningar skulle ändå enligt professorerna kunna få allvarliga konsekvenser för en av dåtidens dominerande samhällsgrupper.

Offentliga förhör kunde dessutom göra allvarlig skada på ett personligt plan. Den förödmjukelse som det innebar att misslyckas offentligt skulle enligt Åbos konsistorium innebära att den som drabbades skulle förlora tron på sig själv, överge sina studier och istället ”ofta slå sig til liderlighet, och ändteligen blifwa en förlorad, oduglig och skadelig lem uti allmänna samhället”.¹⁰³ Konsistoriet förespråkade istället att proven hölls bakom lyckta dörrar. Detta hemlighetsmakeri skulle få studenterna att tro att provet var svårare och skulle därför studera mer inför det. Ett misslyckande bakom stängda dörrar skulle inte leda till fördärv utan studenterna skulle motiveras att förbättra sig. Åsikterna om examensförordningarna visar alltså på att samtliga inblandade aktörer gjorde anspråk på att värna studenternas resultat och utbildningens kvalitet.

Föga förvånande vände sig professorerna emot uppfattningen att det skulle förekomma fusk vid examinationerna och att offentliga förhör skulle lösa dessa problem. De stora konsekvenserna av att misslyckas offentligt skulle istället enligt Åbos akademiska konsistorium leda till att studenterna tog chansen att med varjehanda ”underslef hielpa sig fram”. Professorerna skulle dessutom kunna luras in i detta på grund av ”otidigt medlidande”.¹⁰⁴ Uppfattningen gick på kollisionkurs med kommissionen. Den ökade insynen skulle inte enligt professorerna hjälpa till att lösa problem utan skulle snarare skapa precis de problem som kommissionen ansåg sig ha identifierat och som den ville åtgärda.

Åboprofessorerna pekade även på att examensförordningarna och offentliga förhör kunde betraktas som ett uttryck för ett bristande förtroende gentemot universiteten. De talade om saken i generella termer som om misstro vore särskilt skadlig visavi ”sådana wärk” som drevs baserat på ämbetsmännens ”egen redelighet” där, enligt professorerna, ”en obehagelig öfwerlygelse om Öfwerhetens misstroende kan giöra största skada”.¹⁰⁵ Sannolikt avsågs universiteten och särskilt professorerna själva. Åboprofessorernas ståndpunkt har likheter med vad vissa Uppsalaprofessorer hade att säga om universitetskanslerns – Carl och Johan Gyllenborg samt Olof Cederström – förslag av år 1744 på att införa offentliga examinationer.

—

¹⁰³ Åbos akademiska konsistorium.

¹⁰⁴ Åbos akademiska konsistorium.

¹⁰⁵ Åbos akademiska konsistorium.

Professorer vid teologiska fakulteten påpekade då att professorerna vid de svenska universiteten skulle få ”skälig orsak att beklaga sig öfwer then wanheder” som de skulle behöva utså. De menade att ”then fides och thet witsord” som de tidigare haft genom konstitutionerna och ”sin egen ämbetes ed ägt wid examina”

komma nu mera, så framt den skal wara gällande och trowärdig, att underkastas omdöme af en hop ynglingar, hwilka til större delen ej ännu förwärfwat sig någon grund uti then ena eller andra disciplin, än mindre ernått donum discretivum i the frågor och swar, som wid thessa examina förefalla.¹⁰⁶

Detta bör inte ses endast som ett uttryck för att professorerna värnade sin rätt att bestämma hur den högre utbildningens kvalitet borde bedömas. Argumenten mot offentliga examinationer bör förstås utifrån att professorerna synliggjordes på ett annat sätt än tidigare. Synliggörandet öppnade för nya former av granskningsbarhet där frågor om tillit är grundläggande. De perspektiv som har utvecklats av Stensaker och Harvey om hur förtroende för den högre utbildningen upprättas kan användas även i detta sammanhang.¹⁰⁷

I förstone kan det se ut som om professorerna endast vände sig emot att förtroendet för deras ämbetsutövande nu skulle upprättas på ett sätt som kan förstås utifrån det så kallade rationella-instrumentella perspektivet. Enkelt uttryckt innebär det att tillit etableras genom att externa granskare avgör huruvida universitetsutbildningen, eller i detta fall professorerna, levde upp till särskilda formella kriterier, standarder, procedurer eller regler. Men detta ger inte hela bilden. I praktiken kunde nämligen universitetskanslern redan kontrollera hur studentexaminationerna genomfördes. Offentliga förhör gjorde det däremot möjligt även för studenterna att granska professorerna vilket kunde rubba den tidigare självklart asymmetriska relationen mellan bedömare och bedömda, granskare och granskade, professorer och studenter. Det var visserligen inte fråga om att ålägga professorerna en formell redovisningsskyldighet inför studenterna utan problematiken grundade sig snarare i att man skulle institutionalisera att professorerna granskades av vad de betraktade som inkompetenta bedömare.

Motståndet mot offentliga förhör kan sålunda ses som en form av gränsdragningsarbete där professorerna bevakade sina positioner och auktoritet

¹⁰⁶ Teologiska fakulteten, Uppsala universitet, 11/6 1744, s. 307.

¹⁰⁷ Stensaker & Harvey 2011, s. 11–12.

samtidigt som de inte erkände eller rentav misserkände studenternas förmåga att göra korrekta bedömningar av andra studenters kunnande. Det går att spekulera kring att detta grundades i att professorernas position inte bara kunde ifrågasättas utifrån, inte minst av universitetskanslererna och uppfostringskommissionen, utan dessutom inte heller var stabil inom den akademiska gemenskapen. Om professorerna hade den ställning de ville ha och om denna dessutom togs för självklar skulle den inte rimligen behöva försvaras. Snarare pekar professorernas uppfattningar på att gränserna och hierarkierna även inom universitetet måste upprättas och upprätthållas.¹⁰⁸ Utifrån detta är det uppenbart att professorernas motstånd mot kommissionens reformer och reformförslag väcktes i samband med att den rådande ordningen ifrågasattes. Kommissionens betänkande provocerade fram inte bara att professorer tog ställning mot en tydligare extern statlig kontroll utan även mot en intern om än informell granskningsverksamhet vid universitetet.

Professorerna vände sig inte mot all form av insyn. De vände sig inte mot att förhören med studenterna protokollfördes. Protokollen medförde en viss om än tämligen begränsad insyn på så vis att de ju gav en bild av examinationstillfället. Professorernas faktiska insatser skulle dock inte kunna observeras av andra studenter. Det finns också en annan aspekt. Protokollen kan ses som en aspekt av den anställnings- och befodringsordning som diskuterades ovan och som innebar att professorerna ville att en större vikt skulle tillmätas utbildningsmeriter vid tjänstetillsättningarna. Protokollen var ett led i att styrka studenternas utbildningsmeriter. Den insyn som protokollen medförde var inte bara begränsad utan befrämjade enligt denna tolkning dessutom professorernas egna målsättningar. Detta förutsatte dock att det i grunden fanns ett förtroende för professorerna eftersom själva förhören inte skulle vara offentliga.

Ett aldrig slutfört arbete

Enligt sin uppdragsbeskrivning var kommissionen tvungen att ta hänsyn till konsistoriernas synpunkter men som framgått tog dessa lång tid på sig. Yttrandena inkom till kommissionen under en period när utredningen i princip låg på is. Det finns inga mötesprotokoll som visar att kommissionen hanterade universitetens utlåtanden. Följaktligen går det inte att utifrån

¹⁰⁸ Analysen är inspirerad av de resonemang om gränsdragningsarbete som förs i Gieryn 1999.

kommissionens mötesprotokoll dra slutsatsen att endast innehållet i universitetens remissvar låg bakom att reformarbetet avstannade. Istället bör konsistoriernas långsamma administrering av betänkandet också betraktas som en bidragande orsak oavsett om denna hantering var ett avsiktligt motstånd eller inte. Detta utesluter givetvis inte att det finns andra möjliga förklaringar till konsistoriernas agerande men det kom icke desto mindre att fungera som en faktor som försvårade kommissionens arbete. Flera faktorer måste vägas in för att få en bild av varför kommissionen aldrig genomförde sitt uppdrag. Kommissionen färdigställde faktiskt aldrig något egentligt förslag på nya akademiska konstitutioner. Motståndet mot kommissionen uttrycktes alltså inte endast genom uttalade motargument vilket naturligtvis är den vanligaste formen av motstånd mot ny eller förändrad policy.¹⁰⁹

Det finns endast knapphändig information om hur utredningsverksamheten fortskred under 1750-talet. Ett antal ledamöter förordnades vid årtiondets mitt men det finns inga mötesprotokoll från tiden mellan oktober 1751 och februari 1760.¹¹⁰ Den viktigaste källan till kommissionens arbete under dessa år är de rapporter som den lämnade till Kungl. Maj:t och riksdagen. Som framgår nedan var dessa inte endast beskrivningar av hur utredningsarbetet gick eller kanske rättare sagt varför det inte hade gått framåt. Kommissionen försökte även i vissa fall använda rapporterna för att få igenom förändringar.

Kommissionen ville som sagt förstärka den statliga styrningen och granskningen av universiteten men det är samtidigt viktigt att komma ihåg att också kommissionen kontrollerades. Den utförde visserligen sitt arbete relativt autonomt mellan riksdagarna men var redovisningsskyldig inför Kungl. Maj:t och riksdagens ständer. Som visades ovan i kapitel 1 hade prästerna tidigare vänt sig emot förslaget att tillsätta kommissionen men det var inte från bara präster och professorer som kommissionen kom att få kritik. Kungl. Maj:t ifrågasatte utredningen i ett relativt tidigt skede men till skillnad från universiteten och prästeståndet handlade missnöjet om att kommissionen inte genomförde sitt uppdrag och alltså inte åstadkom tillräckliga förändringar. När kommissionen påbörjade sitt arbete efter riksdagen 1746/47 borde den enligt uppdragsbeskrivningen egentligen redan ha

¹⁰⁹ Se och jfr. Shore & Wright 2011, s. 18.

¹¹⁰ Kungl. Maj:t Constitutorial för Herr Baron, Riksrådet von Höpken, Justitiae Cancelleren Gerdeshiöld och Cancellie Rådet Carleson, 20/1 1753.

varit klar. Redan efter denna riksdag väcktes frågor kring varför arbetet dröjde.¹¹¹

Kommissionen lyfte tidigt fram bristen på ledamöter som en orsak till dess magra resultat. Dessutom påpekades att ledamöterna var riksdagsmän varför utredningsarbetet måste vila under riksdagens sammankomster samt att de var upptagna med sina ordinarie ämbetsuppgifter. Kommissionen betonade även dess ”ei mindre widlyftiga än granlaga arbete”.¹¹² Mycket av skulden lades dock på remissinstanserna.

Inför riksdagen 1751/52 betraktade Tessin kommissionens arbete med de akademiska konstitutionerna som så färdigt det kunde bli innan den hade fått yttrandena från de akademiska konsistorierna. Enligt honom var ”det mästa utarbetat och mer återstod ej än det, hwaröfwer funnits nödigt at inhämta Consistoriernes råd och betänkande”.¹¹³ Han påpekade att ”de alla wid Riksdagen ibland Riksens Högwärdige Prästestånd hafwa sina Ledamöter” och att hela arbetet också skulle granskas av Riksens ständer innan ”det til efterlefnad kan antagas och påbjudas”.¹¹⁴ Därför vore det bästa om kommissionen nu författade och skickade till Kungl. Maj:t ”en ordentelig Riksdags berättelse om des härtills hafde göromål”. I den rapporten skulle det framgå

hwilka Capitel af Scholae ordningen och Constitutionerne Commissionen egenomgådt, öfwer hwilka närmare underrättelser och wederbörandes betänkande blifwit infortrade, hwilka ändringar och inrättningar Kongl. Maj:t uppå Commissionens underdåniga tilstyrkande för godt funnit att sättja i wärket¹¹⁵

Rapporten skulle adresseras till Kungl. Maj:t och sedan skickas vidare till riksdagen som då skulle kunna ta ställning till hur det fortsatta arbetet med skolordningen och de akademiska konstitutionerna skulle fortsätta, om riksens ständer ”antingen sielfwa wille til utarbetande taga hwad som återstår, eller om Commissionen widare på lika sätt som härtills skedt, med sina öfwerläggningar fortfara skal tils hela wärket blifwer sluteligen afgjordt”.¹¹⁶ Vid kommissionens följande möte, som är det sista som finns protokollfört

¹¹¹ Se t.ex. Uppfostringskommissionen till Kungl. Maj:t om ”några Kongl. Maj:t dit aflätne remisser”, 13/2 1748.

¹¹² Uppfostringskommissionen till Kungl. Maj:t ang. förstärkning med fler ledamöter, 13/2 1748.

¹¹³ Uppfostringskommissionen, 7/9 1751, ÅK 849 vol. 1, s. 856.

¹¹⁴ Uppfostringskommissionen, 7/9 1751, ÅK 849 vol. 1, s. 856.

¹¹⁵ Uppfostringskommissionen, 7/9 1751, ÅK 849 vol. 1, s. 856–857.

¹¹⁶ Uppfostringskommissionen, 7/9 1751, ÅK 849 vol. 1, s. 856–857.

fram till 1760, kom rapporten upp igen men då påpekades att denna måste vänta eftersom frågan om tillsättningen av ”ledige Riksrådsembeten” nu var aktuell i riksdagen.¹¹⁷ Uppsalaprofessorerna hade vid denna tid lämnat ifrån sig yttrandet på kommissionens betänkande. Kommissionens mötesprotokoll visar emellertid inte att remissvaret diskuterades.

Kommissionen framhöll i sin rapport inför riksdagen 1751/52 att det endast var ett fåtal paragrafer som fordrade ytterligare arbete. Den poängterade att den hade haft för avsikt att hinna färdigt med sitt arbete men trots att den ”använt all den tid och flit, som des ledamöters ordinarie ämbetes sysslor welat tillåta, har dock commissionen af hwarjehanda infalne hinderlige omständigheter däruti måst stå tillbaka”.¹¹⁸ Kommissionen underströk också att den hade följt de förordningar och ”resolutioner” som Kungl. Maj:t tidigare inrättat samt tagit hänsyn till synpunkter som den fått skickat till sig från universiteten. Enligt egen utsago hade kommissionen ”lätit de förslager i synnerhet giälla, som Consistorio Academica sielfwe uti deras utlåtelse såsom nyttige anfört, på hwilket sätt Commissionen, äfwen uti det som vidare återstår, hälst lärer förfara”.¹¹⁹ Detta går att tolka som om kommissionen underströk den betydelse som universitetsaktörerna hade för arbetet, vilket givetvis skulle kunna ses som ett erkännande av professorernas expertis. Emellertid kan det också tolkas som ett led i att kommissionen kom att lägga över en del av ansvaret för att utredningen inte var klar på universiteten. För att slutföra arbetet underströk kommissionen att den måste få svar från konsistorierna i stiftet och de akademiska konsistorierna men därefter skulle den ”snart nog kunna komma till fullkomligt slut med hwad af des giöromåhl ännu återstår”.¹²⁰

Riksdagsberättelsen var inte endast en beskrivning av vad kommissionen hade gjort utan kunde även användas för att försöka åstadkomma förändringar. Vid sammanträdena innan riksdagen föreslog Henning Gyllenborg om inte de ”författningar som på Riksens Ständers eller Kongl. Commissionens tilstyrkande blifwa gillade” skulle ”såsom på prof och försök antagas”. Han menade att man under prövotiden skulle kunna utvärdera förändringarna och om nödvändigt korrigera dem.¹²¹ Kommissionen utvecklade detta förslag i sin rapport. Det är anmärkningsvärt att den försökte

—

¹¹⁷ Uppfostringskommissionen, 5/10 1751, ÄK 849 vol. 1, s. 863.

¹¹⁸ Uppfostringskommissionens riksdagsberättelse 1751/52, s. 780.

¹¹⁹ Uppfostringskommissionens riksdagsberättelse 1751/52, s. 782.

¹²⁰ Uppfostringskommissionens riksdagsberättelse 1751/52, s. 799.

¹²¹ Uppfostringskommissionen, 7/9 1751, ÄK 849 vol. 1, s. 858.

kringgå riksdagen genom att föreslå ett tillfälligt regelsystem som riksens ständer först i ett senare skede skulle ta ställning till.

Regelverken som kommissionen hade i uppgift att skapa ansågs vara både ”wildlyftige och granlaga”. De kunde rimligen inte genast ”bringas i så stadgad fullkomlighet” att det ”ej under tillämpningen hwarjehanda swår[ig]heter torde infalla, som förut ej wäl kunnat förebyggas”. Det fordrades således enligt kommissionen ett slags prövotid för att undersöka vilka konsekvenser de nya reglerna skulle föra med sig. Kommissionen ansåg närmare bestämt att det var ”nödigt och oundgängeligt” att de nya regelverken så snart de hade blivit fullkomligt utarbetade först av

Kongl. Maj:t kunde utfärdas till allmän wärkställighet och efterlefnad, allenast på prof och försök någon tid, innan de åt Riksens Ständer till öfwerseende och gillande öfwerlemnas, på det de infallande hinder och twifwelsmåhl imedlertid måtte undanrödias, och altsammans genom förfarenheten sättas i en tilförlitelig stadga.¹²²

Istället för att följa sin uppdragsbeskrivning och först utarbeta ett nytt regelsystem som sedan skulle beslutas i riksdagen skulle enligt detta förslag ett slags försöksregelverk införas direkt av Kungl. Maj:t. Det går givetvis bara att spekulera i vad avsikterna med detta kan ha varit. Å ena sidan kan man betrakta det som ett sätt att på närmast experimentell väg försöka ta reda på vilka förändringar som verkligen var värda att genomföra och vilka som istället borde slopas. Å andra sidan kan man betrakta det som ett sätt att försöka genomföra förändringar i de akademiska konstitutionerna utan att blanda in riksdagen. Det är givetvis möjligt att det slags försöksregler som kommissionen nu föreslog ändå skulle kunna ha satt spår och medföra konsekvenser på längre sikt om de hade genomförts. Det gjorde de inte.

Kommissionens riksdagsberättelse föredrogs i rådet i november 1751 och skickades sedan till riksdagen där den remitterades till sekreta utskottet som sedan överlämnade den till mindre sekreta deputationen där den tycks ha blivit liggande.¹²³ Kommissionens arbete tog följaktligen inga steg vidare vid denna riksdag. Nämnas kan att prästeståndet istället lyckades upphäva de reformer av examinationerna av blivande präster som kommissionen tidigare hade genomfört. Förändringarna gällde att professorer från filosofiska fakulteten skulle närvara vid prästeförhören. Prästeståndet pekade på att

¹²² Uppfostringskommissionens riksdagsberättelse 1751/52, s. 799–800.

¹²³ Hernlund 1882, s. 49 drar samma slutsats. Se även Adelns protokoll 1751/52, s. 243–244; Prästeståndets riksdagsprotokoll 1751/52, s. 157; Borgarståndets riksdagsprotokoll 1751/52, s. 134.

ändringarna ”blifwit gjorde emot privilegiernes, academiska constitutionernes, scholæ-ordningens, kyrkolagens och flera wid allmänna riksdagar antagna förordningars tydeliga och klara innehåll”.¹²⁴ Prästeståndet inskräppte att inga ändringar fick göras ”utan riksens ständers eget wett och minne” och krävde därför ”at hwad således emellan riksdagarne ändrat är, aldeles til sin werkan måtte hwila, och sakerna sättas i sitt förra skick, til dess de af riksens ständer i dylika mål gjorde anstalter må kunna komma til sin mogenhet”.¹²⁵

Efter riksdagen 1751/52 återsamlades kommissionen och ansökte då om fler ledamöter, vilket beviljades.¹²⁶ Hernlund påpekar mycket riktigt att det svala intresset med vilket som kommissionens arbete togs emot och behandlades vid riksdagen inte bidrog till att föra utredningen framåt. Han påpekar att förutom de övriga ständens ”fullständiga likgiltighet” hade prästeståndet ”af hvilket kommissionen med rätta trott sig kunna påräkna ett lifligare intresse för uppfostringsväsendet och beredvillighet att främja kommissionens bemödanden att bringa sitt arbete till ett snart och lyckligt slut” istället hade ”blott helt lamt och trögt tagit itu med detta ärende”.¹²⁷ Det är givetvis en helt riktig iakttagelse att prästeståndet gjorde föga för att bidra till kommissionens verksamhet men som visades i kapitel 1 motsatte sig prästeståndet att en utbildningsutredning skulle tillsättas. Prästeståndets agerande var sålunda knappast oväntat. Sannolikt var det istället ganska lätt att förutse dess svala intresse och att prästerna direkt eller indirekt skulle komma att förhindra utredningsarbetet. Rapportens idé om att införa ett regelverk på prov kan ses just som en strategi att åstadkomma förändringar trots ett förväntat motstånd.

Vid riksdagen 1755/56 inkom kommissionen med nästa rapport. Då betonades återigen att arbetet var vidsträckt och grannlaga men framförallt poängterades att den inte kunde ”stadga des tankar, innan samteliga Consistorierne, så de academiske, som de Ecclesiastique, afgifwit deras utlåtelse”.¹²⁸ Kommissionen underströk vikten av att konsistoriernas uppfattningar beaktades eftersom de ”bäst äro i stånd att se och utröna de under dem hörande wärks brister och nödtorfter”.¹²⁹ Det var enligt kommissionen remissinstansernas uteblivna yttranden som förhindrade att arbetet med de

¹²⁴ Prästeståndets riksdagsprotokoll 1751/52, s. 92, 168, 232, 322.

¹²⁵ Prästeståndets riksdagsprotokoll 1751/52, s. 357.

¹²⁶ Kungl. Maj:t Constitutorial för Herr Baron, Riksrådet von Höpken, Justitiae Cancelleren Gerdeshiöld och Cancellie Rådet Carleson, 20/1 1753.

¹²⁷ Hernlund 1882, s. 52.

¹²⁸ Uppfostringskommissionens riksdagsberättelse 1755/1756, s. 1132.

¹²⁹ Uppfostringskommissionens riksdagsberättelse 1755/1756, s. 1133.

nya regelverken färdigställdes. Kommissionen ansåg att så länge dessa ”nödiga upplysningar” saknades kunde den inte ”med den trygghet, flit och redighet, som wederbort, fortsätta dess arbete, mindre bringa det samma till fullkomligt slut”.¹³⁰ Särskilt saknades yttranden om skolordningen. Kommissionen poängterade att den först måste avsluta den nya skolordningen innan den kunde slutföra de nya akademiska konstitutionerna. Kommissionen hade redan i rapporten till riksdagen 1751/52 understrukt att ”underwisningen uti Gymnasier och Scholar må sättas uti nogaste gemenskap och öfwerens stämmelse med den wid academierne, så at ungdomen wid de förre lärostäder må vinna den grund, hwaruppå den sedan wid academien bör bygga”.¹³¹ Nu poängterades att det därför var nödvändigt att reglerna för skolor och gymnasier först utarbetades ”innan sådant behörigen kan ske med det akademiska”.¹³²

Förklaringen gick inte hem i alla läger. Påtryckningar från sekreta utskottet ledde till att Kungl. Maj:t inskräppte att kommissionen skulle presentera ett förslag till både ny skolordning och nya akademiska konstitutioner i tillräckligt god tid för att kunna fastställas vid riksdagen 1760. Då betonades att kommissionen ”nu mera ha anhållit de af konsistorierna i riket infordrade upplysningar” och därför borde kunna utarbeta ett förslag till nya akademiska konstitutioner och en ny skolordning. Detta lästes upp vid kommissionens återsamlade 1760.¹³³ Meddelandet från Kungl. Maj:t refererades även i Riksdagstidningar.¹³⁴

Kommissionen kunde dock medge att det inte helt och hållet var på grund av konsistorierna som arbetet stått stilla. Inte minst hade kommissionens ledamöter varit förhindrade med sina ”ordinarie ämbets sysslor” men arbetet hade även försenats på grund av deras ”åtnjutne Sommar-ferier”.¹³⁵ Det kan också ha haft betydelse för hur kommissionens arbete utvecklades under 1750-talets början att två av dess ledande ledamöter försvann ur bilden: Johan Gyllenborg dog 1752 och Carl Gustaf Tessin drog sig tillbaka från det politiska livet under första halvan av 1750-talet. Tessin fanns dock med bland dem som undertecknade kommissionens riksdagsberättelse 1755.

Kommissionen återsamlades igen inför riksdagen 1760/62 med den uttryckliga ambitionen att färdigställa arbetet, som nu koncentrerades på den

¹³⁰ Uppfostringskommissionens riksdagsberättelse 1755/1756, s. 1133.

¹³¹ Uppfostringskommissionens riksdagsberättelse 1751/52, s. 792.

¹³² Uppfostringskommissionens riksdagsberättelse 1755/1756, s. 1133.

¹³³ Uppfostringskommissionen, 1/2 1760, ÅK 849 vol. 2, s. 7.

¹³⁴ Riksdags-Tidningar 1756, s. 125.

¹³⁵ Uppfostringskommissionens riksdagsrapport 1755/1756, s. 1133.

nya skolordningen.¹³⁶ Något förslag på akademiska konstitutioner fick kommissionen inte till. År 1765, närmare två decennier efter det att kommissionen tillsattes, tvingades den förklara varför den aldrig lyckats genomföra sitt uppdrag:

Commissionen måste underdånigst gifwa tillkjänna, att ehuru Commissionen de gamla Constitutionerne till hela deras widd igenomgått och därwid hwad till nyttig ändring kunde tjena, med noga omhugsan eftersinnat och anmärkt har dock Commissionen icke ännu fullkomligen kunnat mogna och stadga dess tankar¹³⁷

Närmare bestämt var det två centrala delar som fordrade ytterligare arbete. Den ena ”ankommer på inrättningen af föreläsningarne och ungdomens pröfning, eller sjelfwa underwisningsättet. Den andra angick ”upbördens och redogörelsen wid Academiernes underhållsstater”.¹³⁸ Vad gällde det senare uppgav kommissionen att den skickat förslag till nya regler till universiteten i Uppsala och Åbo. Hela arbetet skulle dessutom granskas av Kungl. Maj:t, kammarkollegiet samt kammarrevisionen men enligt egen utsago hade kommissionen inte fått deras betänkanden ännu. Vad gällde det förra var orsaken en annan:

Orsaken härtill är, att Commissionen efter en naturlig ordning har från börjat haft för ögnamärke att i akttaga och föreslå en noga öfwerensstämmelse i underwisningsättet mellan de lägre och högre lärohusen så att hwad härutinnan wid de förra utstakas, må tjena till grund och rättesnöre, hwarefter författningarna wid de sednare böra lämpas.¹³⁹

En ny skolordning ansågs med andra ord vara en förutsättning för de nya akademiska konstitutionerna. Att kommissionen ansåg det omöjligt att färdigställa nya akademiska konstitutioner före det att en ny skolordning införts implicerar att den kan ha gjort ett misstag när den började sitt arbete med att revidera de akademiska konstitutionerna. Kommissionens inledande prioriteringar kan alltså ha haft inverkan på vad den slutligen lyckades åstadkomma. Kommissionen ville nu att Kungl. Maj:t skulle förmå de berörda

¹³⁶ Uppfostringskommissionen, 9/2 1760, ÄK 849 vol. 2, s. 1.

¹³⁷ Uppfostringskommissionen till Kungl. Maj:t angående ”Commissionens göromål”, 12/4 1765, s. 134.

¹³⁸ Uppfostringskommissionen till Kungl. Maj:t angående ”Commissionens göromål”, 12/4 1765, s. 134.

¹³⁹ Uppfostringskommissionen till Kungl. Maj:t angående ”Commissionens göromål”, 12/4 1765, s. 134–135.

ämbetsverken att sända kommissionen sina betänkanden så att utredningsarbetet kunde fortsätta. Dessutom ville den att Kungl. Maj:t skulle förmå rikens ständer att vid den nu pågående 1765/66 års riksdag behandla förslaget till en ny skolordning ”och göra deraf en stadgad författning”.¹⁴⁰ Men om Kungl. Maj:t ansåg att kommissionen skulle fortsätta sitt arbete med det ”som lärosättet rör” skulle den snart kunna leda ”arbetet till fullbordan och ändskap” så snart den fått de nämnda dokumenten från kammarkollegium och kammarrevisionen.¹⁴¹

Det går givetvis inte utesluta att detta var ett försök att bortförklara de uteblivna resultaten genom att helt enkelt skylla förseningarna på några av remissinstanserna. Icke desto mindre antyds i detta också utredningsarbetets omfattning. Det var inte bara universitetens synpunkter som skulle inhämtas. Kommissionen skulle även få in yttranden från stiftens utredningar i landet om skolordningen. Även delar av statsförvaltningen användes som remissinstanser. Dessutom var det inte endast pedagogiska eller vetenskapliga frågor som behandlades i konstitutionerna och som alltså kommissionen skulle utreda. Kommissionens utredning innefattade en stor mängd frågor som inte tas med i den här studien såsom lärarnas löner, tiderna för universitetets ferier, löner och rang för dem som anställdes vid ett universitet, apotekarnas examinationer, universitetets jurisdiktion, universitetsbyggnaderna, universitetspredikanternas uppgifter och kyrkobyggnaderna, läroböcker, en mängd aspekter rörande biblioteken, hur brottmål vid universitetet skulle hanteras, hur konsistoriet borde organiseras, dekanens roll och uppgifter, duellerande studenter, professorsänkornas ersättning, privatundervisningen, inrättandet av kemilaboratorier, prokanslerns uppgifter, en mängd aspekter som hörde till professorernas tjänsteutövande, stipendieutdelningen och inte minst universitetens räkenskaper och uppörd. För att förklara varför utredningen aldrig blev klar måste man ta i beaktning utredningens omfattning. Ambitionerna med arbetet var höga men det var ett minst sagt omfattande utredningsarbete som först skulle genomföras.

Under 1760-talet fortsatte kommissionens arbete sporadiskt. Bland annat tog Carl Gustaf Löwenhielm, som var kansler för Lunds universitet, vid ett besök i Lund 1763 upp frågan om konstitutionerna. Löwenhielm var vid den tiden ledamot i kommissionen. Han påpekade att konstitutionerna måste

¹⁴⁰ Uppfostringskommissionen till Kungl. Maj:t angående ”Commissionens göromål”, 12/4 1765, s. 136.

¹⁴¹ Uppfostringskommissionen till Kungl. Maj:t angående ”Commissionens göromål”, 12/4 1765, s. 138.

revideras och att samtliga förändringsförslag borde skickas till kommissionen. Han försökte därför få det akademiska konsistoriet att gå igenom sina tidigare yttranden och sedan låta kanslern ta del av dem. Visserligen beslöts i konsistoriet att man skulle söka fram sina tidigare anmärkningar men konstitutionsfrågan trädde dock vid de kommande sammanträdena i bakgrunden.¹⁴²

Visserligen väckte kommissionens reformer och förändringsförslag kontrovers vid universiteten och även bland prästerna i riksdagen men detta var inte vad som ytterst låg bakom att utredningen lades ned. Utredningen avslutades i samband med ett beslut som fattades av sekreta utskottet vid riksdagen 1765/66 om att dra in det anslag som kommissionen fått för sin kanslibetjäning.¹⁴³ Det fanns vid denna riksdag en diskussion kring kommissionsväsendets förhållande till rikets författning. Enligt författningen fick inte ständerna utöva myndighet mellan riksdagarna då det inte fick finnas någon annan makt än Kungl. Maj:t med rikets kollegier och ämbetsmän.¹⁴⁴ Uppfostringskommissionen lades sålunda ner i samband med en politisk diskussion som rörde grundläggande aspekter av landets styrning. Redan vid 1769 års riksdag ville dock sekreta utskottet att kommissionen skulle återuppta sin verksamhet, vilket Kungl. Maj:t biföll i januari 1770. När den nya kommissionen sammanträdde i juli och september 1771 beslöt den att begära in yttranden från de akademiska konsistorierna om revisionen av konstitutionerna. Kommissionen skulle också gå igenom betänkanden och observationer som tidigare hade blivit insända samt lagar och förordningar som hade utfärdats under de senaste decennierna.¹⁴⁵ Inte heller denna uppfostringskommission utarbetade några nya akademiska konstitutioner. Det skulle dröja till mitten av 1800-talet innan nya statuter för de svenska universiteten infördes.

Sammanfattning

Detta kapitel undersöker mottagandet av uppfostringskommissionens arbete och reformförslag. Kapitlet studerar inte eventuella förändringar i den akademiska praktiken som kommissionen åstadkom utan snarare synliggör effekter som uppstod på ett begreppsligt plan, närmare bestämt i fråga om

¹⁴² Johannesson 1882, s. 45.

¹⁴³ Til Kongl. Commission afs. upfostring værket ang:de indragning af Secret:ns och Notariens løner wid Kongl. Commission ifrån 1767 års början, 21/11 1766.

¹⁴⁴ Hesselén 1927, s. 50.

¹⁴⁵ Annerstedt 1913, s. 465; Johannesson 1982, s. 46.

bestämningen av universitetets ändamål och uppgifter. De yttranden som kom från de svenska universiteten på kommissionens betänkande studeras främst för att få syn på konsekvenserna av kommissionens arbete, inte för att bidra till kunskapen om universitetens utveckling. Betänkandet fungerade som en katalysator för professorerna att reflektera över och ta ställning för sin egen verksamhet. Professorerna avstyrkte inte bara kommissionens betänkande på centrala punkter utan tog dessutom ett kritiskt grepp på den ordning som kommissionen förfäktade och formulerade istället en alternativ universitetsdefinition. I denna undersökning betraktas detta som en effekt av kommissionens arbete. Professorerna betraktas som delaktiga i den politiska processen trots att de hade ett begränsat inflytande på de specifika åtgärderna.

Professorerna särskilt vid Åbo universitet vände sig inte endast mot de *föreslagna* reformerna i betänkandet utan även de redan *genomförda* examensförordningarna. De vände sig mot den kontroll som dessa förordningar innebar och pekade på att de inte ledde till förbättringar utan snarare försämrade universitetsutbildningen. Genom de krav som ställdes på offentliga studentförhör synliggjordes professorerna och gjordes därmed granskingsbara av studenterna på ett nytt sätt vilket kunde rubba professorernas ställning och betraktades av vissa som direkt vanhedrande. Därmed inte sagt att alla aspekter av examensförordningarna kritiserades. En anledning till varför professorerna vid Uppsala universitet kunde ställa sig bakom förordningarna var att reglerna tillmätte utbildningsmeriter en större vikt vid rekryteringen av ämbetsmän vilket skulle kunna stärka universitetets ställning.

Det är däremot inte oproblemiskt att betrakta de akademiska konsistorierna som enhetliga aktörer. Vid Uppsala och Åbo författade professorerna ett gemensamt utlåtande. Även om yttrandena sannolikt bestod av en rad kompromisser på flera punkter stod professorerna kollektivt bakom dem. Vid Lunds universitet bildades emellertid ingen sådan kollektiv aktion. Undersökningen visar inte att professorerna vid de olika universiteten organiserade ett gemensamt motstånd. Det går inte att utesluta att det funnits någon form av dialog mellan professorerna vid de olika universiteten eller mellan professorerna och prästeståndet. Undersökningen visar inte heller att universiteten allierade sig med Kungl. Maj:t eller andra delar av den statliga förvaltningen för att organisera ett gemensamt motstånd.

Professorernas motstånd väcktes i samband med kommissionens förslag på att omstöpa den rådande ordningen vid de svenska universiteten. Professorerna vände sig mot kommissionens uppfattning att universiteten

främsta uppgift var att utbilda statstjänare. De motsatte sig den universitetsstyrning och de ändamål för den högre utbildningen som kommissionen föreslog. Deras syn på universitetet har istället likheter med vad som senare har kallats det moderna forskningsuniversitetet. Universitetet borde enligt denna uppfattning inte bara utbilda blivande ämbetsmän utan även utöka kunskaperna, en verksamhet som har likheter med vad som numer skulle kallas forskning. Därmed naturligtvis inte sagt att detta var första gången som professorer formulerade en sådan universitetsbestämmelse men nu gjordes det i ett officiellt sammanhang. Det var alltså inte nödvändigtvis i motståndet mot kommissionen, eller som en effekt av kommissionens arbete, som idéerna uppfanns men genom kommissionen skapades förutsättningar för att offentliggöra dem. Kommissionen fungerade som en katalysator genom vilken denna syn på universitetet blev del av den officiella diskussionen om universitetet.

Det uppstod spänningar mellan statliga krav och kontroller samt universitetens självbestämmande. Spänningarna grundade sig i tydliga meningsskiljaktigheter vad beträffade både universitetets styrning och innehållet i utbildningen. Både kommissionen och professorerna argumenterade för att universitetet borde bidra till landets välfärd. De såg båda framför sig ett samhälle i förändring. Däremot drog de markant olika slutsatser om vad universitetet borde göra. Professorerna betvivlade kommissionens utbildningsplanering inte minst mot bakgrund av såväl universitetens som det samtida samhällets förändring. Enkelt uttryckt ville professorer utbilda fler studenter för befattningar inom bredare yrkesområden för att möta vad som ansågs vara ett större utbildningsbehov hos befolkningen. Professorerna ville också öka både sitt eget och studenters inflytande över utbildningen. Kommissionen företrädde snarare landets politiska styrning och ämbetsverk. Den ville se ett mer exklusivt ämbetsmannauниверitet samt organisera hela utbildningen för att tjäna det allmänna. Således talade både kommissionens ledamöter och professorernas i egen sak. På en övergripande nivå kan deras olika positioner förstås med weberska termer som en spänning mellan en traditionell och en modern ordning. Professorernas ståndpunkter liknar mer vad som kännetecknar den moderna ordningen medan kommissionens synpunkter vetter mer åt den traditionella. Medan det universitet som kommissionen ville se snarare skulle befrämja ett statistiskt samhälle ville universitetsaktörerna istället anpassa universitetet till mer rörliga samhällsförhållanden.

Kapitlet bidrar till kunskapen om varför kommissionens arbete inte slutfördes genom att studera fler aktörer och ta ett bredare grepp på motståndet som kommissionen kringgärdades av. Kommissionen försökte genomföra ett riksomspännande regelverk för de svenska universiteten men hade inte eget mandat att ändra de akademiska konstitutionerna. Universitetsaktörerna spelade en viktig roll men fler faktorer måste vägas in. Det politiska landskapet som kommissionen agerade inom hade naturligtvis en avgörande betydelse. Kommissionens långa verksamhetstid kantades av motstånd och vad som närmast kan betraktas som ett slags grundläggande tröghet.

Vad gäller vikten av professorernas agerande bestod deras motstånd inte endast i argument mot kommissionens förslag och genomförda reformer. Även administreringen av kommissionens betänkande bör betraktas som ett slags motstånd. Oavsett om det var en medveten strategi bidrog universitetsaktörernas långsamhet till att försvåra utredningsarbetet. Kommissionen var enligt sin uppdragsbeskrivning tvungen att ta hänsyn till universitetens synpunkter men deras yttranden skickades in tämligen sent. Åbos akademiska konsistorium tog hela fyra år på sig. Vid den tiden var kommissionen i princip inaktiv. Utredningen avstannade efter riksdagen 1751/52. Undersökningen visar inte att kommissionen någonsin tog ställning till professorernas alla synpunkter. Snarare klagade den på att den inte fick yttrandena från remissinstanserna.

Även förhållandena inom kommissionen hade betydelse. Kommissionen klagade regelbundet på att bristen på ledamöter försvårade arbetet samt att andra remissinstanser förutom universiteten inte kom in med sina utlåtanden. Dessutom hade ledamöterna andra ämbetsysslor, personliga åtagande samt ferier som gjorde att kommissionens arbete i perioder låg på is. Man måste också ta hänsyn till att den utredning som kommissionen skulle genomföra var mycket omfattande. Kommissionen väckte dessutom kontrovers inte bara i riksdagen och i förhållande till prästeståndet. Även Kungl. Maj:t var missnöjd men inte på grund av kommissionens radikala reformförslag utan snarare för att utredningen och förändringarna ständigt försenades. Ytterst var det efter ett beslut som fattades i sekreta utskottet vid 1765/66 års riksdag som kommissionen lades ner. Detta var i samband med diskussioner som rörde kommissionsväsendets problematiska förhållande till rikets styrning och inte uppfostringskommissionen specifikt.

Resultat och perspektiv

Min avhandling har hämtat inspiration från de senaste decenniernas universitetspolitiska förändringar. Den har väglets av ett intresse för hur politiska målsättningar och föreställningar om ideala samhällsförhållanden omsätts i statlig universitetspolicy och vilka konsekvenser det får. Avhandlingen har inte studerat ett nutida skeende utan ett sammanhang betydligt längre tillbaka i tiden när vad som senare har kallats den moderna statliga förvaltningen och den moderna forskningsuniversitetet började ta form. Närmare bestämt har den uppfostringskommission som tillsattes 1745 för att revidera skolordningen och de akademiska konstitutionerna studerats. Förslagen på att tillsätta kommissionen lämnades vid 1738/39 års riksdag. Kommissionen lades ner 1766. Avhandlingen avgränsades följaktligen till perioden 1738–1766. Tyngdpunkten har legat på kommissionens arbete med de akademiska konstitutionerna och alltså på åren i slutet av 1740-talet och början av 1750-talet.

Avhandlingens syfte var att med ett modernt policyperspektiv studera uppfostringskommissionens arbete med att förändra de akademiska konstitutionerna. Målsättningen har varit att visa på skapandet av nya statliga rutiner för att agera gentemot de svenska universiteten samt att sätta in denna produktion i en större ram av statligt policyskapande under frihetstiden. Det har handlat om att visa hur samhällsideal konkretiserades och omvandlades till nya former för att granska och styra universiteten. Det har också handlat om att visa vilka konsekvenser detta statliga arbete fick samt vilket motstånd det mötte. I detta kapitel för jag en mer generellt hållen diskussion om undersökningens resultat.

Uppfostringskommissionen var under frihetstiden en central aktör i den svenska universitetspolitiken. Kommissionen var den första storskaliga utredningen som med sådan politisk tyngd och samtida förankring tog ett helhetsgrepp på landets utbildning. Den tillsattes av den dåtida politiska ledningen. Närmare bestämt var den ett resultat av att politiska aktörer, som brukar betraktas som hattar, mobiliserade vid riksdagarna i slutet av 1730-talet och början av 1740-talet där hattarna tog makten. Ett antal av de riksdagsmän som var drivande i utbildningsfrågan blev senare ledamöter i kommissionen. Den klassiska konflikten mellan de politiska partierna, hattar och mössor, är alltså inte synlig i det här materialet på det sätt som man

kanske skulle kunna förvänta sig. Prästeståndet vände sig på ett tidigt stadium mot kommissionen.

Kommissionens officiella uppdrag bestod i att förändra skolordningen och de akademiska konstitutionerna. Denna studie fokuserar på arbetet med de akademiska konstitutionerna. Konstitutionerna föreskrev regler för i stort sett hela universitetens verksamhet. Genom att förändra dessa kunde man förändra inte bara innehållet i utbildningen utan även universitetsstyrningen. Kommissionen omsatte vetande och föreställningar om samtiden och universitetsutbildningen i sitt arbete med universitetsreglerna. Den hanterade även politiska processer och samhällsförändringar av mer generell karaktär än vad som kan sägas ha hört till utbildningsområdet i snäv mening. Det rörde sig om ett systematiskt arbete med att försöka lösa vad som uppfattades som allvarliga problem genom att skapa nya regelverk för landets utbildning.

Istället för att studera kommissionen primärt utifrån en universitetskontext eller från professorers horisont går denna studie i närkamp med hur centrala statliga aktörer framskred i vad de ansåg vara ett högst angeläget arbete med att genomföra grundläggande utbildningsförändringar. Därigenom fokuseras en annan sida av dragkampen eller rentav konflikten om den högre utbildningen. Genom att studera hela materialet kring uppfostringskommissionens arbete med de akademiska konstitutionerna synliggörs hur denna centrala statliga aktör betraktade sin samtid samt hur den motiverade och legitimerade sitt sätt att agera gentemot universiteten. Studien blottlägger hur politiska åtgärder konstruerades men även hur resultatet av ansträngningarna betraktades.

Denna studie tar ett annat grepp på uppfostringskommissionen än vad som tidigare gjorts. Studiens organiserande perspektiv har hämtats och utvecklats ifrån det mångvetenskapliga fältet för policystudier. Perspektivet strukturerar analysen och lägger en grund för forskningsfrågorna. Det mejslar ut ett antal aspekter av kommissionens arbete ut för närmare analys. Den processuella aspekten är grundläggande för studien. Ambitionen är på ett plan att undersöka hur uppfostringskommissionens arbete och verksamhet utvecklades men på ett annat att synliggöra förändringar av mer generell karaktär. Kunskapsintresset är främst historiskt, primärt söks ny kunskap om uppfostringskommissionen och det empiriska materialet.

Det är ett modernt policyperspektiv som används vilket innebär att det har utvecklats utifrån studier som främst har studerat statlig policy i skeenden från 1800-talets mitt och framåt. Trots att det finns en hög grad av generalitet i det sätt som policyproduktionen beskrivs har dessa beskrivningar primärt grundats i hur den moderna statsapparaten fungerat under

1900-talet. Detta ger denna studie en tyngdpunkt på vad som kan förstås som moderna sätt att skapa statlig policy. Det kan medföra att likheterna med vad som skulle komma senare betonas på bekostnad av det tidigmoderna politiska sammanhanget. Samtidigt skärper perspektivet blicken på vad som skilde kommissionen från senare tiders policyproduktion.

Kommissionen utförde sitt arbete i vad som kan beskrivas som en spänning mellan en modern byråkratisk statsapparat och en tidigmodern politisk ordning som grundades i olika gruppers privilegier. På pappret har den många likheter med en modern statlig utredning. Den tillsattes för att utarbeta lösningar på särskilda problem. Den skulle bestå av ledamöter som utsetts på basis av deras sakkunskap. Den skulle utarbeta förslag som skulle skickas till berörda remissinstanser, det vill säga de svenska universiteten i Uppsala, Lund och Åbo. Remissvaren skulle samlas in och bearbetas innan ett slutgiltigt reformförslag presenterades i riksdagen.

Det finns dock avgörande skillnader mellan kommissionen och senare tiders statliga utredningar. Inte minst gäller det gränserna mellan de områden som kommissionens ledamöter representerade. Ledamöterna representerade flera intresse- eller kunskapsområden samtidigt. Under frihetstiden betonades att prästeståndet och kyrkan fanns representerade utöver de adliga ämbetsmännen i statsförvaltningen. Ledamöterna representerade också landets politiska ledning, de högsta ämbetena och universitetsledningen. Bland ledamöterna fanns inga aktiva professorer med. Ett fåtal ledamöter hade dock tidigare varit professorer. Sakkunskapen hos ämbetsmännen i statsförvaltningen prioriterades sålunda framför universitetsprofessorernas. I senare tiders statliga utredningar har skapare gränser kunnat upprättas mellan vetenskapsmän och politiker. Några sådana mer markanta distinktioner är inte möjliga att göra i kommissionens fall. Kommissionens förankring i Stockholm förtydligar att den var en statsmaktens aktör.

Avhandlingen har inte studerat de nya krav som ställdes på universitetet uteslutande i ljuset av uppbyggnaden av den statliga administrationen eller enbart betonat de ekonomiska ambitionerna bakom utbildningsförändringarna. Studien understryker istället att talet om mer generella samhällsproblem och ambitionen att upprätta vad som ansågs vara ideala samhällsförhållanden genomsyrade kommissionens tillsättning och fortsatta arbete. Kommissionen var ett försök att åstadkomma grundläggande förändringar i den svenska utbildningen. Den placerade in utbildningen i ett helhetsgrepp på det svenska riket. Universitetet betraktades som en samhällsbärande institution. En välfungerande högre utbildning betraktades som avgörande för riket men en dåligt fungerande utbildning ansågs istället

kunna göra stor skada. Universitetet betraktades som en orsak men också som en lösning på allvarliga problem. Det tillskrevs ett ansvar för frågor som gick utanför den högre utbildningens område i snävare mening. Försöken att skapa nya regelsystem för landets utbildning betraktas i denna studie som ett av flera samtida policyarbeten som statsmakten företog med riksomspännande ambitioner.

Med tanke på att kommissionen bestod av personer i toppen av landets ledning är det inte förvånande att idéerna som grundlade dess reformarbete vilade på samma samhällssyn som var rådande hos den politiska eliten vid denna tid. Enligt denna uppfattning borde den enskilde individen inordnas i ett större kollektiv och tjäna det allmänna. Enigheten inom riket och bland befolkningen ansågs avgörande. Den mänskliga gemenskapen borde dessutom organiseras utifrån en tydlig hierarki. Samhället borde också enligt detta synsätt vara beständigt och förutsägbart.

Kommissionens tillsättning och arbete drevs av en tydlig förbättringsambition men i många fall resonerade aktörerna som var drivande i att få en utbildningsutredning till stånd i termer av negationer. De uttryckte sina uppfattningar om hur läget *inte* borde vara. De påpekade missförhållanden i samtiden men inte minst anmärkningsvärd är den farhåga de gav uttryck för inför den framtida situation som de befarade skulle inträffa om inget gjordes åt alla de brister de ansåg sig ha identifierat i utbildningen. Grundläggande i reformarbetet var en framtidsorientering. Riksomspännande förändringar i utbildningen var ett led i att åstadkomma riksomspännande stabilitet. Även om det inte utsågs explicit i materialet kan man lyfta fram en spänning eller kanske rentav en i det närmaste paradoxal aspekt: för att förverkliga idealet om samhällets stabilitet eller oföränderlighet måste grundläggande förändringar genomföras.

När man pratar om det svenska 1700-taletssamhället används vanligen begreppet ståndssamhälle. Denna studie pekar på problem med att ta detta begrepp som en given analytisk utgångspunkt. Stånden bör inte betraktas som ett slags socialt faktum. Det var ett pågående politiskt arbete att upprätta och upprätthålla gränserna mellan dem samt att bestämma vilka rättigheter de olika stånden borde ha. De regler för utbildningen som kommissionen skulle skapa betraktas i denna studie som ett led i ett övergripande politiskt arbete med att upprätta just ett sådant ståndssamhälle. Utifrån kommissionsmaterialet bör alltså inte detta slags mänskliga gemenskap studeras som en samhällsform vars strukturer och organisation kan avtäckas som en fix och färdig historisk realitet, utan bör snarare förstås som ett politiskt ideal eller som ett ofullbordat politiskt projekt.

I materialet kring kommissionen framträder en bild av ett samhälle i förändring. Det ger uttryck för en uppfattning om att samhället var alltför instabilt, att det fanns en alltför stor rörlighet hos befolkningen. Kommissionens arbete avsåg på centrala punkter att hämma denna rörlighet och stabilisera samhället. Detta fordrade aktiva politiska interventioner. Att skapa nya akademiska konstitutioner betraktas som en sådan insats. Kommissionens hela arbete vilade på ett grundläggande produktivt element. De regelverk den skulle skapa och den politiska styrning som den stod bakom grundades på en vilja att skapa ideala samhällsförhållanden samt att reformera eller förändra befolkningens beteende snarare än att uteslutande vilja bestraffa överträdelser. Utbildningens uppgift att dana gudfruktiga undersåtar som praktiserade de rätta dygderna samt efterlevde rikets lagar och regler var fundamental. Idealt sett skulle undersåtarna förverkliga den position som de ansågs lämpliga för och som utbildningen skulle leda dem till. Det handlade inte om att alla delar av befolkningen själva skulle få fatta beslut över sina livsbanor utifrån sina egna ambitioner eller vad de kunde betrakta som sina begåvningar och fallenheter. Detta sågs snarare som en uppgift för överheten. Enligt kommissionen borde barn och ungdom särskilt från vad som sågs som lägre samhällsgrupper idealt sett följa i sina föräldrars fotspår. Sålunda skulle utbildningen bidra till att reproducera rådande samhällsförhållanden och aristokrati.

Givetvis var upprätthållandet av det frihetstida statsskicket grundläggande. Styrelseskicket fick inte ifrågasättas men enligt kommissionen kunde studenter såväl som professorer fungera som potentiellt subversiva krafter. Universitetets främsta uppgift var istället enligt kommissionen att utbilda ämbetsmän som upprätthöll den frihetstida regeringsformen. Helt enligt den tidens ideal borde ämbetsmännen också bidra till att inspirera dygd och den rätta läran hos befolkningen. Att utbildningen misslyckades på dessa områden betraktades sålunda som ett allvarligt problem som på sikt rentav kunde hota statens fortbestånd, inte minst med tanke på de ansvarsfulla uppgifterna som studenterna skulle komma att ha för riket.

Trots sin politiska tyngd och förankring genomförde kommissionen inte sitt officiella uppdrag. Den åstadkom inga nya akademiska konstitutioner eller för den delen någon ny skolordning. Prästeståndet motsatte sig tidigt att en utbildningsutredning skulle tillsättas och förblev fortsatt kritisk till dess arbete. Professorer vände sig på centrala punkter mot kommissionens föreslagna och genomförda reformer. Oenigheterna om den högre utbildningen hade pågått under en längre tid. Det fanns ingen självklar tradition av liktänkande att falla tillbaka på. Det var emellertid inte bara från präster och

professorer som kommissionen fick kritik utan även från andra aktörer inom det statliga styret. Kommissionens verksamhet kringgärdades av kontroverser och motstånd. Flera faktorer låg bakom att den inte slutförde sitt arbete. Kommissionen lades ner år 1766 i samband med en diskussion i riksdagen som rörde grundläggande aspekter av kommissionsväsendet och landets regering snarare än som en direkt konsekvens av dess arbete och resultat.

Genom att alltför mycket fokusera på vad kommissionen *inte* lyckades uppnå riskerar man emellertid förbise de resultat som den faktiskt åstadkom och de konsekvenser som dess arbete faktiskt fick. En av dessa konsekvenser har att göra inte med nya universitetsstadgar eller effekter på den akademiska verksamheten. Snarare handlar det om att en ny form av administrativ rutin för att skapa universitetsförändringar etablerades. I och med uppfostringskommissionen användes det frihetstida utredningsväsendet för att formulera nya regler för den högre utbildningen. Det skapades ett legitimt styrinstrument inom den statliga förvaltningen. Det skapades också nya kommunikationsstrukturer samt arbets- och redovisningsprocedurer.

Kommissionen åstadkom också förändringar vad gällde konkreta regelverk. Jag har lyft fram de nya examensförordningarna från 1749 och 1750 som ett betydande resultat av kommissionens arbete. Det faktum att kommissionen lyckades få till stånd kungliga förordningar visar i sig på en framgång. I arbetet involverades visserligen professorer men även om de kunde bidra med idéer och förslag deltog de inte i beslutsfattandet. Förordningarna infördes på statens villkor.

Dessa examensförordningar utgjorde på ett plan verktyg för att säkerställa kompetensen i förvaltningen. De reglerade villkoren för vad som kan kallas ämbetsmännens arbetsmarknad. Examensförordningarna möjliggjorde nya former för att granska och styra universitetet. Dessa nya former skapades för att kontrollera att universitetet verkligen bidrog till att producera blivande ämbetsmän med rätta förmågor och beteenden för viktiga poster. Genom examensförordningarna omsattes föreställningar om ideala samhällsförhållanden i politisk praktik. De omvandlades till konkreta regler för att granska och styra universitetet. Uttryckt i nutida termer skulle universitetet styras utifrån kommissionens uppfattningar om den högre utbildningens kvalitet som bestämdes utifrån vad som skulle krävas av de blivande ämbetsmännen. Studenternas användbarhet var med andra ord det grundläggande kriteriet utifrån vilket universitetsutbildningen skulle bedömas och styras.

Genom de nya examensförordningarna skulle den akademiska verksamheten med nutida terminologi göras transparent. Insynen skulle öka. Universitetet skulle göras redovisningsskyldiga inför statsförvaltningen och Kungl. Maj:t på ett annat sätt än tidigare. Öppenheten var ett försök att styra genom vad som kan kallas universitetsaktörernas självdisciplinering. Förtroendet eller rättare sagt den bristande tilliten till universitetens verksamhet var grundläggande. Studien visar att examensförordningarna innebar att tilliten mellan universitetet och statsmakten nu skulle upprättas genom externa granskningsformer. Genom dessa bestämmelser skulle de svenska universitetet kontrolleras på ett annat sätt än tidigare. Granskningarna skulle förändra relationerna mellan universitetet och dess externa avnämare.

Kommissionens arbete gav upphov även till oförutsedda effekter. Det föranledde nya former för professorer att reflektera över sin verksamhet. Professorer definierade universitetets ändamål på ett sätt som pekade i en annan riktning än kommissionens synsätt. Kommissionen sökte använda universitetsutbildningen för att skapa kunskap som var användbar för den statliga förvaltningen och styrningen. Den stod för ett ideal som levde kvar långt in på 1800-talet och som innebar att universitetets främsta uppgift var att utbilda ämbetsmän. Universitetsaktörerna formulerade istället ett bredare utbildningsuppdrag för universitetet. De olika parterna hade i grunden olika uppfattningar om vad universitetet borde göra i förhållande till det samtida samhället men båda gjorde anspråk på att ha rikets bästa för ögonen. Universitetets aktörer beskrev ett universitet som har likheter med vad som senare har kallats det moderna forskningsuniversitetet.

Med detta givetvis inte sagt att professorernas uppfattningar föddes vid detta tillfälle eller att kommissionen gav upphov till dem, utan att det nu rentav blev nödvändigt för dem att konkretisera och kommunicera sin syn på universitetet. Kommissionen var tvungen att ta hänsyn till professorernas uppfattningar. Det skapades inte bara administrativa former för att agera gentemot universitetet. Genom kommissionen skapades också en kanal för universitetet att agera visavi staten. Universitetsaktörer fick en roll som samtalspartners i att utarbeta problem, frågor och lösningar inom ramen för det statliga utredningsväsendet. Deras synpunkter blev del av den officiella diskussionen om universitetet. Föreställningen om vad som kan liknas vid ett modernt forskningsuniversitet blev sålunda del av ett officiellt sammanhang.

Professorerna vände sig mot den granskning och den styrning som examensförordningarna medförde. Universitetets krav på ökad självständighet i sitt kunskapsökande och i att bestämma utbildningens innehåll bröts mot externa statliga anspråk, granskningar och styrning. Samtidigt bidrog

professorerna till styrningen genom att utföra den utbildning och de kontroller av studenterna som examensbestämmelserna föreskrev. Det fanns en spänning mellan kravet på externa statliga granskningar å ena sidan och universitetsaktörers anspråk på självstyre å den andra. Det senare inbegrep naturligtvis att professorerna skulle bestämma undervisningens innehåll och formerna för studentexaminationerna men även att studenterna skulle ges större frihet att själva välja sina studiegångar. Icke desto mindre kunde professorerna ställa upp på en viss granskning för att stärka universitetets ställning.

Givet att det universitetsideal som professorer beskrev så småningom kom att bli gällande skulle man kanske kunna dra slutsatsen att de idéer som kommissionen stod för dog ut. Naturligtvis kunde inte kommissionen ensam bestämma den universitetspolitiska utvecklingen men resultaten av dess arbete har onekligen likheter med senare tiders statliga reformförsök. De krav som kommissionen ställde har likheter också med dem som har ställts även i nutida sammanhang. Utifrån denna studie går det emellertid endast att spekulera kring kommissionens bidrag i ett längre perspektiv. Kommissionen kunde formulera problem och agendor som senare tids utredningar och statliga arbeten kunde vidareutveckla på liknande sätt som kommissionen själv tog upp trådarna från tidigare arbeten. Dess problemformuleringar och åtgärdsförslag samt naturligtvis de förändringar som genomfördes kunde betinga den fortsatta universitetspolitiska diskussionen och framtida reformer. Det finns en hel del kvar att göra vad beträffar den långsiktiga utvecklingen av relationen mellan den statliga styrningen och universitetet som kommissionen var en del av.

Den här studien bidrar till kunskapen om statens framväxt, där utbildningen blev ett viktigt område för diskussioner som fördes om statens uppgifter. Genom att studera kommissionen kan man bidra till kunskapen om ett europeiskt sammanhang. Internationell universitetshistorisk forskning har sällan brytt sig om utvecklingen i norra Europa. Kommissionens uppfattningar om utbildningen var inte uteslutande hämtade från det svenska sammanhanget. Den gjorde även anspråk på att vara insatt i utbildningsdiskussionen på den europeiska kontinenten och särskilt i de tyska rikena. Givetvis var uppfattningen den att de svenska universiteten skulle tjäna det svenska riket. Tendenser och trender på ett europeiskt plan skulle alltså lämpas efter svenska förhållanden. De nya regelverken samt de nya formerna för att granska och styra den högre utbildningen kan alltså betraktas som verktyg för att anpassa universitetsutbildningen i syfte att tjäna nationella särintressen. Utvecklingen i Sverige bör inte ses som en avspiegling

av processer på den europeiska kontinenten utan som en aktiv del av en bredare europeisk omvandling. Att studera detta politiska landskap skulle inte endast innebära att undersöka hur statlig policy skapas och tas emot, utan en längre växelverkande policyprocess och dess konsekvenser för det moderna forskningsuniversitetet och den moderna statliga förvaltningen.

English Summary

Regulating education is a vital part of government. This thesis is inspired by recent changes on the political landscape of higher education. It is guided by an interest in how political objectives and concepts of ideal social relationships are transformed and expressed through government university policies and their consequences. An early stage of what is now commonly referred to as the modern state and the modern research university, rather than present or relatively recent developments, will be explored. Instead of studying trends on the European continent, the thesis inquiries into an attempt made by the Swedish government to revise the constitutions of Swedish schools and universities through the so-called Educational Commission appointed in 1745. The proposals leading to the appointment of the Commission were presented at the Diet in 1738/9. The Commission was active, formally, until 1766. The academic constitution governed a large majority of university operations. Changing it could facilitate fundamental transformations. This was not the first time that the constitution had become the centre of attention for government reform but the Commission implied a broader and a more comprehensive intervention.

The purpose of the thesis is to apply a modern policy perspective to the Educational Commission's attempt at reforming the constitution of the Swedish universities. The aim is to illuminate the construction of university regulations and to place this within a larger framework of policy making during the Age of Liberty (*Frihetstiden*) in Sweden.

This thesis draws on theoretical and methodological developments within the interdisciplinary field of policy studies, specifically critical policy studies and anthropology of policy, which shares the ambition of advancing the analyses of public policy as an instrument of government. Although the frameworks applied in these fields of research are usually quite general, they are nevertheless based on the functions of the modern state and are thus more obviously applicable to modern forms of policy production. While such frameworks may overemphasize modern aspects at the expense of the early modern political context, they nevertheless help bring to the fore factors distinguishing the work of the Educational Commission from modes of policy making associated with modern political settings. It is not a matter of applying a theory with a particular explanatory potential but rather to use

and develop analytical tools for delimiting and clarifying aspects of the Commission for further analyses. This approach primarily serves the purpose of studying a specific historical case but it also sheds light on social change and political processes of a more general nature. The study is concerned not only with highlighting the content of certain policy but also with its development as well as reception.

The thesis explores how state actors tried to achieve what they believed was a much-needed change instead of studying university reform from an academic perspective, from the point of view of university professors. Thus, another perspective is provided on the struggles over higher education and the controversy that the Commission brought about. The empirical material has been produced and preserved mainly by actors in the Swedish government. It is therefore useful for inquiries into how government actors framed contemporary processes to motivate and render legitimate political interventions in terms of university reforms. How political measures were constructed as well as how the outcomes were conceived of are analysed using this material and supplemented with views and standpoints of university professors.

The demands made by the government on the higher education are not studied exclusively in relation to the process of building a Swedish state administration or judicial system. Studies on the efforts of European governments on establishing social order during this time have been consulted. They provide entry points for analysing ideas that permeated the appointment and the work of the Commission as well as its efforts of constructing social order, domination and subordination through new university policy. International historical research on these matters usually focuses on the European continent, and Prussia in particular, while the northern parts of the Baltic Sea Region have traditionally received less scholarly attention. This is not to say that Sweden was plagued more by problems or that it underwent more fundamental change than other parts of Europe. Instead, political actors' talk of serious issues, and the ways that these were linked with higher education, help explain the efforts of the Swedish government in producing new university regulations.

The first chapter examines the appointment of the Commission. It focuses on the problems that were associated with the Swedish universities and underpinned the motions to institute new university regulations. The analysis shows that three basic perceptions permeated the political leadership that were driving the agenda. Firstly, it was held that educational reforms

were necessary for producing a godly and virtuous population which obviously must be seen considering the fundamental social function ascribed to religion and virtue at this time. Secondly, the educational system was deemed to have failed in referring students to professions or, in more general terms, social positions that they were considered suited for. According to this view, the educational system ought to function as a sorting mechanism and contribute to managing the population and safeguarding social stability as well as the aristocracy. Thirdly, the training of public officials was deemed inadequate. The universities were held responsible for producing inept social servants, thus contributing to a faltering state administration. State officials were considered crucial for running government affairs. These perceived educational flaws were believed to have serious consequences. The educational system was considered a cause as well as a possible solution to problems that strictly speaking exceeded its domains.

The Commission was appointed because of the mobilization of influential political actors in the Nobility commonly considered members of the so-called Hat-party. The Clergy opposed appointing the Commission. Educational reforms could potentially weaken the traditionally strong influence that the Clergy had over areas concerning education as well as negatively affect its political influence at large.

The second chapter examines the Commission as a state actor. It explores its official objectives and the frameworks that provided its political mandate. The chapter shows that new ways of organizing the relationship between the government and the university were established. An older and institutionalized investigative branch of government was now activated to change the regulatory frameworks of Swedish universities. The objective, the composition and the working methods of the Commission demonstrate that it was a coherent attempt to fundamentally change the educational system.

The chapter sheds light on the knowledge base of the part of the Swedish government in charge of producing university policy. The expertise of the Commission was emphasized when its members were appointed but their political connections and positions are also remarkable. They were parts of the political elite. They were ministers of state. They held high if not the highest state offices. They were or had all been members of the Diet. They were also connected with the scientific community not least through the Academy of Sciences where many of them were, or would later become, members. A few former professors were members of the Commission. State officials in charge of the management of the university on the government side were members of the Commission. The conflation of expertise and

political affiliation sets the Commission apart from most modern counterparts where sharper distinctions can be made between scientific or educational expertise, and state officials or political representatives. The Commission was a governmental rather than an academic vehicle for change.

The Commission actively downplayed the controversies surrounding its appointment. This, it is argued, was a means to render its work more legitimate. Rather than to argue that the Commission was appointed to avoid decision-making, I suggest that it was an instrument for pushing an agenda that the Clergy would certainly oppose if it had been pursued in the Diet.

The third chapter examines the problems that the Commission considered crucial to alleviate and that underpinned the reforms it later proposed or implemented. The chapter shows that the Commission expanded on the issues that lay behind its conception in the Diet. The Commission linked the university to serious and overarching societal issues to which the university was considered both a cause as well as a potential solution. According to the Commission, students were believed to have insufficient knowledge or specialization and lacked proper virtues and religion. They also showed an unacceptable willingness to discuss and express opinions on the government.

The Commission defended the political order of the day; the political leadership and the privileges of the estates were beyond questioning. The unity among the population and within the realm was considered crucial. However, students as well as a few professors were considered potential subversive elements. Furthermore, the university was believed to facilitate what the Commission saw as an unwanted social mobility. Students from so-called lower estates could potentially advance on the social ladder through a clerical career. Thus, higher education could enable social transformations. The Commission even expressed concerns over students' choice of clothing since it did not properly express the hierarchy of the estates.

The chapter problematizes the use of the concept of the society of estates (*ståndssamhället*) as a taken-for-granted analytical starting point. Human society did not automatically adhere to what the Commission believed was an ideal form of human organization. Instead, ideal social relationships had to be created. Thus, the estates should not be studied as though they were social facts. Rather, they had to be manufactured and maintained through active political intervention. Based on this analysis, the society of estates should be viewed as an unfulfilled political project rather than as an established historical reality.

The fourth chapter explores the student degrees introduced in Sweden in 1749 and 1750 for lawyers and civil servants. The Commission was instrumental in bringing about these regulations. I argue that they were tools for assessing and managing the university but also for realizing national political agendas and producing what were considered ideal social conditions. The degrees were implemented during the time the Commission was formally working on creating new rules for the university. Thus, it produced important results besides its official objective. Focusing exclusively on whether the Commission realized its formal objective means potentially ignoring other important outcomes.

The chapter analyses the degrees as tools for establishing trust for the university and especially the practice of examining students. The practices prescribed by the new regulatory system meant that trust would now be produced through formal, external controls and a form of bureaucratic or “rational” audit mechanisms. Universities were to be incorporated into a formalized government assessment and control apparatus. The idea was that making universities more transparent and auditable would, analytically speaking, inspire self-discipline among the professors as well as students that would cure some of the problems the Commission claimed to have identified. I argue that the degrees were instruments for a form of social sorting that made possible the distribution of life opportunities and should be seen as powerful means for rendering and reinforcing long-term social differences. The professors were implicated in this form of government, in the sense that they were effecting the examinations. Even though university professors played a part in the process, the degrees were implemented on the government’s terms.

The fifth chapter examines the reception of the reforms and reform proposals of the Commission. Many of the ideas of the Commission were never realized. A new academic constitution was never produced nor, in fact, was it ever proposed. Instead, the Commission presented a report that could have acted as a concrete reform proposal but was rather a document in which the Commission reflected upon more general changes it wanted to make. The report suggested the university should primarily, if not exclusively, be concerned with educating future state officials. In opposition to the standpoints of the Commission, university professors defined the mission of the university in a way that is today commonly referred to as the modern research university. As well as evaluating whether or not the objectives of the Commission were realized, the point of the chapter is to draw attention to the fact that the Commission’s report became a catalyst for professors to reflect upon

their work and present their views in an official context. The statements of the professors are used mainly as a way of studying the effects of the Commission rather than to contribute to the research on the development of the university. The analysis shows that the differences of opinion between the university actors and the Commission mirrored their divergent views on the social responsibilities of the university.

By studying more actors and taking a broader approach to the opposition and resistance surrounding the Commission, the chapter investigates reasons why the Commission's ambitious reform plans failed. University actors certainly played an important part. Not only did professors argue against the Commission on key points but the administration of the Commission's report played a crucial role as well. The response from the university was remarkably slow; it took Åbo University four years to reply. The Commission was inactive by the time the universities submitted their responses. The scope of the investigation that the Commission was to carry out must also be taken into consideration. The political context had a major impact on possibilities of the Commission when conducting its investigation. The Commission was not dissolved merely due to its failure to reach its formal objectives. Rather, its funding was withdrawn in conjunction with a decision in the Diet in 1765/6 concerning the investigative branch of the government at large.

In the concluding chapter, I take a broader grip on the empirical results. The Commission was an attempt by the Swedish government to implement educational changes based on a holistic view of the realm. It was one of several contemporary initiatives with nationwide ambitions. It was driven not exclusively by a desire to restore what could have been viewed as an ideal past. Instead, its orientation towards the future is notable. The university was ascribed a fundamental role in achieving political goals, for stabilizing society and producing what was considered ideal social circumstances. Reforming or changing the behaviour of the population rather than punishing delinquency was at heart of the efforts of producing new policy for the Swedish universities.

The Commission did not, however, succeed in reaching its formal objectives, but by placing too much emphasis on what the Commission did *not* achieve one risks overlooking other results and consequences. One of these results did not concern university regulations as such, nor impacts on academic operations, but has rather to do with the introduction of new administrative routines for producing university reform. The Commission initiated new communication structures, operating procedures and accountability schemes. It changed the regulations for assessing higher education

making the university more transparent and accountable to the government in new ways.

The Commission also sparked a kind of conceptual effect. In responding to the Commission's report, professors gave voice to a different view on the mission of higher education than that which the Commission stood for. In fact, they envisioned a university resembling what is now usually referred to as the modern research university. This is not to say that the origin of this concept of the university was the Commission but only that its report provided the opportunity, if not sparked the necessity, for professors to make manifest and communicate their standpoints. The Commission not only created protocols for government acting on the university, it also provided university actors with a legitimate channel for voicing their opinions in relation to the government. They were given a legitimate position to formulate problems, questions and solutions regarding the university. Thus, the views of the professors were put into circulation in an official political context. The demands of the professors for increased autonomy in seeking knowledge and providing education stood against the claims made by the government for added control and insight into academic affairs. Professors could, however, agree to a certain external scrutiny as a trade-off for strengthening the position of the university.

Ideals like those of the professors would later become dominant. It might seem as though the views that the Commission championed simply died out. Obviously, the Commission had very limited if any means of dictating future developments but the results of its work and the claims that it made nonetheless have obvious similarities with some of the interventions that would later materialize. Based on this study, one can merely speculate on the long-term impacts of the Commission. Possibly, later government investigations could expand on its results in a similar way as the Commission based some of its work on previous government efforts. However, much work remains to be done on to the long-term effects of the Commission and the government–university relationships that it was part of and made possible, if not created. Not least, the Commission could be studied from the perspective of the relationship between the ambitions of (modern) government in controlling the university, and the autonomy claims of the (modern) university.

The thesis may contribute to the knowledge on the development of the state and aspects concerning education as an important topic in the discussions of the tasks and duties of the government. By studying the Commission, it might also be possible to contribute to a European research context. International research into university–state relations have not

focused primarily on Northern Europe. The Commission's agenda was not entirely based on the situation in Sweden but rather drew inspiration from the developments on the European continent and the German kingdoms. Naturally, the Commission stressed that Swedish universities should serve the Swedish realm. Controlling higher education could be viewed as a means of ascertaining that European trends were properly moulded to suit Swedish needs and serving national interests. Swedish developments should not be viewed as a mirror-image of processes taking place on the European continent but rather as an active part of a European transformation. Studying these matters from a policy viewpoint ought to include long-term policy interaction between government and university and its impacts not merely on higher education but also the government and state administration.

Referenser

Otryckt material

- Boije, Karl Gustaf, 8/6 1738. Uppfostringskommissionen ÄK 849, vol. 5, Riksarkivet.
- Bonde, Gustaf Classon, 13/7 1734. Uppfostringskommissionen ÄK 849, vol. 5, Riksarkivet.
- Commissionen öfwer academiske constitutionerne och scholae wärket om ett medel till skickelige betienters erhållande wid Rättegångswärket, 10/12 1748. Uppfostringskommissionen, ÄK 849, vol. 4, A. No. 10. Riksarkivet.
- Gref Carl Gyllenborg memorial ang:de profess. Nehrmans uppsatt wärk. 1731. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagen 1731. Justitiedeputationen, protokoll, R2549, n. 16. Riksarkivet.
- Handels- och manufakturdeputationen, 29/3 1739. Frihetstidens utskottshandlingar, Riksdagen 1738–1739, Handels- och manufakturdeputationen, R 2680, betänkanden n. 25. Riksarkivet.
- Justitiedeputationen, 30/3 1731. Betänkande öfver riksrådet greve Carl Gyllenborg till riksens ständer ”angående på hwad sätt den studerande ungdomen wid academierna måge upmuntras till at winlägga sig om en grundl: kunskap ärnående uti studio juris”. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagen 1731. Justitiedeputationen. Betänkanden och handlingar. R2550. No. 34. Riksarkivet.
- Kanslikollegium, 24/10 1745. Kanslikollegium 1584–1801, Renskrivna protokoll (A II), Allmän serie (A II a), 72, 1745 (A II a:72). Riksarkivet.
- Kommission ang ”oenigheter, faktioner och irringar” vid Lunds akademi. 1669. 4 vol. ÄK 844. Riksarkivet.
- Kommission ang omarbetning av skolordningen och de akademiska konstitutionerna. (Uppfostringskommissionen). 1770. 2 vol. ÄK 850. Riksarkivet.
- Kommission ang tvist mellan akademiska konsistoriet i Uppsala och språkmästaren Anthoni Papi ang fritt husrum i exercitiehuset. 1720. 1 vol. ÄK 848. Riksarkivet.
- Kommission ang. Cartesianska filosofien. 1689. 1 vol. ÄK 847. Riksarkivet.
- Kommission för undersökning av förhållandena vid Lunds akademi, hospitalet, domkyrkan och domkapitlet i Lund samt skolor och hospital i de skånska städerna. 1673. 1 vol. ÄK 845. Riksarkivet.
- Kommission för undersökning av förhållandena vid Uppsala akademi. 1684. 6 vol. ÄK 846. Riksarkivet.
- Kommitterade ang jämkningar i Uppsala akademis konstitutioner. 1817. 1 vol. ÄK 853. Riksarkivet.
- Kommitterade för slutlig revision av universitetens styrelselagar. 1846. 4 vol. ÄK 858. Riksarkivet.

- Kungl. Maj:t Constitutorial för Herr Baron, Riksrådet von Höpken, Justitiae Cancelleren Gerdeshöld och Cancellie Rådet Carleson, 20/1 1753, Uppfostringskommissionen, ÄK 849, vol. 5. Riksarkivet.
- Kungl. Maj:t konstitutorial den 15 nov 1745. Uppfostringskommissionen, ÄK 849, vol. 5, Riksarkivet.
- Lilliehöök, Carl Mauritz, 31/1 1741. Uppfostringskommissionen, ÄK 849, vol. 5, Riksarkivet.
- Meldercreutz, Jonas, 13/2 1741. Uppfostringskommissionen ÄK 849, vol. 5, Riksarkivet.
- Nehrman, David, 12/2 1731. Kanslersämbetet för Lunds universitet arkiv, In- och utgående skrivelser samt handlingar 1731–32, E 2: 5. Riksarkivet.
- Riksens ständers brev, 22/8 1741. Ständernas brev i civilären I, 1740–1741, R 4935, nr. 67. Riksarkivet.
- Riksens ständers brev, 18/4 1739. Ständernas brev i civilären II 1738–1739, R 4929, nr. 51. Riksarkivet.
- Rådkammaren, 10/10 1745. Inrikescivilexpeditionen med föregångare 1712–1817, Riksrådsprotokoll i renskrift, huvudserie, 34, 1745 (A 1 a:34). Riksarkivet.
- Rådkammaren, 10/12 1745. Inrikescivilexpeditionen med föregångare 1712–1817, Riksrådsprotokoll i renskrift, huvudserie, 34, 1745 (A 1 a:34). Riksarkivet.
- Rådkammaren, 15/11 1745. Inrikescivilexpeditionen med föregångare 1712–1817, Riksrådsprotokoll i renskrift, huvudserie, 34, 1745 (A 1 a:34). Riksarkivet.
- Rådkammaren, 20/1 1753. Constitutorial för Anders Johan von Höpken, Johan Gerdesköld, Jöran Schröder och Edvard Carleson. Uppfostringskommissionen ÄK 849, vol. 5. Riksarkivet.
- Rådkammaren, 20/12 1745. Inrikescivilexpeditionen med föregångare 1712–1817, Riksrådsprotokoll i renskrift, huvudserie, 34, 1745 (A 1 a:34). Riksarkivet.
- Rådkammaren, 9/1 1741. Inrikescivilexpeditionen med föregångare 1712–1817, Riksrådsprotokoll i renskrift, huvudserie, 25, 1741 (A 1 a:25). Riksarkivet.
- Rådkammaren till uppfostringskommissionen ”ang:de des förstärkning med fler ledamöter”, 23/2 1748. Uppfostringskommissionen ÄK 849, vol. 5. Riksarkivet.
- Til Kongl. Commission afs. upfostring wärket ang:de indragning af Secret:ns och Notariens löner wid Kongl. Commission ifrån 1767 års början, 21/11 1766. Uppfostringskommissionen ÄK 849, vol. 5. Riksarkivet.
- Uppfostringskommission till Kungl. Maj:t ”om hämmande af öfwerflödige prästers förordnande”, 12/11 1748. Uppfostringskommissionen ÄK 849, vol. 4. Riksarkivet.
- Uppfostringskommissionen till Kungl. Maj:t ”ang:de Commissionens göromål”, 12/4 1765, ÄK 849, vol. 4. Riksarkivet.
- Uppfostringskommissionen till Kungl. Maj:t om ”några Kongl. May:t dit aflätne remisser”, 13/2 1748, Uppfostringskommissionen ÄK 849 vol. 4. Riksarkivet.
- Uppfostringskommissionen till Kungl. Maj:t om förstärkning av fler ledamöter, 13/2 1748. Uppfostringskommissionen ÄK 849, Vol. 4. Riksarkivet.
- Uppfostringskommissionen ÄK 849, Kommission ang omarbetning av skolordningen och de akademiska konstitutionerna. (Uppfostringskommissionen). vol. 1-7. Riksarkivet.

- Uppfostringskommissionen, 10/12 1748. ”Commissionen öfwer academiske constitutionerne och scholae wärket om ett medel till skickelige betienters erhållande wid Rättegångswärket”. A No. 10. Uppfostringskommissionen ÄK 849, vol. 4. Riksarkivet.
- Uppfostringskommissionens riksdagsberättelse 1751/52. Mindre sekreta deputationens handlingar. Frihetstidens utskottshandlingar, Riksdagen 1751/52. R 2971, s. 779–800. Riksarkivet.
- Uppfostringskommissionens riksdagsberättelse 1755/1756. Mindre sekreta deputationens handlingar på Riksarkivet. Frihetstidens utskottshandlingar. R 3058, s. 1131–1135. Riksarkivet.
- Uppfostringskommitté. 1812. 24 vol. ÄK 851. Riksarkivet.
- Åbos akademiska konsistorium, 14/4 1754. Remissvar på uppfostringskommissionens betänkande. Uppfostringskommissionen ÄK 849, vol. 6. Riksarkivet.

Tryckt material och övrig litteratur

- Adelsståndets riksdagsprotokoll 1734, Landahl, Sten (utg.). 1886. *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med år 1719. D. 8, 1734, 2, H. 1, 1734 års riksdagsprotokoll (nov.–dec.)*. Stockholm.
- Adelsståndets riksdagsprotokoll 1738/39:1, Landahl, Sten (utg.). 1887. *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med år 1719. D. 9, 1738–1739, 1: maj–september 1738*. Stockholm.
- Adelsståndets riksdagsprotokoll 1738/39:2, Landahl, Sten (utg.). 1888. *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med år 1719. D. 10, 1738–1739, 2: 4 oktober 1738–14 februari 1739*. Stockholm.
- Adelsståndets riksdagsprotokoll 1738/39:3, Landahl, Sten (utg.). 1889. *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med år 1719. D. 11, 1738–1739, 3: 17 februari–26 april 1739*. Stockholm.
- Adelsståndets riksdagsprotokoll 1740/41, Landahl, Sten (utg.). 1890. *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med år 1719. D. 12, 1740–1741*. Stockholm.
- Adelsståndets riksdagsprotokoll 1742/43, Landahl, Sten (utg.). 1891. *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med år 1719. D. 13, 23 augusti 1742–april 1743*. Stockholm.
- Ahlbäck Öberg, Shirin, Bennich-Björkman, Li, Hermansson, Jörgen, Jarstad, Anna, Karlsson, Christer & Widmalm, Sten (red.). 2016. *Det hotade universitetet*. Stockholm.
- Annerstedt, Claes. 1877a. *Uppsala universitets historia. D. 1, 1477–1654*.
- Annerstedt, Claes (utg.). 1890. *Uppsala universitets konstitutioner af år 1655*. Uppsala.
- Annerstedt, Claes. 1908. *Uppsala universitets historia. D. 2, 1655–1718, 1, Universitetets öden*. Uppsala.
- Annerstedt, Claes. 1913. *Uppsala universitets historia. D. 3, 1719–1792, 1, Universitetets öden*. Uppsala.

- Annerstedt, Claes. 1914. *Uppsala universitets historia. D. 3, 1719–1792, 2, Universitetets organisation och verksamhet*. Uppsala.
- Artéus, Gunnar. 1982. *Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige*. Stockholm.
- Bacchi, Carol Lee. 2009. *Analysing policy. What's the problem represented to be?* Frenchs Forest.
- Bacchi, Carol Lee. 2012. Why study problematizations? Making politics visible, *Open Journal of Political Science*. Vol. 2(1): 1–8.
- Backhaus, Helmut, Cavallie, James & Wickström, Lars (utg.). 1993. *Riksarkivets beståndsöversikt. D. 3, Kommittéarkiv*. Stockholm.
- Barbehön, Marlon, Münch, Sybille & Lamping, Wolfram. 2015. Problem definition and agenda-setting in critical perspective, i Fischer, Frank, Torgerson Douglas, Durnová, Anna & Orsini, Michael (red.). *Handbook of Critical Policy Studies*. Northampton.
- Beckman, Jenny, Fors, Hjalmar, Holmberg, Gustav, Tunlid, Anna, Wennerholm, Staffan, Widmalm, Sven & Wormbs, Nina. 2008. Inledning, i Widmalm, Sven (red.). *Vetenskapens sociala struktur: sju historiska fallstudier om konflikt, samverkan och makt*. Lund.
- Benzelius, Henric, Svenskt biografiskt lexikon (artikel av G. Walli.), <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/18504>, besökt 2017-05-12.
- Bergfeldt, Börje. 1997. *Den teokratiska statens död. Sekularisering och civilisering i 1700-talets Stockholm*. Stockholm.
- Bergius, Andreas, i Åbos studentmatrikel online, <https://ylioppilasmatrikkel.helsinki.fi/henkilo.php?id=5267>, besökt 2017-02-11.
- Bergström, Carin. 1991. *Lantprästen: prästens funktion i det agrara samhället 1720–1800: Oland-Frösåkers kontrakt av ärkestiftet*. Stockholm.
- Bodensten, Erik. 2016. *Politikens drivfjäder: Frihetstidens partiberättelser och den moralpolitiska logiken*. Lund.
- Bondeståndets riksdagsprotokoll 1738/39, Landahl, Sten (utg.). 1948. *Bondeståndets riksdagsprotokoll. 3, 1738–1739*. Stockholm.
- Borgarståndets riksdagsprotokoll 1738/39, Staf, Nils (utg.). 1972. *Borgarståndets riksdagsprotokoll från frihetstidens början. 6, 1738–1739*. Stockholm.
- Braddick, Michael J. & Walter, John. 2001. Introduction. Grids of power: order, hierarchy and subordination in early modern society, i *idem*. (red.). *Negotiating power in early modern society: Order, hierarchy and subordination in Britain and Ireland*. Cambridge.
- Brenner, Mats & Widmalm, Sven. 2011. *Kunskap*. Malmö.
- Burman, Lars. 2013. *Vältaliga studenter. Studentnationerna i Uppsala som retoriska miljöer 1663–2010*. Uppsala.
- Carlsson, Ingemar. 1981. *Parti - partiväsen - partipolitiker 1731–43: kring uppkomsten av våra första politiska partier*. Stockholm.
- Carlsson, Sten. 1973 (2 rev uppl.). *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865: studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*. Lund.
- Carlsson, Sten. 1962 (omarb. uppl.). *Bonde - präst - ämbetsman: svensk ståndscirkulation från 1680 till våra dagar*. Stockholm.
- Carlsson, Sten. 1963. *Byråkrati och borgarstånd under frihetstiden*. Stockholm.

- Cavallin, Maria. 2003. *I kungens och folkets tjänst: synen på den svenske ämbetsmannen 1750–1780*. Göteborg.
- Civilexamen, 9/3 1750. Kongl. Maj:ts nådige Förordning om Academiska Wittnesbörder, 9 mars 1750, i Modée, Reinhold Gustaf. 1742–1829. *Utdrag utur alle ifrån den 7. decemb. 1718./1791 utkomne publique handlingar*, vol. 5, s. 2936–2938. Stockholm.
- Clark, William. 2006. *Academic charisma and the origins of the research university*. Chicago.
- Clarke, John, Bainton, Dave, Lendvai, Noémi & Stubbs, Paul. 2015. *Making policy move: towards a politics of translation and assemblage*. Bristol.
- Coy, Jason P. 2008. *Strangers and misfits: banishment, social control, and authority in early modern Germany*. Leiden.
- Curtis, Mark H. 1962. The Alienated Intellectuals of Early Stuart England, i *Past & Present*, 23(1): 25–43.
- Dahl, Per. 1995. *Svensk ingenjörskonst under stormaktstiden: Olof Rudbecks tekniska undervisning och praktiska verksamhet*. Uppsala: Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Univ.
- Darnton, Robert. 1971. The high enlightenment and the low-life of literature in pre-revolutionary France, i *Past & Present*, 51(1): 81–115.
- De tre universitetskanslererna till K. Maj:t om examina (Stockholm d. 4 april 1744), i Annerstedt, Claes (utg.). 1912. *Uppsala universitets historia. Bihang. 3, Handlingar 1695–1749*, s. 303–305. Uppsala.
- Delap, Lucy, Szreter, Simon & Warde, Paul. 2014. History & Policy. A decade of bridge-building in the United Kingdom, i *Scandia*, 2014:1.
- Denys, Catherine. 2010. The Development of Police Forces in Urban Europe in the Eighteenth Century. *Journal of Urban History*, 36(3): 332–344.
- Djelic, Marie-Laure. 2012. Scholars in the Audit Society: Understanding our Contemporary Iron Cage, i Engwall, Lars (red.). *Scholars in action. Past – present – future*. Uppsala.
- Durnová, Anna & Zittoun, Philippe. 2013. Discursive approaches to public policy: an introduction. *Revue française de science politique*, 63(3–4): 569–577.
- Edlund, Sven. 1947. *Diskussionen om begåvningsurvalet under reformations- och stormaktstiden. 1, Urskiljandet av begåvningarna och deras understödjande*. Lund.
- Ek, Emma. 2012. *De granskade: om hur offentliga verksamheter görs granskningsbara*. Göteborg.
- Ekdahl, Lars. 1994. En historia om makt? i Johansson, Alf O., Lundin, Susanne & Olsson, Lars (red.). *Dagsverken: 13 essäer i arbetets historia*. Lund.
- Ekström, Anders. 2009. *Representation och materialitet: introduktioner till kulturhistorien*, Nora.
- Ekström, Linda. 2012. *Jämställdhet – för männens, arbetarklassens och effektivitetens skull? En diskursiv policystudie av jämställdhetsarbete i maskulina miljöer*. Stockholm.
- Elmroth, Ingvar. 1962. *Nyrekryteringen till de högre ämbetena 1720–1809: en social-historisk studie*. Lund.
- Englund, Peter. 1989. *Det hotade huset: adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*. Stockholm.

- Enserink, Bert, Koppenjan, Joop F. M. & Mayer, Igor S. 2013. A policy sciences perspective on policy analysis, i Thissen, Wil A. H. & Walker, Warren E. (red.). *Public policy analysis: New developments*. Boston.
- Feldman, Greg. 2014. Location, Isolation and Disempowerment: The Swift Proliferation of Security Discourse among Policy Professionals, i Maguire, Mark, Frois, Catarina & Zurawski, Nils (red.). *The Anthropology of Security: Perspectives from the Frontline of Policing, Counter-terrorism and Border Control*. London.
- Fischer, Frank, Torgerson, Douglas, Durnová, Anna & Orsini, Michael. 2015. Introduction to critical policy studies, i Fischer, Frank, Torgerson, Douglas, Durnová, Anna & Orsini, Michael (red.). *Handbook of Critical Policy Studies*, Northampton.
- Fischer, Wolfram & Lundgreen, Peter. 1975. The recruitment and training of administrative and technical personell, i Tilly, Charles (red.). *The formation of national states in Western Europe*. Princeton.
- Fors, Hjalmar. 2003. *Mutual Favours: the social and scientific practice of eighteenth-century Swedish chemistry*. Uppsala.
- Fors, Hjalmar. 2008. Matematiker mot linneaner: konkurrerande vetenskapliga nätverk kring Torbern Bergman, i Widmalm, Sven (red.). *Vetenskapens sociala strukturer: sju historiska fallstudier om konflikt, samverkan och makt*. Lund.
- Forsner, Tomas & Karlsohn, Thomas. 2013. *Till vilken nytta?: en bok om humanioras möjligheter*. Göteborg.
- Foucault, Michel. 2003. *Övervakning och straff* (övers. C G Bjurström, 4. uppl.). Lund.
- Friedrich, C. J. 1939. The Continental Tradition of Training Administrators in Law and Jurisprudence. *The Journal of Modern History*, 2(11): 129–148.
- Frijhoff, Willem. 1996a. Patterns, i Ridder-Symoens, Hilde de (red.). *A history of the university in Europe. Vol. 2, Universities in early modern Europe (1500–1800)*. Cambridge.
- Frijhoff, Willem. 1996b. Graduation and careers, i Ridder-Symoens, Hilde de (red.). *A history of the university in Europe. Vol. 2, Universities in early modern Europe (1500–1800)*. Cambridge.
- Frohnert, Per. 1985. Administration i Sverige under frihetstiden, i Yrjö Blomstedt (red.). *Administrasjon i Norden på 1700-talet*. Oslo.
- Frohnert, Per. 1993. *Kronans skatter och bondens bröd: den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719–1775*. Stockholm.
- Frängsmyr, Tore. 2000. *Svensk idéhistoria. Bildning och vetenskap under tusen år. Del 1 1000–1809*. Stockholm.
- Gaunt, David. 1975. *Utbildning till statens tjänst. En kollektivbiografi av stormaktstidens hovrättsauskultanter*. Uppsala.
- Geschwind, Lars. 2001. *Stökiga studenter: Social kontroll och identifikation vid universiteten i Uppsala, Dorpat och Åbo under 1600-talet*. Uppsala.
- Gieryn, Thomas F. 1999. Cultural boundaries of science: credibility on the line. Chicago.
- Grendler, Paul F. 2002. *The universities of the Italian Renaissance*. Baltimore.
- Gustaf Adolfs fullmakt för Axel Oxenstjerna och Johan Skytte att underskrifva Upsala Universitets Konstitutioner, i Annerstedt, Claes (utg.). 1877b. *Upsala universitets historia. Bihang. 1, Handlingar 1477–1654*, s. 254–255. Uppsala.

- Gustaf Adolfs privilegier för Upsala Universitet, Stockholm d. 25 Juni 1625, i Annerstedt, Claes (utg.). 1877b. *Upsala universitets historia. Bihang. 1, Handlingar 1477–1654*, s. 234–238. Uppsala.
- Gyllenberg, Carl. 1739. *På kongl. maj:ts wägnar, herr riks-rådets och præidentens i kongl. maj:ts och riksens cancellie-collegio, högwälborne grefwe Carl Gyllenborgs håldne tal til riksens ständer på riks-sahlen då riksdagen slöts den 19. april 1739*. Stockholm, uplagt uti thet konglige tryckeriet. *Cum privilegio*. Stockholm.
- Gyllenberg, Carl. 1740. *På Kongl. Maj:ts Wägnar, Herr Riks-Rådets och Præidentens i Kongl. Maj:ts och Riksens Cancellie Collegio, Högwälborne Grefwe Carl Gyllenborgs Hållne Tal, Til Riksens Ständer på Riks-Salen då Riksdagen begyntes den 16. December 1740*. Tryckt uppå Hans Kongl. Maj:ts befallning, och samtelige Riksens Ständers begiäran. Stockholm.
- Gyllenberg, Carl. 1741. *På kongl. maj:ts wägnar, herr riks-rådets ... Carl Gyllenborgs hållne tal, til riksens ständer på riks- salen tå riksdagen slöts then 22. augusti 1741*. Tryckt uppå hans kongl. maj:ts befallning, och samtelige riksens ständers begiäran.: Stockholm, uti thet kongl. bok-tryckeriet, hos directuren Pet. Momma. *Cum privilegio*. Stockholm.
- Gyllenberg, Carl. 1742. *På kongl. maj:ts wägnar, herr riks-rådets och præidentens i kongl. maj:ts och riksens cancellie-collegio, högwälborne grefwe Carl Gyllenborgs hållne tal til riksens ständer på riks- salen då riksdagen begyntes den 25. augusti 1742*. Stockholm, tryckt uti kongl. tryckeriet, hos directuren Pet. Momma. Stockholm.
- Gyllenberg, Carl. 1743. *På kongl. maj:ts wägnar, och thesz egen nådige befallning, herr riks-rådet och præidentens i kongl. maj:ts och riksens cancellie collegio, högwälborne grefwe Carl Gyllenborgs hållne tal til riksens ständer på riks-salen tå riks-dagen slöts then 12. september 1743*. Stockholm, uti thet kongl. tryckeriet, hos directuren: Pet. Momma. *Cum privilegio*. Stockholm.
- Hellerstedt, Andreas. 2017. Historien om vår andra natur: Dygdebegreppet och historisk forskning. *Scandia*, 82:1.
- Hernlund, Hugo. 1882. *Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidehvarfvet 1718–1809. 1, 1718–1760* (Stockholm)
- Hesslén, Gunnar, 1927. *Det svenska kommittéväsendet*. Uppsala.
- Hunt, Lynn (red.). 1989. *The new cultural history: essays by Aletta Biersack*. Berkeley.
- Hällgren, Anna-Maria. 2013. *Skåda all världens uselhet: Visuell pedagogik och reformin i det sena 1800-talets populärkultur*. Örlinge/Möklinta.
- Ingram, Helen & Schneider, Anne L. 2015. Making distinctions: the social construction of target populations, i Frank Fisher, Douglas Torgerson, Anna Durnová, Michael Orsini (red.). *Handbook of critical policy studies*. Northampton, MA.
- Jann, Werner & Wegrich, Kai. 2007. Theories of the policy cycle, i Fischer, Frank, Miller, Gerald J. & Sidney, Mara S. (red.). *Handbook of public policy analysis: theory, politics, and methods*. Boca Raton.
- Johannesson, Gösta. 1982. *Lunds universitets historia: utgiven av universitetet till dess 300-årsjubileum. 2, 1710–1789*. Lund.
- Johansson, Jan. 1992. *Det statliga kommittéväsendet. Kunskap, kontroll, konsensus*. Stockholm.

- Johansson, Vicki & Lindberg, Lena. 2013. Uppdrag offentlig granskning, i *idem* (red.). *Uppdrag offentlig granskning*. Lund.
- Josephson, Peter. 2013. Universitetet, den lärde och den självlärde. Lärddidentitetsbildning och pedagogiska reformdiskussioner i Tyskland, 1768–1810, i *Uppsala Papers in History of Ideas*, 16. Uppsala.
- Juristexamen, 10/3 1749. Förordning, angående de *Studerandes Academiska Wittnesböcker*, som tänka söka sin befordran wid Rättegångswerken, 10 mars 1749, i *Modée*, Reinhold Gustaf. 1742–1829. *Utdrag utur alle ifrån den 7. decemb. 1718./1791 utkomne publique handlingar*, vol. 4. Stockholm.
- K. Maj:ts bref om examina till kollegierna, m.m., Stockholm d. 9 mars 1750, i Annerstedt, Claes (utg.). 1912b. *Uppsala universitets historia. Bihang. 4, Handlingar 1749–1776*, s. 28–30. Uppsala.
- Kaiserfeld, Thomas. 2007. Den envetna differentieringen: Uppfostringskommissionens reformarbete 1724–1778, *Lychnos: årsbok för idé- och lärdomshistoria*. Uppsala.
- Kaiserfeld, Thomas. 2010. The Persistent Differentiation: The Swedish Education Commission's Reform Work, 1724–1778, *Eighteenth-Century Studies*, 43(4): 485–503.
- Kelley, Robert. 1988. The Idea of Policy History, *The Public Historian*, 10(1): 35–39.
- Koefoed, Nina. 2004. Sekularisering og sædelighed – Religion som politisk argument, i *Den jyske Historiker, Nr 105. Mellem religion og oplysning: Sekularisering af 1700-tallets politiske og kulturelle univers*. Århus.
- Konsistoriet till Kanslern om ämnena i de olika civilexamen, Uppsala d. 16 mars 1751, i Annerstedt, Claes (utg.). 1912b. *Uppsala universitets historia. Bihang. 4, Handlingar 1749–1776*, s. 33–36. Uppsala.
- Kotkas, Toomas. 2013. *Royal Police Ordinances in Early Modern Sweden: The Emergence of Voluntary Understanding of Law*. Leiden.
- K. Maj:ts bref om examen till rättegångsverket, Stockholm d. 10 mars 1749 i Annerstedt, Claes. (utg.). 1912. *Uppsala universitets historia. Bihang. 3, Handlingar 1695–1749* Uppsala: Universitetet.
- Kungl. Maj:ts proposition 1740, i Landahl, Sten (utg.). 1890. *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med år 1719. D. 12, 1740–1741*, bilaga 3, s. 5–8. Stockholm.
- Kungl. Maj:ts proposition 1742, i Landahl, Sten (utg.). 1891. *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med år 1719. D. 13, 23 augusti 1742–april 1743*, bilaga 4, s. 3–5. Stockholm.
- La Vopa, Anthony J. 2002. *Grace, talent, and merit: poor students, clerical careers, and professional ideology in eighteenth century Germany*. Cambridge.
- Lagerbring, Sven. 1907. *Skrifter och bref*. Weibull, Lauritz (utg.). Lund.
- Lennersand, Marie. 1999. *Rättvisas och allmogens beskyddare – den absoluta staten, kommissionerna och tjänstemännen, ca 1680–1730*. Uppsala.
- Lewan, Bengt. 1985. *Med dygden som vapen: kring begreppet dygd i svensk 1700-tals debatt*. Stockholm.
- Liedman, Sven-Eric. 1986. *Den synliga handen: Anders Berch och ekonomiämnena vid 1700-talets svenska universitet*. Stockholm.

- Lindberg, Bo. 1984. *De lärdes modersmål. Latin, humanism och vetenskap i 1700-talets Sverige*. Göteborg.
- Lindberg, Bo. 2003. Den grå upplysningen. Om Uppsala i mitten av 1700-talet, i Sellberg, Erland (red.). *Den skapande staden: idéhistoriska miljöer*. Stockholm.
- Lindberg, Bo. 2006. Den lärda kulturen, i Christensson, Jakob (red./utg.). *Signums svenska kulturhistoria. Frihetstiden*. Lund.
- Lindberg, Bo. 2014. Akademisk frihet före moderniteten, *Lychnos: Årsbok för idé- och lärdomshistoria*. Uppsala.
- Lindmark, Daniel. 2004. A Step towards Clerical Preferment: Secondary School Teachers' Careers in Early Modern Sweden, i *Paedagogica Historica: International Journal of the History of Education*, 40(1–2): 57–74.
- Lindroth, Sten. 1976. *Uppsala universitet 1477–1977*. Uppsala.
- Löfberg, David. 1949. *Det nationalekonomiska motivet i svensk pedagogik under 1700-talet*. Uppsala.
- Lövbrand, Eva & Strippel, Johannes. 2015. Foucault and critical policy studies, i Fischer, Frank, Torgerson Douglas, Durnová, Anna & Orsini, Michael (red.). *Handbook of Critical Policy Studies*, Northampton, MA.
- Magnusson, Lars. 1999. *Merkantilism: ett ekonomiskt tänkande formuleras*. Stockholm.
- Magnusson, Lars. 2006. Manufakturerna, i Christensson, Jakob (red./utg.). *Signums svenska kulturhistoria. Frihetstiden*. Lund.
- Malmström, Joakim & Winton, Patrik. 2003. Eliter i historien – en inledning, i Andersson, Gudrun, Larsson, Esbjörn & Winton, Patrik (red.). *Med börd, svärd och pengar: Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*. Uppsala.
- Marié, Patrik 2009. The power of institutionalized learning: the uses and practices of commissions to generate policy change, *Journal of European Public Policy*, 16(8): 1204–1223.
- McClelland, Charles E. 1980. *State, society, and university in Germany, 1700–1914*. Cambridge.
- Meijer Hans. 1956. *Kommittépolitik och kommittéarbete. Det statliga kommittéväsendets utvecklingslinjer 1905–1954 samt nuvarande funktion och arbetsformer*. Lund.
- Melkersson, Martin. 1997. *Staten, ordningen och friheten: En studie av den styrande elitens syn på statens roll mellan stormaktstidens slut och 1800-talet*. Uppsala.
- Merisalo, Outi & Sarasti-Wilenius, Raija (red.). 1994. *Mare Balticum - Mare Nostrum: Latin in the countries of the Baltic Sea (1500–1800)*, Helsingfors.
- Merisalo, Outi & Sarasti-Wilenius, Raija (red.). 2003. *Erudition and eloquence: the use of Latin in the countries of the Baltic Sea (1500–1800): acts of a colloquium held in Tartu, 23–26 August, 1999*, Helsingfors.
- Munch, Thomas. 2007. Keeping the peace, *Scandinavian Journal of History*, 32(1): 38–62.
- Newton, Jethro. 2002. Views from Below: Academics coping with quality, *Quality in Higher Education*, 8:39–61.
- Nilsén, Per. 2001. Att ”stoppa munnen till på bespottare”. *Den akademiska undervisningen i svensk statsrätt under frihetstiden*. Lund.
- Nilsson, Anna. 2010. De förnöjsamme undersåten, i Stenqvist, Catharina & Lindstedt Cronberg, Marie (red.). *Dygder och laster. Förmoderna perspektiv på tillvaron*. Lund.

- Nilsson, Torbjörn. 2009. *Hundra år av svensk politik*. Malmö.
- Nilzén, Göran. 2007. *Carl Gyllenborg: en frihetstida hattpolitiker*. Stockholm.
- Nilzén, Göran. 2012. *Carl G. Tessin: uppgång och fall*. Stockholm.
- Nordin, Jonas. 2000. *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Eslöv.
- Nordin, Svante. 2008. *Humaniora i Sverige: Framväxt – Guldålder – Kris*, Stockholm.
- Nordström, Peter. 1991. *Reformer och rationalisering: Kung, råd och förvaltning under tidig gustaviansk tid, 1772–1778*. Stockholm.
- Ohlson, Nils G. *Det pedagogiska problemet i Sverige under frihetstiden och gustavianska tiden (till omkring år 1805). En översikt*. Stockholm.
- Palme, Sven Ulric. 1959. Byråkratien som historiskt problem. *Scandia*.
- Paquette, Gabriel B. 2011. *Enlightenment, governance, and reform in Spain and its empire, 1759–1808*. Basingstoke.
- Pierson, Paul. 2004. *Politics in time: history, institutions, and social analysis*. Princeton.
- Pierson, Paul. 2005. The Study of Policy Development, *The Journal of Policy History*, 17(1): 34–51.
- ”Policy”, *Oxford English Dictionary*, <http://www.oed.com/view/Entry/146842?rskey=lyz39q&result=1&isAdvanced=false#eid>, besökt 2015-07-10.
- Power, Michael. 1997. *The audit society: rituals of verification*. Oxford.
- Pratt, Mary Louise. 1991. Arts of the contact zone, *Profession*, 91:33–40.
- Prästeståndets riksdagsprotokoll 1738/39. Norberg, Axel (utg.). 1986. *Prästeståndets riksdagsprotokoll: på Riksdagens uppdrag ... 9, 1738–1739*. Stockholm.
- Prästeståndets riksdagsprotokoll 1740/41. Lundhem, Stefan (utg.). *Prästeståndets riksdagsprotokoll: på Riksdagens uppdrag ... 10, 1740–1741*. Stockholm.
- Prästeståndets riksdagsprotokoll 1751/52. Sjöberg, Nina (utg.). *Prästeståndets riksdagsprotokoll. 13, 1751–1752*. Stockholm.
- Raeff, Marc. 1983. *The well-ordered police state: social and institutional change through law in the Germanies and Russia, 1600–1800*. New Haven.
- Rhodes, R.A.W. 1997. *Understanding governance: policy networks, governance, reflexivity and accountability*. Buckingham.
- Ridder-Symoens, Hilde de (red). 1992. *A History of the University in Europe. I: Universitiet in the Middle Ages*. Cambridge.
- Ridder-Symoens, Hilde de (red). 1996. *A History of the University in Europe. II: Universities in Early Modern Europe (1500–1800)*. Cambridge.
- Riksdags-Tidningar, Af Riksdagen som börjades i Stockholm then 13. Octobris 1755, och slutades then 21 Octobris 1756. Tryckte uti Kongl. Tryckeriet. Riksdags-Tidningar No. 32, Stockholm then 7. Augusti 1756. Stockholm.
- Roberts, Michael. 1995. *Frihetstiden: Sverige 1719–1772*. Stockholm.
- Roggero, Marina. 2000. State and education in eighteenth century Italy: The school system in Turin, i *Paedagogica Historica: International Journal of the History of Education*, 36(2): 539–569.
- Rosengren, Henrik. 2014. History & policy – en introduktion, *Scandia*, 2014:1.

- Runeby, Nils. 1979. Mandarinernas uppkomst. Framväxten av ett kompetensbestämt ämbetsmannastånd: en exempelsamling, i Revera, Margareta & Torstendahl, Rolf (red.). *Bördor, bönder, börd i 1600-talets Sverige*. Lund.
- Runeby, Nils. 1995. *Dygd och vetande. Ur de bildades historia*. Stockholm.
- Runefelt, Leif & Sjöström, Oskar (red.). 2015. *Förmoderna offentligheter: arenor och uttryck för politisk debatt 1550–1830*. Lund.
- Runefelt, Leif. 2001. *Hushållningens dygder: affektlära, hushållningslära och ekonomiskt tänkande under svensk stormaktstid*. Stockholm.
- Runefelt, Leif. 2004. Från Yppighets nytta till dygdens försvar. Om den frihetstida debatten om lyx, *Historisk tidskrift*, 2: 203–224.
- Runefelt, Leif. 2005. *Dygden som välståndets grund. Dygd, nytta och egennyttan i frihetstidens ekonomiska tänkande*. Stockholm.
- Runefelt, Leif. 2015. *Att hasta mot undergången: Anspråk, flyktighet, förställningen i debatten om konsumtion i Sverige 1730–1830*. Lund.
- Rüegg, Walter (red.). 2004. *A History of the University in Europe III: Universities in the nineteenth and early twentieth centuries (1800–1945)*. Cambridge.
- Sanders, Hanne. 2004. Sekularisering – et relevant begrep for historisk forskning?, i *Den jyske Historiker*, Nr 105. *Mellem religion og oplysning: Sekularisering af 1700-tallets politiske og kulturelle univers*. Århus.
- Schrad, Mark Lawrence. 2007. The First Social Policy: Alcohol control and Modernity in Policy Studies, *The Journal of Policy History*, 19(4): 428–451.
- Schwartz, Joan M. & Cook, Terry. 2002. Archives, records, and power: The making of modern memory, *Archival Science*, 2(1–19).
- Scott, Joan W. 1999. A Statistical representation of work, i *Gender and The Politics of History*, s. 113–138. Columbia.
- Segerstedt, Torgny T. 1971. *Den akademiska friheten under frihetstiden. En sammanställning*. Uppsala.
- Sellberg, Erland. 1997. Vår förste utbildningspolitiker. En viktig del av Johan Skyttes politiska insats, i Nilsson, Sten Åke & Ramsay, Margareta Ramsay (red.). *1600-talets ansikte*. Nyhamnsläge.
- Sellberg, Erland. 2010. *Kyrkan och den tidigmoderna staten: en konflikt om Aristoteles, utbildning och makt*. Stockholm.
- Sellberg, Erland. 2014. Akademisk kultur, i *Lychnos: årsbok för idé- och lärdomshistoria*. Uppsala.
- Sennefelt, Karin. 2001. *Den politiska sjukan: Dalaupproret 1743 och frihetstida politisk kultur*. Hedemora.
- Sennefelt, Karin. 2006. Frihetstidens politiska kultur, i Christensson (red./utg.). *Signums svenska kulturhistoria*. Lund.
- Sennefelt, Karin. 2011. *Politikens hjärta: medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm*. Stockholm.
- Shore, Cris & Wright, Susan. 2011. Conceptualising Policy: Technologies of Governance and the Politics of Visibility, i Shore, Cris, Wright, Susan & Però, David. 2011 (red.). *Policy worlds. Anthropology and the analysis of contemporary power*. New York.

- Shore, Cris, Wright, Susan & Però, Davide (red.). 2011. *Policy worlds. Anthropology and the analysis of contemporary power*. New York.
- Shore, Cris. 2011. Espionage, Policy and the Art of Government: The British Secret Services and the War on Iraq i Shore, Cris, Wright, Susan & Però, Davide (red.). *Policy worlds. Anthropology and the analysis of contemporary power*. New York.
- Sjöberg, Johan. 2002. *Makt och vanmakt i fadersväldet: Studentpolitik i Uppsala 1780–1850*. Uppsala.
- Sjöstrand, Wilhelm 1961. *Pedagogikens historia. 3:1. Sverige och de nordiska grannländerna under frihetstiden och gustavianska tiden*. Lund.
- Spross, Linn 2016. *Ett välfärdsstatligt dilemma: Statens formuleringar av en arbetstidsfråga 1919–2002*. Uppsala.
- Stenqvist, Catharina & Lindstedt Cronberg, Marie. 2010. Dygder och laster. Förmoderna perspektiv på tillvaron, i *idem*. (red.). *Dygder och laster. Förmoderna perspektiv på tillvaron*. Lund.
- Stensaker, Bjørn & Harvey, Lee 2011. Accountability: Understandings and challenges, i *idem* (red.). *Accountability in higher education: global perspectives on trust and power*. New York.
- Stoler, Ann Laura, 2002. Colonial archives and the arts of governance, *Archival science*, 2.
- Strassheim, Holger. 2015. Politics and policy expertise: towards a political epistemology, i Fischer, Frank, Torgerson Douglas, Durnová, Anna & Orsini, Michael (red.). *Handbook of Critical Policy Studies*, Northampton, MA.
- Strömberg, John. 1996. *Studenter, nationer och universitet: studenternas härkomst och levnadsbanor vid Akademien i Åbo 1640–1808*. Helsingfors.
- Sydney, Mara S. 2007. Policy formulation: Design and tools, i Fischer, Frank, Miller, Gerald J. & Sidney, Mara S. (red.). *Handbook of public policy analysis: theory, politics, and methods*. Boca Raton.
- Sörlin, Sverker & Ekström, Anders. 2012. *Alltings mått: Humanistisk kunskap i framtidens samhälle*, Stockholm.
- Teologiska fakulteten, Uppsala universitet. 11/6 1744. Fakulteternas betänkanden om kanslerernas examensförslag, Upsala juni 1744, i Annerstedt, Claes (utg.). 1912a. *Uppsala universitets historia. Bihang. 3, Handlingar 1695–1749*, s. 305–319. Uppsala.
- Trachtenberg, Marc. 1991. *History and strategy*. Princeton.
- Trachtenberg, Marc. 2012. *The Cold War and after: history, theory, and the logic of international politics*. Princeton.
- Tribe, Keith, 1984. Cameralism and the science of government, *The Journal of Modern History*, 56(2): 263–284.
- Tribe, Keith. 1988. *Governing economy: the reformation of German economic discourse, 1750–1840*. Cambridge.
- Universitetskanslersämbetet. 2015. *Universitet & Högskolor: årsrapport 2015. Rapportnummer 2015:8*. Karlroth, Marie & Inkinen, Magdalena (red.). Stockholm.
- Uppfostringskommissionens betänkande, 14/2 1750, i Segerstedt, Torgny. 1971. *Den akademiska friheten under frihetstiden. En sammanställning*, s. 129–144. Uppsala.
- Uppsalas akademiska konsistorium, 15/6 1751. Konsistoriet till Kanslern, med svar på Uppfostringskommissionens skrivelse (af 14 febr. 1750) om undervisningsväsendets

- förbättrande, Upsala d. 15 juni 1751, Annerstedt, Claes (utg.). 1912b. *Upsala universitets historia. Bihang. 4, Handlingar 1749–1776*, s. 36–74. Uppsala.
- Uppsalas akademiska konsistorium, 1769. *Consistorii academici i Upsala till hans kongl. höghet kron prinsen afgångne underdånigste betänkande om informations werket, med thertill hörande... protocoller*. Uppsala.
- Wagner, Peter. 2007. Public policy, social science, and the state: an historical perspective, i Fischer, Frank, Miller, Gerald J. & Sidney, Mara S. (red.). *Handbook of public policy analysis: theory, politics, and methods*. Boca Raton.
- Wakefield 2005. Books, Bureaus, and the Historiography of Cameralism. *European Journal of Law and Economics*, 19: 311–320.
- Wakefield, Andre, 2009. *The disordered police state: German cameralism as science and practice*. Chicago.
- Wedel, Janet R, Shore, Cris, Feldman, Gregory & Lathrop, Stacy. 2005. Toward an anthropology of policy. *Annals Of The American Academy Of Political And Social Science*, 600: 30–51.
- Vedung, Evert. 2009. *Utvärdering i politik och förvaltning*. Lund.
- Widmalm, Sven (red.). 2008. *Vetenskapens sociala strukturer: sju historiska fallstudier om konflikt, samverkan och makt*. Lund.
- Widmalm, Sven. 1990. *Mellan kartan och verkligheten: geodesi och kartläggning, 1695–1860*. Uppsala.
- Widmalm, Sven. 2012. Auroral Research and the Character of Astronomy in Enlightenment Sweden, i *Acta Borealia*, 29(2): 137–156.
- Winton, Patrik. 2006. *Frihetstidens politiska praktik: nätverk och offentlighet 1746–1766*. Uppsala.
- Winton, Patrik. 2007. Enighetens befrämjande och fäderneslandets förkovran: religion och politik under frihetstiden. *Sjuttonhundratals*. Uppsala.
- Wisselgren, Per. 2008. Reforming the science-policy boundary: the Myrdals and the Swedish tradition of Governmental Commissions, i Eliaeson Sven & Kalleberg, Ragnvald (red.). *Academics as public intellectuals*. Newcastle.
- Wolff, Charlotta. 2005. *Vänskap och makt: den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike*. Helsingfors.
- Wright, Susan & Rabo, Annika. 2010. Introduction: Anthropologies of university reform. *Social Anthropology*, 18(1): 1–14.
- Zelizer, Julian E. 2004. History and Political Science: Together Again? *The Journal of Policy History*, 16(2): 126–136.
- Zelizer, Julian E. 2005. Introduction: New Directions in Policy History, *The Journal of Policy History*, 17(1): 1–11.
- Zetterberg, Kent. 1993. Inledning, i Backhaus, Helmut, Cavallie, James & Wickström, Lars (utg.). *Riksarkivets beståndsöversikt. D. 3, Kommittéarkiv*, Stockholm.
- Åbo universitet. Konsistoriet. 1982. Helsingfors universitet (utg.). *Turun akatemia konsistorin pöytäkirjat. 17, 1751–1756* [Protokoll XVII 1751–1756]. Helsingfors.
- Åström, Sven-Erik. 1950. *Ståndssamhälle och universitet: universitetsbesöken ett socialt fenomen Österbotten 1722–1808*. Helsingfors.

Södertörn Doctoral Dissertations

1. Jolanta Aidukaite, *The Emergence of the Post-Socialist Welfare State: The case of the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*, 2004
2. Xavier Fraudet, *Politique étrangère française en mer Baltique (1871–1914): de l'exclusion à l'affirmation*, 2005
3. Piotr Wawrzeniuk, *Confessional Civilising in Ukraine: The Bishop Iosyf Shumliansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lviv 1668–1708*, 2005
4. Andrej Kotljarchuk, *In the Shadows of Poland and Russia: The Grand Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the mid-17th Century*, 2006
5. Håkan Blomqvist, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*, 2006
6. Karin S Lindelöf, *Om vi nu ska bli som Europa: Könsskapande och normalitet bland unga kvinnor i transitionens Polen*, 2006
7. Andrew Stickley, *On Interpersonal Violence in Russia in the Present and the Past: A Sociological Study*, 2006
8. Arne Ek, *Att konstruera en uppslutning kring den enda vägen: Om folkrörelsernas modernisering i skuggan av det Östeuropeiska systemskiftet*, 2006
9. Agnes Ers, *I mänsklighetens namn: En etnologisk studie av ett svenskt biståndsprojekt i Rumänien*, 2006
10. Johnny Rodin, *Rethinking Russian Federalism: The Politics of Intergovernmental Relations and Federal Reforms at the Turn of the Millennium*, 2006
11. Kristian Petrov, *Tillbaka till framtiden: Modernitet, postmodernitet och generationsidentitet i Gorbačevs glasnost' och perestrojka*, 2006
12. Sophie Söderholm Werkö, *Patient patients?: Achieving Patient Empowerment through Active Participation, Increased Knowledge and Organisation*, 2008
13. Peter Bötker, *Leviatan i arkipelagen: Staten, förvaltningen och samhället. Fallet Estland*, 2007
14. Matilda Dahl, *States under scrutiny: International organizations, transformation and the construction of progress*, 2007
15. Margrethe B. Søvik, *Support, resistance and pragmatism: An examination of motivation in language policy in Kharkiv, Ukraine*, 2007
16. Yulia Gradszkova, *Soviet People with female Bodies: Performing beauty and maternity in Soviet Russia in the mid 1930–1960s*, 2007
17. Renata Ingbrent, *From Her Point of View: Woman's Anti-World in the Poetry of Anna Świrszczyńska*, 2007
18. Johan Eellend, *Cultivating the Rural Citizen: Modernity, Agrarianism and Citizenship in Late Tsarist Estonia*, 2007
19. Petra Garberding, *Musik och politik i skuggan av nazismen: Kurt Atterberg och de svensk-tyska musikrelationerna*, 2007
20. Aleksei Semenenko, *Hamlet the Sign: Russian Translations of Hamlet and Literary Canon Formation*, 2007
21. Vytautas Petronis, *Constructing Lithuania: Ethnic Mapping in the Tsarist Russia, ca. 1800–1914*, 2007

22. Akvile Motiejunaite, *Female employment, gender roles, and attitudes: the Baltic countries in a broader context*, 2008
23. Tove Lindén, *Explaining Civil Society Core Activism in Post-Soviet Latvia*, 2008
24. Pelle Åberg, *Translating Popular Education: Civil Society Cooperation between Sweden and Estonia*, 2008
25. Anders Nordström, *The Interactive Dynamics of Regulation: Exploring the Council of Europe's monitoring of Ukraine*, 2008
26. Fredrik Doeser, *In Search of Security After the Collapse of the Soviet Union: Foreign Policy Change in Denmark, Finland and Sweden, 1988–1993*, 2008
27. Zhanna Kravchenko. *Family (versus) Policy: Combining Work and Care in Russia and Sweden*, 2008
28. Rein Jürriado, *Learning within and between public-private partnerships*, 2008
29. Elin Boalt, *Ecology and evolution of tolerance in two cruciferous species*, 2008
30. Lars Forsberg, *Genetic Aspects of Sexual Selection and Mate Choice in Salmonids*, 2008
31. Eglė Rindzevičiūtė, *Constructing Soviet Cultural Policy: Cybernetics and Governance in Lithuania after World War II*, 2008
32. Joakim Philipson, *The Purpose of Evolution: 'struggle for existence' in the Russian-Jewish press 1860–1900*, 2008
33. Sofie Bedford, *Islamic activism in Azerbaijan: Repression and mobilization in a post-Soviet context*, 2009
34. Tommy Larsson Segerlind, *Team Entrepreneurship: A process analysis of the venture team and the venture team roles in relation to the innovation process*, 2009
35. Jenny Svensson, *The Regulation of Rule-Following: Imitation and Soft Regulation in the European Union*, 2009
36. Stefan Hallgren, *Brain Aromatase in the guppy, Poecilia reticulata: Distribution, control and role in behavior*, 2009
37. Karin Ellencrona, *Functional characterization of interactions between the flavivirus NS5 protein and PDZ proteins of the mammalian host*, 2009
38. Makiko Kanematsu, *Saga och verklighet: Barnboksproduktion i det postsovjjetiska Lettland*, 2009
39. Daniel Lindvall, *The Limits of the European Vision in Bosnia and Herzegovina: An Analysis of the Police Reform Negotiations*, 2009
40. Charlotta Hillerdal, *People in Between – Ethnicity and Material Identity: A New Approach to Deconstructed Concepts*, 2009
41. Jonna Bornemark, *Kunskapens gräns – gränsens vetande*, 2009
42. Adolphine G. Kateka, *Co-Management Challenges in the Lake Victoria Fisheries: A Context Approach*, 2010
43. René León Rosales, *Vid framtidens hitersta gräns: Om pojkar och elevpositioner i en multietnisk skola*, 2010
44. Simon Larsson, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer: Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945*, 2010
45. Håkan Lättman, *Studies on spatial and temporal distributions of epiphytic lichens*, 2010
46. Alia Jaensson, *Pheromonal mediated behaviour and endocrine response in salmonids: The impact of cypermethrin, copper, and glyphosate*, 2010
47. Michael Wigerius, *Roles of mammalian Scribble in polarity signaling, virus offense and cell-fate determination*, 2010
48. Anna Hedtjärn Wester, *Män i kostym: Prinsar, konstnärer och tegelbärare vid sekelskiftet 1900*, 2010

49. Magnus Linnarsson, *Postgång på växlande villkor: Det svenska postväsendets organisation under stormaktstiden*, 2010
50. Barbara Kunz, *Kind words, cruise missiles and everything in between: A neoclassical realist study of the use of power resources in U.S. policies towards Poland, Ukraine and Belarus 1989–2008*, 2010
51. Anders Bartonek, *Philosophie im Konjunktiv: Nichtidentität als Ort der Möglichkeit des Utopischen in der negativen Dialektik Theodor W. Adornos*, 2010
52. Carl Cederberg, *Resaying the Human: Levinas Beyond Humanism and Antihumanism*, 2010
53. Johanna Ringarp, *Professionens problematik: Lärarkårens kommunalisering och välfärdsstatens förvandling*, 2011
54. Sofi Gerber, *Öst är Väst men Väst är bäst: Östtysk identitetsformering i det förenade Tyskland*, 2011
55. Susanna Sjödin Lindenskoug, *Manlighetens bortre gräns: Tidelagsrättegångar i Livland åren 1685–1709*, 2011
56. Dominika Polanska, *The emergence of enclaves of wealth and poverty: A sociological study of residential differentiation in post-communist Poland*, 2011
57. Christina Douglas, *Kärlek per korrespondens: Två förlovade par under andra hälften av 1800-talet*, 2011
58. Fred Saunders, *The Politics of People – Not just Mangroves and Monkeys: A study of the theory and practice of community-based management of natural resources in Zanzibar*, 2011
59. Anna Rosengren, *Åldrandet och språket: En språkhistorisk analys av hög ålder och åldrande i Sverige cirka 1875–1975*, 2011
60. Emelie Lilliefeldt, *European Party Politics and Gender: Configuring Gender-Balanced Parliamentary Presence*, 2011
61. Ola Svenonius, *Sensitising Urban Transport Security: Surveillance and Policing in Berlin, Stockholm, and Warsaw*, 2011
62. Andreas Johansson, *Dissenting Democrats: Nation and Democracy in the Republic of Moldova*, 2011
63. Wessam Melik, *Molecular characterization of the Tick-borne encephalitis virus: Environments and replication*, 2012
64. Steffen Werther, *SS-Vision und Grenzland-Realität: Vom Umgang dänischer und „volksdeutscher“ Nationalsozialisten in Sønderjylland mit der „großgermanischen“ Ideologie der SS*, 2012
65. Peter Jakobsson, *Öppenhetsindustrin*, 2012
66. Kristin Ilves, *Seaward Landward: Investigations on the archaeological source value of the landing site category in the Baltic Sea region*, 2012
67. Anne Kaun, *Civic Experiences and Public Connection: Media and Young People in Estonia*, 2012
68. Anna Tessmann, *On the Good Faith: A Fourfold Discursive Construction of Zoroastrianism in Contemporary Russia*, 2012
69. Jonas Lindström, *Drömmen om den nya staden: stadsförnyelse i det postsovjetisk Riga*, 2012
70. Maria Wolrath Söderberg, *Topos som meningsskapare: retorikens topiska perspektiv på tänkande och lärande genom argumentation*, 2012
71. Linus Andersson, *Alternativ television: former av kritik i konstnärlig TV-produktion*, 2012
72. Håkan Lättman, *Studies on spatial and temporal distributions of epiphytic lichens*, 2012

73. Fredrik Stiernstedt, *Mediearbete i mediehuset: produktion i förändring på MTG-radio*, 2013
74. Jessica Moberg, *Piety, Intimacy and Mobility: A Case Study of Charismatic Christianity in Present-day Stockholm*, 2013
75. Elisabeth Hemby, *Historiemåleri och bilder av vardag: Tatjana Nazarenkos konstnärskap i 1970-talets Sovjet*, 2013
76. Tanya Jukkala, *Suicide in Russia: A macro-sociological study*, 2013
77. Maria Nyman, *Resandets gränser: svenska resenärers skildringar av Ryssland under 1700-talet*, 2013
78. Beate Feldmann Eellend, *Visionära planer och vardagliga praktiker: postmilitära landskap i Östersjöområdet*, 2013
79. Emma Lind, *Genetic response to pollution in sticklebacks: natural selection in the wild*, 2013
80. Anne Ross Solberg, *The Mahdi wears Armani: An analysis of the Harun Yahya enterprise*, 2013
81. Nikolay Zakharov, *Attaining Whiteness: A Sociological Study of Race and Racialization in Russia*, 2013
82. Anna Kharkina, *From Kinship to Global Brand: the Discourse on Culture in Nordic Cooperation after World War II*, 2013
83. Florence Fröhlig, *A painful legacy of World War II: Nazi forced enlistment: Alsatian/Mosellan Prisoners of war and the Soviet Prison Camp of Tambov*, 2013
84. Oskar Henriksson, *Genetic connectivity of fish in the Western Indian Ocean*, 2013
85. Hans Geir Aasmundsen, *Pentecostalism, Globalisation and Society in Contemporary Argentina*, 2013
86. Anna McWilliams, *An Archaeology of the Iron Curtain: Material and Metaphor*, 2013
87. Anna Danielsson, *On the power of informal economies and the informal economies of power: rethinking informality, resilience and violence in Kosovo*, 2014
88. Carina Guyard, *Kommunikationsarbete på distans*, 2014
89. Sofia Norling, *Mot "väst": om vetenskap, politik och transformation i Polen 1989–2011*, 2014
90. Markus Huss, *Motståndets akustik: språk och (o)ljud hos Peter Weiss 1946–1960*, 2014
91. Ann-Christin Randahl, *Strategiska skribenter: skrivprocesser i fysik och svenska*, 2014
92. Péter Balogh, *Perpetual borders: German-Polish cross-border contacts in the Szczecin area*, 2014
93. Erika Lundell, *Förkroppsligad fiktion och fikionaliserade kroppar: levande rollspel i Östersjöregionen*, 2014
94. Henriette Cederlöf, *Alien Places in Late Soviet Science Fiction: The "Unexpected Encounters" of Arkady and Boris Strugatsky as Novels and Films*, 2014
95. Niklas Eriksson, *Urbanism Under Sail: An archaeology of fluit ships in early modern everyday life*, 2014
96. Signe Opermann, *Generational Use of News Media in Estonia: Media Access, Spatial Orientations and Discursive Characteristics of the News Media*, 2014
97. Liudmila Voronova, *Gendering in political journalism: A comparative study of Russia and Sweden*, 2014
98. Ekaterina Kalinina, *Mediated Post-Soviet Nostalgia*, 2014
99. Anders E. B. Blomqvist, *Economic Nationalizing in the Ethnic Borderlands of Hungary and Romania: Inclusion, Exclusion and Annihilation in Szatmár/Satu-Mare, 1867–1944*, 2014

100. Ann-Judith Rabenschlag, *Völkerfreundschaft nach Bedarf: Ausländische Arbeitskräfte in der Wahrnehmung von Staat und Bevölkerung der DDR*, 2014
101. Yuliya Yurchuck, *Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army in Post-Soviet Ukraine*, 2014
102. Hanna Sofia Rehnberg, *Organisationer berättar: narrativitet som resurs i strategisk kommunikation*, 2014
103. Jaakko Turunen, *Semiotics of Politics: Dialogicality of Parliamentary Talk*, 2015
104. Iveta Jurkane-Hobein, *I Imagine You Here Now: Relationship Maintenance Strategies in Long-Distance Intimate Relationships*, 2015
105. Katharina Wesolowski, *Maybe baby? Reproductive behaviour, fertility intentions, and family policies in post-communist countries, with a special focus on Ukraine*, 2015
106. Ann af Burén, *Living Simultaneity: On religion among semi-secular Swedes*, 2015
107. Larissa Mickwitz, *En reformerad lärare: konstruktionen av en professionell och betygs-sättande lärare i skolpolitik och skolpraktik*, 2015
108. Daniel Wojahn, *Språkaktivism: diskussioner om feministiska språkförändringar i Sverige från 1960-talet till 2015*, 2015
109. Hélène Edberg, *Kreativt skrivande för kritiskt tänkande: en fallstudie av studenters arbete med kritisk metarefleksion*, 2015
110. Kristina Volkova, *Fishy Behavior: Persistent effects of early-life exposure to 17 α -ethiny-lestradiol*, 2015
111. Björn Sjöstrand, *Att tänka det tekniska: en studie i Derridas teknikfilosofi*, 2015
112. Håkan Forsberg, *Kampen om eleverna: gymnasiefältet och skolmarknadens framväxt i Stockholm, 1987–2011*, 2015
113. Johan Stake, *Essays on quality evaluation and bidding behavior in public procurement auctions*, 2015
114. Martin Gunnarson, *Please Be Patient: A Cultural Phenomenological Study of Haemodialysis and Kidney Transplantation Care*, 2016
115. Nasim Reyhanian Caspillo, *Studies of alterations in behavior and fertility in ethinyl estradiol-exposed zebrafish and search for related biomarkers*, 2016
116. Pernilla Andersson, *The Responsible Business Person: Studies of Business Education for Sustainability*, 2016
117. Kim Silow Kallenberg, *Gränsland: svensk ungdomsvård mellan vård och straff*, 2016
118. Sari Vuorenpää, *Literacitet genom interaction*, 2016
119. Francesco Zavatti, *Writing History in a Propaganda Institute: Political Power and Network Dynamics in Communist Romania*, 2016
120. Cecilia Annell, *Begärets politiska potential: Feministiska motståndsstrategier i Elin Wägners 'Pennskaftet', Gabriele Reuters 'Aus guter Familie', Hilma Angered-Strandbergs 'Lydia Vik' och Grete Meisel-Hess 'Die Intellektuellen'*, 2016
121. Marco Nase, *Academics and Politics: Northern European Area Studies at Greifswald University, 1917–1992*, 2016
122. Jenni Rinne, *Searching for Authentic Living Through Native Faith – The Maausk movement in Estonia*, 2016
123. Petra Werner, *Ett medialt museum: lärandets estetik i svensk television 1956–1969*, 2016
124. Ramona Rat, *Un-common Sociality: Thinking sociality with Levinas*, 2016
125. Petter Thureborn, *Microbial ecosystem functions along the steep oxygen gradient of the Landsort Deep, Baltic Sea*, 2016
126. Kajsa-Stina Benulic, *A Beef with Meat – Media and audience framings of environmentally unsustainable production and consumption*, 2016

127. Naveed Asghar, *Ticks and Tick-borne Encephalitis Virus – From nature to infection*, 2016
128. Linn Rabe, *Participation and legitimacy: Actor involvement for nature conservation*, 2017
129. Maryam Adjam, *Minnesspår: hågkomstens rum och rörelse i skuggan av en flykt*, 2017
130. Kim West, *The Exhibitionary Complex: Exhibition, Apparatus and Media from Kulturhuset to the Centre Pompidou, 1963–1977*, 2017
131. Ekaterina Tarasova, *Anti-nuclear Movements in Discursive and Political Contexts: Between expert voices and local protests*, 2017
132. Sanja Obrenović Johansson, *Från kombifeminism till rörelse – Kvinnlig serbisk organisering i förändring*, 2017
133. Michał Salamoniak, *In Their Majesties' Service The Career of Francesco De Gratta (1613–1676) as a Royal Servant and Trader in Gdańsk*, 2017
134. Jenny Ingridsson, *The Promises of the Free World: Postsocialist Experience in Argentina and the Making of Migrants, Race, and Coloniality*, 2017
135. Julia Malitska, *Negotiating Imperial Rule: Colonists and Marriage in the Nineteenth-century Black Sea Steppe*, 2017
136. Natalya Yakusheva, *Parks, Policies and People: Nature Conservation Governance in Post-Socialist EU Countries*, 2017
137. Martin Kellner, *Selective Serotonin Re-uptake Inhibitors in the Environment: Effects of Citalopram on Fish Behaviour*, 2017
138. Krystof Kasprzak, *Vara – Framträdande – Värld: Fenomenets negativitet hos Martin Heidegger, Jan Patočka och Eugen Fink*, 2017
139. Alberto Frigo, *Life-stowing from a Digital Media Perspective: Past, Present and Future*, 2017
140. Maarja Saar, *The Answers You Seek Will Never Be Found At Home: Reflexivity, biographical narratives and lifestyle migration among highly-skilled Estonians*, 2017
141. Anh Mai, *Organizing for Efficiency: Essay on merger policies, independence of authorities, and technology diffusion*, 2017
142. Gustav Strandberg, *Politikens omskakning: Negativitet, samexistens och frihet i Jan Patočkas tänkande*, 2017
143. Lovisa Andén, *Litteratur och erfarenhet i Merleau-Pontys läsning av Proust, Valéry och Stendhal*, 2017
144. Fredrik Bertilsson, *Frihetstida policyskapande: uppfostringskommissionen och de akademiska konstitutionerna 1738–1766*, 2017

Hur omsätts politiska målsättningar och föreställningar om ideala samhällsförhållanden i statlig universitetspolicy och vad blir resultatet? Denna avhandling studerar ett skeende vid 1700-talets mitt då vad som senare har kommit att kallas den moderna staten och statsförvaltningen samt det moderna universitetet började ta form. I fokus står den uppfostringskommission som tillsattes 1745 i Sverige för att revidera de akademiska konstitutionerna och skolordningen. Uppfostringskommissionen var den första storskaliga statliga utredning som tog ett helhetsgrepp på den svenska utbildningen. Genom ett modernt policyperspektiv studeras kommissionens arbete med att förändra de akademiska konstitutionerna. Avhandlingen visar att nya former för att granska och styra universiteten producerades i syfte att skapa vad som ansågs vara ideala samhällsförhållanden och nå riksomspännande politiska ändamål. Ett legitimt styrinstrument inom den statliga förvaltningen för att agera gentemot universiteten tog form. Nya kommunikationsstrukturer samt arbets- och redovisningsprocedurer skapades. Samtidigt formaliserades universitetens handlingsutrymme visavi staten. Mot förtydligade externa krav, nya former av redovisningsskyldighet samt nya styrningsformer gjorde universiteten anspråk på ett ökat självbestämmande.

Fredrik Bertilsson är verksam på Institutionen för historia och samtidsstudier, Södertörns högskola. *Frihetstida policyskapande* är hans doktorsavhandling i idéhistoria.

Idéhistoria, Historiska studier, Institutionen för historia och samtidsstudier, Södertörns högskola.

ISBN 978-91-88663-12-2 / 978-91-88663-13-9

Södertörns högskola | Library, SE-141 89 Huddinge | publications@sh.se